

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

George Prochnik

İmkânsız Sürgün

Stefan Zweig Dünyanın Sonunda

Çeviren: Yeşim Seber

BİYOGRAFI

YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

GEORGE PROCHNIK • İmkânsız Sürgün - Stefan Zweig Dünyanın Sonunda

İMKÂNSIZ SÜRGÜN

STEFAN ZWEIG DÜNYANIN SONUNDA

George Prochnik Hitler Viyanası'ndan kaçan doktor büyükbabasının kendisine ve ailesine yeni bir yaşam kurduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde dünyaya geldi. Makaleleri, şiirleri ve kurmaca eserleri çok sayıda dergide yayımlanmış olan Prochnik, Kudüs'te bulunan Hebrew University'de İngiliz ve Amerikan edebiyatı dersleri vermiştir ve *Cabinet* dergisinde serbest editör olarak çalışmaktadır. *In Pursuit of Silence: Listening for Meaning in a World of Noise* (2011) ve *Putnam Camp: Sigmund Freud, James Jackson Putnam and Purpose of American Psychology* (2006) eserlerinin yazarıdır. Son kitabı *The Impossible Exile: Stefan Zweig at the End of the World* ile 2014'te Biyografi, Otobiyografi ve Anı Dalında Ulusal Yahudi Kitap Ödülü'ne değer bulunmuştur. *The New Yorker*'ın yazarlarından Rebecca Mead ile evlidir ve ailesiyle birlikte New York, Brooklyn'de yaşamaktadır.

Yeşim Seber 1970'te İstanbul'da doğdu. Kadıköy Kız Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi İngilizce İşletme Fakültesi'ni bitirdi. Gazetecilikle başladığı kariyerini 1995'ten beri çevirmen olarak sürdürüyor. Çevirisini yaptığı roman, biyografi ve inceleme-araştırma türündeki eserler arasında *Frankenstein* (Mary Shelley), *Surrealist Manifestolar* (André Breton), *Suikastçının Şarkısı* (M.G. Vassanji), *Stone Arabia* (Dana Spiotta), *Sylvia Plath: Deli Kızın Aşk Şarkısı* (Andrew Wilson), *Aşkın Tarihi* (Simon May) ve *Bahçıvan* (Amanda Coplin) bulunmaktadır.

GEORGE PROCHNIK

İmkânsız Sürgün
Stefan Zweig Dünyanın Sonunda

Biyografi

Çeviren
Yeşim Seber

Yapı Kredi Yayınları - 4630
Edebiyat - 1315

İmkânsız Sürgün - Stefan Zweig Dünyanın Sonunda / George Prochnik
Ozgün adı: The Impossible Exile - Stefan Zweig at the End of the World
Çeviren: Yeşim Seber

Kitap editörü: Fahri Güllüoğlu
Düzeltili: Korkut Tankuter

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: İlkur Efe

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: Other Press, New York, 2014
1. baskı: İstanbul, Nisan 2016
ISBN 978-975-08-3657-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2014
Sertifika No: 12334

© 2014, George Prochnik

Bu kitabın telif hakları AnadoluLit Ajans ve Other Press LLC aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 34425 Karaköy / İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Edith Peterselka ve Jonas Prochnik'in anısına

“İnsanlık hep aynı hataları işliyor, hayal gücünden yoksunlar,
yoksun!”

Stefan Zweig, *Günlükler*,
1939 sonbaharı

İçindekiler

Giriş • 11

1. Bölüm
Odysseus'tan Oedipus'a • 37

2. Bölüm
Dilenciler ve Köprü • 61

3. Bölüm
Kitap İnsanları • 89

4. Bölüm
Seyyar Dölyatağı • 121

5. Bölüm
Buluşma • 144

6. Bölüm
Haydi Kafeye! • 168

7. Bölüm
Küresel Rulet • 196

8. Bölüm
Eğitim Borçları • 222

9. Bölüm
Öteki Taraf • 248

10. Bölüm
Savaş Zamanında Bahçeler • 262

11. Bölüm
Arkadia Sürgünü • 285

12. Bölüm
Sığınak • 307

Sonsöz • 337
Teşekkür • 353

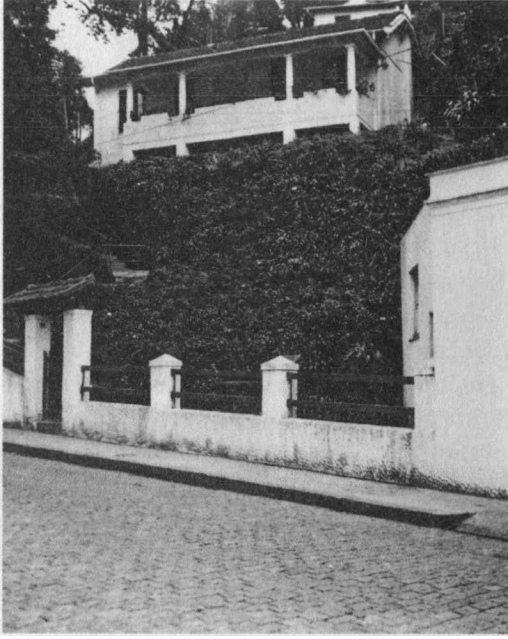
Notlar • 355
Fotoğraf Kaynakça • 375

Giriş

1941 Kasımında bir sabahın geç vakitlerinde, dünyanın önde gelen edebi şöhretlerinden biri olan ve kendini Sigmund Freud, Albert Einstein, Thomas Mann, Herman Hesse ve Arturo Toscanini gibi şahsiyetlerin dostu addeden varlıklı hümanist; eflatun mürekkeple yazan ve ender hallerde yanına frakını almadan yolculuk eden, altmışıncı yaş gününün arifesindeki Viyanalı dünya vatandaşı Stefan Zweig, eşi Lotte'nin demir karyolasının yanındaki dar, siyah bir karyolada uyandı, bir bardakta duran takma dişlerini çıkardı ve üzerine buruş buruş bir pantolonla gömlek geçirdi. Aşağıdaki taşların üzerinden nal sesleri eşliğinde yük hayvanları geçiyordu. Kuşlar, ağaçtan tentenin içinde tiz çığlıklar atarken börtü-böcekler teninde dolaşıyordu.

Günün ilk sigarasını yakarak küflü, ufak sayfiye evlerinin kapısından çıktı; her yanını ortancalar bürümüş dik merdivenlerden aşağı indi ve yolun karşısındaki Café Elegante'ye girdi. Orada, esmer tenli katır sürücülerinin arasında oturup yarım peni karşılığında ağız tadıyla enfes bir kahve içti ve sempatik mal sahibiyle Portekizce pratiği yaptı. Bu hiç kolay değildi – sürekli İspanyolcası araya girip duruyordu. Daha sonra tekrar merdivenlerden yukarı çıktı ve kendi oturma odası olarak kullandığı üstü kapalı taraçada birkaç saat çalışmak üzere işinin başına oturdu. Gözleri ikide birde parçalı palmiye yapraklarından oluşan zümrüt yeşili yelpazelerin üzerinden Serro do Mar dağlarının şahane manzarasına kayıyordu. Kendisinden yirmi yedi yaş küçük ve bir zamanlar sekreterliğini yapmış olan Lotte yakınında çalışıyor, onun, kralların oyunu satranç hakkında yazmakta olduğu bir kısa öykünün elyazması müsveddesinin üzerinde düzeltmeler yapıyordu. İçerdeyse hizmetçi kadın dumanı tüten odun sobasıyla cebelleşiyordu.

Oldukça ilkel bir öğle yemeğinin –tavuk, pilav ve fasulye temel gıdalardı– ardından Stefan ile Lotte ustaların satranç oyunlarının bulunduğu kitaptaki bir müsabakayı başından sonuna kadar

oynadılar. Oyunun ardından Rio'nun tepelerindeki, huzur bulmaya geldikleri Petrópolis kasabasının anacaddelerinden uzaklaşıp, onları kır çiçekleriyle ve küçük derelerle dolu göz alıcı bir ormana götüren eski bir yola girerek uzun bir yürüyüş yaptılar. Ve sonra biraz daha çalışmak için sayfiye evine döndüler. Yazışmalar yapıldı. Zweig'in mahzende bulduğu tozlu bir Montaigne'den notlar alındı. ("O halde bugün itibarıyla dünya paramparça olmuş, bir harp meydanına dönmüşken, vahşetin ilahlaştırılmasına karşı savaş açılmıştır" diye yazdı: "Bu gibi dönemlerde hayatta insanın karşılarındaki problemler bütünleşip tek bir probleme indirgenir: Acaba nasıl özgür kalabilirim?") Ve sonra uyundu. Ve bu böyle devam etti. Günler boyu, haftalar boyu.

Gelgelelim o gün, içinde bulunduğu durumun büsbütün inandırıcılıktan uzak oluşu ona iyice fazla gelmişti. Lotte'nin ailesine yazdığı bir mektupta kaleminden şaşkınlık sözcükleri dökülüyordu: "Altmışıncı yaşında Brezilya'nın küçük bir köyünde otu-

rup, yalınayak siyahi bir genç kızdan hizmet alacağım ve önceleri hayatım olan her şeyden, kitaplardan, konserlerden, dostlardan, sohbetlerden kilometrelerce uzakta olacağım hiç aklıma gelmezdi.” Zweig, Avusturya’da ardında bıraktığı tüm mala-mülke, ailenin Çekoslovakya’da bulunan tekstil işindeki hissesine, 1934’te ilk kez sürgüne gittikten sonra üs olarak kullandığı İngiltere’ye getirmeyi başardığı eşyalarının geri kalanına yitip gitmiş gözüyle bakıyordu. Tutkulu bir biriktirme faaliyetiyle geçirilmiş bir ömür boyunca toplamış olduğu elyazmalarından ve partiyonlardan¹ oluşan muhteşem koleksiyon dünyanın dört bir yanına dağılmış vaziyetteydi. Londra’daki baldızına tekrar tekrar söylüyordu: “İvedilikle yerine getirilmesini istediğim arzum, bütün giysileri, iç çamaşırları, çarşafı, paltoları ve orada neyimiz var neyimiz yoksa hepsini kullanmandır... Bana sadece iyilik etmiş olacaksın ve bu fikrin, kendimi çok daha iyi hissetmemi sağladığını anlayacaksın. Böylece bir daha hiç görmeyeceğim şeyler için daha az pişmanlık duyacağım.”

Yine de olağanüstü bir durum söz konusuydu: O zamana kadar ki varoluşunu meydana getiren her şeyden uzak düşmüşlükleri bir yana bırakılacak olursa, Stefan “Burada kendimizi ziyadesiyle mutlu hissediyoruz” diye bir iddiada bulunuyordu. Doğa manzaraları eşsiz güzellikteydi. İnsanlar hoştu. Hayat ucuz ve lezzetli. Kendisi ve Lotte karanlık zamanlara göğüs germek için gereken kuvveti toplamakla meşguldüler, ancak “ne yazık ki, daha çok kuvvete ihtiyacımız olacak” diye yazıyordu. Mutluluklarını tek gölgeleyen, eski yurtlarını baştan sona saran ve kelimelerin anlatmakta yetersiz kaldığı acılara yönelik düşüncelerdi. Nazi işgali altındaki bölgelerde sürdürülen gündelik yaşamı anlatan haberler askeri durum raporlarından bile daha can sıkıcıydı. Brezilya huzur ve refah içinde güneşin keyfini sürerken Stefan, milyonlarca insanın açlıktan ölmesinden endişe ediyordu. Ülkede iyiden iyiye hissedilen Avrupa’nın geçirdiği öz yıkım nöbetine karşı bağışık olma duygusu, savaşın sonucunu şekillendirmede oynayacakları etkin role dair fanteziler kuran Brezilyalı muktedirler arasında yeni bir milliyetçiliğin fitilini ateşlemişti. Ancak Brezilya halkının

1 Bir orkestra eserinde bölümlerin bütününe içine alan nota defteri. (ç. n.)

iyiliği yerli yerinde duruyordu. “Keşke burada komik denilebilecek kadar ucuza satılan çikolata, kahve ya da şekerin birazını sana gönderebilmiş olsaydık” diye yazmıştı, “fakat henüz buna imkân bulamadık.”

Petrópolis’te yeşillikler içindeki tüneğinde mahsur kalmış Stefan Zweig imgesi, ki buradan, yerli halkın düşüncesinde Avrupa’nın tüm o dertlerinin bir dönem Çin’deki mücadele kadar uzak algılandığını yazar, akıl almaz olduğu kadar dokunaklıdır da. Nasıl olmuştur da, dünyanın en çok peşinde koşulan yazarlarından bir tanesi, edebiyat alanındaki ürünlerinden ziyade Avrupa’daki entelektüel ve sanatsal şöhretlerin arasında bağlantı olmakla övünen bir adam, kendini 34 Rua Gonçalves Dias adresinde, keşiş hayatı olarak tarif ettiği yaşantının içinde buluvermiştir? Gelgelelim bu uzaklığın –yayıncısına “katıksız yalıtılmışlık” olarak nitelendirdiği Brezilya’daki sığınağının– aynı zamanda hatıratı *Dünün Dünyası*’nı tamamlama ve önceden kaleme aldığı tüm eserlerini “baştan sona gözden geçirme” özgürlüğünü de sunduğunu belirtiyordu. Kendisi gibi sürgündeki bir dostuna, Petrópolis’te onu kuşatan kırsal bölgelerin “sanki Avusturya dilinden tropikal bir dile çevrilmiş gibi durduğunu” yazmıştı. Viyana gitgide daha çok gölgelerin içine gömülürken kentin sanatsal bir ütopya olarak hayali Zweig için her zamankinden daha parlak şekilde ışıdamaya başlamıştı. Bu yönüyle, bir zamanlar kendisi hakkında “Ondaki Avusturya yurtseverliği Avusturya gitgide küçülürken katlanarak artmış, artık anavatanı diye bir yer kalmadığındaysa zirvesine çıkmıştı” yorumu yapılan eski dostu Joseph Roth’u andırıyordu.

Aşağısından muzlarla yüklü eşekler geçerken ve hizmetçisi bitiştirteki mutfakta yumuşak sesle şarkılar söylerken, Zweig geçmişinin en renkli sahnelerini tekrar ziyaret ediyordu. Onun gözünde bunlardan hiçbiri, içine doğduğu sosyal ortamın estetik tutkusuna tanıklığı sebebiyle, Viyana sosyetesinin 1888’de son kez görkemli Burgtheater binasında, yapı yıktırılmadan önce bir araya geldiği andan daha kıymetli değildi. Son temsilin bitiminde perdenin kapanmasına kalmadan, diye yazmıştı Zweig, derin üzüntü içindeki izleyicilerin hepsi de çok sevdikleri sanatçıların oyunlar sergilediği sahneye üşüşmüş ve “anı olarak saklamak üzere bir tahta

parçası”² kapmaya çalışmıştı. Burgtheater’den alınmış bu gösterişsiz parçaların Ringstrasse’nin dört bir yanındaki süslü burjuva evlerinde, “tıpkı kiliselerde kutsal haça ait parçaların saklandığı gibi, değerli mahfazalarda saklandığı” on yıllar sonra bile görülen bir şeydi. Zweig bu durumun Viyana’daki tüm sınıfların içine işlemiş “sanata olan düşkünlükle” bir tutulabileceği sonucuna varmıştı. Üstelik bu şiddetli saplantı, sanatçıların başarılı yaratıcılıklarının da yeni zirvelere çıkmasına olanak verirdi; zira motivasyonları yalnızca takdirden değil, aynı zamanda kendilerine biçilen yüksek değerden beslenirdi. Zweig “Sanat her zaman tüm halkın yaşamının bir parçası olduğu yerde zirveye ulaşır” diyerek fikrini beyan ediyordu. Ve önündeki sayfadan başını kaldırdığında gözlerine koyu yeşil ve altın rengi palmyeler, yeşilliklere gömülmüş ve üstüne üstüne gelen tepeler, uçsuz bucaksız bomboş gökyüzü doluverdi. Şaşkınlıkla, hayatındaki herkesin nereye gitmiş olabileceğini düşündü. Zweig’dan daha görmüş geçirmiş bir insan az bulunurdu. Ona kalsa, her şeyi duymuş olduğunu sanırdı. Ne var ki, yeni evindeki sessizliğin bir benzerini daha önce hiç duymamıştı.

Hayatlar vardır; yaratıcı ya da kötücül dehaları bizde sırlarından bir parça koparmak adına karşı konulamaz bir arzu uyandırır, bizi kendilerine çekerler. Ve bir de, tarihin akışını değiştiren dönemleri kırarak aktaran güçlü birer mercek olma görevini üstlendiklerinden, ilgi alanımıza giren karakterler vardır.

Stefan Zweig – varlıklı Avusturya yurttaşı, huzursuz gezgin Yahudi, insanı afallatan üretkenlikteki yazar, pan-Avrupa³ hümanizminin yorulmak bilmez destekçisi, aman vermeyen bağlantı insanı, kusursuz evsahibi, evcimen isterik, asil barış yanlısı, ucuz

2 *Dünün Dünyası, Bir Avrupalının Anıları*; Stefan Zweig, Can Yayınları, Nisan 2013; Çeviren: Gülperi Sert. Kitapta, Zweig’in hatıratından yapılan alıntılar Can Yayınları 2013 baskısından alınmıştır. (ç. n.)

3 Pan-Avrupa Hareketi, 1923’te Kont Richard Nikolaus von Coudenhove-Calergi’nin Avrupa Birleşik Devletleri’nin kurulmasını hedef alan manifestosuyla başlamıştır. Siyasal partilerden bağımsız olan hareket liberalizm, Hristiyanlık, sosyal sorumluluk ve Avrupa taraftarlığı ilkelerini temel alır. 1933’te Nazi Almanyası’ndayaklanmış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden faaliyetlerine başlamıştır. (ç. n.)

popülist, müşkülpesent tensel zevk düşkünü, köpek âşığı, kedi düşmanı, kitap koleksiyoneri, timsah derisi ayakkabı meraklısı, gösterişçi züppe, depresif, kafe sever, yalnız kalpler sempatizanı, gelişigüzel kadın avcısı, erkeklere arzuyla bakan kişi, teşhirci olmasından kuşkulanan şahıs, suçu ispatlanmış uydurukçu, güçlülerin dalkavuşu, güçsüzlerin şampiyonu, ileri yaşların verdiği tahribatın karşısında acınacak hale gelen ödle, mezar sırlarının karşısında cesaretle duran stoacı – kendi ortamlarına özgü güzelliklerin ve yozlukların varlığında vücut bulduğu kimselerin kategorisinde yer alır.

Bugün, tıpkı geçmişte olduğu gibi, Zweig'in yapıtlarını yeni baskılarıyla Avrupa'nın pek çok yerinde bol miktarda bulmak mümkün. Fransa'da novellaları düzenli aralıklarla yeniden basılır ve neredeyse her defasında şaşmaz şekilde çok satar listelerinin üst sıralarına fırlar. Zweig'in kitapları dükkân vitrinlerini ve havaalanlarındaki hareketli bantları doldurur. Kendisi İtalya ve İspanya'da popülerdir; Almanya ve Avusturya'da hayranları vardır. Fakat İngilizce konuşulan dünyada ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde daha birkaç yıl öncesine kadar Zweig adeta kayıplara karışmıştı. Yetişme yıllarımda ve edebiyat öğrenimi gördüğüm dönemde, karşıma tek bir Zweig eseri çıkmadı. Onu arkadaşlarıma sorduğumda içlerinde adını duymuş olan tek bir kişiye rastlamamıştım. 1940'ların ilk yılları boyunca Kuzey Amerika'da bile ne denli geniş bir okur kitlesine sahip olduğunu kavramaya başladığımda, hepten kaybolmuş olması beni hayretler içinde bıraktı ve merakımı kamçıladi. Stefan Zweig'in gözlerden bu kadar ırak kalmasına yol açan şey ne olabilirdi?

Hikâyesindeki, savaş öncesi Avrupa'nın kültürel hayatını olanca açıklığıyla gözler önüne seren unsurların yanı sıra, sürgünüyle iç içe geçmiş olan ve bu kültürün, Yeni Dünya'nın diline tercüme edildiğinde neye dönüştüğüne vakıf olmamıza olanak veren noktalar da eşit derecede zihin açıcıdır. Zweig'in hayatı sanatçının kriz dönemlerindeki sorumluluğuna dair her devirde geçerliliğini koruyan sorulara açıklık getirir: Kişinin kendisiyle aynı acıları çeken kimselere olan borcu nispetinde kendi esin perisine olan borcu; politikanın sanattaki rolü ve sanatın eğitimdeki yeri. Onun öyküsü aynı zamanda bizlerin nasıl olup da herhangi bir yere ait olduğumuza, dünya vatandaşlığı idealleriyle bağlantılı olarak aileye

ve etnik kökenlere olan sorumluluğumuza dair soruları da karşımıza çıkarır. Zweig'in yazılarıyla dokunduğu hayatların sayısı ve Salzburg'a yukarıdan bakan evinin terasında kendi elleriyle yarattığı, çok sayıda Avrupalı hümanistin ve sanatçının yaprakların altındaki gölgesinde oturmaya ve konuşmaya geldiği sığınak onu, çağının hayati öneme sahip düşünce akımlarının hem katalizörü, hem de aktarım kanalı konumuna getirmiştir. Hatıratının girişinde yapılan alıntıda "*Bizi nasıl arıyorsa, öyle karşılayalım zamanı*" diye yazar. Shakespeare'in dizesi Zweig'in öyküsü boyunca, yazarın şimdiki zamana ayak uydurduğu ve uyduramadığı noktalarda, kendini farklı yorumlara açık hale getirir.

Zweig'in kendisi de, kişisel şan ve şöhretten tepetaklak karanlığa düşme hikâyesini daha geniş ölçekteki bir fenomenin arazi olarak görmüştü. Bu düşüncesini, *Dünün Dünyası*'nın önsözünde "Bizim neslimiz dışında başka hiçbir nesil ... öylesi yüksek manevi değerlerden böylesi bir ahlaki gerilemeye kesinlikle maruz kalmamıştır" cümlelerinde dile getirir. Ne var ki yazgısını başkalarıyla paylaşıyor olması gerçeği, düşüşün sarsıntısını hafifletmeye yetmemiştir. Zweig, kendisinin birkaç yıllık süre zarfında Avrupa'daki sanatsal şöhretlerin Olimposu'ndan koparılıp bedbaht bir göçer hayatın ortasına fırlatılışı karşısında şaşkınlık yaşamaktan hiç vazgeçmedi. İnsana yer yer ezilmişlik duygusundan mustaripmiş gibi hissettiren "Çünkü bütün köklerinden ve hatta bu kökleri besleyen topraklardan kopmuş biriyim ben – gerçekten de o dönemde köklerinden benim kadar kopmuş ender insan vardır" tevcih-i kelimayla durumunu dile getirmiştir.

• • •

Zweig bu önsözü 1941 yazında, Brezilya'ya gitmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrılmadan önce otobiyografisinin ilk taslağını yazdığı Ossining, New York'ta yaşadığı sırada kaleme almıştı. Petrópolis'teki evi ne kadar ıssız ve ücra bir mekânsa, Sing Sing cezaevinden yokuş yukarı bir buçuk kilometre mesafedeki bu Hudson River kasabasında yer alan konutu da bir o kadar gurununa dokunan ve bunaltıcı bir yerdi. Lotte, İngiltere'de bıraktığı ailesine "Ossining'de yapılacak ya da görülecek herhangi bir şey yok" diye yazmıştı. Sing Sing, buranın ün namına iddialı olduğu

tek konuydu ve Lotte, “Doğrusu insan bunu da zihninden uzaklaştırmaya çalışıyor” yorumunu eklemişti. Stefan’ın arkadaşı, Avrupa PEN başkanı Jules Romains, Zweig’in, onun deyişiyle bu *banlieue sinistre*⁴ yeri mesken tutma tercihini sorguluyor ve mekânın onun moralini iyice aşağı çekmesinden endişe ediyordu.

Bir Temmuz öğleden sonrası, ilk evliliğindeki üvey kızı Suse Winternitz, Stefan’ın 7 Ramapo Road adresindeki evin çimenliğinde rattan sandalyesinde otururken bir dizi fotoğrafını çekmişti. Zweig’in giysileri her zamanki gibi kılı kırk yaran bir titizlikle seçilmişti: Yumuşak dokulu ince bir pantolon, beyaz gömlek ve üzerinde minik beneklerin dans ettiği bir papyon kravat. Elli dokuz yaşında olmasına rağmen düzgün, uçlarından düzeltilmiş bıyığı ve ince tutamlar halinde yüksek alnından geriye taranmış saçları koyu renklerini muhafaza etmiştir ve mat siyah gözleriyle uyum içindedir. Yaşını belli eden tek unsur, göz kenarlarından yayılan ve göz altlarında iç içe geçmiş katlar halinde toplanan kırışıklardır. Sağ bacağına soldakinin üzerine atmış, muhtemelen karşısındaki kişiye bakarken bedenini öne eğmiştir. Aynı gün çekilen bir fotoğrafta, Zweig’in pozuna canlılık katan gerginlik hali, dikkatini çeken bir şeyin henüz kulağına gelmiş olduğunu insanın aklına getirir. Bir başka fotoğrafta, ani heyecan dalgası yerini gevsemeye bırakmıştır ve Zweig, dünyanın en kederli insanı gibi görünmektedir. Her iki fotoğrafta da bakışlarına bir serseme dönmüştük hali yerleşmiştir. İnsanlar Zweig’in toplum içindeki kuşa benzeyen hal ve tavırları hakkında çok kereler yorum yapmışlardır. Bu fotoğraflardaysa, sanki az önce gökyüzü sandığı bir cama çarpıp içinden geçmiş bir kuştur karşımızda duran.

Zweig otobiyografisinde “Her günüm bir önceki günümünden, her yükselişim her düşüşümden o kadar farklıydı ki, bazen ben bile, acaba sadece bir değil de birbirinden tamamen farklı birden fazla hayatım mı oldu, diye düşünmüşümdür” gözleminde bulunur. Viyana’nın kültürel zenginliklerini özümseyen ve kafe sohbetlerine buyur edilen Tanrı’nın şanslı kullarından biri olarak, içinde büyüdüğü “uluslarüstü metropol”den “bir suçlu gibi” ayrılmak zorunda kalmıştır. Zweig’in Amerika’daki sürgün hayatına damgasını vuran

4 Fr. Meşum Banliyö. (ç. n.)

dramı hissedişindeki aşırılık, karşılaştığı herkes için elle tutulur bir hal almıştır. Klaus Mann, 1941 Haziranının güneşli bir gününde, Fifth Avenue’da tesadüfen Zweig ile karşılaştığında, Mann’ın onca zamandır “mücadele eden yeteneklerin yorulmak bilmeyen destekçisi” olarak hayranlık beslediği şahsiyet bir tuhaf görünmektedir; bakımsız bir hali vardır ve aklı başından gitmiş gibidir. Zweig karanlık bir düşünce zincirine kendisini öylesine kaptırmıştır ki, Mann’ın yanına geldiğinin bile farkına varamamıştır. Ancak doğrudan kendisine hitap edildiğinde “adını işiten bir uyurgezer misali” silkinip kendine gelmiş, bir anda eski zamanlardaki incelikli dünya vatandaşı haline geçiş yapmıştır. Ne var ki, Mann o ilk yabancı bakışların hatırasını bir türlü zihninden uzaklaştıramamış, bundan birkaç hafta sonra karşılıklı akşam yemeği yerlerken Zweig’in kendisine bir gölge olarak yaşamanın ne gibi bir amacı olabileceğini sorduğu göçmen oyun yazarı Carl Zuckmayer’in payına düşen de aynı boş bakışlar olmuştur. Zweig sözlerini “Bizler hayaletlerden ya da anılardan başka bir şey değiliz” diyerek bitirmiştir.

Hepsinden önemlisi, Zweig sürgünün durağan bir hal değil, bir süreç olduğunu anlamış bulunuyordu. 1940’ta André Maurois’ya “Sürgün hayatın daha yeni başlıyor” demişti. “Sen de dünyanın kendini sürgün edilmiş insanlardan nasıl sakındığını yavaş yavaş göreceksin.” Zweig o zamana dek Avrupa’da oradan oraya savrularak geçirdiği dönemin sonunda içinde bulunduğu durumu başka bir arkadaşına şu sözcüklerle özetliyordu: “Eski yazar, yeni vize uzmanı.” Zweig’in Britanya pasaportuna, 1940 Martıyla Ossining’de geçirdiği kısa dönemin bitimine denk gelen 1941 Ağustosunun sonu arasında eklenmiş olan –konsolosluk damgalarının tarihlerini ve mühürlerini, imzaları ve elle yazılmış rakamları, kesin bir dille belirtilmiş ülkeye giriş şartlarını ve geçerlilik sınırlamalarını içeren– on dokuz sayfa ortaya öylesine sıkışık ve esrarlı bir grafik yazılama çıkarır ki, yazarın yolculuk belgeleri *Binbir Gece Masalları*’ndan fırlamış efsunlu bir muska karakterine bürünür.

Sürgün hangi şartlarda iyi sürgündür? Acaba bir mültecinin hayatta kalma şansını belirleyen ve içsel metanet, zihin açıklığı ve

dış kaynaklı destek ağları bileşenlerinden oluşan hesaplanabilir bir denklem var mıdır? Neden Thomas Mann, Carl Zuckmayer ve Zweig'in dostu orkestra şefi Bruno Walter'in yıldızı Amerika Birleşik Devletleri'nde parlarken Zweig, Bertolt Brecht ve dramaturg Ernst Toller, neredeyse her yönüyle Yeni Dünya tecrübelerinden gerisingeri kaçmayı seçmiş olabilir? Goebbels göçmen statüsündeki yazarlar kalabalığını tümünden alaya alıyor, onlardan "izne çıkmış kadavralar" şeklinde söz ediyordu. Ve bu alay, Zweig'in aklından bir an olsun çıkmayan ve kişinin sürgünde yaşayabileceği en büyük korkuyu hedef alıyordu: Köklerinden koparılmışlığın getirdiği bağlantısızlığın zamanla ölüme evrileceği düşüncesi. O sırada Yeni Dünya sahillerinde yeniden inşa edilmekte olan Avrupalı topluluğun büyüklüğüyle dahi hafiflemeyen bir korkuydu bu.

Sanatçıların ve entelektüellerin savaş zamanındaki göç faaliyeti öylesine geniş bir ölçekte gerçekleşmiştir ki, tarihçiler karşılaştırma noktası olarak Bizans'ın düşmesinden sonra Yunanlı âlimlerin kaçışına tekrar dönmek durumunda kalmışlardır. Zweig'in Amerika kıtasındaki hayatı, Yeni Dünya'nın dört bir tarafında bulunan ve 1940'larda Avrupa'nın parçalanmış zihninin havada asılı halde durduğu otelleri—sıra sıra odaları, hiçlikten gelip hiçliğe giden imkânsız bir kaçıştaki ara istasyonları—mercek altına alır: Sürgündekilerin belge, iş ve çalışma kâğıdı peşinde koşturdukları, insanlarla dolup taşan Araf katlarına dönmeden önce tercüme adına hiçbir iddiada bulunmadan kendi aralarında alçak sesle konuşmak için üzerlerine bol gelen pantolonlar ve koca koca paltolarla topladıkları otel lobileri ve kafeler; bu insanların kaçıp sığındıkları, içlerinde eski sığınmacılardan miras kalmış ve onlara memleketlerini çağrıştıran bir dükkânın, bir adın, bir parça mimarinin bulunduğu merkezin biraz dışındaki mahallelerde bulunan tahta sıralar.

Bruno Walter mutlu sürgünün sırrını, insanın "burası" ve "orası" ayrımını aklından hiç çıkarmaması koşuluna bağlar. Sürgünde dikiş tutturamamış insanın tipik örneği Zweig, bizlere—Lut'un karısı⁵ sendromu olarak da adlandırılabilir—ölümcül

5 Eski Ahit'e göre, Tanrı Lut kavminin yaşadığı Sodom ve Gomora'yı gazabıyla yok etmeden önce Hz. Lut ile ailesine arkalarına bakmadan kaçmalarını emretmiş, ancak Lut'un karısı bu emre itaat etmemiş ve tuzdan bir direğe dönüşmüştür. (ç. n.)

göçün bir formülünü sunar. Kendisi, eski memleketi ve o sırada içinde bulunduğu ortam arasındaki farkın haddinden fazla bilincinde olduğundan, ardında bıraktığı geçmişe bakmaktan hiç vazgeçmez. 7 Ramapo Road adresinde hatıratını kaleme alırken, “Yılgın ve paramparça ruhlarımızla dehşet denizinin derinliklerinde yarı kör gibi el yordamıyla yolumuzu bulmaya çalıştığımız” şeklinde tarif ettiği durumda Zweig, başını eğmemekten ve kayıp kıtasının “çocukluk dönemini pırıl pırıl aydınlatan yıldızlarına” bakmaktan söz eder.

İçinde bulunduğumuz daimi yerinden edilme ve dikey kültürel değerler çağında, Zweig’in yaşadığı, dünyanın azar azar kendisini ondan yoksun bırakmasına tanıklık etme tecrübesi –memleketini, dilini, kültürel referans noktalarını, dostlarını, kitaplarını, mesleğini icra etme duygusunu, umudunu yitirmesi– insana sadece dokunaklı değil, aynı zamanda gelecekte haber veriyormuş gibi gelir. Yaşadıkları, Thomas Mann’ın ağabeyi Heinrich’in bir dizesini aklımıza getirir: “Mağlup düşenlerdir tarihin kendilerine hazırda beklettiklerini ilk öğrenenler.”

Zweig’in Amerika sürgününün bu kritik ara durağında kimi zaman tek bir haftada otobiyografisinin yetmişden fazla sayfasını kaleme alırken mesken tuttuğu evi görmek için, bir Haziran günü Hudson’ın yukarısına doğru bir gezintiye çıktım. O evden geriye kalanları, varlığının orada iz bırakıp bırakmadığını ve onun, pencerelerinden dışarı baktığında karşısında bulabileceklerini kendi gözlerimle görmek istedim. Ülke doludizgin savaşa giderken, iş adamlarının taktığı koyu renkli fötr şapkalar denizine haki şeritlerin ve donanmada kullanılan yuvarlak, beyaz “karton bardakların” serpiştirildiği bir dönemde, eski Penn Station’ın görkemli binasından kalkan trenle kuzeye doğru yapılacak yolculuğun neye benzeyeceğini hayalimde canlandırmalıydım.

Acaba Zweig, onu bir anda şehirdeki gökdelenlerin gri ve gümüşü titrekliliğinden kurtarıp katman katman yeşilliğin ve Manhattan’ın ilerisindeki ırmak kenarına yerleşmiş öbek öbek taşın arasına bırakan bu rayların üzerinden kaç kez geçmiş olabilirdi? Dağınık bahçelerin tabiatı döne dolaşa kentin içlerine yaydığı Viyana’da geçişler

daha yumuşaktır ve Wienerwald, tarihi üzüm bağlarıyla kenti üç tarafından romantik doğa manzaralarına boğar. Bireysel özgürlüğün emsalsiz değeri hakkında saplantılı biçimde kaleme aldığı onca yazı dururken, gözetleme kulelerinin etrafı projektörlerle çevrilmiş Sing Sing'in duvarlarını geçtikten hemen sonra kendi istasyonuna varıyor olması Zweig'in nasıl da içine dokunmuş olmalıydı.

Tren istasyonundan çıkıp uzun bir yokuşu tırmandım, gösterişsiz kiliselerin ve cepheleri lekelerle kaplı market zincirlerinin önünden yürüyerek ve bir beysbol sahasından geçerek kestirmeden doğruca Ramapo Road'a çıktım. Zweig'in yaşadığı ev çevresindeki evlerden daha eski olsa da, sokak, onun buraya taşınmasından kısa süre önce inşa edilmiş küçük bir sitedeki çapraz yan yolun küçük bir parçasıydı. *Dünün Dünyası*'nı yazarken oturduğu evin ta kendisi temellerinden sökülmüş, biraz aşağıdaki bir meyve bahçesinde ya da hayvan kesim alanında bulunan asıl yerinden alınıp zincirlerle yukarı çıkarılmıştı. Evin üzerine oturtulduğu dik arsada dağınık bir halde dikilmiş yeni fidanlar, bodur ağaçlar ve kıvılcımlı bir Japon akça ağacı göze çarpıyordu. Yalnızca ön kapıyla araba yolunun arasında duran, engebeli toprağı yaran kökleri bir yılan yığını gibi iç içe geçmiş, kalın ve yaşlı bir meşe ağacı 1941 yazından bugüne kalabilmiş gibi görünüyordu.

Evin ana girişinin tepesindeki küçük kemeri destekleyen beyaz ahşap sütunların boyaları dökülüyordu, ancak üzeri tahtalarla kapatılmış ön kapiya çıkan yürüyüş yolunun yerinde yeller esiyordu. Evin kenarından dolaştım ve tozlu bir pencereden içeri baktım. Gözlerim can çekişen bir kurdele çiçeğinin ve yeşilli sarılı sahte bir Tiffany lambasının altındaki beyaz sepetlerin içinde duran plastik hercai menekşelerin yaptığı solgun gökkuşağının üzerinden geçip karanlık bir odaya girdim. Evin yan kapısının bitişiğine "Ev Halkına Dikkat" yazılı altın renkli bir tabela asılmıştı. Sineklik camına yapıştırılmış bir çıkartma, süslü gotik harflerle bir uyarıda bulunuyordu: "Buradan sonra... Ejderhalar."

Kapıyı çaldım ve uzun süre bekledim; tam yürüyüp gideceğim sırada içteki kapı açılıp da kendi ekseninde arkaya döndüğünde karşımda minicik, yuvarlak ve solup sararmış kafası tıknaz bir bedeninin tepesine oturtulmuş bir kadın peyda oldu. Kadın, kocaman plastik gözlükler takmıştı; dipleri kemik beyazlığındaki seyrek ve

kıvrıcık kestane rengi saçları ve üzerine kırmızıyla tek bir sözcük basılmış olan çuval gibi bir tişörtü vardı: “ŞEYTANLAR.”

Kadın bana kuşkulu gözlerle baktı ve sinekliğin kilidini açmak adına hiçbir girişimde bulunmadı. Ona ismimi söyledim ve Stefan Zweig adındaki meşhur Avrupalı yazarın bir zamanlar onun evinde oturmuş olduğunu bilip bilmediğini sordum. Kadın lafımı kesti. “Evet, tabii ki biliyorum! On yıl önce bir kitap yazan kadının teki buraya gelip bana aynı şeyi söyledi. Kendisini içeri almamı istedi. Ona dedim ki, *Bu adamın kitaplarını yazarken nerede oturduğunu ben bilmem.* Yukarıda mı, aşağıda mı yoksa sundurmada mı, bodrum katında mı oturmuştur, bilmem. Hem insan bunu nasıl bilebilir ki? Önündeki sayfadan başını kaldırdığında hangi pencereden dışarı baktığını bilmem. Çalıştığı yerden neleri gördüğü hakkında hiçbir fikrim yok. Adamın ne yiyip içtiğini, ne giydiğini bilmem. Artık oturduğu yer her neresiyse, sandalyesi burada yok. Çalışma masası da gitmiş. Adamın mürekkepli kaleminden teki bende değil. Daktilosu bende değil. Mülk sınırıyla ilgili, *bana ait olmayan* ağaçları kesmek için para ödemem gerektiğini bildiren yanlış bir tazminat talebi yüzünden, öndeki çimenlik bile eski halinde kalmadı. Ben de belediyeye bir mektup yazdım ve ‘Şuracıkta haklılığımı kanıtlayan tapularımın orijinal nüshaları dururken elinizden geleni ardınıza koymayın ve beni sorumlu tutun bakalım’ dedim...”

Kadın bir süre bu şekilde devam etti. Başımı sallayıp durdum; gözlerim kadının arka taraftaki çitlerinin ötesinden başlayan ve rattan sandalyedeki Zweig fotoğrafı çekildiği sırada çimeni gölgelendirmiş olması muhtemel bir sıra uzun, bereketli ve yaşlı ağaca kayıverdi.

İngiltere’den ayrılmasından hemen önce yazdığı dokunaklı bir makalede Zweig, İngiliz halkının Dünya Savaşı karşısında sergilediği sükûnetin kökenini onların iyi terbiye almış olmasından ya da Britanya eğitim sisteminden ziyade, ulusal bahçecilik tutkularına bağladığı bir akıl yürütmede bulur. Hepsinin daha derinlerindese “doğayla kurulmuş, her bireye daimi bir bütünleşme halinde, bire bir, kendi huzurundan bir parçayı gözle görülmeden aktaran sürekli bir birlikteliğin” bulunduğunu yazar. Zavallı Zweig, kendi ateşli ruhu sönüp giderken İngiliz soğukkanlılığının sırrına kafa yormaktan geri durmamıştır.

Birdenbire, ev sahibem lafı yasal dertlerinden alıp, son bahtsız Zweig meraklısı oradan ayrıldıktan sonra kendisinin bizzat kütüphaneye gittiğine ve bu davetsiz misafirin araştırdığı yazar hakkında bilgi topladığına getirdi.

Ah, demek ki bu karşılaşmayı Zweig'ın Amerika sahnesinden silinmiş olmasının başka bir kanıtı olarak değerlendirmekte fazla hızlı davranmışım, diye düşündüm. “Peki, neler buldunuz?” sorusunu yönelttim.

“Şöyle – Mr. Stefan Zweig, Avrupa’da yaşadığı sırada tesadüf eseri onun bir alt sokağında kim oturuyormuş dersiniz?”

Başımı iki yana salladım.

“Adolf Hitler adındaki bir boyacı ustasının teki. Tanrım, Mr. Zweig’ın adamı merdiveninden düşürmüş olmasını nasıl da isterdim!”

• • •

Babam, başarılı bir hekim olan büyükbabamın yüksek rütbeli bir Nazi mevkiine gelmiş eski bir hastası tarafından ihbar edilmesinin ardından 1938’de Hitler Viyanası’ndan kaçmış. O ve ailesi, ertesi sabah alınacakların bulunduğu bir Gestapo listesindeymiş. Aile, Yahudi olmayan dostlarının yanında saklanmış ve birkaç gün sonra İsviçre’ye giden bir trenle ülkeden çıkmayı başarmış. Gelmiş geçmiş en azılı küçük cihaz meraklısı sayılabilecek babam, bugün bile, ailesinin sınırda tutuklanmaktan yalnızca bilgisayarların olmayışı sayesinde kurtuldukları gerçeği karşısında hafiften afallamış bir yüz ifadesiyle kıkırdamaktan kendini alamaz. Şayet adları, yolcuların giysilerini çıkarttırarak para ve değerli eşya araması yapan Nazilerin başvurduğu isim listesine eklenmiş olsaymış, hiçbir şekilde Avusturya’dan çıkmalarına izin verilmeyecekti.

Aile ilk olarak Zürih’e gelmiş, ancak büyükanneyle büyükbabam onlara bakabilecek maddi güce sahip olmadıklarından babam ve erkek kardeşi Alplerin eteklerindeki bir Katolik yetimhanesine gönderilmiş. Babamın bu döneme ait hatıralarında en çok yer tutan, alkolik baş rahibeye içki temin etmek üzere çıkılan görev gezileri dahilinde, yetimhaneden en yakın köye giden tehlikeli derecede dik bir patikadan inmek üzere gecenin bir yarısı yataktan zorla

kaldırılmak olmuş. Kötü bir düşme tecrübesinin ardından babam ve erkek kardeşi her nasılsa oradan kaçmayı ve kentte bulunan büyükannemle büyükbabamın yanına gelmeyi başarmış. Tam bu esnada, İsviçre vizeleri bitmek üzereymiş ve İsviçreli yetkililer aileyi zamanı geldiğinde Avusturya'ya geri yollamak için gereken hazırlıkları yaparlarken, büyükbabam bir Amerikalıyla bağlantı kurabilmiş. Bu şahıs, devlet kesesinden çıktığı bir turistik gezi- de hastalandıktan sonra tedavisini tesadüf eseri büyükbabamın üstlendiği biriymiş. Adam büyükbabamı unutmamış ve ailenin, kendilerine Amerika Birleşik Devletleri'ne giriş izni verilmesini sağlayacak vizelerin alınması için şart olan ve yeterli ödeme gücüne sahip olduklarını gösteren kıymetli yemin belgesini vermeyi kabul etmiş. Bu meçhul Teksaslı'nın iyi niyetli müdahalesi olmasaymış, aile toplama kamplarına gönderilecekti. Ardından başka aksilikler yaşanmış: Paraları çalınmış, bir tomar nüfus cüzdanı ve bilet kaybolmuş. Fakat bir şekilde Zürih'ten Cenova'ya kadar gelebilmişler ve Cenova'da, ailenin kendileri için bir kenara para ayırmış, İtalya'daki bir koluyla arkadaşlığı bulunan kişilerin de dahil olduğu türlü dolaplar çevirerek deniz yoluyla New York'a gitmek üzere SS Rex'te yer ayırtmışlar.

Bu savaşa –hatta her türlü ezici çatışmaya– dair tüm hikâyelerdeki gibi, bizimkisi de “eğer şöyle olmasaydı”, “kıl payı” ve “hemen önce” anlarıyla delik deşik olmuş bir anlatıdır. Fakat çoğu zaman bu hatıralar, daha düzgün bir son oluşturmaları sebebiyle göçmenlerin, mevcut şartlardaki vaat edilmiş topraklar olan mülteci limanına varmasıyla son bulur. Kendi ailemin örneğinde, hikâye üç aşağı beş yukarı bu şekilde nihayete ermiştir: “Gelgelelim, onca tehlikeyi ucuz atlatmışlar ve bir de bakmışlar ki, Tanrı'nın da yardımıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ndeler. İlk başlarda, New York'ta içinde bir sürü kiracının olduğu, sevimsiz bir apartmanda yaşadıkları hayat hiç kolay değilmiş. En sonunda Boston'a kapağı atmışlar. Büyükbabam orada yeniden tıp mesleğini icra etmeye başlamış ve iki oğlunu da Boston Latin School'a ve Harvard'a sokmayı başarmış. Son.”

Ailenin yürek burkan kaçıış sırasında ne kadar çok şeyin sonsuza dek yitirildiğini anlamam için epeyce zamanın geçmesi gerekti. Avrupa Yahudi halkının yalnızca üçte birinin Hitler'den sağ salim

kurtulmayı başardığı düşünülürse, kaçabilenlerin sadece küçücük bir bölümü eski kimliklerini ve insaniyet duygularını sağlam tutarak hayatlarına devam edebilmiştir. Zweig'ın firarda geçen hayatı bir yere kadar, tıpkı bir *tableau vivant*'ta⁶ olduğu gibi, ölüm saçan devletten can havliyle kaçan diğer insanların da ortak olduğu mülteci tecrübesinin arketipik evrelerini göstermesi açısından ilgimi çeker. Onun hikâyesi, sürgünün, kişi yeniden özgürlüğüne kavuştuğunda bile bir türlü içinden çıkamadığı zorluklarına dair anlattıklarıyla özellikle aydınlatıcıdır.

Birkaç yıl devlet yardımıyla yaşadıktan sonra, zaten ileri bir yaşta olan büyükbabamın sağlık kurullarından geçmesine ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yeniden sertifika almasına yetecek kadar İngilizce öğrendiği doğrudur. Ancak Amerika'daki hekimlik kariyeri hiçbir zaman büyükannemle büyükbabamın kıt kanaat geçinme durumunu aşmalarını sağlayacak geniş ölçeğe ulaşamamıştır. Maddi refahlarını kaybetmelerinden daha acı olansa, ilişkilerinin başına gelenlerdir ve kaynağı kısmen maddi sorunlardır.

Büyükannemin, bizim Alice Teyze olarak bildiğimiz, kendisi de Viyana'dan kaçmış ve Manhattan'ın başarılı ve etrafına korku salan psikiyatrlarından biri olmuş bir kuzeni vardı. Başka insanlarda edep-adap varsa, Alice Teyze'de hikâyeler vardı. Uzun yıllar, büyük olasılıkla Uganda'da Avrupa Yahudilerine yapılacak bir yeniden iskân planının hayata geçirilmesine yardımcı olmak için Mussolini'nin çocuklarından birinin yanında çalıştığına yeminler ederdi. Devrim sırasında Küba'da, Hemingway ve taifesiyile içli dışlı olduğunu anlatırdı. Hemingway'in onu yatağa atmak için deli olduğunu söylemiş, ancak buna razı olup olmadığı konusuna açıklık getirmeyi reddetmişti. Batista rejimi çökerken Hemingway onu arabayla havaalanına götürüp zorla adadan kalkan son uçağa bindirmişti. En çok gurur duyduğu iddiasıysa, kocası oraya kapatıldıktan sonra, Buchenwald'daki muhafızları katıksız azim gücüyle canından bezdirerek adamı serbest bıraktırmayı başarmış olmasıydı. Bundan kısa bir süre sonra kocasından boşanmış ve yıllar

6 Fr. Yaşayan Resim. Resim sanatında sessiz ve hareketsiz bir insan grubunun bir sahneyi ya da olayı tasvir etmek üzere bir araya getirilmesine verilen ad. (ç. n.)

sonra onunla yeniden evlenmişti. Adamı sadece bir kez göz ucuyla, Alice'in beni *Venedik Taciri*'nin bir sahne uyarlamasını izlemek için matineye götürdüğü Beaumont Theater'ın fuayesinde görmüştüm. İki büklüm halde dolaşan, kocaman çeneli ve biraz pejmürde giyimli biriydi. Alice tek kelime etmeden adamın önünden geçmiş, ama az sonra –fevkalade gizemli bir hareketle– yan yana geçtiğimiz sırada onu hafifçe sıkıştırmak için elini arkaya uzatmıştı. Aradan ancak yıllar geçtikten sonra, gözünde muzip bir pırıltıyla adam yerine koymadığımız ve o dönemde bir kez daha ayrıldığı o kişinin gerçek kimliğini açıklamıştı.

Alice Teyze, büyükannemle büyükbabamı, Viyana'da Belvedere Bahçeleri'nin yakınındaki büyük bir apartman dairesinde yaşadıkları yıllardan gayet iyi tanırdı. Koyu renkli Opel Olympia'larına binip onlarla birlikte sık sık bir kültürel faaliyetten diğerine gitmişliği vardı. Evlerindeki sofralara oturmuş ve onları yaz tatillerinde Alp dağlarında kiraladıkları şatoda ziyaret etmişti. Alice Teyze ne zaman babamdan söz etse, dudaklarına bir an için sevecen ve hafif tepeden bakan bir tebessüm yerleşirdi. “Zavallı Martin” derdi. “Küçüklüğünde nasıl da *ihmal edilmiş* bir çocuktuk.” Ondan sonra içini çekerek. “İnsanlar, ebeveynlerin kavga etmesinin çocuklar üzerinde feci bir etki yaratacağını düşünürler. İnan bana, birbirleriyle fazla iyi geçinmelerinin çocuğun gelişimi açısından nasıl *engelleyci* olduğunu düşünürsen, kavganın bunun yanında hiçbir şey olmadığını anlarsın. Baban çocukken büyükannenle büyükbaban birbirlerini o kadar çok severlerdi ki, Martin adeta *terkedilmiş* gibiydi.”

Babamın, ebeveyn etkileşiminin her iki yüzünü de değerlendirme fırsatı bulduğuna hiç kuşku yok. Zira aralarından su sızmayan büyükbabamla büyükannemi birbirlerine yirmi yılı aşkın bir süredir kenetleyen bağ Amerika'da çatırdamaya başlamıştı. Sık sık ve korkunç kavgalar ediyorlardı. Ergenlik zamanlarımda bir gün, babam somurtkan bir yüzle televizyondaki saçma sapan bir şeye bakarken ansızın lafa girdiğinde bu çatışmaların onda bıraktığı hasarı olanca açıklığıyla görüvermiştim: “Hani insanlar sürekli ‘Ah, artık ailelerin akşam yemeği sofrasında bir araya geldiklerinde televizyon seyretmeleri ve birbirleriyle konuşmamaları ne fena bir şey’ diye şikâyet edip dururlar ya – ben sana bir şey söyleyeyim

mi? Benim oturduğum akşam yemeği sofrasında konuşmak pek de matah bir şey değildi. Tanrım, annemle babam ne feci kavgalar ederlerdi!” Elini alnına götürmüştü. “Düşünüyorum da, keşke o zaman bizim de bir televizyonumuz olsaymış!”

Bu çatışmaların konuları çeşit çeşitti ve beklenmedik şeyler degillerdi. Hiç bitmeyen para dertleri vardı. Bir noktada evlilik dışı bir ilişki yaşanmış olabilirdi. Fakat evlilik hayatlarındaki anlaşmazlığın asıl konusunu, yeni bir ülkedeki hayatın sosyal dünyalarında yarattığı ani ve esaslı dengesizlik oluşturmaktaydı. Bizler sürgündeki insanın meşakkatli hayatını çoğu zaman dış dünyayla kurulan başkalaşmış bir ilişki bağlamında düşünürüz, oysa gündelik hayatın rutinleri de alışılmışın dışına çıkar ve güçlüklerle dolar. Öte yandan, kişinin anayurdunda kurulmuş ev içi bağlardan kopuşu da eşit oranda sarsıcı olabilir. Kimi zaman, büyükannemle büyükbabamın durumundaki gibi, güç dengesinde bir tersine dönüş yaşanabilir. Klasik piyanist olarak doğal yeteneği ve sosyal hareketlilik iştahıyla büyükannem, Viyana’da büyükbabamın klinik hekimliği işinden çok daha büyük bir karizmaya sahipti. Büyükannem doktorun geniş, konuşkan bir arkadaş çevresi ve dolu bir randevu defteri olan enerjik karısı olmaktan çıkıp iki küçük çocukla yabancı bir memleketteki yalıtılmış bir insana dönüşmüş, kırkıncı yaş gününün arifesinde adeta çifte sürgün yaşamıştı. Bu arada kendisinden on yaş büyük olan büyükbabam, mecburiyet arz eden çalışma gereksiniminden dolayı İngilizceyi hızla öğrenmek ve içerisinde, faal bir sosyal hayatın benzerini yeniden inşa edebildiği dış dünyaya atılmak zorunda kalmıştı. (Genellikle, güç değişimi öbür yönde gerçekleşirdi; klasik Avusturya-Alman *Hausfrau*⁷ tipi ev içi angaryaların ağırlığı altında ezilen bir karakterdi. Bir göçmen “Avrupalı kadınlar, buraya geldiklerinde hayatı yaşamının farklı bir yolunun olabileceğini anlar ve bu durumda, pek çoğu da tipik ‘ABD’de mest olma’ halini yaşamaya başlar” gözleminde bulunmuştur.)

Kimi zaman, önceki dinamiğin tersine dönmesinden ziyade, onun yoğunlaşması durumunun yaşandığı ve bunun da diğeri kadar kafa karıştırıcı sonuçlar doğurabildiği olurdu. Stefan ve Lotte

7 Alm. Ev kadını. (ç. n.)

cephesinde geçerli durumun bu olduğu kanısındayım. Brezilya'nın uçsuz bucaksız bilinmezliğindeki küçücük bir dağ kasabasına atılmış bir haldeyken, evliliklerinin ötesindeki dünya onlara gitgide daha az erişilebilir gelmeye başlamıştır. Lotte'nin İngiltere'de yaşayan erkek kardeşi Manfred ile yengesi Hanna'ya yazdığı mektuplar tekrar tekrar genç kadının, Zweig'in umutsuzluğunu dağıtamayışı karşısında hissettiği çaresizliği konu alırlar. Zweig'ların son kez New York'tan ayrılmasının hemen öncesinde, Lotte bir arkadaşıyla –acıklı bir şekilde İncil'deki Rut'u anımsatan sözcüklerle– o nereye giderse gitsin kendisini de yanında sürüklemeye zorlamak dışında artık Stefan için yapabileceği hiçbir şeyin kalmadığı düşüncesini paylaşmıştır.

Geride bırakılmış onca şey varken, sürgün deneyiminin yalnızca eski bir kimlikten vazgeçmekten ibaret olduğu varsayımında bulunmak kolaydır. Hal böyle olunca, bunlar sırf kayıp hikâyeleri olmaktan çıkar; zira sürgündeki insanlar, yeni dünyalarında bir yerden başka bir yere giderken etraflarına, birbirine çarpan kanatlardan düşen tozlar misali, geçmiş hayatlarının aura-sını serpiştirirler. Elimizdeki durumda serpiştirilen, Anschluss⁸ öncesi Viyana'nın ihtişamı, zehri ve kapkara parıltısı olmaktadır. Büyükanne'nin 1920'lerde çekilmiş bir fotoğrafı, Zweig'in 1941'de Ossining'deki umarsızlığının görüntüsüyle taban tabana zıttır. Büyükanne yetişkinliğe eriştiğinde, Zweig ününün zirvesindeydi ve Avusturya, kültürel alandaki gelişmelerin son demlerini yaşamaktaydı. Fotoğrafta kendisi, belinde kocaman yumurta biçiminde altın bir broş olan koyu renkli tek parça bir elbiseyle ve başına havalı bir açıyla oturtulmuş çan şapkaıyla görülüyor. Elleri kalçalarının üzerinde, parmaklarıysa aşağı doğru bakıyor; sol bacağı sağın üzerinden atılmış, topuğu kibirli bir gösterişle havaya kalkmış. Beyaz bluzunun üzerinden uzun bir inci kordon sarkıyor. Yüzünde hayat dolu bir kendinden eminlik ifadesiyle dişlerini göstere göstere dünyaya gülümsüyor. Onun bu korkusuz, göz kamaştırıcı tebessümünü görünce aklıma büyükanne'nin,

8 Avusturya'nın 1938'de Nazi Almanyası tarafından ilhakı. Hitler, kabinesine Nazileri almasını istediği şansölyeyi istifaya zorlamış ve Nazi destekçisi olan yeni şansölye asayiş sağlama bahanesiyle Alman birliklerini Avusturya'ya davet etmiştir. (ç. n.)

çocukluğumun geçtiği Kuzey Virginia'daki banliyö dünyasına geldiği zamanlarda onunla ilgili her şeyin –beni ve kardeşlerimi boğduğu kocaman, ıslak öpücüklerin, kahkahasındaki özgürlüğün, oturduğu apartman dairesinde çalan senfonilerin– gözüme nasıl da orantısız görüldüğü gelir. Buz mavisi yüzme havuzunda bir aşağı bir yukarı gidip gelirken devasa kehribar gözlerini, dudaklarını ve göğsü-bağrını, şekerleme konusundaki cömertliğini ve kendinden aşağı gördüklerini şen-şakraklıkla başından savmasını hatırlarım. Büyükanнем Fairfax'te bir tür Yahudi Gulliver havasıyla arzı endam ederdi. Ve ben de onun hayattaki duruşundan dışarıdaki daha büyük dünyaya bakma cesaretini almışımdır. Onun etrafına yaydığı, eski sosyal ortamında çok sayıda insan tarafından paylaşılan kültürel aydınlanma tutkusu düş gücümü harekete geçirmiştir.

Max Brod da küçücük Prag'dan yeni çıkmış genç bir adam olarak, Zweig'in Viyana'daki bekâr dairesine adımını attığı ve gözleri yabancı dillerde yazılmış bir sürü kitaba takıldığı esnada kendisine Zweig'in altın yaldızlı içkisinden bir bardak ikram edilmesi üzerine, “zevкли şehirli incelmışliğinin zirvesini” çağrıştıran bu heyecanın bir türünü yaşamış olmalı. Başkaları da Zweig'in sürgüne gittikten sonra kurduğu ortamlardan eksik olmayan sihre dikkat çekmişlerdir. Londra'daki Hallam Street'te kiraladığı “güzel odalara” konuk olanlar, orada yaşanan ve bir Viyanalı tanıdığın yazdığı gibi “saatler boyunca yazarların birbirlerine üzerlerinde çalıştıkları eserlerden sesli okumalar yaptığı ve başkaları okurken saygıyla dinledikleri” nefes kesici akşamları anlatmışlardır. Bu gibi sahneler kimi sığınmacıların gözünde, entelektüellerle sanatçıların “asalet ile *vie de bohème*⁹ taslama” ve yerinden yurdundan olmuş kendi yurttaşlarıyla eksantrik yerel halk arasında gidip geldiği ilk sürgün yıllarındaki “arada kalmış hayatını” betimleyen somut örneklerdir. Bu dönemde Zweig hâlâ kendini elit dünya vatandaşlarından oluşan tanıdık bir cemaatin parçası gibi hissetmek arzusuyla, aralarında Marx, Lenin ve Sun Yat-sen'in de bulunduğu eski sürgünlerin hatıra levhalarını arayarak ve kendisini Piccadilly Circus'un etrafındaki ışıklı halkanın dün-

9 Fr. Bohem Hayatı. (ç. n.)

yanın merkezini oluşturduğuna inandırmaya çalışarak Londra sokaklarını arşınlamıştır.

Babamın ailesi Zweig'in sosyal statüsüne mensup değildi. Mutti'nin annesiyle babası Çekoslovakya'dan Viyana'ya göç etmişti. Opah'ın annesiyle babası L'viv'den gelmişti. Her ikisi de fazla uzak olmayan bir geçmişte *Ostjuden* (Doğulu Yahudi) durumundaydı. Fakat Zweig'in kendisi ebeveynlerinin dünyasında davranışları belirleyen sınıfsallık iddialarına gülüp geçmiş, çocukken kendisine ve erkek kardeşine sürekli falanca insanların "soylu" olduğunun, fakat başkalarının soylu olmadığına söylenmesini eğlenceli bulmuştur. Bunu "Ne zaman bir arkadaşımız olsa 'iyi' bir aileden gelip gelmediği, soyu sopu, servetleri didik didik edilirdi" sözleriyle anımsar. Yine de, kendisinin de serinkanlılıkla ifade ettiği gibi, bütün Yahudi aileler sadece elli ya da en çok yüz yıl önce aynı Yahudi gettosundan gelmiştir.

Gelgelelim, yaşı ilerledikçe Zweig bu durumun salt statü mücadelesinden çok Yahudilerdeki "düşün dünyasında yükselmek ve daha üst bir kültür düzeyine gelmek" hedefine yönelik daha yüce bir emelin belirtisiyle alakalı olduğunu anladıkça oyuna daha hoşgörölü yaklaşır olmuştur; aslında bu, her çeşit sosyoekonomik sınıfta yer alan Yahudi için geçerli bir durumdu. Bir "iyi" ailenin nihayetinde gettodaki dar kafalı, küçük düşürücü hayatın kendilerine dayattığı kısıtlanmış bakış açısından kurtulmuş bir aile – "başka bir kültüre, mümkünse evrensel bir kültüre" bağlanabilme özgürlüğüne sahip bir aile – olarak tanımlandığını zaman içinde idrak etmişti. Bu bakımdan, kendi ebeveynlerinin mütevazı köy dünyalarının ufkundan çok daha uzaklara gitmiş olan büyükan-nem ve büyükbabam bunun tipik bir örneğidir. Büyükan-nemin fotoğrafından etrafa yayılan bayram özgüveni büyük zorluklarla kazanılmış bir şeydir. Resimdeki ifadenin sadece birkaç yıllık süre zarfında yüzünden silinebilmesi insana nasıl da inanılmaz geliyor. Bu, Zweig'in de belirttiği gibi, "düşün dünyasına kaçış" eğiliminin Yahudiler açısından, tıpkı onların geçmişte maddi kaygılara hapsolmuşluklarında olduğu gibi, felakete varan sonuçlar getirmesi "Yahudilerin yazgısındaki ebedi paradokslar"dan sadece bir tanesidir. Yahudilerin tıp ve hukuk gibi sözde "entelektüel meslekleri" icra etmesinin Naziler tarafından yasaklanacağını kim öngörebilirdi

ki? diye merakını dile getirmiştiir Zweig. Ve nasıl olmuştu da zihin- sel hayata yapılmış bu anlamlı yatırım da geniş halk kitlelerinde Yahudilerin geçmişte ticarete yönelmesinde hissedilenin benzeri bir öfkeyi doğurabilmiştir?

Zweig'in yapıtlarını okumaya ve hayatını araştırmaya başladığımda, hikâyesinin büyükbabamla büyükanne mi bana daha çok yaklaştırdığını fark ettim ve bu da –onca yıldan sonra bile– beni yaptığım çalışmadan ayrılamayacak duruma getirdi. Onların sürgününü sona erdirme fırsatı elden kaçırılmış olsa bile, belki bu anlaşılması güç karakterin göçebeliklerini kayda geçirerek en azından uzun sürgün sürecinin hangi unsurlardan oluştuğuna dair bir şeyleri gösterebilir, sürgünün Avrupa'daki girizgâhının ve orada yaşarken gördükleri cicili-bicili yeniliklerin, kendi parlatılmış hatıralarının da mültecilerin kafasını eşit oranda karıştırdığı Yeni Dünya'da evrim geçiren karakterinin izini sürebilirim. Fakat, doğruyu söylemek gerekirse, kentin her daim var olan parıltısının ortasında nasıl da büyük bir karanlığı büyüttüğünü anladıktan sonra bile sırf yazgılarının gizemi hatırına bu Viyanalı hayaletlerin arasında dolaşıp durmak bana keyif verdi.

Yirminci yüzyıl başlarında Viyana'da yaşanan yaratıcılık patlaması çoğu zaman güzel bir düş olarak tarif edilir. İlkel bir vahşet şaha kalkmadan ve o Rönesans'ı söndürmeden önce Avrupa uygarlığının son saatinde ışık saçan bir gül yangınıdır bu. Gelgelelim, çiçek açan ruhun yaşadığı âlemlle sıkılmış yumruğun arasında muğlak çakışmalar da mevcuttur. Zweig'in hikâyesi, oradaki iyi ile kötünün arasında ikili bir karşıtlık kurmaktan ziyade, iki tarafın ayrılmaz derecede iç içe geçtiği durumları açığa çıkarır. Viyana'daki sanatçılar ve entelektüeller baş düşmanlarının şiddetli tutkularını ateşleyen aynı sorunların ve özlemlerin pek çoğuy- la cebelleşmekteydiler. Nasıl ki, Hitler'in zihnindeki gündem Napolyonvari anlamda –fetihlerle gerçeğe dönüştürülecek ve tek bir milliyetçi kültürün hegemonik yönetimiyle sürdürülecek– bir pan-Avrupacılık tarafından yönlendirilmişse, Zweig'in programı da barışçıl, uluslarötesi bir anlayışla kazanılacak ve âlimlerle sanat- cılardan oluşan elit bir topluluk tarafından idare edilecek hüma- nist modeli temel alan pan-Avrupacılık idealinden esinlenmişti. Avrupa'nın kaderine yönelik dönüştürücü fikir çatışmalarının her

iki tarafında yer alan insanlar aynı boğucu okul sisteminde eğitilmiş, aynı meşum cinsel baskılama ve şoven militarizm karışımının tornasından geçmişlerdi. Hepsi de, içlerindeki inancı yok eden aynı harpten çıkmışlar ve o savaşın geçmek bilmeyen sosyoekonomik tahribatıyla yaşamak durumunda kalmışlardı. İnsanda hayranlık uyandıracak derecede kültürlü Viyanalılar, can düşmanlarının Avrupa'nın kaderine ve derin bir ruhsal tazelenme gereksinimine dair kaygılarını bizim şimdiye kadar hesaba kattığımızdan daha yoğun bir şekilde paylaşmaktaydılar.

Zweig'in kendisi de Nasyonal Sosyalizmin cazibesini kabul etmiş ve hatta, geçici bir süreliğine bunu onaylayan bir tavır içinde olmuştu. Almanya'daki, Nasyonal Sosyalistlere verilen desteğin iki yıl önceki bir milyonun altındaki oydan altı milyonu aşkın oya fırladığı 1930 Eylülündeki seçimlerin ardından Zweig, Nazilerin kazandığı zaferin suçunu ülkedeki eski kafalı demokratların tutuculuğuna atmış ve sonuçları "gençliğin 'yüksek siyaset'in ağırlığına ve kararsızlığına karşı akılsızca, fakat temelde sağlıklı ve tasvip edilebilir başkaldırısı" olarak değerlendirmişti. Zweig'dan yirmi beş yaş küçük olan Klaus Mann ona "gençliğin yaptığı ve düşündüğü her şey *a priori* iyi ve geleceği doğurmakla mükellef değildir. Şayet Alman gençliği artık radikalleşmeye başlamışsa, her şeyden çok, onun hangi dava hatırına başkaldırdığını sormamız gerekmez mi?" diye bir hatırlatma yapmak zorunda kalmıştır.

Zweig ve onun Faşist hasımları, Avrupa krizinin hangi anlam-lara geldiği ve bunu nasıl ele almak gerektiği konusunda birbirine aykırı sonuçlara varmış olsalar da, onların –deyim yerindeyse– birlikte epey uzun bir geçmişleri ve hatta, insan uygarlığının ilerlemesi konusunda zaman zaman aynı fikirleri savunmuşlukları vardı. Bu sebepten dolayı Zweig sürgüne gittiği dönemde Avrupai anlamdaki ilerleme ve üretkenlik kavramını toptan sorgular hale gelmişti. Zweig otobiyografisinde, dünya savaşlarının arasındaki dönemde kaydedilen tüm teknolojik ve toplumsal başarılar göz önüne alındığında "Batı'daki küçük dünyamızda *joie de vivre*'i-ni¹⁰ ve dertsiz tasasız hayatını tahmin edilemeyecek kadar büyük ölçüde kaybetmemiş tek bir millet yoktur" diye yazmıştır. Artık

10 Fr. Yaşama sevinci. (ç. n.)

onların gençliklerinde bildikleri gibi “neşesinde fazlasıyla aldırışsız ve rahat, hayatı kendileri için böylesine konforlu hale getiren İmparator efendisine ve Tanrı’ya sofuluğa varacak bir güven besleyen” bir Avusturya’yı hayal etmek dahi mümkün olabilecek miydi? Fakat kendisinin ve akranlarının ateşli taraftarları oldukları devrim niteliğindeki sanat akımları tam da bu tembellik derecesinde basmakalıp, gülünç ve hiyerarşik güvenlik dünyasını alaşağı etmek niyetiyle yola çıkmışlardı.

Zweig’in öyküsünün kalbinde, yolun çatallandığı yere ve yaratma dürtüsünün yok etme dürtüsünden ayrıldığı noktaya dair bir muamma yer alır. Eğer yol ayrımı Viyana’nın fiziksel haritasında gösterilebilseydi, onu Hitler’in resim öğrenimi görme başvurusunun reddedildiği ve saygın bir Avrupa sanatı koleksiyonunun halka açık sergilendiği Viyana Güzel Sanatlar Akademisi’nin önündeki küçük parka, Schillerplatz’a yerleştirdim. Bu parkın tam ortasında Yahudi mistisizmi âlimi Gershom Scholem’in bir keresinde kendisi hakkında “Friedrich Schiller ile entelektüel anlamdaki karşılaşma pek çok Yahudi açısından gerçek Almanlarla yaşadıkları karşılaşmadan çok daha sahicidir” yorumunu yaptığı, “Özgürlük Havarisi” şair Schiller’in bir heykeli durur. Zweig da Sigmund Freud çalışmasının giriş yazısında Schiller’den “tutku kuvvetli biçimde uyandırıldığında” nasıl “arzu güçlerindeki gizil işleyişin bariz ve muazzam” bir hal aldığını anlatan bir alıntı seçmiştir. Ve Zweig’in –nasıl ki, içe işleyen güzellik sadece şarkılarda serpilebiliyorsa– özgürlüğün sadece rüyalarda gerçek olabileceğini savunan ahlak felsefesinin temelindeki dersi özümsemesini sağlayan da Schiller’in şiirleri olmuştur.

Schiller heykelinin kaidesinde, üzerinde gözlerini fal taşı gibi açtıran bir dehşetle çarpılmış kocaman yüz kabartmasının bulunduğu bronz bir madalyon vardır. Alegorik bir trajedi maskesidir bu, fakat o çehreyi çepeçevre kuşatan dağınık saç kıvrımlarına dikkatle baktığınızda bunların içinde kahkahalarla gülen bir satirin –komedinin alegorik yüzünün– saklandığını fark edersiniz. Trajedi ve komedi, Viyanalının içinde bulunduğu hakiki ikilemi tasvir eden bu ikonda birbirleriyle ayrılamazcasına iç içe geçmiştir. Boyutları çok daha küçük olan ve trajedinin uzun saçlarının arası-

na gizlenmiş komedinin gözleri kısmen kapalıdır. Trajedi hepten aklını kaçırmış gibi gözükmektedir. Zweig'in yaşadığı imkânsız sürgünün –bir imkânsız sürgün *olarak* Zweig'in kendisinin– öyküsü bu insanı derinden sarsan, paradoksal imgeyle uyum içindedir. Acaba bu açmaza daha dikkatli gözlerle bakabilseydik, gördüğümüz neler olurdu?

1. Bölüm

Odyseus'tan Oedipus'a

4 Haziran 1941'de hava karardıktan sonra içinde tüm sosyal sınıflardan Avrupalı sığınmacının yer aldığı oldukça geniş bir kalabalık o güne dek hiç duyulmamış bir etkinlik için Midtown Manhattan'daki Wyndham Hotel'in basamaklarından inmekteydi: Stefan Zweig bir kokteyl parti veriyordu. Bu, yedi yıl önce Salzburg'daki evini ve ilk eşi Friderike'yi terk ettiğinden beri ev sahipliği yaptığı ilk büyük toplantı olacaktı. Avusturya'dayken bile böyle bir parti düzenlemesi olanaksızdı, zira Wyndham'da kapısını göçmenlere açmış ve neredeyse tanıdığı tüm mültecileri davet etmiş bulunuyordu. Klaus Mann, bu vesileyle Brooklyn Heights'ta başkalarının yanı sıra W. H. Auden ve Gypsy Rose Lee ile paylaştığı evden oraya gelmek üzere yola çıkmıştı. Tehlike altındaki sağlığının bile dostlarını görme iştahını kesemediği Hermann Broch ise Princeton'dan trene binmiş olmalıydı. Alman romancı Hermann Kesten ve PEN International Başkanı Jules Romains'in gelmesine kesin gözüyle bakılıyordu. Stefan'ın hayatında hâlâ yeri olan Friderike Zweig ise elbette davetliler arasındaydı.

İçlerinden pek çoğu artık ziyadesiyle muhtaç düşmüş, büyük bölümü Amerika'ya varmadan önce Zweig'dan çok daha ağır felaketler yaşamış bulunan bütün bu erkeklerle kadınların otele vardıkları sırada oluşturdukları görüntü Wyndham'ın doğusundaki Park Avenue civarında ufak çaplı bir şok yaratmış olmalıydı. Bu olayın üzerinden uzun bir zaman geçmeden kendisi de göçmen olan bir sosyoloğun yazdığı gibi: "Tek bir mülteci bir yeniliktir, on mülteci can sıkıcı bir durumdur ve yüz mülteci bir tehdittir."

Zweig Ocak ayının sonlarında Güney Amerika'daki bir konferans turundan Manhattan'a döndükten sonra, yolları dönüp dolaşıp bu şehre düşen tanıdıklarından oluşan büyük kalabalıktan uzak durmak için elinden geleni yapmıştı. Kış mevsimi boyunca kendi-

sinin bir keşiş hayatı olarak gördüğü durumunu muhafaza etmişti. Sosyalleşme enerjisini, ailenin Avrupa'daki tekstil işini yönetmiş ve Hitler'in iktidara gelmesinden önce Upper East Side'a yerleşmesine yetecek miktardaki parayı transfer etmeyi başarmış olan ağabeyine; Viking Press'teki gözünü budaktan sakınmayan editörü Ben Huebsch'e; Lotte'nin, Blitz'ten¹ kaçması niyetiyle Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiş olan ve Zweig'ların vesayetinde bulunan on iki yaşındaki sevgili yeğeni Eva'ya ve Friderike'ye hasretmişti. Lakin bahar geldiğinde, geniş göçmen cemaatine karşı inşa etmeye uğraştığı duvar yıkılmaya yüz tutmuş ve sınırları tepesine çıkmıştı.

Zweig'in New York mektuplarında, kendi ülkesinden gelmiş sığınmacıların ihtiyaçlarıyla boğulma hissinden daha sık boy gösteren başka hiçbir konu yoktur. "Her gün beş-altı kişiyi kabul etmek zorunda olmaktan bitap düşünüyorum" diye yakınmaktadır. "Telefon sabahın erken vaktinden gecenin geç vakitlerine kadar çalıp duruyor... Halihazırda New York'ta 200 ila 300 insanla tanışıklığım var; kendileriyle görüşmeyecek olmam halinde bu insanların hepsi de bana kırılacaktır." Bundan da kötüsü, diye dert etmektedir Zweig, kendisinin henüz Thomas Mann'daki zekâ ürünü zamanı ekonomik kullanma yeteneğini kazanamamış olmasıdır. "Her misafiri bir saat içinde başından savabiliyor. Benimkilerin hepsi de en az üç saat kalıyor."

O halde, toplantıya kuşkuyla yaklaşanlar Zweig'in komşularıyla sınırlı değildi. Zweig'in yeni keşfedilmiş münzevilikinden bizzat haberdar olan konukların pek çoğu orada ne aradıklarını merak ediyor olmalıydılar. Acaba Zweig ses getirecek bir duyuru mu yapacaktı? En sonunda, kendi ülkesinden gelmiş sığınmacıların ondan beklediği şekilde, Avrupa Yahudilerinin içinde bulunduğu müşkül durumu dile getirecek ve bir askeri harekât çağrısı mı yapacaktı? Ardı arkası kesilmeyen konuklar küçük otel fuayesinden geçtiler ve Zweig'in kapısını çalmak için asansörle uçarcasına yukarı çıktılar. Zweig'in şaşırtıcı mütevazılıktaki iki odalı süitini dolduran kalabalığın içinde kendilerine yer açmaya çalıştılar. Pencerelerden dışarı baktıklarında gözleri, Zweig'in bir keresinde "sivri uçlu taştan

1 Almanların 1940-1941 yıllarında İngiltere'ye yaptıkları yoğun hava saldırılarına verilen ad. (ç. n.)

hamurları” andıran gökdelenlerle yan yana dizilmiş “milyarlarca yapay yıldız” şeklinde tarif ettiği Manhattan manzarasına takıldı. Çene çaldılar. *Schnapps* içtiler. Atıştırmalıklardan yediler. Meraklı gözlerle etraflarına bakındılar ve bundan daha fazla bir şeylerin olmasını beklediler.

Kendisiyle fazla bir samimiyeti olmayan arkadaşları, Zweig’in New York’ta tuttuğu otel odalarında onun sözde büyük servetinin pek küçük bir kanıtını görmekten dolayı hayal kırıklığına uğramış olmalıydılar. Onu daha iyi tanıyanlarsa, Zweig’in yüzlerce kıymetli ve orijinal elyazmasından oluşan koleksiyonuna ait küçük bir portföyün haricinde, sahip olduğu her şeyden çoktan kendisini mahrum bıraktığının farkındaydılar; bu mahrumiyete, on bin kitaptan oluşan kütüphanesinin neredeyse tamamı da dahildi. Ne var ki, seyahatlerinde yanından ayırmadıkları fazlasıyla anlamlıydı. Geride kalan hazinelerinin büyük bir kısmını aralarında Mozart’a ait birkaç parçanın, Beethoven’ın *Kurz ist der Schmerz* (Kısa Sürer Acı) eserinin, Händel’e ve Schubert’e ait birer eserin de yer aldığı partiyonlar oluşturmaktaydı. Zweig 1930’ların ortalarında neredeyse müzik eserlerinden başka bir şey toplamaz olmuştu. 1937’de bir muhabire varlığının gerçek temellerinin sanatta bulunduğunu anlattığı sırada, müzik onun düşüncelerinde –bir ruh dayanışması oluşturmak suretiyle– insanlığı birbirine düşüren acıları alt etmenin en iyi yoluordu.

Bu inancın geçmiş, Viyana insanında bulunan ve kentin özgün zarafetinin, insanlardaki duyumsal gelenekleri yüksek estetik emellerle harmanlama kapasitesinden kaynaklandığı yönünde köklü bir kanaate dayanmaktadır. Viyana, kentin adanmış hayalperestlerinin inandığı üzere, eser miktardaki ruhu maddeyle yoğurmanın ve toplumun farklı kesimlerini birleştirmenin bir yolunu bulmuştu. Zweig hakkında yazdığı bir makalede Klaus Mann, Zweig Viyanası’nın nasıl bir yer olduğunu anlatırken “Baron ile *fiaker*² sürücüsü birbirlerini anlarlardı; aynı sözcük dağarcığına ve çoğu zaman aynı fikirlere sahiptiler” ifadesine yer vermiştir. 1930’daki ilk karşılaşmalarında Zweig, işçi sınıfı şairi Walter Bauer’a ruhsal yaşamın kendini ifade edemeyen geniş halk kitlelerinde kök saldı-

ğına, bu kitlelerin nihayetinde içinden bir aydınlanmayı doğuracak derinliklerden meydana geldiğine dair inancından söz etmişti. Aynı inanç Zweig'in uzun zaman boyunca, koleksiyonunda bulunan ve yazarlarının en fırtınalı zirvede maddesellikten yücelik çıkarma adına sergilediği çabaları gözler önüne serecek şekilde üzerlerinde en çok çalışılmış, karalamalarla ve mürekkep lekeleriyle dolu elyazmalarına her şeyden daha büyük bir değer atfetmesinin de sebebini açıklamaktadır. Kutsal mürekkep şişesi Viyana'nın üzerine devrilmiş bulunuyordu. Meleklerin parmak izleri havada lekeler bırakmıştı ve bu durum, Zweig'in hatıratında orada bulunmayı "o sahneye adım atmak Vergilius'un kutsal cennet katlarına çıkarken hissettiklerini katbekat aşan" bir huşu olarak anımsadığı havadar opera binasının içerisinde, başka hiçbir yerde olmadığı kadar yoğun hissedilirdi.

Zweig'in kimi dostları, kurtuluşunun –elbette, kendisinin buna hayatında daha çok yer vermesi şartıyla– içindeki müzik sevgisinden geçtiğine ikna olmuşlardı. Zweig'in sürgün yılları boyunca kendisiyle yoğun bir yazışma trafiğinin olduğu müzikolog Madame Gisella Selden-Goth, şayet Petrópolis'teyken Zweig "evinde müzik yapan bir oda müziği topluluğuna ya da arada bir duayen orkestra şefi dostlarından birinin yönetimindeki bir orkestrayı dinleme fırsatına" sahip olsaydı, insanlığın geleceğine ve kişisel yazgısına dair acı veren tasavvurlara katlanma gücünü kendisinde bulacağını ifade etmiştir. Zweig'in sık ağaçlı Brezilya ormanının kenarındaki küçük dağ evine zar zor sığılmış şifa verici bir oda müziği topluluğu imgesi absürd olduğu kadar iç burkucudur. Muhakkak ki, Zweig da başka bir arkadaşına yazdığı gibi "müziğin dünyasını politikanın kakofonisinden arı ve âzâde tutmak" adına epey bir zorlanmıştı. Strauss'un Goebbels tarafından Reichsmusikkammer³ başkanlığına atanmasından sonra bile Richard Strauss ile işbirliğini sürdürmeyi seçmesinin sebeplerinden bir tanesi de budur.

Bununla birlikte, sanatla manşetleri süsleyen olaylar arasındaki imkânsız ayrımı muhafaza etme çabası Zweig'i elemlere ve derin bir kedere mahkûm etmektedir. 1935'te çoktan Avusturya'dan

3 Nazilerin "saf Alman müziğini" geliştirmek ve buna aykırı olanları baskılamak için kurduğu, propaganda bakanı Joseph Goebbels'e bağlı resmi müzisyenler odası. (ç. n.)

gönüllü sürgünle ayrılmış bulunan Zweig son kez Salzburg festivalini seyrettikten sonra, Nasyonal Sosyalizme karşı fazlasıyla edilgen kaldığını kanıtlamış olan kenti hâlâ cömertlik ve sevgi ifadeleriyle anlatıyor, onu “çoğu zaman gerçek hayatta kaba bir zıtlık içindeki unsurları ahenkle taşların içinde ve atmosferde” dönüştürme başarısından dolayı kutluyordu. Uyumsuzlukların bu şekilde dönüştürülmesinin sırrıysa, Zweig’ın yazdığına göre, müziğin Salzburg’a öğrettikleriydi. Ve “insanın gökyüzüyle tabiatın bir olma halini gördüğü o ender günlerde” bir yandan da dönemin en seçkin sanatçıları “*Fidelio*, *Sihirli Flüt* ya da *Orpheus* ve *Eurydike* gibi en muhteşem eserlerini” icra etmekteydiler. “Bu paramparça olmuş dönemde, paramparça olmuş bir dünyanın ortasında insan kimi zaman kutsal dünyalara sürüklendiği hissine kapılır; doğa ile sanat, sanat ile doğa birbirlerini öptüklerinde ortaya çıkan o eşsiz zarafet halini tecrübe eder.”

Almanca konuşmaların sesi Zweig’ın otel odalarından dışarı taşmakta, muhtemelen Wyndham’ın diğer sakinlerinin arasında bir miktar korku ya da en azından memnuniyetsizlik yaratacak kadar yüksek bir tonda çıkmaktaydı. Gazeteler Amerika’nın savaşa girmesinin an meselesi olduğunu gösteren işaretlerle doluydu: Sonraki aylarda bir milyonu aşkın savunma personelinin işe alınacağına dair öngörüler; Başkan Roosevelt’in savaş seferberliği açısından önemli olduğu düşünülen özel mülke el konulmasına olanak tanıyan yasa tasarısına verdiği desteği ve petrolü yaklaşan savaşa saklamak için pazar günleri “havagazı kullanmama” çağrılarını yazıyorlardı. Zweig’ın kokteyl partisinden iki gün önce New Jersey’li bir kongre üyesinin bölgeye yaptığı ziyaretten dönmesiyle casusların New York civarındaki tüm kaleleri istila ettiklerini ve “New York bölgesinin tüm savunma hattını çökertebileceklerini” ilan etmesi bir olmuştu.

Şehir halkı, çeyrek milyonu aşkın Alman nüfusunun sadakati konusunda diken üstünde yaşıyordu. Zweig, hareketin başını çeken Amerikan Nazi kuruluşu German-American Bund’ın yirmi iki bin üyesinin George Washington gününde Madison Square Garden’da düzenlediği mitingi, sadece bundan iki yıl önce New York’a gelme-

miş olması sebebiyle kaçırmıştı: *The Times*'ın haberinde “Yahudi karşıtları, Nazi taraftarı pankartlar, üniformalı Bund üyeleri ve Bund amblemleri ve bayrakları” denizinden söz edilmişti. Flushing Meadows, son dönemde Nazi sempatizanlarını Amerika Birleşik Devletleri sokaklarının kan gölüne döneceği saate hazırlamak için düzenlenen milis tatbikatlarına sahne oluyordu. Hükümeti istikrar-sızlaştırmak için bir avuç büyük bankerin asılmasını öngören Bund komploları açığa çıkarılıyordu. Tetikte bekleyen vatandaşlar Alman dilini işittikleri anda kulak kabartıyor, muhtemel sabotajcılara karşı gözlerini dört açıyorlardı. Alman dilinde çıkan ve mülteciler arasında popüler bir gazete olan *The Aufbau*, Amerikalılaşmak umudunu taşıyan okurlarına büyük harflerle basılmış uyarılarla sesleniyordu: “Sokaklarda ve kamusal alanlarda Almanca konuşmayın! İngilizceniz yetmiyorsa bile, sesinizi alçaltarak konuşun!”

Şimdilerde herkes ihtiyatı şiar edinmişti. Ve Zweig, İngiltere iki yıl önce Reich’a savaş açtığı anda orada bulunmuş biri olarak, insanın toplum içindeki konumunun nasıl bir gecede “mülteciden” çıkıp “düşman uyruklu şahıs” a dönüşebileceğinin fazlasıyla bilincindeydi.

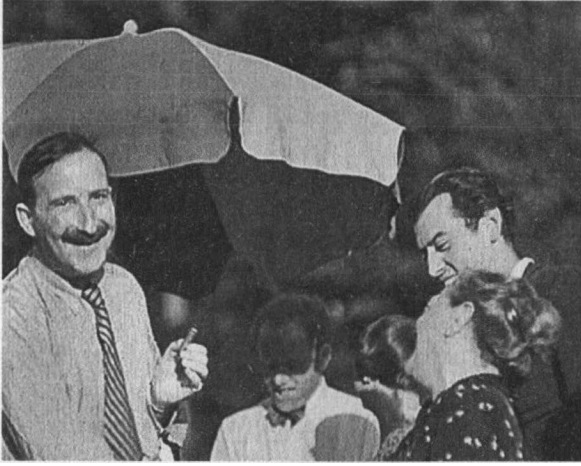
Fakat anlaşıldığı kadarıyla, Zweig bu tek geceye mahsus olmak üzere onu boğan derin endişe hissini üzerinden atmayı başarmıştı. Sempatik bir içtenlikle havada süzülürcesine konuklarının arasına dolaşıyordu. Lotte büyük bir maharetle ona yardım ediyordu. Friderike, kendisinden soyadını kullanmayı sürdürmesini rica etmiş olan eski kocasının insanlar arasında onunla yan yana görünmekten hiçbir çekince duymamasından şeytani bir zevk alıyordu. Nihayetinde onunla neredeyse yirmi yıl boyunca evli kalmıştı, oysa Stefan’ın narin, içedönük eski sekreteri şunun şurasında iki yıl önce onun karısı olabilmışti. Zweig Avusturya’dayken kendisine haklı bir ün kazandırmış olan dört dörtlük ev sahibi rolünü yeniden üstlenmeyi başarmıştı. İsviçreli-Fransız psikanalist Charles Baudouin’in yazdığı gibi “içinde bir dansçıdan ve Merkür’den⁴ bir şeyler barındıran hafif ve rahat adımlarla” bir gruptan diğerine koşturmaktaydı. Baudouin, Zweig’in “bir aracı olarak tüm yeteneğini” ortaya koyma tarzına hayran kalmıştı. “Bu sözcüğün herhangi bir

4 Roma mitolojisinde ticaret, belagat ve iletişim tanrısı. (ç. n.)

zalimlik ya da kurnazlık çağrışımı yaratmaksızın kişinin gözünün önüne kendinden emin ve doğal bir hareket zarafetini getirebilmesi şartıyla” Zweig’ın hali tavrı adeta bir kediye benzetilebilirdi. Baudouin’in yazdığına göre, zekâdan müteşekkil yaratığın içinde “içgüdülerden ve sezgilerden, ava dair biçim değiştirmiş ve insani bağlantıların aranıp bulunmasına yönelmiş zevkten ibaret bir varlık” yaşamaktaydı.

Stefan Zweig’dan günümüze 1933 yazında –kendisinin kalıcı olarak sürgüne gitmesinden altı ay önce ve Hitler’in Almanya şansölyesi olmasından altı ay sonra– Salzburg’daki bir bahçe eğlencesinde çekilmiş olağanüstü bir film parçası kalmıştır. Kendisi bir yetmişlik boyuyla diğer konukların çoğundan daha uzun boyludur. Kafası kocamandır. Koyu renk saçları kısadır ve briyantınle arkaya yatırılmıştır. Alnı parlamaktadır. Gözleri küçük, siyah ve parlaktır. Burnu kemerlidir. Üzerine ceket giymemiştir ve çizgili kravatı şık ve cüretkârdır. Parmakları bir puroyu hafifçe tutmaktadır. Zweig’ın filmdeki görüntüsü topu topu birkaç saniye devam eder, ama durmak bilmeyen canlılığı, herkesi kucaklayan tebessümü ve kıvrak zarafetiyle insanı cezbeder. Olduğu yerde bir oraya bir buraya dönmekte; insanların üzerine ve arkaya doğru eğilmekte; biriyle göz teması kurar gibi olmakta, kahkaha atmakta ve hemen sonrasında bakışlarını hızla başka tarafa çevirmektedir; elini bir adama uzatmakta, ardından bir anda hareketi değiştirmekte ve başının arkasını kaşımak için elini tekrar geri çekmekte; bir kadının elini tutmakta, eli öpmek için esnek bir devinimle belden iki büklüm olmakta, akabinde bir kez daha bedenini dikleştirmekte, olay yerine geri dönmeden önce kameraya doğru sessizce gülümsemek için başını çevirmektedir. Gözleri, elleri ve kulakları aynı anda tüm yönlerde dikkat kesilmiş gibidir. Zweig toplumsal hayvan tanımının somut karşılığı gibidir; ısıtılmış kilin değdiği her şeyin izini alması misali, tüm duyularını kullanarak bütün duyularıyla çevresindekilerin şeklini alıyormuş gibi bir hali vardır.

Zweig’ı tanıyan birden çok insan ondaki “dostluk dehasından” dem vurmıştır. Klaus Mann, Zweig’ın yalnızca Salzburg’daki evinin değil, fakat “onun –ister birkaç gününü, ister haftalarını geçirmiş olsun– bulunduğu her otel odasının bir edebi faaliyetler merkezine dönüştüğünü” yazmıştır. Üstelik ondaki Tanrı vergisi

yetenek gruplardaki karizmasının ötesine geçmiş, başkalarına mutluluk katarak yaşanan hakiki sevinç kapsayacak genişliğe de ulaşmıştır. Romain Rolland, Zweig'in gözünde dostluğun bir nevi din olduğunu ifade etmiştir. Ve Carl Zuckmayer son derece kısıtlı maddi imkânlarla sahip bir genç adam olduğu dönemde geçen ve onunla karısının Salzburg yakınlarındaki küçük bir köye taşınmalarıyla bağlantılı, bu minvaldeki bir öyküyü aktarmıştır. Zweig gelecek vaat eden oyun yazarının kendisine yakın bir yerde yaşadığını öğrenmiş ve hiç vakit kaybetmeden onu evine davet etmişti. Uсталıklı bir manevrayla Zuckmayer'i, genç adamın başka türlü erişme imkânının olmadığı elit sanatçı kesimine, kendi "ileri gelenler çevresine" dahil etmeyi başarmıştı. Ardından Zuckmayer'i, satın almış olduğu eski evinde ziyaret etmişti. Evde kullanılamaz durumda bir soba vardı ve Zweig kapılarına geldiğinde, Zuckmayer ile karısı sobayı yeni bir modelle değiştirmek zorunda olduklarını dertlenmekle meşguldüler. Çift sıkıntılarını Zweig'a anlatırken çehresi aydınlanmış, onlara oturma odalarının ölçülerini sorduktan sonra ortadan kaybolmuştu. Ertesi gün orman yeşili renginde ve zarif süslemelere sahip eski bir Salzburg çini sobasını yüklenmiş bir kamyon gümbürtüler eşliğinde Zuckmayer'in evine yanaşmıştı.

Zuckmayer “Soba, mümkün olan en kusursuz şekilde uyum sağlayacağı köşeye tam oturmuştu” sözleriyle hayretini ifade etmiştir. Zweig’a sobayı nereden bulduğunu sormuştu. Zweig lafını etmeye değmezmiş gibi bir tavırla “Evimdeki ardiyede bir sürü eski-püskü eşyanın arasında duruyordu” demişti. Fakat Zuckmayer, gerçekte Zweig’ın eve tamı tamına uygun düşecek bir sobayı bulabilmek için Salzburg’un altını üstüne getirdiğini sezinlemişti.

Onun cömert tabiatını yansıtan daha da anlamlı davranışlar saymakla bitmez. Thomas Mann, Zweig’daki eli açıklığın boyutlarını gerçekten anlayabilen birileri olduysa bile, sayılarının pek az olduğunu ileri sürmüştür. Mann, Zweig’ın üstü başı dökülen yaşlı bir adamı davet ettiği bir akşam yemeğine tanık olan bir arkadaşından aktardığına göre; yemeğin bir noktasında, Zweig yüz markı gizlice masa örtüsünün üzerinden kaydırarak karşı tarafa göndermişti.

“Bu size ait” demişti Zweig alçak bir sesle.

“Hayır, ama nasıl olur?” diye cevap vermişti adam.

Zweig sesini yükseltmeden “Ben diyorum ki, bu sizindir” sözleriyle ona karşı çıkmıştı.

“Sevgili Bay Zweig, bunun çok makbule geçtiğini itiraf etmem gerek” diye yanıtlamıştı adam.

“Kesinlikle, aynen öyle” demişti Zweig.

Mann kendi kendine, acaba benzeri sahneler yıllar içinde kaç kere tekrarlanmıştı diye sormuştu.

1941 yılındaki o akşamda, Wyndham’da toplanan konukların Zweig’ın efsanevi zarafetini ve cömertliğini yansıtan küçük işaretleri gördüklerine hiç kuşku yok. Zweig başkalarınca sarmalandığı ve onları kendi ilgisiyle sarmaladığı doğal ortamını bulmuştu; birbirlerine aykırı sesler çıkaran göçmenler topluluğuna ahenk kazandıran duayen bir orkestra şefini andırıyordu. Ve parti büyük sükse yapmıştı. Lotte’nin sonradan anlattıklarına bakılırsa, neredeyse herkes orada tek bir kokteyl boyu değil, gecenin ilerleyen saatlerine kadar kalmıştı. Ne var ki özel bir netice aldıkları söylenemezdi. İnsanlar partiden ayrıldıklarında oraya davet edilme sebeplerine ilişkin daha fazla bilgilenmiş sayılmazlardı. Manfred ile Hanna’ya yazılmış olan bir mektup Zweig’ın sadece “bir kokteyl içimi görmek zorunda olduklarımın hepsi” şeklinde tanımladığı insanları davet ettiği, “büyük bir bahar temizliği” yapmaya karar verdiğini

açığa çıkarır. Anladığımız kadarıyla artık etrafına kendilerinden beslenebileceği insanları toplamak ilgisini çekmez olmuştur. Tek arzusu bir mecburiyetler denizini tek hamlede kurutup kendini kusursuz bir boşlukta özgür bırakmaktır.

Carl Zuckmayer'in, Zweig ile bir akşam yemeği yemek için Vermont'ta kiraladığı çiftlikten çıkıp Manhattan'a gelişi de aynı ilkbahar mevsimine rastlar. Eski dostlar bir Fransız restoranında akşam yemeğinde yorgunluk atmışlardı. Zuckmayer bir süreliğine Zweig'in "her zamanki gibi hayat dolu, ilgili, başka insanların işleri, yapıp ettikleri ve planları konusunda sempatik bir anlayışla dolu" halini sergilediğini yazmıştı.

Zuckmayer'in onunla paylaşacağı bir sürü şey vardı. Kendisi her zamanki gibi, Elias Canetti'nin "dramatik, için için coşku kaynayan" sözleriyle hatırladığı ağzından bal damlayan bir hikâye anlatıcısıydı. Üstelik hazırcevaplığı, Gustav Mahler'in meşhur kızı Anna Mahler'in yaptığı Viyanalılar büstleri koleksiyonundaki nadide parçalardan birine modellik etmiş olan kocaman kafasıyla daha ilgi çekici bir hal almaktaydı. Zuckmayer o yaz Amerika'nın yabanında tabiatla kurduğu duygu birlikteliğinin getirdiği tazeleyici deneyimlerle doluydu. Kendisinin "kölelik" olarak adlandırdığı Hollywood'daki pozisyonunu "Hayatımın hiçbir döneminde kendimi bu ebedi ilkbahar diyarındaki kadar depresyon sisleriyle sarmalanmış bir halde hissetmemiştim; buranın klorlu yüzme havuzlarıyla dolu, yapay sulama yapılan bahçeleri ve kanyon yamaçlarına kondurulmuş rüya şatoları kısa ömürlü zevklere ev sahipliği yaparken derinlerdeki geniş bir alanı iç karartıcı, ölüm saçan çorak topraklar kaplar" açıklamasını yaparak terk etmesinin üzerinden uzun zaman geçmemiştir.

Bu arada, New York City maddi açıdan onun için imkânsızdı ve neredeyse elli yaşında "yabancı bir dille ve aşına olunmayan bir zihin yapısıyla" kuşatılmış haldeyken, Berlin'de genç bir adamken yürekte inandığı o birdenbire dönecek tarihine dair hiçbir umudunun kalmadığını hissediyordu. Sonbaharda karısıyla birlikte taşınacakları çiftliği hazırlama işlerini "kurtuluşu" olarak görüyordu. Zuckmayer eski eve yeni duvarlar çakmaktan, boruları

onarmaktan ve topraktaki taşları temizlemekten her gece bitap düştüğünü, haberleri düşünemeyecek kadar yorgun halde yatağa yatmaktan duyduğu yoğun neşeyi anlatırken muhakkak –çoğu insanı olduğu gibi– Zweig’i da eğlendirmiş olmalıydı. Yakınlardaki granit kayalı uçurumdan yükselen vaşak ulumalarını dinliyor ve mülk sahibi tarafından yaklaşık elli sene önce yaptırılmış ilkel bir süs havuzunda yüzüyordu. Vermont’taki kiralık eve verilen adıyla “Backwoods”, Zuckmayer’in gözünde onunla karısının karşısına çıkan ve “kendimize özgür, kendi seçtiğimiz işleri yapabileceğimiz bir hayat kurmak” olarak tarif ettiği son şansa tekabül ediyordu. O da –aralarında en çok film yapımcılarının bulunduğu diğer birkaç sürgün gibi– kırsal yaşamdaki heyecan verici bir Amerikan mitolojisi membanı keşfetmişti.

Oysa ben, Zuckmayer’in açık hava yaşamına düzdüğü övgülerin sadece Zweig’a kendi doğadan kopmuşluğunu bir kez daha hissettirmiş olabileceği ve bu durumun varoluşsal parametrelerinden ziyade, Zuckmayer’in Amerika sürgünündeki yegâne kaçış güzergâhı olarak salık verdiği Thoreau’vari yolu seçmesine engel olan fiziksel yetersizliğini yüzüne vurduğu kuşkusunu taşımaktayım. Zira Zweig lafı yaşa ve geçmişte kalmış zamanlara getirerek Zuckmayer’e kendi ellinci yaş gününü nasıl kutladıklarını anımsayıp anımsamadığını sormuştu. Onun şöhretine sahip bir şahsiyet için âdetten sayılan resmi tantanalardan kaçmak isteyen Zweig, Zuckmayer’i kendisiyle birlikte gizlice Münih’teki köhne bir Yahudi restoranına gitmeye ikna etmişti. Restorandaki nazik ve anlayışlı garsonlar meşhur konuklarını tanımamış gibi yapmışlar ve iki arkadaş birlikte, mavi sazan balığı, kısıp ateşte pişirilmiş kaz ve brendiden oluşan bir yemek yemişlerdi.

Zweig “Bu on yıl önceydi!” derken hayretini gizleyemedi. Sözü sonraki doğum gününe getirerek “Altmış” dedi. “Bence bu kadar yeter.”

Zuckmayer bir kakhaha attı ve sırf hayatın tekrar normale döndüğünü görebilmek için kendileri gibi insanların doksan ya da yüz yaşına kadar yaşaması gerektiğini söyledi. Zuckmayer ilk tanıştıkları günden beri Zweig’ın –başka hiç kimsede “hatta bir kadında bile” bu kadar yoğun halde görmediği– yaşlanma korkusuna şaşkınlıkla tanıklık etmişti. Bu sözlerin de o kronik endişenin başka

bir tezahürü olabileceğini varsaydı. Fakat artık, bu epeydir devam eden acayip davranışın daha kapsayıcı bir karanlıkla bütünleşme derecesini kavramıştı.

Zuckmayer'ın yazdığına göre, dostunun gözleri “aklın hayalin almayacağı bir kederle” kaplandı ve Zweig, bu normallığe dönüşün hiçbir zaman gerçek olamayacağı yorumunu yaptı. “Bizim için mümkün değil. Sevdığımız dünya hatırlayamayacağımız kadar uzak bir geçmişte kaldı” diye yazmıştır Zweig. “Söyleyeceklerimiz hiçbir dilde anlaşılamayacak. Bütün ülkelerde evsiz barksız olacağız. Bizim ne bir şimdimiz, ne de bir geleceğimiz var.”

• • •

Acaba Zweig'ın sürgünde bulunma duygusu gerçekte ne zaman başlamış olabilirdi? Filmdeki ona ait çok kısa süreli görüntülerin en dikkat çekici yönlerinden bir tanesi, Zweig'ın nasıl da genç görüldüğünü gözler önüne sermesidir. Zweig 1933'te elli bir yaşındaydı ve kameranın karşısında gamzelerini göstere göstere sergilediği onca neşesine rağmen ruhsal durumu çoktandır çöküşteydi. O yılın Salzburg Festivali'nden kısa süre önce bir arkadaşına Kapuzinerberg'deki evi –daha uzun süreliğine olmasa bile– kış boyunca kapatma kararından söz etmişti. “Burada, ne acıdır ki, büyük değişimler yaşandı ve iç dünyamla bağlantılı olanlar azımsanamayacak kadar çok” diye yazıyordu; “evimi güzelleştirmekten, koleksiyonumu genişletmekten aldığım keyif... tamamıyla yok olup gitti; memleketimi terk edebilmek için (her ne kadar ülke içinden kesinlikle buna yönelik bir baskı gelmemiş olsa da) hayatımı daha basit ve haliyle daha seyyar bir şekle sokmak düşüncesindeyim.”

Zweig'ın hem idolü Richard Strauss'un, hem de dostu Bruno Walter'in orkestra şefi olarak katılacağı yakın tarihteki festivale duyduğu heyecan, Hitler'in getirdiği “Bin Mark Gümrük Vergisi” ödeme zorunluluğunun gölgesinde kalmıştı. Naziler, Alman sanatçıların ve izleyicilerinin yoğun bir katılımının olduğu festivali sabote etme ve Anschluss [İlhak] öncesindeki Avusturya hükümetini sarsma çabasının bir parçası olarak, sınır geçişlerinde çok sayıda hayranın ve müzisyenin gelişine engel olan yüklü bir vergiyi yürürlüğe koymuşlardı.

Bunu daha vahşice müdahaleler izlemişti. Şayet Zweig festival açılışına katılmak için evinin bulunduğu tepeden aşağı gezine gezine inmeyi tercih etmiş olsaydı, ansızın havalanarak yakındaki Alp Dağları sınırının üzerindeki manzaraya giren iki kapkara Alman uçağı filosunu görmüş olacaktı. Gelen uçakların ardı arkası kesilmiyordu; uçaklar tepelerinde gümbürtülerle dolaşiyor, ardından bir anda büyük miktarlarda propaganda bildirisini Salzburg'un ortaçağdan kalma sokaklarının üzerine boca ediyorlardı. Broşürler Avusturya halkını hükümete karşı ihanete ve bankalardaki tüm paralarını çekmeye teşvik ediyordu. Bir tanesinin manşeti "Kardeşler, Yumruklarınızı Sıkın!" diye bas bas bağıırıyordu. Naziler ayrıca halka korku salmak için telefon direklerine bağlanmış maytapları ateşliyor ve olaya bombalı saldırı süsü veriyorlardı. Zweig'in utancından yerin dibine geçmiş biri gibi hissetmemesi mümkün müydü? Neredeyse her gece sınır boyunca Naziler, Hitler'e istila bahanesi yaratacak bir olayı tahrik etmek umuduyla Avusturyalı muhafızlara tuğlalar fırlatıyordu. Bazı geceler, Zweig Alman tanklarının gürleyen sesini duyduğuna yemin edebilirdi.

Bu gibi tahriklere rağmen, Zweig'in festivaldeki hoş bir cazibeden ibaret dış görünümü onun, karakter ikircimlerinin bir tür gurur vesilesine dönüştüğü Viyana'daki eğitimi yansıtır nitelikteydi. Kendisi Nietzsche'nin "her dâhi bir maske takar" mealindeki veciz sözünü alıntılamayı severdi ve her zaman için hem dostları hem de kendisini eleştiren kimseler tarafından bir parça değişken bir şahsiyet olarak görülmüştü. Klaus Mann onun bu melez tabiatını tipik Avusturyalı olarak nitelendirmişti. Mann "Bu ayrık-sı davranış biçimi sadece Viyana'dan çıkabilirdi" diye yazmıştır. "İçinde bir tutam Alman düşünceliliğiyle eser miktarda Doğulu eksantrikliği barındıran Fransız tatlı dilliliği." 1920'de yayımlanan hiciv dergisi *Bestarium Literaricum*'da Zweig, "Steffzweig... bir Viyana şairler kongresi münasebetiyle envai çeşit Avrupalı hayvanın tüylerinden, derisinden, saçından vb üretilmiş yapay bir üründür" sözleriyle karikatürize edilmişti.

Gelgelelim Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, Zweig'daki persona⁵ çeşitliliği kendisinin de bütün haldeki benliğinin nerede

5 Jung'un analitik kuramında insan kişiliğini oluşturan arketiplerden biridir ve kişinin sosyal benliğini tanımlamak için kullanılır. (ç. n.)

yaşadığına dair artan kuşkularını itiraf etmesiyle paralel olarak parlıtısını yitirmeye başlamıştı. Zweig dostlarına konsantrasyon yeteneğini kaybettiğinden dert yanmıştı. Alman yazar Erich Ebermayer'e "Müzik ve insanlar gibi denge unsurlarına ihtiyacım var ve Roma ya da Londra bana en cazip gelen yerler; yeter ki, bir göçmen muhitine düşmeyeyim" diye yazmıştı. İnsanın "kendi memleketinde (zira benim daimi memleketim Alman dilidir) yitirdiklerinin yerine koyabileceği bir şey" bulabilmek için dünyaya açılması şarttı. Zweig 1933 yazında Avusturya'dan sürgüne gitme fikrini yarı ciddi olarak düşünmeye başlamıştı. Kitap yakma olayları ve eserlerinin Almanya'da yasaklanması onu istemeden de olsa bu noktaya getirmişti. O yılın sonbaharında Londra'ya ilk uzun süreli ziyaretini gerçekleştirmek üzere ülkeden ayrılarak bir sonraki adımı bizzat atmış oldu; niyeti, insana siyasetin çok uzaklarda kaldığını hissettiren bir kentte göçmenlik hayatının nabzını yoklamaktır.

Ne var ki, sürgünde sekiz yıl geçirmiş biri olarak, kaybettiği her şeyin acısını dindirecek bir çare bulmanın yakınından bile geçmemişti. New York'ta zaman zaman, kendine biçtiği –çok sayıda kostümü andıran– farklı muhtemel rollere soyunuyormuşçasına görünüyordu. Acaba bir uluslararası hümanizma elçisi olarak görevine kaldığı yerden devam edemez miydi? Nihayetinde oteldeki parti Zweig'in o sezon katıldığı ilk büyük sosyal etkinlik değildi. Mayıs'ta kendi ülkesinden gelmiş sığınmacılar adına düzenlenmiş iki önemli yardım toplama faaliyetinde yer almıştı. Bütün bunlar olurken arkadaşlarına sürekli Yeni Dünya'dan hiç kimseyle görüşmediği ve artık konserlere ya da tiyatroya bile gitmediği (hayal dahi edilemeyecek bir mahrumiyettir bu!) keşif hayatından bahseden mektuplar yazıyordu. Acaba Los Angeles'a gidip Amerikan tarzı bir süperstar olamaz mıydı? Hollywood, Zweig'a birtakım teklifler getirip duruyordu. 1933'ün sonunda bir grup yapımcı, on hafta süresince kendileriyle çalışmak üzere uçakla Kaliforniya'ya gelmesi için ona kendi deyişle "parasal açıdan epey şahane" bir teklif sunmuşlardı ve arkadaşlarından duyduğuna göre stüdyo onun gelişini garantiye almak için bu miktarı üç katına çıkarabilirdi. Ertesi ilkbahar Ben Huebsch, Warner Bros'un üç üst düzey yöneticisiyle bir toplantı yaptı ("senin kim olduğunu bilen kültürlü

insanlar”) ve Zweig’a “adamlar, konferans bahanesiyle gelecek olman halinde, burada bulunmana bağılı olarak yapılacak mülakatlar ve saygın bir ecnebiye yönelik olağan halkla ilişkiler faaliyetleri de dikkate alındığında, çeşitli sinema filmi şirketlerinden birinci sınıf teklifler alacağından eminler” şeklinde bir haber gönderdi. Kendisiyle 1930’larda tanışan bir Alman yazarın gözünde Zweig bir film meraklısının zihnindeki meşhur yazar klişesinin ta kendisiydi: “Görmüş geçirmiş, zarif, bakımlı, koyu renk gözlerinde yumuşak bir melankoli barındıran ... Salzburg’da bir şatosu ve hanım hanımcık bir sekreteri olan adam.”

Etrafında teker teker şekillenen ihtimaller, Zweig’ın otuz yıl önce New York’a yaptığı ilk gezide kalkıştığı bir oyunun gizemli biçimde yeniden canlandırıldığını insanın aklına getirir. O seferki gelişinde, Manhattan’da daha az sayıda galerinin, kütüphanenin ve müzenin bulunduğu bir dönemde yalnız bir aylak olarak kenti turlayarak geçirdiği birkaç günün ardından Zweig, göçmeni “oynamaya” karar vermişti. Cebinde sadece yedi dolarla New York’ta amaçsızca dolaşan ve hiçbir bağlantısı ya da arkadaşı olmayan yeni Amerikalılardan biriymiş gibi davranmıştı. Çeşitli iş bulma bürolarına gitmiş ve iş ilanlarının asıldığı panolara bakınmıştı. İki günün sonunda, kendisine uygun beş farklı iş bulmayı başarmıştı. Aradan otuz yıl geçtikten sonra, tüm bağlantılarına, dostlarına ve parasına rağmen yitik göçmenler güruhuna mensup bir insana, teoride önünde açık olan tüm farklı yollar bir yana, gerçek anlamda işi gücü olmayan birine dönüştüğünün farkına varmıştı.

Zweig’ın hayatı tekrar tekrar, Marx’ın tarihin ilk seferinde trajedi ikincisinde fars olmak üzere tekerrür ettiğini savunan meşhur yorumundaki sıralamanın tersi bir seyir izlemiştir. Zweig’ın durumunda ilk tekrar her zaman için farsa, ikinci tekrarsa trajediye karşılık gelir.

1920’lerdeki en parlak döneminden 1930’ların ilk yarısına kadar Zweig’ın yazdığı kitaplara ait milyonlarca kopya Avrupa’nın ve Amerika kıtasının dört bir yanında dolaşımdaydı. Kendisi tiyatro oyunları, şiirler ve gazetelerde yayımlanan çok sayıda makaleler de yazdığı halde, en çok biyografileriyle ve novellalarıyla ün salmıştı. Biyografiler, kaleme aldığı Marie Antoinette portresi gibi, dünya tarihindeki önemli olaylar yaşanırken hayatları döner çarkların

arasında perişan olan bahtsız bireylere dair hızlı tempoda ilerleyen çalışmalardı. Neredeyse her zaman felakete varacak derecede engellenmiş tutkuyu işleyen akıcı, damıtılmış mektuplar biçimindeki kısa kurmacaları sahneye konulmakta, geniş halk kesimleri tarafından okunmakta ve tıpkı biyografileri gibi, sinemaya uyarlanmaktaydı.

Şöhrete kavuşmasının üzerinden yalnızca birkaç yıl geçtiğinde Zweig kendisinin en kıymetli gördüğü türdeki başarıyı kazanmış bulunmaktaydı. Otobiyografisinde “Her yeni kitabımı bekleyen, her yeni kitabımı satın alan, bana güvenen ve güvenlerini boşa çıkarmak istemeyeceğim bir okur topluluğum, bir grubum vardı” şeklinde tarif ettiği kitleyi oluşturmuştu. En kısa novellaları bile genellikle çok satan romanlara özgü olduğu düşünülen bir hızla satılıyordu. Tarihi minyatürlerden –El Dorado’nun keşfinden Atlantik-aşırı telgrafın icadına ve “La Marseillaise”in bestelenmesine kadar uzanan bir çizgideki belli başlı dönüm noktalarını anlatan çalışmalardan– oluşan bir seçme yayımlandığında kitap bir çırpıda 250.000 kopya satmıştı. Zweig’in hikâye anlatma biçimi erken dönem modernist geleneklere bağlı olmasına bağlıydı, ancak kendisi okuyucu beğenisinde meydana gelen ve on dokuzuncu yüzyılın üç ciltlik kitaplarından sık dokunmuş bir örgüsü olan, taşınması kolay ve birkaç oturuşta sindirilebilecek şık ciltlere yönelen bir değişimi de öngörebilmişti. Zweig yataklı vagon kondüktörleri tarafından tanınıyor ve gümrük memurlarının özel ilgisiyle karşılaşılıyordu. Toplumun karşısına çıktığı pek çok olayda coşkulu genç kadınlar etrafında pervane oluyordu. Her posta teslimatında karşısında “yığınla mektup, davetiye, rica ve soru” buluyordu.

Zweig kazandığı başarıyı otobiyografisinde “evime gelen ve yerleşen bir konuktu, hiç beklemediğim bir konuk” sözleriyle anlatır. Yapıtlarının kabul görmesine dair okuduklarımız aklımıza başka bir benzetmeyi getirir: Zweig bir yazar olarak Midas dokunuşuna sahiptir. Efsanevi kralın aksine, Zweig dolmakaleminden dökülen her şeyi altına dönüştürme yeteneğini elde etmek için özel bir çaba harcamamıştır. Bu yetenek onda zaten mevcuttu. Zweig’in öyküleri, içlerindeki erotik sırları ifşa etme ve dışsal gerçeklerin sesini bastırma eğilimiyle okur kitlelerine bir samimiyet duygusunu geçirirdi. Okurlar, öykülerinin karşısında ateşin önündeki kediler gibi huzurla kıvrılıp kalırlardı.

Zweig ise popülerliğini “kişisel bir kusur”a, başka bir deyişle had safhadaki sabırsızlığına bağlıyordu. Kendisi kulağımıza fena halde çağdaş gelen sözcüklerle, başından sonuna nefes kesici bir tempoyu tutturanamış herhangi bir eserden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Okuduklarının yüzde doksani, Zweig’in dediğine göre, ona şişirilmiş, sıkıcı ve ağdalı gelmekteydi; bunları yeterince heyecan verici bulmuyordu. Bundan daha bile şaşırtıcı olansa, Amerika’da edebiyatın kitle pazarlamasıyla kabalaştırılmasına tipik bir Viyanalı küçümsemesiyle yaklaşmasına rağmen Zweig’in kafasından kimi ABD’li yayıncıları bile rahatsız edecek bir projeyi geçirmiş olmasıydı: Homeros’tan Balzac’a ve Dostoyevski’den Mann’ın *Büyülü Dağ*’ına kadar yazılmış büyük eserlerdeki fazladan laf kalabalığını çağrıştıran her bir unsurun çıkarılıp atıldığı bir seri hazırlamak. Kendisi bu vesileyle, klasiklere yeni bir yaşam şansı verecek olmaktan gurur duyduğunu ifade etmişti. Zweig geleneksel kanona⁶ büyük bir saygı beslerdi, ancak bu kabulü, başyapıtlara fazla nazik davranmaya mecbur olduğu anlamına da gelmiyordu. Amerika’ya yönelmiş tipik Avusturya-Alman tepeden bakışının temelleri, geçmişin daha iyi anlaşılması ve şimdiki zamanda daha az maddeci bir yaklaşımın benimsenmesi savlarına dayandırılmaktaydı. Fakat konu yüksek ve düşük kültürün birlikte harmanlanmasına geldiğinde bu bakış kimi zaman Yeni Dünya’nın Eski Dünya’yı talan ettiğine dair derin endişeleri açığa çıkarmaktan öteye gidemiyordu.

Zweig’in kendisi de, henüz on dokuz yaşındayken yayımlanan ilk şiir seçkisine sonraki yıllarda önem atfetmeyen bir tavır içinde olmuştu. “Daha erotik olarak uyarılmanın ne demek olduğunu bilmiyorken kadınlara tutku dolu şiirler yazmaktaydım” şeklinde itirafta bulunmuş, “hakiki bir değeri olan şeyleri” öğrenir öğrenmez derhal terk ettiği “gösterişli bir şairane anlatım kolaycılığıyla” şiir attırma tutumundan vazgeçtiğini açıklamıştı. Yine de bu değerli ve çocuksu şiirler belirli bir önem taşıyan her mecrada eleştirilmiş ve büyük umutlar vaat eden genç bir adamın yapıtları olarak bütün dünyada övgüyle karşılanmıştı. Zweig tiyatro sanatına yöneldiğin-

6 Batı Edebiyatı Kanonu olarak da ifade edilen ve Eski Yunan’dan bugüne Batı eğitim ve kültür kurumları tarafından değerleri resmen tescil edilmiş kitaplar seçkisi anlamına gelir. (ç. n.)

de, ikinci tiyatro oyunu kitap biçiminde yayımlanmış ve tek bir hamlede, basılı bir senaryo için duyulmamış bir rakam olan yirmi bin kopyası satılıvermişti. Gerçek anlamda nahoş bir karakter olan, Napolyon'un polis şefi Joseph Fouché hakkında yazma kararını aldığı anda yayıncısı ilk baskıyı on bin kopya yapmak istedi. Zweig yayıncıya bu sayıyı yarıya indirmesini önerdi. Bir aşk ilişkisine yer vermeyen ve merkezine kötü bir idareciyi oturtmuş olan bu kitap hiç satmaz diye bir uyarıda bulundu. Ne var ki biyografi tek bir yılda sadece Almanya'da elli bin sattı. Zweig Rusya'da baş döndürücü derecede popülerdi ve Komünist yönetim tarafından Tolstoy'un yüzüncü yıldönümü kutlamalarına Avusturya'yı temsilen çağırıldığında yaptığı konuşmaya dört bin kişi gelmişti. Bu seyahatin sonlarında Friderike'ye yazdığı bir mektubunu "Yedi bin kez fotoğraflanmış, filmi çekilmiş ve defalarca radyoya çıkmış *Stefan'ın*" şeklinde imzalamıştı. Daha sonraları Güney Amerika'da kazandığı başarı onu büyük bir hızla yeniden şöhret basamaklarını tırmanmasını sağladı. Zweig'in kendisini de hayretler içinde bırakan şekilde ne yazarsa yazsın, nerede görünürse görünsün başına ayrı bir talih kuşu konmaktaydı: Bu kâh sağanak halinde inen madeni paraların şıkırtısı, kâh kaydırılarak masada ona ait olan yere gönderilen oyun fişlerinin tiktaklı ıslığı oluyordu. Avusturya'dan ayrılmasının üzerinden çok zaman geçmeden Romain Rolland'a şakayla söylediği gibi, kendisi Almanca yazan ve sürgünün maddi yükünü gerçekten kaldırabilecek on yazardan biriydi.

Zweig, özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar sebebiyle şöhretin kişisel yönüyle hiç ilgilenmiyormuş gibi gözükse de, kendisi 1920'lerden beri onun beraberinde getirdiği sonuçlarla ve ekstra avantajlarla yaşamak durumunda kalmıştı. Şimdiyse, Hitler'in gelişile birlikte başarı, yani beklenmedik konuğu, adeta kendisini terk etme hazırlıkları yapıyordu. New York City'deki kondüktörlerin, garsonların ve hamalların nezdinde görünmez adamdı. Kadınların nezdinde, gözlerinden korku akan ve bıyıklı örtülü dudaklarından ağır bir aksan dökülen ileri yaşta, adsız sansız biriydi. ABD hükümetinin yetkilileri yüzünü görünce tanımak şöyle dursun, adını öğrenince bile saygı gösterisinde bulunmuyorlardı. Peki, kendisi şimdi tam olarak *kimdi*?

Kendini bir anda anonimliğin ortasında buluvermek memleketlerinde şan şöhret sahibi olan pek çok mültecinin elbette ortak noktasıydı ve bir yanıyla özgürleştirici yönleri de bulunan bir deneyimdi. Sürgündeki Alman fizikçi, yazar, Erika Mann'ın belirli dönemlerdeki sevgilisi ve baba Thomas Mann'ın *Doktor Faustus* çalışmalarında kendisine frenginin seyri hakkında bilgi veren uzman danışman Martin Gumpert, sürgünün kişinin kendini yeniden keşfetmesi adına sunduğu fırsatı işleyen bir yazı kaleme almıştı. Kendi mültecilik deneyimlerini aktardığı bir tarihsel kayıta, “göç etme tecrübesinin beraberinde getirdiği muazzam sayıdaki uyaranı inkâr etmek nankörlük olacaktır” diye yazmıştı. “Biz orada bulunanların çoğunun durumu, siz burada bulunanların çoğunun durumundan farksızdı: Yürüyen ölü adamlar, bir vakumun içinde yaşanan hayatlar, hesap makineleri, hayatın bunaltıcı cehenneminde kendilerine neredeyse hiçbir kurtuluş yolu bulamayan robotlar... Hepimiz göz göre göre yetişkin adamları hayatlarının baharında erken ihtiyarlığa teslim eden bir medeniyet nevrozunun acılarını yaşadık. İnsan böyle bir safhada acımasızlıkla sokağa atıldığında gençliğin unsurları yeniden hayat bulur; insanın... o zamana dek pansiyoner rolünden başkasını üstlenmediği modern hayatta kendi yolunu bulması gerekir.”

Zweig da, bir keresinde Rolland'a kendisini yerleşik bir burjuva olmanın tehlikelerinden kurtararak içine yeni bir yaşama sevinci aşıladığı için “Bay Hitler”e müteşekkik olduğunu söylediğinde, benzer bir noktaya parmak basmıştı. Fakat bu sözler 1934'te, geriye dönüp baktığımızda sürgününün balayı evresi olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde söylenmişti. Gezip dolaşarak geçen yedi yılın ardından, bir zamanlar kendisi olan her şeyden azat edilmiş olması artık Zweig'a o denli keyifli görünmüyordu.

Gelgelelim, Zweig da Gumpert'in dillendirdiği, sürgünün atıl haldeki yaratıcı güçleri yeniden diriltmek adına sunduğu fırsata dair savlara katılmaktaydı. Doğrusu, bir *New York Times* muhabirine söylediği gibi, paramparça haldeki konsantrasyonuna rağmen günün birinde sanatçılara ilham kaynağı durumuna gelebilecek çatışma sayesinde, önünde “engin deneyim âlemleri”nin açıldığını fark etmek Zweig'ı huşu içinde bırakmıştı. Zira, diye devam etmişti, “her gemide, her seyahat acentesinde, her konsolosluk binasının

da son derece önemsiz, anonim insanlardan tehlike ve heyecan bakımından Odysseus'unkilerden aşağı kalmayan macera ve hac yolculuğu hikâyeleri dinleyebilirsiniz.”

Yerlerinden edilmişliklerinin epik boyutunu vurgulayan gön-dermeler sürgündeki kişiler tarafından defalarca dillendirilmiştir. Bir mülteci yazar tek bir ayının haricinde, Zweig'inkini andıran bir gözlemde bulunmuştu: “Sık sık Odysseus'un başından geçen maceraların aynılarını yaşadığımızı düşünürüm; aradaki tek fark, öyküde tanrıların olmamasıdır.” 1941'in ilkbaharında New York'a varmış olan Hannah Arendt söz konusu benzetmeye daha karanlık bir vurgu katmıştır. Arendt, Yahudilerin Avrupa'dan kaçışı üzerine düşüncelerini aktardığı bir yazıda “Muhteşem prototiplerinin aksine, daha kim olduklarını dahi bilmeyen bu Ulysses göçebelerinin içinde bulunduğu umarsız kafa karışıklığı”ndan söz etmiştir.

Kimlik duygusu elinden alınmış bir Odysseus, tanrılarından mahrum bırakılmış bir Odysseus'tan çok daha bahtsız bir durumdadır. Oedipus'a dönüşmüş bir Odysseus'tur. Elimizdeki, kendilerini Hitler'in yükselişinden önce anayurtlarının bütünleşmiş mensupları olarak telakki etmiş çoğu Avrupa Yahudisi'nin yaşadığı deneyimin özünü oluşturan bir birleşimdir.

Zweig kasvetli bir öğleden sonra Wyndham'dan Lotte'nin ailesine, acı içinde “Kim plan yapabilir! Kim, ‘Yapacağım’ ve ‘Niyetim var’ laflarını ağzına alabilir” diye yazmıştı. Saatlerdir, artık alışkanlığa dönüşmüş bir asabiyet hareketiyle sırayla her iki bileğini de zarif, ince uzun ellerine alıp sıkarak küçük süitte volta atıyor, Manhattan'ın ısıltısı karşısında tiksintiyle silkinerek bundan sonra ne yapılacağına dair kafa karışıklığına düşüyor, bu aşamada nereye kaçıp huzur bulabileceğini kestirmeye çalışıyordu. Dünya üzerinde böyle bir yer varsa bile, kendisi ne yapacaktı da şimdiki koşullarda hakiki bir sığınağa varmayı başaracaktı? Tüm bunlar olurken, yaşadıkları klostrofobik odalar Zweig'in elinden çıkmış metinlerin sayfalarından oluşan ve günden güne daha çok yükselen yığınlarla kaplanıyordu. Zweig “Zavalı Lotte, beş ayrı kopyayı nerede düzelteceğini bilemiyor; yatak, yerler ve her taraf daima daktilo edilmiş sayfalarla dolup taşıyor” diye bir itirafta bulunmuştu. Lotte de bir keresinde, gitgide büyüyen kâğıt dağlarının arasında tamamıyla kaybolmamak için büyük bir çaba harcadığını yazmıştı. İkisi de,

kelimenin gerçek anlamıyla, Zweig'ın yazdığı eserlerin içine gömül-
mek ve onun elyazılarıyla dolu sayfaların arasında mumyalanmak
üzereydiler.

Üstelik o ilkbahar Zweig başka mültecilerin sürgünde ken-
disinden daha iyi bir performans sergiledikleri –daha enerjik ve
atik davrandıkları– gerçeğinin de fazlasıyla bilincine varmıştı.
Kaliforniya'da yerleşik hayata geçen kimseleri düşündüğünde,
çoğu göçmen “küçük evlerine yerleşmesine ve yeni bir hayat kur-
masına” rağmen kendisinin ve Lotte'nin ne yapacaklarından bir
tür türlü emin olamadıklarından söz ediyordu: “Burada daha ne kadar
kalacağız ve neye göre karar vereceğiz – acaba Brezilya'ya gitme
imkânı var mıdır? Hâlâ gemiler ya da uçaklar kalkıyor mudur?...
Haliyle, biz de bekliyoruz ve beklemek yoğun çalışma açısından
pek elverişli bir durum değil.”

Zweig olabilecek en yıpratıcı askıya alınmışlık hali yüzünden
felce uğratılmış gibi hissediyordu – yaşadığı, yazgısının her bağlantı
noktasından dünya olaylarına ve yetkililerin onun rica-minnet
gücünün ötesindeki kararlarına perçinlenmiş hissettiği türden
bir bekleyişti. Bebek adımlarıyla öne ya da arkaya birkaç adım
atabilmek için bile devasa, yüzü olmayan varlıklara bağımlı olma
duygusu insanı çocukluğuna geri döndüren bir durumdur. Ve
Zweig'ın bu dönemdeki mektuplarına sızmış narsistik kendine
acıma belirtilerinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. ABD sürgü-
nünde başarısız olmak bakımından Zweig'la adeta yarışan Bertolt
Brecht bize, Amerika'daki yurttaşlığa kabul sürecini ele alan ve
olayın insanı gerileten yönünü ustalıkla karikatürize eden bir anlatı
bırakmıştır: “İlk önce konsolos bize binanın etrafında dört ayak
üstünde dört tur attırır. Sonra, nasırımızın olmadığını kanıtlayan
bir doktor raporu göstermemiz istenir. Ondan sonra da, bir yan-
dan konsolosun gözlerinin beyazına bakarken bir kanaatimizin
olmadığına dair yeminler etmeye mecbur bırakılırız. Fakat adam
aklımızdan geçeni okur ve bizden tüm ömrümüz boyunca bir kez
olsun tek bir kanaate sahip olmadığımızı kanıtlamamızı ister.”

Bir dönem Hannah Arendt ile evli kalmış ve New York'a göç
etmiş felsefeci Günther Anders, sürgüne geldikten sonra içinde
bulunduğu hisleri günlüğünde anlatmıştı: “Birdenbire ‘hey moruk’
deyişi kulağımıza daha bir anlamlı gelmeye başladı... Eğreti bir

varoluşun *chambres garnies*⁷ kısmında ikâmet ettiğimizden, hafta içi günlere perde arası oyunu gibi baktığımızdan, hayatımızı sadece yarından sonraki günün öncülü olarak tanzim ettiğimizden... külliye geçersiz bir hayat sürüyor, bunun yeniyetmelerin yaşam tarzına benzerliği göz önüne alındığında, 'ergenlik' şeklinde tanımlanabilecek bir durumu yaşıyorduk."

Zweig'in gözünde bu "yarından sonraki gün" bir ömür kadar uzaktı, çünkü kendisi savaşın neticesinde bütün dünyanın daha önceki gelişim evrelerinden birine dönmekte olduğu kanısındaydı. Otobiyografisini yazarken içinde bulunduğu şartları –kitaplarının, notlarıyla mektuplarının ve arkadaşlarının hafızasında depolanmış bilgilerin elinin altında olmayışını– anlatırken şu gözlemde bulunmuştu: "Hepimiz vapurun, trenin, uçağın ya da postanın icat edilmediği yüzyıllar öncesinde olduğu gibi, birbirimizden habersiz yaşıyoruz." Kendisine gelince "her şey paramparça halde ve un ufak olmuşken, savaş bittikten sonra yeniden –bir kez daha yeniden!– başlamak zorunda olduğumu biliyordum" yorumunu yapmıştı.

Zweig, Wyndham'daki kokteyl partiye ev sahipliği yapmasının ertesi günü Arjantin'e göç etmiş Alman yazar Paul Zech'e, kendi kuşaklarının tıpkı İsrail'in çocukları gibi Vaat Edilmiş Toprakları hiç göremeden çölde amaçsızca dolaşırken ölüp gideceğini yazmıştı. "Bulduğumuz yer her bakımdan yanlış" diye hayıflanıyordu. "Bugünlerde 20'sinde veya 80'inde olmak vardı – insanın önünde ya uzun bir hayat olmalıydı ya da hayatının çoğunu geride bırakmış olmalıydı. Bize kalan tek şey çalışmaktır. Hiçbir etki yaratmadığı şu dönemde bile, çalışmak hâlâ insanın zihnini dağıtan bir kuvvet olma özelliğini koruyor." Zweig'in Amerika kıtasındaki mücadelesi şöhret basamaklarını yeniden tırmanmasına daha ne kadar zamanının kaldığını belirleme isteğinden çok, dünya üzerindeki varlığını devam ettirme sebeplerini bulmak gibi temel sorulara odaklanmaktaydı. Zira Zweig her bir dönemeçte önceki kimliğinin, içerisine bütün bir dünyayı alan yapı iskelesi tarafından ayakta tutulduğunu gösteren anımsatıcılarıyla karşılaşılıyordu.

Yine de, tüm koşullara rağmen, o mevsim günlerden bir gün Zweig, Wyndham'ın kapısından dışarı çıktı ve kendisine bir dizi sıradışı tedavi uygulayan hekimin yolunu tuttu. Lotte'ye astımını iyileştirmeyi hedefleyen uzun süreli bir antikör terkibi tedavisi yaptırmasını zorla kabul ettirmişti, ancak bu iğnelerin akabinde eşindeki hastalığın semptomları genellikle daha kötü bir hal alıyordu. Zweig Amerikalıların gelip geçici moda tutkusuna getirdiği tüm eleştirilerine karşın, konu bedeninin kurtuluşu olunca bunca yenilikten bir şeyler çıkabileceği ihtimalini yabana atamıyordu.

Zweig bu gizemli doktorun kapısına geldiğinde, içeri kimselelere görünmeden girdiğinden emin olmak için sırf kibirden arkasına gizlice bakmış olabileceğini düşünüyorum. Gerçi Sigmund Freud'un da, bu tür tedavilerde öncü rol üstlenmiş Viyanalı fizyolog Eugen Steinach tarafından bir kez ameliyat edildiği onun da kulağına gelmiş olmalıydı. Orada tam olarak nelerin yaşandığını bilmemiz olanaksız, ancak olayın bir yerinde Zweig, özel hormon enjeksiyonları serisinin bir sonraki dozunu almak üzere derisini açıkta bırakmış olmalıydı. O umarsızlık ilkbaharında, Zweig yaşlanmanın etkilerini geriye döndürmek üzere tasarlanmış yenilikçi bir ilaç kürüne de başlamıştı. Romain's'e yazdığı en son mektupta, hayatındaki son evrenin yoğun bir huzursuzlukla kaplanmış olması sebebiyle gençlik pınarını nerede bulacağı sorusunu sormaktan hiç vazgeçemediği açıklamasını yapmıştı. Hiç değilse New York insana eczacılık kaynaklı bir çözüm ihtimalinin olabileceğini düşündürtüyordu.

Üstelik kent sadece mültecilere kim olduklarını sorgulatmakla kalmıyor, New York'un kendisi de içinde birden çok kimliği barındırıyormuş gibi görünüyordu. Alman-Çek sürgünü Hans Natonek "Manhattan, Amerika'nın alfabesidir" diye bir ifade kullanmıştır. Her bir bloğun içinde "geleceğin Amerikası'na ait bir numune vardı." Hayatında ilk kez 1941 yılında New York caddelerinde dolaşan Claude Lévi-Strauss kenti insana orada her şeyin mümkün olabileceğini hissettiren bir yer olarak tarif etmişti. New York'un kentsel, toplumsal ve kültürel dokusu adeta delik deşik edilmiş, diye yazmıştı. "Tıpkı Alice gibi, aynanın öbür tarafına geçmek ve gerçek olamayacak kadar büyüleyici dünyalar bulmak istiyorsanız, tek yapmanız gereken bunlardan birini gözünüze kestirmek ve

deliğin içinden geçivermek olacaktır.” Bu büyüü yaratan unsurlar, diye yazmıştı, şehrin kendi bünyesinde hem “Orta Avrupa’nın bayat kokularını” –başka bir deyişle çoktan nihayete ermiş bir dünyanın tortusunu– barındırmasıyla, *hem de* içerisine, Avrupa’yı da istila etmek üzere olan yeni Amerikan dinamizminin zerk edilmesiyle meydana gelmişlerdi.

Zweig varlığının bir parçasıyla, kaybolmuş gençliğini yeniden kazanmanın formülünü New York’ta bulabileceğinin düşünüyordu. İnsanın içine dokunan bir *Mavi Melek* imgesidir bu, yaşlı bir adamın zamanı kandırmak adına gerçekleştirdiği beceriksiz bir hamleyi akla getirir. Bu aynı zamanda Zweig’in –itmeye yüz tutmuş enerjisini yeniden canlandırabilmesi şartıyla– o yaza dair bütün umutlarının tam olarak tükenmediğini gösteren bir hamledir. Zweig bundan önce de, Amerika’da var olan hayat enerjisinin birazını kendi içine katmanın hayallerini kurmuştu. Sürgününün ilk zamanlarında Manhattan’ı gördükten sonra “Vahşi bir tempoda çalınan barbar müziği, insanlık için muzaffer bir şarkı Amerika’nın kentlerinden her yere yayılıyor” diye yazmıştı. Bunun yarattığı tüm yorgunluğa rağmen “insan daha fazlasını – daha fazla insanı, daha fazla caddeyi – görebilmek için koşturmayı sürdürürdü; şuursuzca ritme ayak uydururdu.” Lirik bir anlatımla, bu Amerika metro-polleri “hayatın kendi içinde var olan ve burada New York’ta en kuvvetli şekliyle hissedilen harika ritmiyle ıştır; çünkü burası, Eski Dünya’nın en uzak ileri karakoludur” diye yazmıştı.

2. Bölüm

Dilenciler ve Köprü

Stefan Zweig, New York'a ilk yolculuğunu 1911'de daha otuzunda, taptaze ve hayat doluyken ve şiirlerinde “yakın bir gelecekte kurulacak dünya kardeşliğine” övgüler düzen Walt Whitman'ın ülkesini keşfetmek adına büyük şevkle dolup taşıdığı bir dönemde yapmıştı. Whitman'ın yirminci yüzyılın ilk birkaç on yılında, ülkelerine yabancılaşmış Avrupalıların yol gösterici rolünü üstlendiği saptamasını yaparsak mübalağa etmiş olmayız. Klaus Mann'a göre “dünyayı yeniden düzenlemek için ihtiyaç duyulan gençliğe özgü itici kuvvete” ve özünde dinselliği de barındıran “her yeni neslin devrimci yaşama sevincine” önderlik etmiş dört baş melek vardı: Platon, Nietzsche, Novalis ve Whitman. Ancak insanlığı açık yüreklilikle ve erotik bağlamda sevmeye dürtüsünü en üst düzeydeki demokrasi ilkeleriyle bağdaştıran, kendi sözcükleriyle “bir evren, kudretli Manhattan'ın çocuğu”¹ olan kişi Whitman'ın ta kendisiydi. Dolayısıyla Amerika'nın sunduğu vaadin en evrensel yönleri onun varlığında vücut bulmuştu. Mann ve onun ülkesinin yurttaşları “açık alanların ve göğe erişen binaların diyarında... Lincoln ile Sacco ve Vanzetti'nin diyarında, insanı afallatan karışımların ve çelişkilerin diyarında” Whitman'ın “atletik demokrasi”sinin izlerini arayıp durmuşlardı. Sürgüne gittikten sonra Carl Zuckmayer'in ilk işlerinden biri Whitman'ın doğduğu eve gitmek ve “muhteşem ‘camerado’nun² anısına” şapkasını havaya kaldırıp sallamak olmuştu. Zweig'in arkadaşı romancı Franz Werfel, hiçbir konunun, şairin üzerinde kalem oynatamayacağı kadar fazla sıradan olmadığını herkese gösteren bir dâhi olarak Whitman'a duyduğu sevgiyi açıkça ifade etmişti.

1 Walt Whitman, *Seçme Şiirler*, Çeviren: Memet Fuat; Yön Yayınları, 1992. (ç. n.)

2 Walt Whitman'ın *Leaves of Grass* eserinde dost ya da yoldaş anlamında kullandığı bir ifade. (ç. n.)

Hepsinden önemlisi Whitman, Zweig'in ilk Amerika ziyareti sırasında Avrupa'da çoktan kayıplara karışan açık fikirli, kardeşçe iyimserlik düşünün somutlaşmış haliydi. Zweig'in New York'a varmasıyla kendini oteldeki resepsiyon görevlisinin önüne atması ve Whitman'ın mezarına gitmek için yol tarifi istemesi bir olmuştu. Adam ona hayretler içinde bakakalmıştı. Zweig bir türlü derdini anlatamamıştı! Whitman! Walt Whitman! Hani, bütün kâinatı tek bir cennet vatan haline getiren adam! Fakat bunların hiçbir faydası olmamıştı. Bir İtalyan göçmeni olan zavallı adam, şairin adını bile duymuş değildi.

Whitman, bütün insanlığı ruhen ve bedenlen kucaklayabilecek coşkulu demokrasi kavramının yanı sıra yazdığı dizelerin "vahşi ve çağlayan gibi akan" kuvvetiyle de Zweig'a ilham vermiştir ve Zweig kendi New York deneyiminin izlerine de onun âleminde rastlamıştır. Zweig'ın kente dair ilk izlenimi, insanı adeta ezen bir ritmik büyüklükten ibaretti ve Brooklyn köprüsünden limana bakmak ya da "geniş yolların taşı geçitlerinde yürümek yeterli bir keşif ve heyecandı."

Zweig yolculuğa kendisinden on yaş büyük bir Berlinli Yahudi sanayici ve olağanüstü diplomat Walter Rathenau'nun tavsiyesi üzerine çıkmıştı. Rathenau zaman içinde, Zweig'ın düşüncesinin "göz kamaştıran aydınlığı" şeklinde ifade ettiği yönüyle olduğu kadar, onun "derin bir huzursuzluk ve belirsizlikle dolu" dış görünüşünde sezinlediği Yahudi insanının trajedisini başka hiç kimse böyle güçlü hissetmemesi gerçeğiyle de Zweig'ı kendisine hayran bırakmıştı. Zweig sonraki yıllarda bizzat kendi durumuna uyarlanabilecek sözcükleri çağrıştıran bir ifadeyle, Rathenau için "Hiç ara vermeden sürekli bir şeylerle uğraşması belki de içindeki huzursuzluğu dışarıya yansıtmamak, yüreğinin derinliklerine yerleşmiş yalnızlığı gizlemek için bir ilaçtı" sözleriyle bir tahminde bulunmuştu. 1907'de yaptıkları bir sohbette Rathenau, adanın sömürgelerini görmeden Zweig'ın İngiltere'yi hiçbir şekilde anlayamayacağı ve Avrupa kıtasının dışına çıkmadan da buranın özündeki anlamı hiçbir zaman kavrayamayacağı yorumunu yapmıştı. "Niye Amerika'ya ya da Hindistan'a gitmiyorsunuz?" diye sormuştu Rathenau. Gerçek bir dünya vatandaşı olmaya heves eden Zweig bu öneriye balıklama atlamış ve hiç vakit kaybetmeden Hindistan'a

gitmek üzere yola koyulmuştu. Oraya vardığında, ayrıcalıklı bir Avrupa vatandaşı olarak kendisine yaltaklanması karşısında hissettiği utanç onu neredeyse ülkedeki kast sistemi ve sefaletle varan yoksulluk manzaraları kadar rahatsız etmişti.

Bundan birkaç yıl sonra Amerika kıtasına yaptığı, birkaç aydan uzun süren ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra Panama, Kanada, Küba ve Porto Riko'yu da kapsayan gezi bundan çok daha keyifli geçmiş, ancak New York kültürünü hedef alan kalıcı bir küçümsemenin tohumlarının atılmasına yaramıştı. Operaya yaptığı bir ziyarette izleyicilerin karanlığa karşı antipatisine kıs kıs gülmüş, bu insanların elli sent verip librettoları satın aldıktan sonra onları okumaya azmettikleri gözleminde bulunmuştu. Birdenbire “yanlarında getirdikleri el fenerlerinin üzerindeki açma-kapama düğmesinden gelen yumuşak bir çıt sesinin eşliğinde yanıp sönen küçük ışıklar belirdi. Sağınıza ve solunuza baktığınızda, librettoların açılmış sayfalarının üstünde dans eden küçük, titrek ışık konileri görebilirdiniz. Pratikliğin memleketinde kutsal festival tiyatroları edebiyatı!” Perde indiği anda, diye yazmıştı Zweig, seyircilerin arasında bulunan herkes komşusundan daha güçlü bir şekilde alkış tutabileceğini göstermek için birbiriyle mücadelele girişti ve hemen ardından, fuayede dondurma almak için verilen ikinci bir savaşa katılmak üzere harekete geçti. Zweig bu davranışın anlaşılabilir olduğunu söylüyordu, zira dondurma “gerçekten de insanın Amerika'da sahip olabileceği en iyi şey” idi.

1935'te kente bir sonraki ayak basışında Zweig elli dört yaşındaydı ve şöhretinin zirvesine yakındı. Aynı zamanda alıngan ve depresifti; kamuya mal olmuş bir kişilik olarak her hareketinin gözetlendiği ve kusurlu bulunduğu korkularından perişan haldeydi. Kitaplarının Almanya'da yakılmasına alkış tutmuş Salzburglu Nazi sempatizanları, yakın bir zamanda Zweig'a tüm dünyayı Avusturya'ya karşı kışkırtma suçlamasını yöneltmişlerdi. Bu arada Yahudi göçmen basını, Strauss resmen Hitler rejiminin baş müzik elçisi olduktan sonra bile Richard Strauss ile birlikte çalışmaya devam ettiği için Zweig'ı topa tutmaktaydı. Üstelik Almanya Yahudilerinin kurtarılması adına uluslararası eylem talep etmek konusundaki isteksizliği yüzünden

ödeklilikle ve önde gelen bir mültecinin “tıpkı Hristiyanlığın tüm dünyadan gözlerini kaçırmadaki gibi” ifadesiyle itham ettiği üzere, sürgündekilere siyasi olarak tarafsız kalmalarını telkin etmesi sebebiyle “epiküryenlik”³ ile suçlanıyordu.

Tüm bunlar Zweig’in yaşadığı üzüntülerin sadece yüzeyde kalan kısmını oluşturur. En sonunda, Hitler rejimine zarafetten uzak bir tutumla yamanması sebebiyle, tüm kariyerini inşa etmesini borçlu olduğu yayınevi olan Almanya’daki biricik Insel Verlag basımevinden ayrılmaya mecbur kalmıştı. Ve Zweig’in yeni yayıncısı olmasına hazırlandığı Viyanalı editör Herbert Reichner, dostu Joseph Roth’un bir nefret patlaması yaşamasına yol açmıştı. “Okuma yazması olmayan küçük bir Çingene, bir Weltbühne⁴ Yahudisi senin yazar temsilcin olamaz!” diye köpürmüştü Roth. “Sakin ola ki, kendini SENİN ÜZERİNDEN bir anda refaha ve nüfuza kavuşacak olan ve aynı zamanda kendi ‘Yahudi duyarlılığına sahip’ ve ‘İlerici’ kara cahillerden oluşan boktan yakın çevresinde utanmadan seni kötülecek birinin eline teslim etme.” Zweig’in ilk eşi Friderike’yle evliliği yıkılmak üzereydi. Lotte ile yaşadığı ilişki yeni başlamıştı ve ilerlememesi ihtimali de mevcuttu; sonuçta Lotte ondan neredeyse otuz yaş küçüktü. Kısmen Avusturya’daki çılgınca baskılardan kaçmak, kısmen Salzburg’daki klostrofobik ev hayatından uzaklaşmak niyetiyle yakın bir zamanda, Lotte’nin de yaşadığı Londra’da bir ön sürgüne gitmek adına verdiği karar basında geniş çapta yer bulmuştu. Zweig’in Londra’daki basın mensuplarının taşınması hakkındaki sorularına cevaben Nasyonal Sosyalizmin saldırganlığından, kendi memleketindeki Avusturya Faşizminin yükselişinden ve Orta Avrupa’da her zamankinden daha şiddetli bir hal alan Yahudi karşıtlığından kaçtığından hiç bahis açmaksızın –bir yandan da mükemmel kütüphanelerine ve enfes müzik ortamına övgüler düzerek– İngiltere’nin çalışmak açısından nasıl da güzel ve huzurlu bir yer olduğundan dem vuran cılız ve yuvarlak yanıtları hiç kuşkusuz aktivist göçmenler arasında şok etkisi yaratmış olmalıydı.

3 İlkçağ Yunan filozoflarından maddeye, zevke, bedeni arzuların tatminine dayanan bir ahlak görüşü ortaya koyan Epiküros’un ve ona bağlı olanların doktrinine verilen isim. (ç. n.)

4 (Alm.) Dünya sahnesi. (ç. n.)

Lakin bu tatsızlıkların hiçbiri Zweig'ın parlak edebi şöhretini etkilemedi. O sıralarda, kendi deyişle “üzeri incecik bir tülle örtülmüş bir otoportre” olan ve dünyevi hümanist –Erasmus rolündeki Zweig– ile fanatik eylem adamı Martin Luther arasındaki kırıntı kırıntı mücadeleyi Avrupa'daki çağdaş çekişmelerin bir alegorisi olarak anlatan *Rotterdamlı Erasmus* eseri henüz yayımlanmıştı. Kitap çok sayıda eleştirmenden tam not almış ve Nazilerin, Yahudiler tarafından yazılmış eserlerin yayımlanmasına getirdikleri tüm kısıtlamalara rağmen Zweig'ın *Erasmus*'u –satışların, eserin Avrupa'nın diğer yerlerindeki ya da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yüksek satışlarıyla tahminen aynı hızla gittiği– Almanya dahilinde bile yayımlanmak açısından uygun bulunmuştu. Bundan sadece birkaç ay önce Zweig, bir Viyanalı gazeteciye Avrupa ile Amerika'nın kültürel anlamda birbirlerine yaklaştıklarına ikna olduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yakın bir zamanda yapacağı yolculuğu iple çektiğini söylemişti. Şimdi, 1935 Ocağında ve yeni bir yılın başında pek çok insan Zweig'ın, New York ziyaretinde kendisine yönelen ilgiyi en sonunda Nazi vahşetini konu alan gözüpek bir basın açıklaması yapma fırsatı olarak değerlendireceği beklentisi içindeydi.

Ben Huebsch, Zweig'ın kanaatlerini öğrenmek için ortalığı birbirine katan muhabirlerin merakını gidermek üzere Viking Press'in 48'inci Sokak'taki ofisinde bir basın toplantısı düzenledi. Basın mensupları tam zamanında yerlerini aldılar. Zweig odaya getirildi ve etrafı muhabirlerden oluşan bir yarım daireyle çevrilmiş masanın başına oturdu. Flaşlar patlamaya başladı. Zweig alçak bir sesle yirmi altı yıl önceki son ziyaretinden bu yana Amerika'da gözüne çarpan değişiklikler hakkındaki incir çekirdeğini doldurmayacak bir dizi gözlemini aktarmaya başladı. Daha fazla ilerlemesine kalmadan, kendisine her taraftan yöneltilen soruların yayılım ateşinde kaldı. Avrupa'da neler oluyordu? Hitler hakkında neler söyleyebilirdi? Dünyanın Hitler politikalarına karşı yapması gerekenler nelerdi?

Zweig, karşısında toplanmış olan gazetecilere –bir röportajcının o dönemdeki görünüşünü tarif ettiği sözcüklerle– tipik “kanı çekilmiş sükûnetini” yansıtan gözlerle baktı.

Zweig soruyu “Almanya'ya son gidişimin üzerinden üç yıl geçti” diye cevapladı.

“Fakat olayları takip etmiş olmalısınız – Almanya’dan gelen kişilerle konuşmuş muydunuz?”

Zweig itiraz etti. “Fakat Almanya’ya iki haftalığına giden insanlar gerçekten nelerin olup bittiğini tam olarak anlayamazlar ki” dedi. “Bu insanlar, Almanların ruh halini nasıl değerlendirecekler? Ertesi gün durumu hepten değiştirecek hangi yeni ittifakın yapılacağını nereden öğrenecekler?”

Karşısındaki röportajcılar ikna olmamışlardı.

Zweig “İki haftadır Amerika’dayım ve bu kısa ziyaretin ardından halkın Başkan Roosevelt’ten memnun olup olmadığına dair herhangi bir şey söylememe imkân yok” diyerek düşüncesinde ısrarcı oldu. Konu Almanya olunca “kehanette bulunmak olanaksızlaşıyordu.” O zamana kadar dillendirilen her kehanetin aksi ispatlanmıştı. Her biri yanlış çıkmıştı.

Zweig “Hiçbir kehanette bulunmayacağım. Hiçbir zaman Almanya’nın aleyhine konuşmayacağım” diye bir açıklama yaptı. “Hiçbir zaman herhangi bir ülkenin aleyhinde konuşmayacağım.”

Orada bulunanların içinde Zweig'ın suskunluğuna karşı birtakım bahaneler üretme arayışına girenler, bir gazetecinin yazdığı gibi “konuşan, tarihçi ve biyografi yazarıydı; sadece zamanın doğru perspektifini yakaladıktan sonra yazmak gibi bir derdi olan sanatçıydı” sonucuna vardılar. Ancak Zweig birdenbire lafı başka yere çevirdi ve Filistin'deki Yahudi yerleşimcilerin davranışları konusundaki endişelerini dile getirmeye başladı. “Filistin tehlike arz eden bir milliyetçi hareket olma eğilimine girdi” diye bir yorumda bulundu.

Bir muhabir “Siz de, Doktor Herzl ve diğer öncü Siyonistlerle ilişkide değil miydiniz?” diye sordu.

Zweig “Ben hiçbir zaman gerçek bir Siyonist olmadım” diye karşı çıktı. “Milliyetçiliğin her türünden nefret ederim. Yahudilerin milliyetçi insanlara dönüşmesini istemem.”

Toplantıda bulunan gazetecilerden biri olan Joseph Brainin hiç durmadan Zweig'ı kabuğundan çıkarmaya uğraştı. Sonraları Julius ve Ethel Rosenberg'in de savunuculuğunu yapacak olan Brainin, o günün şartlarında sanatçının sorumluluğuna dair sorular sordu ve kendisinden Hitler'in Yahudileri cezalandırmasına karşı alıntılanmaya değer bir kınama ifadesi koparabilmek için Zweig'ın üstünde bir sondaj çalışmasına başladı.

Zweig pes etmedi. “Adaletle inanan sanatçının hiçbir şekilde kitleleri kendi tarafına çekmeye çalışmaması ya da onlara etrafında toplanabilecekleri sloganlar vermemesi gerekir” diyerek tercihini belirtti. “Entelektüel kişi kitaplarının yanında durmalıdır. Dünya tarihinde hiçbir entelektüelin popüler liderlik gereksinimleri açısından uygun donanımına sahip olduğu görülmemiştir.”

Peki, entelektüellerin politikada başarılı olmamasının sebebi tam olarak nedir? sorusuna cevap aradı muhabirler.

Tam bu noktada Zweig gözle görülür şekilde tartışmaya dahil oldu. Masasında öne doğru eğilerek karşısında hilal biçimini alarak oturmuş röportajcılara döndü; arada bir İngilizce konuşmalarının arasına Almanca bir ifade karıştırıyor ve tercüme için Huebsch'in tarafına bakıyordu.

“Gerçek entelektüel ‘iyi bir parti adamı’ olamaz” diye bir sap-tama yaptı. “Entelektüel olmak fazlasıyla adil olmak, hasmınızı anlamak ve bu şekilde, kendi haklılığınıza olan inancınızı zayıflatmak anlamına gelir.”

Brainin sürekli Zweig'ı doğrudan dünyanın şimdiki durumu hakkında konuşturmak için bastırıp duruyordu ve en sonunda, Zweig ağır ağır şimdiki zamana doğru geldi.

Zweig, o günün dünyasında var olan diktatörlerin bir tekinde bile akademik ya da entelektüel altyapının zerresinin bulunmadığına dikkat çekti. “Halihazırda kitleler entelektüellere karşı bir güvensizlik içindeler. Liderlerini de kendi içlerinden, yani kitlelerden çıkarmaya çalışıyorlar. Aynısı Mussolini, Hitler, Stalin ve merhum Dollfuss⁵ ve şimdi Fransa'daki Laval için de geçerli.”

Muhabirler onun ağzından çıkan sözcükleri gerektiği şekilde alıntılادılar, ancak bu sözlerin Zweig'ın zihninde ne kadar önemli bir kanaate karşılık geldiğini anlamaları olanaksızdı. Zweig'ın bu yorumların parmak bastığı noktaları ayrıntılı şekilde anlatabilmesi için aradan altı yılın geçmesi ve hatıratını yazdığı dönemin gelmesi gerekiyordu. Kendisi bu dönemde Almanya'nın, Hitler'in şahsını ve büyük bir felaket getirecek yükselen gücünü hafife almasının gerçek sebebini dış dünyanın hiçbir zaman anlamadığını açıklayacak kadar ileri gitmişti. Zweig'ın savlarına göre, Almanya sadece sınıf bilincine sahip bir toplum olmakla kalmamış, aynı zamanda ülke “eğitim'in aşırı önemsenmesi ve tanrılaştırılması baskısı altında ezilmiştir.” Zweig, *Bildung*, başka bir deyişle Batı bilgisi kanonuna vâkıf olma esasına dayandırılan bu sihirli kuvvete sahip bütünsel, sınırları kesin olarak belirlenmiş entelektüel karakter gelişimi kavramının eğitilmiş Almanların Hitler'i ciddiye almasını olanaksız hale getirdiğini yazmıştı. Yüksekokul bir yana, ortaokulu bile bitirmemiş bu “birahanelerdeki insanları coşturan” adamın “Baron von Stein'in, Bismarck ve Prens Bülow'un sahip olduğu bir makama gelebilmesi” hayal bile edilemeyecek bir durumdu. Sonuç olarak, demişti Zweig, 1933'ten sonra bile büyük bir çoğunluk hâlâ Hitler'in geçici olarak göreve geldiği ve Nazilerin kısa ömürlü bir fenomen olacağı inancını taşımaktaydı.

Zweig'ın hatıratında açıkça belirtmediği durum, aynı hataya kendisinin de düşmüş olduğu gerçeğidir. Hitler'in şansölye ola-

5 Engelbert Dollfuss (1892-1934) Avusturyalı devlet adamı ve Avusturya şansölyesi. Avusturya Cumhuriyeti'ni yıkarak ülkeyi muhafazakâr Katolik ve faşist ilkelere dayalı otoriter bir rejimle yönetmiştir. (ç. n.)

rak atanmasından sonra bile Üçüncü Reich'in⁶ –geleceğin “İsviçre dünyası” olarak adlandırdığı– Avrupa'nın birleşmesi yolundaki küçük bir aksama olduğuna dair inancını ifade eden Zweig'dan daha fazla kültürel eğitimin kurtarıcı gücüne güven duymuş başka bir kimse olamaz. Geniş halk kitlelerinin entelektüel ve kültürel başarılarla yönelik kayıtsız tutumunun kalıcı bir durum olabileceği fikrini gerçekten içine sindirmesi Zweig'ın uzun yıllarını almıştır. Kitaplarının Almanca konuşulan dünyanın (bunun yanı sıra İtalya, Sovyetler Birliği ve Fransa gibi diktatörlüklerde) okurları arasında olağanüstü derecede popüler olmayı sürdürmesi de, onun Alman Volk'unun⁷ yakın zamanda uyanacağına dair inancını beslemiş olması gerekir. Zweig, Hitler'in yakaladığı popülerliğe verilebilecek en iyi tepkinin, onun destekçilerini şeytanlaştırmaktan ziyade, bu kimselere Nazi politikaları yüzünden tehlike altında bulunan zengin Alman kültürel mirasının değerini aktarmaktan geçtiğine inanıyordu.

Geçmişe bakıp, Zweig'ın 1935 kadar ileri bir tarihte entelektüel aydınlanmanın hâlâ Almanların ahlaki bilincini yükseltebileceğine dair inancını alaya almak, kolaycılığa kaçmak olacaktır. Gelgelelim, zalim liderlere ve küresel ölçekte tehlike arz eden kuruluşlara vahşice müdahale etme girişimlerimizin çoğu zaman felaket getiren sonuçları dikkate alındığında, Zweig'ı yargılarken bu kadar aceleci davranma hakkımızın olup olmadığından emin değilim. Kaldı ki onun Almanların özlerinde var olan daha iyi dürtülerin ortaya çıkarılmasına yönelik çağrısı daha geniş çapta uluslararası destek bulabilmiş olsaydı, yaklaşımı gerçek hayatta yaşanılanlara kıyasla daha iyi sonuçlar doğurabilirdi. Zweig'ın zihnindeki gündemin başarısızlığa uğramasının suçu belki de tek başına onun omuzlarına yüklenmemelidir.

Her ne olursa olsun, Zweig'ın Viking ofisindeki yorumlarında alttan alta hissedilen ve *Bildung*'a atfedilen büyük değer çoğu Amerikalı röportajcının dikkatinden kaçmıştı. Mesele, onların gördüğü şekliyle, Brainin ne kadar sert bir şekilde dürtüklemiş olursa olsun Zweig'ın açıkça konuşmayı ve Yahudilere karşı işlediği

6 Almanya'da 1933-1945 yılları arasında Hitler'in diktatörlüğü altında geçen döneme verilen ad. (ç. n.)

7 (Alm.) Halk, millet. (ç. n.)

suçlar sebebiyle Nasyonal Sosyalist rejimi itham etmeyi reddetmiş olmasıydı. Hitler'in türünün tek örneği olduğunu kabul etmek yerine, hâlâ bütün diktatörleri aynı kefeye koymaya çalışıyordu. Bir muhabirin yazdığı gibi "art arda kurulmuş tuzaklara" düşmekten kurtulan Zweig eninde sonunda hep aynı cevabı veriyordu: "*Ben politikacı değilim – ben sadece bir yazarım.*"

Dinleyicilerin böylesi kendini tarif etme cümlelerinde algılayamadıkları – tıpkı basın toplantısının başında Almanya hakkında fikir beyan etmek konusundaki ikircikli tutumunun onun sanatçı sıfatıyla konuştuğunu yansıtan hükümlerdeki gibi – Zweig'in tam da bir sanatçı olmasından hareketle, insanların politikanın kısır düzlemini bütünüyle aşmasına yardımcı olabileceğine dair inanıcıydı. Zweig'in esas itibariyle anlatmaya çalıştığı, entelektüeller gündemdeki konulardan yola çıkarak devlet politikalarına sert eleştiriler getirdiğinde bu itirazların başlıca yararlanıcısının, sadece hazırda bekleyen halk kitleleri ve entelektüellerin narsistik özsaygısı olduğu görüşüydü.

Tekrar söylemek gerekirse, buna fazlasıyla ihtiyaç duyulduğu bir dönemde topluma karşı görevini yerine getirmekten kaçtığı suçlamasını Zweig'a yöneltmek kolaycılığa kaçmaktır. Asıl önemlisi, çizmeye çalıştığı ayrımın farkında olabilmektir. Zweig entelektüellerin hiçbir şey yapmamasını salık vermekten ziyade, onlara salt hasımlarını kötöleyerek bir yere varamayacaklarını hatırlatmıştır. Doğrusu, her ne kadar öfkeyle bağırıp çağırmak insanı apaçık daha iyi hissettirse de, en erdemli sanatçıların ve entelektüellerin bile kötü niyetli hükümetleri açıkça suçlama yoluna giderek politika-da değişim yaratma sicili çok sayıda başarısız girişimle doludur. Şayet gerçekten düşmanlarınızın sizi tasvir ettiği gibi alçak bir insan olmadığınızı herkese göstermek istiyorsanız, diyordu Zweig, olağanüstü insan sevginizin çürütülemeyecek bir kanıtı sayılabilecek kalıcı bir eser bırakın. Haliyle, Zweig'ın düşünce sistemine göre, onun müzik dehası Richard Strauss ile devam eden işbirliği Reich'in gücünü şişirmek bir yana Yahudilerin neler yapabileceğini ortaya koymak suretiyle Nazi doktrinini çökertmeye yarıyordu. Ama Zweig'ın dikkat çektiği nüans çoğu zaman gözlerden kaçmış ve savları, o çalkantılı dönemde yanına çekebileceğinden çok daha fazla sayıdaki insanı kendisinden uzaklaştırmıştır.

Zweig İngiltere'deki bir dostuna New York basınının istahla beklediği suçlamayı yapamadığını, çünkü edeceği lafların hâlâ Almanya'da bulunan Yahudilerin kaderini etkileyebileceği gerçeğini hiçbir zaman aklından çıkaramadığını yazmıştı. Zweig "Onlar rehine sayılırlar" diye bir iddiada bulunuyordu, "ve biz özgür insanların söyleyeceği ya da yapacağı her şeyin intikamı o savunmasız insanlardan alınacak. Şu aralar bir kişisel polemik gösterisine meydan verecek hiçbir şey yapmamak lazım." Samimi duygularıysa, bir sanatçı olarak gücünü kınama sözlerinden çok, Whitman'vari bir tarzda insanlığın yüce çeşitliliğini kucaklama kapasitesine borçlu olduğu yönündeydi. New York'taki gazetecilere, "Ben sadece olumlu şeyler yazabilirim, saldırıya geçemem" demişti. Bunun ondaki zayıflığın bir işareti olarak algılanması durumunda kendisinin "bu damgayı kabullenmeye" hazır olduğunu da açıkça ifade etmişti. Zweig'in çatışmanın her türünden uzak duran tavrının bütünüyle kendi amaçlarına hizmet ettiği aşikâr olsa da, aynı zamanda onun sahici, iyice düşünülüp taşınılmış duruşuna karşılık geliyordu. Soruları geçiştirmeye çalışmamıştı; kendisi soruların cevaplarını *verdiğine* inanıyordu, ancak sorgulayıcılarının karşısına kendisinden beklenen yanıtlarla çıkmayı başaramamıştı.

Viking'in ofisinden öfkeden deliye dönmüş halde ayrılan kişilerden biri de Brainin idi. İşin aslı, yaşadığı deneyim içine öyle fena dert olmuştu ki, birkaç gün sonra tekrar meydan okumak niyetiyle Zweig'i Wyndham'daki odalarında köşeye sıkıştırdı. Bu karşılaşmanın ilk başlarında da, Zweig gururlu bir mesafeliliği yansıtan dış görünüşünü korumayı başardı, fakat bir saat süren karşılıklı konuşmaların seyrinde Brainin'in cesaretini kıran bir durum yaşandı. Zweig daldan dala atlayarak ve dili sürçerek konuşup dururken Brainin, Zweig'daki "iflah olmaz Avrupacılığın" yalnızca Avrupa kıtasının soyut bağlamda onun ruhsal anayurdu olmasına bağlı olmadığını, aslında Avrupa'nın "onun varlığıyla tümleştirilmiş fiziksel bir şeye, hayattaki var olma sebebine" karşılık geldiğini idrak etmeye başladı. Bu aşamada Brainin bir an için Zweig'in "acı içindeki ruhunu" görür gibi oldu. Avrupa "minicik odacıklara bölünmeye başladıkça" Zweig'in "fiziksel olarak kolun-bacağın kesilmesine eşdeğer bir acıyı yaşadığını" anlamıştı.

Zweig konuşmanın sonlarına doğru, Hitler'in başa geçmesinin ardından hayalini kurduğu büyük projeyle Brainin'i eğlendirmeye başladı. Niyeti "milliyetine bakılmaksızın Avrupa'daki en parlak zihinlerin" destek vereceği bir uluslararası Yahudi edebiyatı dergisinin temellerini atmaktı. Aylık dergi İngilizce ve Almanca dillerinde yayımlanacaktı, fakat içerisinde –Yidce⁸ ile İbraniceden Fransızca, Lehçe, Rusça ve İspanyolcaya kadar uzanan bir çizgi- de– kendi özgün dillerinde basılmış seçkin yazılar da yer alacaktı. Brainin'e söylediğine göre, derginin hedefi "yüksek etik ve edebi standartlarıyla, Avrupa'yı ahlaki bir çöküşe götüren bu kuvvetlerin çığırından çıkardığı demagojik propagandayı zaman içinde etkisiz hale getirecek bir aristokratik Avrupa kardeşliğini pekiştirmek" olacaktı. Nazi ırkçılığına verilebilecek en iyi karşılık, mebzul miktarda olumlu Yahudi başarısıyla dolup taşan bir vitrin hazırlamaktı. Dünya en azından Yahudilerin ne kadar çok miktarda olağanüstü yazıyı ürettiğini görebilmiş olsaydı, diğer milletler Yahudilerin kötü muamele görmesine hiçbir şekilde izin vermezdi! Zweig tekrar tekrar aynı şeyi söylüyordu: "Düşmanlarımızın entelektüel düzeyine inmemize yol açacak bir duruma asla izin vermememiz gerekir."

Odada bir aşağı bir yukarı giderken Zweig'in kendini bir coşku nöbetine kaptırdığı anlar yaşanıyordu. Birdenbire kendisine destek sözü veren Yahudi liderlerinin adları ağızından dökülmeye başladı. Haham Stephen Wise kendisine söz vermişti! Zweig, Manhattan'daki elitlerle görüşmeler yapıyordu. Kendisi de tüm varlığını sadece bu projeye adayacaktı! Zweig'in bedenindeki katılık kaybolmaya yüz tutmuş, gözlerinden yaş gelir gibi olmuştu. Gelgelelim Brainin kendini, "Stefan Zweig'in gerçek yüzünü" gördüğü bir duygusallığın içinde buluverdi. Bu "artık var olmayan, fakat hâlâ yasını tutmayı kabul etmediği bir Avrupa hayaline çılgınca tutunmaya çalışan ve düşleri yıkılmış bir adamın" yüzüydü.

Brainin, Zweig'in emellerine kuşkuyla yaklaşan tavrını sürdürdü. Ancak bu fikrin yolunu açan daha kaç tane benzer Donkişotvari projenin bulunduğunu da, Zweig'in insanlardaki hoşgörü içgüdüle-

8 Yahudi Soykırımı öncesinde Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudiler tarafından kullanılan dil. Almancanın bir lehçesi olmasının yanı sıra içinde İbraniceden ve başka çağdaş dillerden alınmış sözcükler de bulunur ve günümüzde ABD, İsrail ve Rusya'da halen konuşulmaktadır. (ç. n.)

rinin sözde düşmanları hakkındaki olumlu gerçekleri öğrenmeleri yoluyla harekete geçirilebileceği inancına ne kadar zaman ve enerji harcadığını da bilemezdi. Söz konusu önceki girişimlerin en doku-naklılarından bir tanesi, Hitler'in zaferinden sonra Zweig'in Albert Einstein ile ortak bir çalışmada hazırlamaya niyetlendiği ve Yahudi halkının meşruiyetini sanata, bilime ve psikolojiye yaptıkları katkı-lar üzerinden savunmayı amaçlayan, Almanya'dan kovulmuş tüm tanınmış sanatçıların ve yazarların desteğini alacak bir manifestoy-du. 1933 Haziranında planlarını Einstein ile birlikte gözden geçiren Zweig, manifestonun nasıl "yakınma ve şikâyetlerle dolu olmayan, ancak bir bütün olarak, bulunduğumuz yeri tüm dünyaya olanca sükûnetimizle göstermemizi hedefleyen pozitif ve sorumlu bir yaklaşıma sahip" bir belge olacağını anlatmıştı. Zweig manifestoyu "önde gelen isimlerin ortak çalışmasıyla kaleme alınmış ve herkes tarafından imzalanmış, Alman düzyazı edebiyatının klasik ve uzun soluklu bir eseri olarak, kalıcı bir kültürel ve tarihi belge olarak" tasavvur etmişti. Proje için aralarında Yahudilerin ikinci sınıf bir halk olmadığını kanıtlamak üzere Kitabı Mukaddes'in yaradılışın-dan "bütün zamanların en kutsal ve en kıymetli kitabı" sözleriyle bahseden satırların da yer aldığı sayfalar dolusu notlar almıştı. Zweig'in yakın dönemdeki Yahudi başarılarının temsilcisi olarak onca ismin arasından seçtiği tek kişinin frengi tedavisini keşfeden bilim adamı Paul Ehrlich olması insana hem dokunaklı, hem de biraz tuhaf geliyor. Zweig, tek başına Ehrlich'in "Almanya'daki ve dünyadaki milyonlarca insanın mutluluğuna katkıda bulunan" çalışması hakkında "bugünkü nefret ikliminin bizleri suçlu bul-duğu tüm kabahatleri ve kusurları telafi etmeye yeterli olabileceği" yorumunu yazmıştı.

Manifesto Einstein'ın da ilgisine mazhar olduğu halde, plan-lar Zweig'in taslak aşamasından ilerisine geçemedi. Zweig bizzat Yahudilerin kendi aralarında yaptıkları egoistçe ve boş konu-şmalar yüzünden projenin değerini yitirdiği bilgisini Einstein'a ilet-ti. Kendi meslektaşlarıyla bağlantı kurma çabalarıysa "şim-diye kadar çoğu kişinin tam bir dar görüşlülükle ilk yönelttiği, kimlerin temsil edileceği ve kimlerin temsil edilmeyeceği sorusu olduğundan, ben de planlarımdan vazgeçmek durumunda kaldım" sözleriyle açıklamıştı.

Benzer şekilde dergi de nihayete ermeyen bir girişim olarak kaldı. Zweig'in edebi gücüne inancı tam olan ve sığınmacı statüsündeki yazarları yayımlamak konusunda gösterdiği büyük kararlılığın bile ticari sağduyusunu köreltemediği Ben Huebsch, Zweig'i, bir Amerikalının bakış açısına göre çokdilli bir dergi kavramının ölüdoğmuş bir proje olduğuna ikna etmeye uğraştı. Ne var ki Zweig hâlâ Amerikan dolarlarının bu teşebbüsü kurtarabileceğine inanmak istiyordu. New York'un altını üstüne getirerek var gücüyle destek toplamaya çalıştı. Her ne kadar kendi cebine girecek sadaka istemiyor olsa da, Zweig bir anda kendini İngiltere'de bulunduğu sırada maddi yardım talepleriyle hayatı kendisine zindan eden sürgünlerin karakterine bürünmüş halde buluverdi. Avrupa ile Amerika arasında yeni kültürel benzerlikler bulma umutları bir yana, Zweig'in gerçek yaşamda gözlemlediği, göçmenlerin Manhattan'da hayatlarını idame ettirmesinin ne kadar zor olduğu gerçeği idi.

Kentin gökdelenleri yirmi dört yıl öncesinden daha yüksek ve daha hâkimdiler; Central Park'ın etrafındakiler artık Zweig'a içteki bir avluyu çevreleyen devasa şato duvarlarını anımsatıyorlardı. Şato tüm saldırılarına rağmen ona bir türlü geçit vermiyordu. New York sanki bu sefer Zweig'ın artık sesini kimselere duyuramadığı ve tüm değerlerinin atıl duruma geldiği hislerini doğrulamak için elinden geleni ardına koymuyordu. Avrupa'nın mücadelesine yapılacak yüceğönüllü bir katkı olarak tasarlanmış dergiye maddi kaynak bulamamış ve şayet Hitler politikalarına karşı ortalığı birbirine katacak kınama metnini yayımlatabilmiş olsaydı hissedeceği kişisel temize çıkma duygusunu da tadamamış biri olarak, kenti geldiğinden daha bile kederli biri olarak terk etti.

1930'ların ortalarında, aynı anda hem sağdan hem de soldan saldırıya uğrama duygusu Zweig'a kendini daha çok Erasmus gibi hissettirmiş ve kişisel sınırına yaklaşmakta olduğu etkisini yaratmıştı. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra mülakat üzerine düşünen Joseph Brainin, sürgüne gitmek zorunda kalmış tüm Avrupalı yazarların içinde "Stefan Zweig'in belki de en çok hırpalanmış ve yara almış" kişi olabileceği fikrini dile getirmiştir.

Zweig Aralık 1938'de New York'a üçüncü ziyaretini gerçekleştirdiğinde, bir arkadaşına yazdığına göre, onu bir hava boşluğuna fırlatıp atan Anschluss'un [İlhak] üzerinden dokuz ay geçmişti. Tüm bunlara rağmen içine mutluluktan havalara uçma hissi yerleşmişti. Anayurdunun artık olmadığı, ilk eşinden ve Alman dilindeki son yayıncısından ayrılığını nihayete erdirdiği doğruduydu, fakat bunca kayıp yaşamış biri olarak kendini aynı zamanda özgürleşmiş hissediyordu. 1938'deki yolculuğunda Zweig bir anda orta yaşında her şeye boş veren ve bir kaçamağa yeltenen klasik erkek oluvermişti. Dahası, hayatının en başarılı Amerika konferans turuna başlamak üzereydi: Carnegie Hall'daki konuşmasında 2.400 kişi hazır bulunacaktı! Lotte ona eşlik ediyordu. Genç kadın Atlantik Okyanusu'nu geçtikleri sırada yeğeni Eva'ya, Zweig'in konuşma yapması planlanan yaklaşık iki düzine şehri tek tek sayıp döktüğü neşe dolu bir mektup yazmıştı: Gemi yolculuğu güzel geçmişti; güneş sıcak, deniz çalkantısızdı. Her öğleden sonra bir Punch ve Judy⁹ gösterisi yapılıyor, ardından bir sinema filmi gösteriliyordu. Bu yolculukta Zweig Huebsch'e "Ben de sadece görülmekle kalmayıp, biraz Amerika görmek istiyorum" diye yazmıştı. Ayrıca "üniversitelerdeki saygın bir konuşmacıya" dönüştürülme cezasına çarptırılmadan önce "Harlem'de ve Rainbow kabarede adsız sansız bir konuk" şeklinde bulunarak, New York'ta dikkatleri fazla üstüne çekmeden yaşamak istediğini ekliyor ve Huebsch'in de bu maceラルarda kendisine eşlik edeceğine dair umudunu dile getiriyordu. İkisinin de durmuş-oturmuş babası rolüne soyunarak, alaycı bir üslupla "Yayıncıma ve dostuma New York'u biraz olsun göstermeyi kendime bir görev addederim" diye yazmıştı. Buradan, Lotte'nin yanındaki varlığının, Zweig'in gece yaşamı eğilimlerini yeniden harekete geçirdiği anlaşıyor.

Zweig yolunu, Harlem kadar kuzeye düşürememiş olabilirdi, ancak Harlem'den aşağı Broadway'e ve 48'inci Sokak'a taşınarak kapılarını yakın zamanda yeniden açmış –üstelik Whyndham'dan pek uzak olmayan– Cotton Club'a gitmeyi başarmıştı. Kulübün konukları neredeyse tamamen varlıklı beyaz elitlerle sınırlı olma-

9 Karagöz ve Hacivat ile benzerlikler taşıyan ve Punch ile karısı Judy arasındaki eğlenceli kavgaları sergileyen bir kukla oyunu. (ç. n.)

sına karşın, Cab Calloway kasidesinin sözcükleriyle “uzun, bronz ve nefes kesici” diye tarif edilebilecek koro kızlarının mümkün olan en açık tenlilerinden seçildiği sanatçıların hepsi de siyahiydi. Zweig, Lotte’ye mekândaki atmosferin Harlem’de bulunduğu dönemdeki gibi olmadığını söylemişti. İçerideki eğlenceyi icra edenler siyahiler olsalar da, kulüp artık orada yaşanan deneyimi “Avrupalılaştırma” gayretine girmişti. *The New York Times* bu tarz nostaljiyi alaya alıyor, “bir zamanlar eski değil, eskinin ESKİSİ Cotton Club’da yapılmış olanlara benzer başka bir siyahi şovunun asla yapılamayacağını söylemek kolay” gözleminde bulunuyordu. Fakat Zweig’in farkına vardığı sahici olmama hali, nerede başlamış olursa olsun, onun yapmacık egzotizmden farklı şeyler arayışında olduğunu gösterir.

Zweig’lar Radio City Music Hall’un altmış altıncı katındaki, konuklarına “gezegenin en seçkin lüks hayatını” vaat eden ve kasabalı bir sinemaseverin hayallerini süsleyen şık hayatı neredeyse dört dörtlük çağrıştıran dünyadaki birkaç gece kulübünden biri olarak nam salmış Rainbow Room and Grill’e de gitmişlerdi. Rockefeller’lar birkaç yıl önce kulübü açtıklarında, içerisini telefon görevlisi genç kızların arasına bile serpiştirdikleri “toplumun tanınmış şahsiyetleri”nden oluşan personelle doldurmak suretiyle mekânın sosyal tarzını oturtma yoluna gitmişlerdi.

Zweig’lar ilkinde tam günbatımında büyük bir hızla gözlem katına çıktılar. Sert bir rüzgâr bulutları parça parça ediyordu. Lotte ayaklarının altına serilmiş bütün ısı ısı gökdelenlerden, yollardan ve her iki ırmağın manzarasından oluşan görüntüyü büyüleyici bulmuştu. Sonrasında oraya tekrar gidecekti. Burada yaşanan kaostan ortasında perspektif edinmelerini sağlayacak bir hâkim nokta bulma hayali eğlenceli şekilde gerçeğe dönüşmüştü. Fakat en sonunda çatı arasında konumlanan ve içerisi aynalar ve parlak metal unsurlarla dolu, masaların döner bir dans pistinin etrafındaki zümrüt yeşili terasların kenarına dizildiği ve fiyatların söylendiğine göre tek bir akşamda bile “kahramanca bir harcama performansı” gerektirecek yükseklikte olduğu kubbeli Rainbow Room’a çıktılar. Lotte ise en yukarıdaki manzaradan ve havada süzülen ve insanı bu denli uzağa, bu kadar büyük bir hızla fırlatıveren “şahane özel asansörden” daha çok etkilenmişti.

Zweig'lar yılbaşı süresince Manhattan'da kaldılar. New York'un her köşesindeki çeşitli yerlerde on yıllık bir zaman dilimindeki en canlı kutlamaların yapılması planlanmıştı. Eğlenceler, tema olarak bir Gershwin şarkısının adı olan "Dawn of a New Day"¹⁰ seçen 1939 Dünya Fuarı ile birleştirilmişti. Zweig şarkının nakaratlarına mırıldanarak eşlik etmemiş olabilirdi, fakat o ve Lotte dans etmek, yemekli davetlere ve Thornton Wilder ile George Bernard Shaw gibi dostların tiyatro prömiyerlerine katılmak, Klaus Mann'ı bol bol görmek, konserlere gitmek, Macy's'de alışveriş yapmak ve öbür gece kulüplerine uğramak konusunda üstlerine düşeni fazlasıyla yerine getirmişlerdi. Zweig'ın Amerika'da geçirdiği dönemlerin içinde en akıl almayacak olayların yaşandığı gezinin tamamı büyük bir zaferle sonuçlanmış, kazanılan başarılar Zweig'ın çok satan Marie Antoinette biyografisinden uyarlanan ve bu geziden kısa süre önce gösterime girerek 1930'ların gişe rekortmenlerinden biri olan büyük bütçeli MGM filmiyle perçinlenmişti.

Zweig Ocakta Londra'ya dönmek üzere gemiye binişine kısa süre kala, o sırada Klauss Mann'ın âşığı olan yazar Thomas Quinn Curtiss'e, Amerika'daki konferans serisinin sadece bir bahane olduğunu söylediği bir mülakat verdi. Ziyaretin asıl amacı, diyordu Zweig, "bir süreliğine Avrupa'nın uğursuz havasını solumamak" ve Amerika'yla biraz daha içli dışlı olmaktır. Durumunu "Orası her geçen yıl daha küçük ve daha önemsiz bir hal alırken daima Avrupa boyutlarında düşünmek bana tahammül edilemez gelmeye başladı" sözleriyle açıklıyordu. "Ben burada tekrar daha güçlü ve daha iyimser bir hayat ritmi duyumsadım. Avrupalı kibrini bir kenara bırakmam ve geride kaldığımızı kesin bir dille itiraf etmem gerek... Bir tek bu ülkede mimari, yaşadığımız çağı simgesel olarak yeni biçimlerde ifade etme çabasını güdüyor ve New York'taki güzelliğin –günümüzdeki tarihle bağı olmayan, mutlak anlamda modern güzelliğin– benim üzerimde sarhoş edici bir etkisi var."

Curtiss kendisine vatan hasreti çekip çekmediği sorusunu yönelttiğinde, Zweig'ın sesine kederli bir tını yerleşti. "İşgal sebebiyle" Avusturya kültürünün artık "Avrupa'nın ruhsal ve entelektüel hayatında yaratıcı bir etken" olma halinin kesinkes sona erdiğini

10 (İng.) Yeni Bir Günün Şafağı. (ç. n.)

söyledi. Avusturya kültürü içinde barındırdığı zengin ırklar karmasıyla, diyordu Zweig, her zaman için “bugünün Almanyası’nda nefretle karşılanan iki kavram durumundaki insan sevgisine ve uluslararası dostluğa uzatılmış” bir köprü vazifesini yerine getirmişti. Artık bu köprünün yerinde yeller esiyordu. Konuşmaları sırasında Curtiss’in en çok dikkatini çekense, Zweig’in insanı hayrete düşüren genç görünümü olmuştu. “Taş çatlasa kırk beşinde” gösteriyordu. Curtiss, gözlerinde “delip geçici bir berraklık ve kıpır kıpır bir hareketlilik vardı” diye yazmıştı. Yüzünde tek bir çizgi yoktu, saçları değişmemişti ve bıyıkları her zaman olduğu gibi simsiyahtı.

Mülakatın sonlarına yaklaşıldığında Zweig “Bizim kuşağımız zaman içinde hayatı güvenlik olmadan yaşamının şahane sanatını öğrendi” diyerek düşüncesini açıkladı; “bizler artık her şeye hazırlıklıyız.” Ve üstelik, diye sonlandırdı konuşmasını, “bilhassa kargaşanın ve çılgınlığın gemi azıya aldığı bir dönemde insanın kendi aklını ve ruhsal bağımsızlığını korumasından duyulabilecek gizemli bir haz da mevcuttur.”

İki yıl sonra, son kez New York’a gitmek üzere yola çıkmasının hemen öncesinde bir memur, polislere verilecek bazı kimlik belgelerine ait formlarda Zweig’in eşkalini tanımlarken “Saçlar, gri” ifadesini yazdığında Zweig can evinden vurulmuşa döndü. Friderike’ye “Hiç şaşmamak gerek” yorumunu yaptı. Bunun üzerinden fazla zaman geçmeden Zweig’ı yıllardır ilk kez gören bir arkadaşı çehresindeki tüm “aristokrat” unsurların yok olup gittiğini görmekten dolayı büyük bir şaşkınlık yaşadı. Onların yerine gelen Yahudi hatlarıysa iyice belirginleşmişti. Bu eski tanıdık, gözlemlerini taçlandıran tuhaf bir ayrıntı olarak, Zweig’in güzel bir inceliğe sahip uzun parmaklı ellerinin üstünde bir tüy tabakasının oluştuğunu da yazmıştı.

Zweig’in dört New York deneyimi, kartondan yapılmış ve gitgide eğrilen bir hattı izleyen “İnsanın Dört Çağı” maketlerini aklımıza getirir. Önce gençlikten orta yaşa geçen, ardından orta yaş krizine giren Zweig şimdi 1941’in kışında kendini birdenbire yaşlılık döneminde buluvermişti.

Brezilya'daki bir konferans turundan Manhattan'a döndükten sonra, "Artık lüks mağazaları, 'albenisi' ve debdebesiyle New York'tan nasıl nefret ettiğimi tahmin edemezsin; biz Avrupalılar kendi ülkemizi ve dünyadaki tüm acıları gereğinden fazla hatırlıyor olabiliriz" sözleriyle veryansın ediyordu. Gemiden indikten birkaç gün sonra İngiltere'ye geri dönme konusunu görüşmek üzere doğruca Britanya Konsolosluğu'na gitmiş, fakat uçuşların aylardır dolu olması bir yana, Alman denizaltılarının da gemi yolculuğunu olanaksız hale getirdiğini öğrenmişti. Birkaç aylığına New Haven'a gitme ihtimali doğduğunda, Zweig bu kaçış fırsatına dört elle sarıldı. New York'un, Avrupa'da yaşanan büyük acılara karşı kayıtsız tutumunu insanın gözüne sokarcasına bolluk ve refahından aldığı zevki hepten kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda etrafının sürekli kente dolmuş mültecilerle sarılı olması duygusu da canına yetmişti: "Viyana, Berlin, Paris, Frankfurt ve akla gelebilecek tüm kasabaların hemen hemen [hepsi] burada. Hakkında "İnsan güzel denilemeyecek küçücük bir yer ve arabası olmayınca Amerika'da yolunu kaybediyor" izlenimini edindiği New Haven'dan haz etmemişti, ama hiç değilse sürgündeki başka insanların verdiği rahatsızlıktan kurtulmuştu ve New York'taki gündelik masraflardan "ve Schnorrer'lerden" irak bir hayat çok daha ucuzdu.

Bir kez daha *Schnorrer*¹¹ sözcüğü mektuplarının her yerinde görünür olmuştu. Cömertliğindeki içtenlikle nam salmış bir adam neden bahtsız mültecilerden söz ederken otlakçı anlamına gelen aşağılayıcı Yidce ifadeyi bol keseden kullanmaya başlamıştı? Nasıl olmuştu da yakın dönemdeki olaylar Zweig'in başkalarının ihtiyaçlarına karşı direnç geliştirmesi sonucunu doğurmuştu?

Zweig'ı çağın "yüce kişiliklerinden biri" olarak çok yüksekte bir yere koyan Hans Natonek, yaşananları "*Ayrılma acısıyla bir araya gelen panik hissi*, Amerika'ya varmak üzere yollara dökülmüş pek çok yolcunun duygusal durumuydu" sözleriyle anlatmıştır. "Haftalar boyunca" diye anımsıyordu Natonek, "tahliye edilmekte olan bütün bir kıtanın korkunç girdabında sürüklenip durduk... sanki batan gemiden ya da daha doğrusu, batan sahilden bir türlü uzaklaşamayan ağzına kadar dolu bir cankurtaran sandalındaydık.

11 (Yidce) dilenci, beleşçi, otlakçı. İngilizcede de argoda kullanılan bir sözcük. (ç. n.)

Panik hissi insanı, başkalarını düşünmekten çok dirseklerini kullanması yönünde teşvik eder.”

Natonek, New York’a 1940 yılında üzerinde dört dolardan az bir parayla geldi ve dört gün boyunca süpermarket elmalarıyla hayatta kalmaya çalıştı. Hatıratında Times Square yakınlarındaki Ulusal Mülteci Hizmetleri’ne ilk gidişini öyküleştirir. Ofis, yazdığına göre, “onu var eden fukaralığın kendisi kadar geniş olmasa da, her geçen gün daha çok büyümekteydi.” İçerisi “resepsiyon bankolarıyla, sefaletin her türüne ayrılmış bölümlerle, havayla çalışan ofisler arası posta hizmetiyle, bekleme odaları ve iç bekleme odalarıyla, oraya buraya koşuşturan getir götürücü oğlanlarla, formlar, formlar ve formlarla ve anketlerle” doluydu. “Paranız var mı? Geliriniz var mı? Ziynet eşyanız? Başka bir kıymetli eşyanız? Avrupa’da akrabanız var mı? Amerika’da akrabanız var mı? Ten renginiz nedir? Yemin belgenizi kimden aldınız? Teknik deneyiminiz var mı? Bir zanaat erbabı mısınız? Mesleğiniz? Çiftçi misiniz? Hayır-hayır-hayır-hayır! Bayanlar baylar, sırf olumsuzlamalardan ibaret biri izlenimi bırakmış olduğum için size en içten özürlerimi sunarım!”

İnsanın kendi varlığının olumsuzlamalardan meydana geliyor-muş hissine kapılması sürgünler arasında vakayı adiyeden sayılır. Zweig, sıkıntıları bir nebze hafifletebileceğini hissettiği her koşulda etrafına para ve armağanlar dağıtarak hayırseverlik konusunda daima eli açık davranmıştı, fakat o sırada süreç kendi kontrolündeydi. Ben onu gençlik ve orta yaş döneminde başkalarının ihtiyaçlarıyla kaplanmış bir denizde kayarcasına yol alan, elini kasalarına daldıran ve canı istediği gibi etrafına para dağıtan kıvrak bir yüzücü olarak hayal ederim. Zweig, Hugo von Hofmannsthal’ın *Der Rosenkavalier* şiirinin başlangıcındaki çift mısraın düsturu-nu harfiyen yerine getirmekteydi: “İnsan kalbine ve eline hafif olmalı, / Tutmalı ve almalı, tutmalı ve vermeli.” Ancak 1930’ların ortalarında bu kıvrak yüzücü bir anda kendini çırpıntılı sularda buluvermişti. Dev dalgalar zaman içinde hafifleyecekleri yerde daha sert ve daha acımasız bir hal aldılar. Zweig bir anda Hofmannsthal şiirinin ikinci çift mısraını yaşamaya başladı: “Hayat cezalandırır böyle olmayanları, / Ve Tanrı da merhamet etmez onlara.” Zweig bir noktada, suyun üzerinde kalamayacağını anlamış olmalıydı.

1939'a gelindiğinde Zweig artık dostlarına kendisinden talep edilen hayır işlerinin temposuna ayak uyduracak enerjisinin olmadığını yazıyordu: "Her tarafa yetismeye çalışıyorum, oysa kendime yardım edecek halim yok."

Zweig'ın işsizlere iş bulmak için çok sayıda bağlantısını harekete geçirerek, yığınla insana ve aileye Portekiz ve Amerika kıtası vizeleri temin ederek, kendi cebinden maddi yardımlar yaparak ve başkalarından bağış toplanması için uğraşarak aslında bahtsız insanlar yararına ne kadar çok iş yaptığını gösteren bol miktarda kanıt mevcut. Londra'daki birbirleriyle alakasız sığınmacılar arasında dolaşan bir tomar mektup onun tek kişilik bir sosyal yardım bürosu durumuna gelişini gözler önüne serer. 49 *Hallam Street taraflarına gidin*, diye öğütlemekteydi bu mektuplar. 17 *Numara'nın kapısını çalın*. Oradan bir miktar para alabilirsiniz. Fakat Zweig ne yaparsa yapsın, yaptıklarının hiçbir zaman yeterli olmayacağını biliyordu ve yaklaşımı gitgide nahoş bir hal almaya başladı. Bir tanıdığına son mülteci furçasının çoğunluğunu kaçışlarını çok uzun süre ertelemiş ikinci sınıf dilencilerden oluşan bir topluluk olarak tarif ediyordu. Başka bir mektubundaysa "insanların hepsi de bir şeyler istiyorlar ve henüz tuvalet eğitimini almamış köpeklerin pislik izlerini ortalıkta bırakması misali, bunlar da dertlerini ve tasalarını arkalarında bırakıp gidiyorlar" diye yazmıştı. Rolland'a kendisini "Bir mülteci çığının kurbanı..." olarak anlatmıştı: "Evet, insan onlara akıl ve para verebilir, ancak bu acıklı hikâyeleri dinlemeyi artık insanın beyni de, yüreği de kaldıramıyor. Hem kendi ülkelerinde bile esamisi okunmayan bu yazarlara nasıl yardım edilebilir ki?"

Alman romancı ve Zweig'ın tanıdığı olan Lion Feuchtwanger, mültecilerin sahip oldukları iyi niteliklerin sürgündeki baskılar altında ters yönde değişim geçirmesinin ne kadar tipik bir durum olduğunu anlatmıştır. "Büyük bir kısmı benmerkezci insanlara dönüştüler, sağduyularını ve ölçü mefhumlarını yitirdiler" diye yazmıştı. "Zamanından önce ağaçtan koparılmış ve olgunlaşmamış, kuru ve acı kalmış meyveler gibiydiler."

Zamanla New York'un, Londra'ya kıyasla çok daha rahatsızlık verici bir yer olduğu anlaşıldı. Orta Avrupa'dan gelmiş bir milyonu aşkın sığınmacının Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu

rivayet ediliyordu. Beş yüz bin kişilik başka bir dalganın ülkeye girmek için kapıları zorladığı söyleniyordu. O sırada karşısında duran ihtiyaçların dipsizliğini idrak etmiş olması Zweig'in içini perişan ediyor, daha büyük bir bencillğe kavuşmak için dua ediyor ve duygusal olarak kendini ricacılardan geri çekiyordu. Bu toplu mecburi göçün meydana getirdiği sefaletle verilebilecek herhangi bir bireysel karşılığın normal ölçülere sığmayışı, artık geçmişte kalmış olan ve Zweig'a da doğal gelen kişisel ilişkilere dayalı samimi hayırseverlik kavramına yönelik benzeri görülmemiş bir meydan okumaydı. Birleşmiş Milletler'in halihazırdaki mülteci sayısını kırk beş milyon civarında tahmin ettiği ve –kelimelerle anlatılamayacak bir felaketin halkla ilişkiler ayağı olarak– çoğu kez diğerleri arasından sivrilene acıları simgeleştirmek üzere iki-üç öykünün seçilip alındığı düşünülürse, bu durumun insanlığa yardım amaçlı kuruluşların haddi hesabı olmayan ölçekteki krizlere “insani boyut kazandırma” gayretiyle kendini gösteren çağımız modelinin habercisi olduğu da söylenebilir.

Bir yerde, geçmişteki şöhretinin olumsuz anlamda yeniden doğuşunu yaşayan Zweig, halkın gözünde önemsiz biri olduğu halde bütün Orta Avrupalı sürgünler tarafından gayet iyi tanınan biriydi ve Zweig kapıdan dışarı adımını attığında, içlerinde en acınacak durumda olanlar kurtuluş biletleri olarak gördükleri adamın üstüne çullanıyorlardı. Kimi zaman Zweig'ın Wyndham'daki odasında gerçek anlamda hapsolmuş hissettiği, yüzünü gösterecek olması durumunda kendini kir pas içindeki kâğıtları havada sallayan kalabalıkların başına üşüştüğü biri şeklinde hayal ettiği gün gibi ortadaydı. Başkalarına vermekle iç dünyasını besleyen yazmak, okumak ve dostlarıyla sohbet etmek faaliyetleri arasında –başka bir deyişle merhamet işleriyle yaratıcılık işleri arasında– bir denge tutturmakta zorlanıyordu.

O şartlarda böyle bir dengenin kurulması gerçekten mümkün müydü? Zweig'ın şiddetle arzuladığı dengelilik hali, onun kendisinden hayırseverlik dilenenlerden suçlanmayı göze alacak kadar steril bir şekilde kopmasını gerektirmiyor muydu?

Kimilerine göre, hakiki kriz patlak verdiğinde insanın “tüm benliğiyle olayın içinde” olup olmadığı ya da gerçekte olaya hiçbir şekilde “dahil olmadığı” bütün açıklığıyla ortaya çıkar. O halde –

ister mutlak bencillikten, ister Zweig'in durumundaki gibi kişinin ömrünü adadığı bir uğraşa karşı hissettiği ahlaken daha karmaşık bir sorumluluk duygusundan olsun– kendilerini geri çekmek zorunda hissetmiş kişiler vardır. Mültecilerin dertlerine kendilerini tümüyle vermekten imtina edenlerin arasında Zweig'in de bulunduğu kesin gözüyle bakılabilir. Kendisi parasını, vaktini ve zihninin tamamını onlara vakfetmeyi sürdürmesine rağmen bu kendini geriye çeken tavrı, etrafındaki hayatlarının en zor dönemini geçirmekte olan kişiler tarafından sezilenmiştir.

Zweig'in tüm düşünceleri fırtınanın ortasında sakin bir nokta bulmak arzusunda gitgide yoğunlaşıyordu. Lotte'nin ailesine yazdığı ve satırlarında New York'un yaldızlı aşırılıklarını yerden yere vurduğu mektupta, sessiz-sakin çalışabileceği bir yer bulma ihtiyacının onun için ne kadar hayati önem taşıdığını yazmıştı: "Seyahatlerle ve huzursuzlukla dolu onca aydan sonra bu durum gitgide daha elzem bir hal almaya başladı." Manhattan'ın zenginliklerine duyduğu tüm öfke bir yana, aslında Zweig çoğu zaman kentte bir tür şiddetli yol tutması halinden mustarip olarak yaşamıştı. Bunu ilk kez 1935'te, yazdığına göre, yayaların ve taşıtların acımasız bir hızla, aralıksız bir uğultu çıkararak ve kişiyi korkuluklara tutunduracak radde-deki bir baş dönmesi hissini tetikleyerek insanın üstüne üstüne geldiği Brooklyn köprüsünde dururken tecrübe etmişti; gelgelelim, insan oraya tutunduğu anda "tuhaf bir hisse kapılır, elinin altında titreşen çeliğin hareketini hisseder... bütün köprü kâh daha güçlü, kâh daha hafif bir devinimle, fakat dur durak bilmeyen bir ritimle insan vücudundaki en narin sinir misali sallanıp durmaktadır... üzerinde bulunan her insan inişli çıkışlı dev bir dalganın içinde bir o yana, bir bu yana salınırken köprü her bir molekülüne varıncaya dek titremektedir." Zweig, New York City'de "basit olana karşı bir eğilimin bulunduğu" iddiasını ortaya atmıştır. 1941'e gelindiğinde, sığınmacı ihtiyaçlarıyla dolup taşan azgın, hareketli insan yığınları –ve bu tarz sürgün deneyimleri– ile New York'taki gündelik hayatın taşkınlık dolu hırğürü ona birbirlerine akraba fenomenler gibi gelmeye başlamıştı.

Carl Zuckmayer 1939'da kendisinin New York sürgünüyle tanışmasını bitmek bilmeyen bir sürükleniş olarak anımsar: "Times Square'deki kaba-saba gürültülerin ve patlamış mısır kokusunun

insanın her yerine sinmesi, yan sokaklardaki ani ve içi boş sessizlikler, ışık sağanakları, acı acı bağırان frenler ve gemi sirenlerinin uzaktan gelen uğultuları... Buradaki her şey – ki buna kentteki tehlikeler de dahildi – bizde, hiç durmadan maceralara ve sürprizlere hazırlıklı olmamızı gerektiren vahşi bir kıtaya ayak bastığımız hissini uyandırıyordu.” Zweig da bir noktada, Freud’un “Amerika bir hatadır; koca bir hata olduğu doğrudur, ama yine de bir hatadır” veciz ifadesini tekrarlarcasına sözcüklerle “Amerika Birleşik Devletleri benim ölçülerime göre fazla büyük” diye bir itirafta bulunmuştur.

New York’taki Hitler sürgünlerini düşündüğümüzde, zihnimizde bu muazzam insan akınının durmuş oturmuş bir ortamı ele geçirdiğini ve orayı karıştırdığını canlandırmak kolay olmasına kolaydır, ancak şehrin kendisinin de o dönem dengeye muhtaç olduğunu ve zaman zaman tehlike yaratacak derecede değişkenlik gösterdiğini anımsamak gerekir. New York’taki suç oranı son dönemde yükselişe geçmiş, 1939 Haziranı ve 1940 Haziranı arasındaki zamanda ağır suçlar yüzde yirmi beş rakamına fırlamıştı. Sadece o yıl, aralarında trafik ihlallerinin ve kent kurallarına itaatsizliğin bulunmadığı kanun çiğneme olayları sebebiyle elli üç New Yorkludan biri tutuklanmıştı. Suçbilimciler gelecek hakkında hiç de iyimser değildiler. Raporlarda Amerika Birleşik Devletleri’nin ve genel olarak bütün dünyanın “hızla değişen şartlarla” karşı karşıya kaldığına dikkat çekilmekte ve “geçmişteki deneyimlerimizden yola çıkarak yaklaşmakta olan bu gibi dönemlerde suç oranında bir artış olduğu bilinmektedir” denilmektedir.

İşsizlik ülke çapında bir problem olmaya devam ediyordu. Babamın 1938’ler Amerikasına dair ilk hatırası, ailesini limandan alıp Upper West Side’daki geceyi geçirecekleri daireye götürmesi için mülteci yardım derneğinin kendisine tahsis ettiği otomobille kent merkezinin dışına yaptığı yolculuktur. Babam otomobil penceresinden dışarı baktığında içlerinde ateş yakılmış yağ bidonlarının etrafına üşüşmüş, ısınmak için ellerini alevlere tutan insan manzaranının art arda tekrarlanması karşısında şaşkınlıktan donakalmıştı. Geçmek bilmeyen ekonomik zorlukların, arada bir bizim de yabancı olmamızdan türden protesto biçimlerini harekete geçirdiği oluyordu. Bir vatandaş gazetesinin yazı işleri müdürüne

gönderdiği mektupta, “Bence artık mültecilerin buraya gelmesine engel olunması gerekir” diye yazmıştı. “Bu mülteciler... hayatlarını daha az şeyle idame ettirebildiklerinden daha az paraya çalışırlar. Dolayısıyla, bir sürü Amerikalı’yı işlerinden edecekleri ortada... Amerika, Amerikalılarındır... Göçmenlik ilelebet kahrolsun.”

Buna rağmen çoğu göçmen, Avrupa’daki deneyimlerinin ardından New York’taki sosyopolitik belirsizlikleri bu kentin fiziksel büyüklüğüne ve değişkenliğine kıyasla daha az kafa karıştırıcı bulmaktaydı. Natonek, kentin bünyesinde iptidai bir dinamizmi barındırdığını hisseden pek çok göçmenin duygularını yansıtırca-sına “Yığınlar halindeki monolitik¹² bina azmanları insanın aklına evrenin başlangıcında kötü niyetli güçler tarafından aşağı fırlatılmış koskoca, sivri uçlu meteorları getiriyor” diye yazmıştı. Claude Lévi-Strauss “New York’un beklentilerimdeki ultramodern metropole karşılık gelmediği muhakkak” diye düşüncelerini dile getirmişti; “fakat burada varlığını şehri inşa edenlerin kasıtlı planlarından ziyade, kentteki yerkaşının kendiliğinden yerinden oynamasına borçlu olan muazzam bir yatay ve dikey kargaşa hali mevcut. Burada, yeryüzünün katmanları, eskisiyle ve yenisiyle, hâlâ yer yer bozulmamış halde durur; oysa, başka yerlerde –birbirlerini hızlandırmış bir ritimde izleyen farklı çağların tanıkları misali– etraflarını saran magmanın içinden tepeler yükselivermiştir.” Auden ise bohem hayatı yaşadığı Brooklyn Heights’taki inziva mekânında “Amerika her gün yıkılır ve yeni baştan kurulur” sözleriyle olaya lirik bir boyut katmıştır.

Martin Gumpert de Zweig’in New York’taki dur durak bilmeyen hareketin ortasındaki tükenmişlik duygusunu paylaşmış, kentte yeni olan hemen hemen herkesi etkisi altına alan dermansızlık halini bir “büyünün” etkisinde kalmaya benzetmişti. Bruno Walter ise New York’a ilk geldiğinde, otel odasındaki sıcak yüzünden daha gün ağarmadan kendisini dışarı atmak zorunda kalmıştı. Manhattan’ın geniş caddelerindeki ilk gezintisinde “korkudan tüyleri ürpererek” kendisinin “aşırı derecede derin kayalık kan-yonların eteğinde yürümekte olduğunu” hayal etmişti. Güneş

12 Tek parça taştan yapılmış ya da aşırı büyük ve mimari bir karakteri olmayan bina. (ç. n.)

yükseldikçe gözlerine bir binanın tepesinde bulunan ve üzerinde “U.S. Tires”¹³ yazan devasa bir reklam panosu ilişmişti. Şaşkına dönmüş halde kendi kendine “Evet, yorar –doğruya doğru– ama neden tutmuş bana damlardan bunun reklamını yapıyorlar ki?” diye düşünmeden edememişti.

New York’un havası, kentin insanı bitkin düşüren etkisini katbekat artırmaktaydı. Zuckmayer “gece gündüz demeden aralıksız hissedilen fırın sıcaklığının” sokaklardaki asfaltı, hiç asfaltlanmamış çamurlu yollara döndürene kadar erittiğinden söz etmişti. Zweig’in otobiyografisinde 1930’ların ortalarında İngiltere’den Viyana’ya seyahat etmenin neye benzediğini anlatmak için bulduğu en iyi metafor, bu yolculuğu Temmuz ayında havalandırmalı bir otel odasından aniden New York sokağına çıkma deneyimiyle karşılaştırmak olmuştu. New York’un yağmuru bile, Camus’nün 1940’ların ortalarında kentle ilk karşılaşmasının ardından gözlemlediği üzere “bir sürgün yağmuruydu. Bereketli, yapış yapış ve yoğun; dinmek bilmeyen bir tempoyla yüksek beton blokların arasından bardaktan boşanırcasına yağarak ansızın bir kuyunun karanlığına gömülen geniş caddelere düşüyordu...” Üstelik “New York’u düşünmek benim kapasitemi fazlasıyla aşıyor” diye de bir itirafta bulunmuştu. Camus, New York’ta hâkim olan “aşırı lüks ve zevksizliğin” yanı sıra “insana Sing Sing cezaevini hatırlatan metronun” ve “her duvarda hayatın trajik olmadığını ilan eden tebessüm bulutlarıyla kaplı reklamların” tahammül sınırlarını zorladığını yazmıştır.

Ayrıca ulusal psikolojiyle alakalı birtakım sürprizler söz konusuydu. Avrupalılara yüksek edebiyat ve popüler kültür üzerinden aktarılan Amerika Birleşik Devletleri imgesi bir vahşi bireysellik diyarını anlatmaktaydı, fakat gerçek hayattaki Amerikalılar pek az özel alan duygusuna ve bundan daha bile düşük bir kendi başına kalma kapasitesine sahip insanlarmış gibi duruyordu. Sürgünler, camların arkasında ne yaşanırsa yaşansın jaluzileri ve perdele-ri hiçbir zaman çekilmeyen gökdelenlere hayretle bakıyorlardı. Zuckmayer, vakit gece olduğunda arkadaki apartmanların açık

13 Reklam “ABD Lastikleri” anlamına geldiği halde, Walter bunu İngilizcede yor-
mak anlamına gelen ‘to tire’ fiilinin kullanıldığı yönünde yorumlamıştır. (ç. n.)

pencerelerinden dışarı taşan ve “sanki New York koca bir nüdistler kolonisiymiş gibi, sallanan sandalyelerine gömülmüş, masaların başında oturmuş ya da mutfakta koşuşturan çıırılçıplak insanlardan” oluşan manzarayı büyük bir şaşkınlıkla izlediğini yazar. Sığınmacı yazar Erich Kahler, “Amerika’da en çok dikkatimi çeken şey, bu aşırı derecede bireysel Amerikalıların, alışkanlıkları itibarıyla hayatımda gördüğüm en toplu şekilde hareket eden insanlar olmasıydı” diye gözlemlerde bulunmuştu. Sığınmacılar kentteki yerel halkın artık görmez olduğu duygu yüklü parçalara da alıcı gözüyle bakıyorlardı. Natonek, Chrysler binasını “incecik bir bulutu kenarından kemiren gümüş renginde devasa bir tek boynuzlu at” şeklinde tarif etmişti.

Hitler’in sürgünleri sayesinde Amerika Birleşik Devletleri, Montesquieu’nün yarattığı Fransa’daki dışarılıklı bakış açısında nasıl hayali bir Acem ziyaretçisi çağdaş Paris sosyetesinin gülünç yönlerini sivri dille karikatürize ediyorsa, aynı karakterin gerçek hayattaki tiplerine karşılık gelen binlerce keskin zekâlı gözlemciden oluşan bir ordu insanı kendi bünyesine almıştı. Yazık ki bu gözlemcilerin el değmemiş sezgilerinin onları bir yerlere götürdüğü enderdi. Natonek kuleyi incelemek amacıyla başını arkaya atmış bir halde Chrysler binasının altında dururken, onu bu denli cezbedenin ne olduğunu görmek için boyunlarını ileri uzatıp duran bir kalabalık da onun etrafında birikmişti. Yine de, yazdıklarına bakılırsa “orada bu insanları ilgilendirecek hiçbir şey yoktu” ve bir süre sonra hepsi başlarını iki yana sallayarak oradan uzaklaşmışlardı. Bertolt Brecht sürgündeki insanın “en meşakkatli işinin” aslında “aralıksız şekilde umut etmek” olduğu gözlemini aktarmıştır. Bunun da insana fazla geldiği anlaşıldığında, kimi zaman üst üste yığılmış dev boyuttaki Amerikan harikaları insanın dışarıya bakan gözlerine bir perde indirirdi. Zweig, o yaz bir yazar arkadaşına “Hayatımı unutulmuş bir yerde, unutulmuş biri olarak yaşamayı ve bir daha asla tek bir gazete açmamayı isterdim” sözleriyle dert yanmıştır.

Muhtemelen tüm bunların içinde en akıl karıştırıcı olan –çoğu göçmenin dikkat çektiği üzere– New York’un insana yabancı gelen onca yönüne rağmen, Avrupa’yla kıyaslandığında bünyesinde bölünmüş bir kimliği barındırmasıydı. Viyanalı bir yazar ve

Zweig'in tanıdığı olan Hilde Spiel'in bir romanındaki karakterlerden biri, sürgünlerin katıldığı Upper East Side toplantısını anlatır: "Hiçbir şekilde Amerika'ya karşı değilim. Ne var ki, onun içinde yaşayan siz değilsiniz... Amerika, Pittsburgh ve Louisiana'dır ve Kentucky'nin mısır tarlalarıdır ve Monterey körfezidir. Hatta, o güzelim İngiliz kolonisi Boston ve Washington da değildir. Hele hele –bunu benim size söylememe lüzum yok– New York hiç değildir. Şu anda ismini çıkaramadığım biri, burayı belirli bir ülkeye ait olmayan bir Avrupa kenti olarak adlandırmıştı. Doğrusunu isterse- niz, hiçbiriniz hayatınızda bir kez olsun Avrupa'yı terk etmediniz."

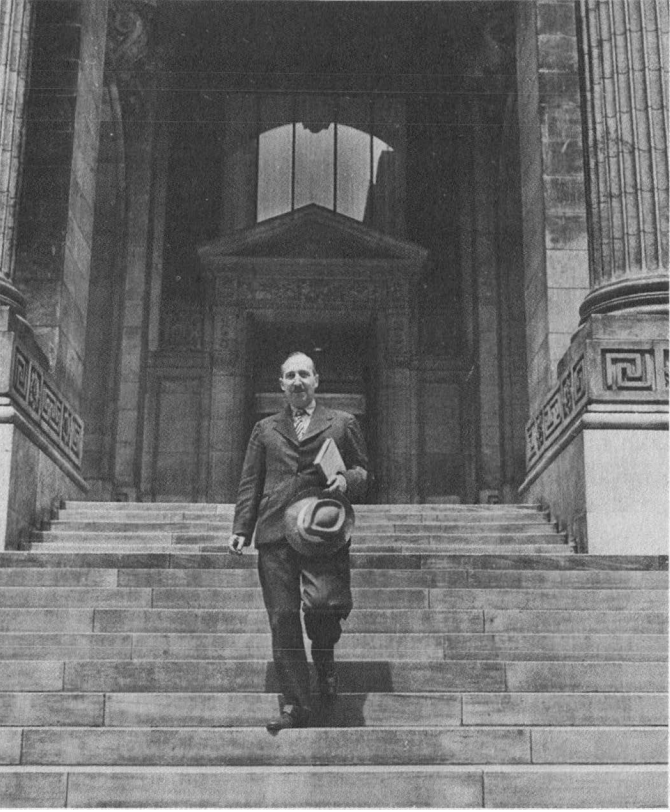
New York'un fiziksel atmosferinden olmasa da, göçmen karakterinden doğan bu tuhaf, yerinden edilmiş memleket duygusu Zweig'ı alt eden nihai paradoks olmalıydı. Zweig en sonunda şehre yönelik eleştirilerini örtbas etmek zorunda kaldı ve etrafındaki her şeye karşı kendini kapattıkça, düşünceleri de gitgide daha çok geçmişin derinliklerinde yüzmeye başladı. Bundan dolayı, ironiktir, Zweig'in hatıratının başlangıç yapabileceği tek yer New York olabilirdi. Kitabın önsözünde "Bugünümüz, dünümüz ve önceki günümüz arasındaki tüm köprüler yıkıldı" diye yazmıştı. Gelgelelim, *Dünün Dünyası* özünde kuşaklar arasında bir köprü vazifesini yerine getirmek, gençleri artık yalnızca Zweig'ın düş gücünde silik karaltılar halinde var olan ve onun yazdığı sayfaların haricinde hiçbir şekilde erişilemeyecek bir dünyayı anlatmak üzere kaleme alınmıştır.

3. Bölüm

Kitap İnsanları

1941 yılındaki o ilkbaharın sonlarına doğru, Manhattan'ın en iyi fotoğraf ajanslarından biri başka bir tanınmış göçmen olan Kurt Severin'e, Zweig'in New York'un muhtelif yerlerinde dolaşırken çekilmiş bir makara dolusu fotoğrafını sipariş etti. Otuzlu yaşlarında, şık ve gözlüklü, süslü eşarplar ve havalı şapkalar takmaya meraklı biri olan Hanover doğumlu Severin o dönemde yıldızı parlamış bir fotoğrafçıydı. Bir daktilo satıcısı olarak çalıştığı hayatı 1920'lerde bıraktıktan sonra, Berlin'deki bir gazeteye Orta Amerika fotoğrafları çekerek adını duyurmuştu. En büyük tutkusu yerli halklardı ve pala kullanma tekniklerinden karşılaştığı kabilelerin cinsel hayatlarına varıncaya kadar gördüğü her şeyi haber yapmıştı.

Zweig'a ait fotoğrafların –Severin'in, Saravak ve Yaqui halklarını doğal ortamlarında fotoğrafladığına benzer şekilde– yazarı kendi yaşam alanında göstermeyi amaçladığı ortadadır. Zweig daktilo başındaki Lotte'ye yazısını dikte ederken, Huebsch'ün ofisindeyken, kentin simgesi olan çeşitli yerlerinde dururken ve otururken pozlar vermiştir. Ancak burada en çok dikkatimizi çeken, Zweig'in bulunduğu her ortamdan nasıl da fazlasıyla ayrı düşmüş bir kişi görüntüsü verdiğidir. Bir fotoğrafta, Zweig şapkasını kasığının üzerinde tutmuş ve kolunun altına bir kitap sıkıştırmış, New York Halk Kütüphanesinin merdivenlerinden inmektedir. Kurumun masif taş cephesinin önünde küçücük kalmıştır; bir kütüphaneden çıkıyor olmaktan ziyade, eski bir anıt mezarın gölgesinden kaçıyor-muş gibi bir hali vardır. Başka bir fotoğrafta, Zweig kaldırımdaki kitap tezgahına göz gezdirmektedir. Sağ elini birkaç cildin üzerine kapattığı sırada sert mizaçlı bir yabancı, masanın arkasında ani bir dönüş yaparak gözlerinde –Zweig'in farkına varmamış gibi görünmek adına büyük çaba sarf ettiği– hiddetli bir ifadeyle ona dik dik bakmaktadır.

Bu yabancılaşma hali, Zweig'ın Avrupa'yı terk etmeden önce çekilmiş fotoğraflarındaki görüntüsüyle çok daha büyük bir tezat oluşturur. Yazarlık kariyerinin yükselişe geçmesiyle birlikte Zweig gittiği her yerde fotoğraflanan biri haline gelmişti. Sayılamayacak kadar çok fotoğraf makinesinin ve yazdığı otuz bin mektubun arasında, yüzünü hiç durmadan objektiflere teşhir etme ya da düşüncelerini bir muhabire açma durumundaydı. Bireyin mahrem iç dünyasının kutsallığı konusunda saplantılılık derecesinde hassastı, ama içinde olup bitenleri – ruh hallerini, fikirlerini, etrafındaki herkese dair hislerini – dışarı yansıtmadan da duramıyordu. Zweig savaş dönemine kadar çekilmiş olan fotoğraflarında, poz verdiği her türlü

ortamla kaynaşma bakımından bukalemuna özgü bir yetenek sergilemiştir. Avrupa'nın dört bir yanındaki tiyatro salonlarını dolduran oyunlar kaleme almış bir oyun yazarı olarak, kameraya, sahne için biçilmiş kaftan gibi görünen incelmış, şehvetli bir melankoliyle bakar. Orta yaşlarında Salzburg'daki malikânesinde, üzerindeki süslü-püslü golf pantolonu ve volanlı beyaz gömleğiyle, çıkık elmacık kemikli ilk karısının ve av köpeklerinin yanındayken asil toprak ağası kavramının ete kemiğe bürünmüş hali gibidir. 1936'da Ostend'teki bir kafede Joseph Roth'un yanına ilişmiş otururken Stefan'ın kravatu buruş buruştur ve Roth'un papyonu gibi yana kaymıştır; bu arada saçları, Roth'un alkolizm kaynaklı çöküş döneminin bu son evresindeki gibi, derbederlik eseri tel tel yamyassı tutamlar halinde alnına yapışmıştır. Başkan Vargas tarafından verilen bir partide Brezilya yüksek sosyetesine mensup şahsiyetlerin arasında siyah bir takım elbiseyle poz veren yağız ve neşe içindeki Zweig espresso fincanını, fotoğrafı çevresine toplanmış bürokratlardan ve güzel kadınlardan çalan bir samba kıvraklığıyla parmaklarının arasında tutmaktadır. Onun bu birbirleriyle alakasız sahnelerde kendini son derece rahat hissetme yeteneği ister istemez insanın aklına Yahudilerin asimilasyon iştahı hakkındaki malum klişeleri getirir.

Gelgelelim 1941'de New York'ta fotoğraflandığı dönemde, Zweig içinde bulunduğu ortamdan umarsızca ayrı düşmüş bir insanın görüntüsünü vermekteydi. Onunla çevresi arasındaki tek bağ, fotoğrafının çekildiği her yerde daima dokunduğu ve sürüklenip gitmesini engelleyecek kum torbalarıymışçasına sıkı sıkıya tutunduğu kitaplardı.

Zweig hayatı boyunca, insanın okumaya sığınarak teselli bulmasına büyük değer atfetmişti. Anne-babası onu sosyal açıdan hareketli aile hayatlarının kendisine verdiği rahatsızlıktan kaçmak için elinde bir kitapla odasına kapanan çocuk olarak anımsıyor. Salzburg'daki evlerinde bulunan eski kırmızı deri koltukta otururkenki görüntüsü Friderike'nin hatıralarında şöyle yer etmiş: "Bacakları uysal bir kendini bırakış halinde kenardan aşağı sarkıtılmışlardı; kitabına öylesine gömülmüş bir hali vardı ki, sanki etrafındaki her şey yok olup gitmiş gibiydi."

Bu durumda Zweig'ın Amerika'dayken çağının kargaşasına ve bu düzensizliğin tipik örneği olan New York ruhuna karşı bir pan-

zehir olarak kütüphanesinden elinde kalanlara her zamankinden daha çok sığınmasına şaşmamak gerek. New Haven'da inzivaya çekildiği dönemde her şeyden şikâyet edip duruyor, kentin kültürel konulardaki iddialı tavrını alaya alıyordu. Şehirde neredeyse hiçbir toplu taşıma hizmetinin bulunmaması, dolayısıyla davet edildiği her yerde ev sahibine kendisini evine kadar götürme mecburiyetini yükleme durumuna alışmakta zorlanıyordu. Havanın berbatlığından yakınıyordu: "Sert esen rüzgârı buz ve yağmur yüklü; sokakları o kadar çamurlu ki, çocukluğundan beri çamurdan nefret eden beni galoş satın almak zorunda bıraktı." Ancak her şeye rağmen *kitaplar* vardır. Üniversite kütüphanesine serbest giriş olanağı sağlanması karşısında Zweig'in yaşadığı heyecan insanın içine dökülür. Lotte'nin İngiltere'deki ailesine "İstedğim kadar çok sayıda kitabı alıp eve getirebiliyorum ve raflara kendim gidebiliyorum" diye yazmıştır. Başka bir mektuptaysa "Şimdiki koşullarda, kitapların insanlardan daha iyi arkadaşlar oldukları anlaşılıyor ve ben uzunca bir süre onlarsız yaşamak zorunda kalmıştım" sözleriyle dert yanmaktadır.

Kitaplardan ayrılma acısı göçmen konumundaki yazarların yaşamında sık rastlanan bir temadır. (Edebiyat âlimi Victor Klemperer olaya iç burkan bir yorum getirerek, kendisi gibi savaş sırasında Almanya'da hayatta kalmayı başaran Yahudilerin kitaplarla aralarında psikolojik bir uzaklığın oluştuğunu, zira bunların pek çoğunun kamplara gönderilmiş birilerinin arkalarında bıraktıkları eserler olduklarını yazmıştı. Kitaplar, kendilerini yakalaması an meselesi olan kaderin tüyler ürpertici anımsatıcıları durumundaydılar.) Yine de, kitaplardan ayrı düşme kaygısından doğan can sıkıntısına Zweig kadar ısrarla dönüp duran başka kimse olmamıştır. Onların maddi varlığına duyduğu özlem, kitapların onun hayatında hem ele alınıp okşanabilecek tensel nesneler, hem de yüceltme araçları –bu dünyayla daha yüksek bir âlem arasında aracılık eden fiziksel varlıklar– olarak tuttuğu yeri yansıtır.

Zweig, Avusturya'daki yaşamının sonlarına doğru kaleme aldığı bir makalede kitapları, sürgün hayatının gürültülü-patırtılı koşuşturmacasını anlatırken kullandığı üsluba taban tabana zıt bir dille tasvir eder: “Orada durup sessizce beklerler” diye yazar. “İsteklerini size dayatmaz ya da zorla yaptırmaya çalışmazlar. Duvar boyunca

sıra sıra dizildikleri yerden çıt çıkmaz... Bakışlarınızı onların tarafına yöneltecek ya da ellerinizi üzerlerinde gezdirecek olursanız, seslerini yükseltip size yalvarmaya kalkışmazlar... Siz onları alımlayacak hale gelene kadar bekler ve o zaman geldiğinde kendilerini size açmaya başlarlar. İlk olarak, etrafımızda sükûtun, içimizde huzurun inşa edilmesi gerekir; ancak bundan sonra kitaplara hazır olabiliriz.” Zweig belirli bir saate uygun kitabın bulunması sürecini insanın içindeki bir melodiye uygun tuşu bulmak için parmaklarını el yordamıyla piyanonun üzerinde gezdirmesine benzetir. Nihayet bir kitap seçilir ve “olanca uysallığıyla elinize yerleşir... kapalı bir kemandır bu; içinde Tanrı’nın tüm sesleri mevcuttur.” Ve insan “onların derinine indikçe sükûnete ve tefekküre erer; kendini onların bu dünyanın ötesindeki bir dünyadan gelen ezgileriyle sürüklenmeye bırakır.”

Zweig geçmişin dünyasına çekildikçe, bibliyofilliğinin ilk yılları –bir şiir derlemesi olan ilk kitabı *Silberne Saiten*’in¹ yayımlandığı günler– aklına daha sık gelir olmuştur. O sırada çoğu Viyanalının gözünde bundan daha bile cazip olansa, yazdığı bir makalenin kentin en seçkin gazetesi sayılan ve Zweig’in babasının “Tanrı’nın seçilmiş kullarının kutsal mabedi ve yuvası” olarak nitelendirdiği *Neue Freie Presse*’nin yazı dizileri editörü Theodor Herzl tarafından yayımlanmamak üzere kabul edilmiş olmasıydı. Zweig da gençlik yıllarında kitaplara kendisini aşkınlığa taşıyacak araçlar olarak kucak açmıştı açmasına, ama yirminci yüzyılın başında arkasına bakmadan kaçtığı dünya çocukluğunun eviydi.

Genç ve gözünü yükseslere dikmiş Avusturyalı oyun yazarı Victor Fleischer, Viyana’nın öğrenci mahallesi olan 8’inci Bölgesi’ndeki bir apartmanın dar, izbe merdivenlerini atlaya zıplaya tırmanırken hayretler içindeydi. Birazdan hayatında ilk kez göreceği ve yirmi bir yaşında çoktan meşhur bir yazar olarak tanınmış Stefan Zweig’in epeyce zengin bir aileden geldiğini biliyordu. Babası Moritz dişini tırnağına takıp, Bohemya’daki tek dokuma fabrikasından bir tekstil sanayi imparatorluğu yaratmış bir adamdı. Dahası, Stefan’ın yakın

1 “Gümüş Teller” olarak çevrilebilecek 1901 tarihli eser Türkçede yayımlanmamıştır. (ç. n.)

çevresindeki herkes onun –Viyanalı’da herkesin başkaları hakkındaki her şeyi bildiği şekilde– servetini bankacılıktan ve ticaretten yapmış anneannesinden kalan miras sayesinde şahsi kullanımına ayrılmış bol miktarda parasının olduğundan da haberdardı. Annebabasıyla arasının çok iyi olduğu konuşuluyor, haftanın her günü onların bolluk içinde yüzen Rathausstrasse’deki geniş apartman dairesine öğle yemeğine giderken *görülyordu*. Peki neden Stefan Zweig, onun Viyana Üniversitesi’ndeki beş parasız sınıf arkadaşlarının binlercesine benzer bir hayat yaşıyor olabilirdi?

1902 sonbaharındaki bir gündü ve saat sabahın on biriydi. Fleischer tokmağı sert bir hareketle kapıya indirdikten sonra uzun uzun bekledi. Nihayet kapı açıldığında, yaşadığı hayret gitgide büyüyerek yerini şaşkınlığa bıraktı. Stefan yarı giyinik ve tamamıyla tıraşsız vaziyetteydi. Mütevazı odaya adımını atan Fleischer fena halde dağınık bir manzarayla karşılaştı. Yerlere, söndürölmüş sigaralar ve sigara izmaritleri saçılmıştı. Kül tablalarıyla fincan altlıkları kül yığınlarıyla doluydu ve etraf kirli fincandan geçilmiyordu. Yatak arapsaçına dönmüş bir yığın halindeydi; Stefan’ın kapıyı açmak için o anda üzerindeki örtöleri fırlatıp güçlölkle yataktan çıktığı anlaşılıyordu.

Fleischer, genç Stefan Zweig’in serbest yaşayan, hedonist Viyanalı cennetinin göbeğine ayak basmış bulunuyordu. Stefan üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra bu yılları “Geriyeye dönüp on sekiz ile otuz üç yaşlarım arasındaki döneme baktığımda ve o sırada neler yaptığımı anımsamaya çalıştığımda bana sanki bütün zamanımı dünyayı gezerek, kafelerde oturarak ve kadınlarla gönöl eğlendirerek geçirmişim gibi geliyor” sözleriyle anımsar. “Ne kadar uğraşırsam uğraşayım, aklıma üzerinde çalıştığım bir eser ya da öğrendiğim tek bir şey gelmiyor.”

Zweig, sözde bir yarıyıl sürecek üniversite eğitimi için gittiği, ancak sonradan yazdıklarına bakılırsa bütün boş zamanını envai çeşit barda ve kafede “alkoliklerin, homoseksüellerin ve morfin bağımlılarının” arasında oturarak geçirdiği Berlin’den dönöl çok zaman olmamıştı. “Bir insanın şöhreti ne kadar kötölse, onu yakından tanıma isteğim de o denli artıyordu” demişti. Anlaşılan Zweig, ahlaka aykırı zevklerini saygıdeğer toplumun gözlerinden uzakta yaşamak için kendine 8’inci Bölge’de gizli bir düzen kurmuştu.

Gelgelelim, toplanmamış yatağın, yıkanmamış bulaşıkların ve Zweig'in zincirleme sigara alışkanlığından kalan artıkların yanı sıra etrafta dağınık halde duran çok sayıda kitap, elyazması metin ve not da göze çarpıyordu. Fleischer çok geçmeden aslında hiçbir şeyin dışarıdan görüldüğü gibi olmadığını anladı. Bize aktardıklarına bakılırsa, Zweig yataktan yeni kalkmak şöyle dursun, çoktan birkaç saatlik yoğun bir çalışmayı geride bırakmış durumdaydı. Ve tıraş olmamasının ya da tamamen giyinmemesinin sebebiyse “ancak bu şekilde kendini içeride kalmaya zorlayabileceğini ve çalışmalarının sosyal ilişkileri yüzünden aksamasına meydan vermeyeceğini” bilmesinden kaynaklanıyordu. Fleischer'in sonradan öğreneceği üzere, arkadaşlarıyla ilişkileri de benzer bir model üzerine kurulmuştu. Aile evindeki düzenli yemek saatlerini kaçırmamak suretiyle kendini oradaki tüm gereksiz vazifelerden uzaklaştırmayı başardığı gibi, sırasında yaşlılarından oluşan bir arkadaş grubuyla gezip tozuyor ve saatlerce kafelerde çene çalıyor, ancak kendisine kafasını dağıtacak zaman bırakmayan bir yazınsal projeye girmesi durumunda haftalar boyunca ortadan kaybolabiliyordu. Fleischer birkaç ay içinde, ilk karşılaştığında düşündüğünden bambaşka bir Zweig'la tanışacaktı. Stefan 1903 yazında ona gönderdiği bir mektupta “Çılgın bir tempoda çalışıyorum” diye yazmıştı. “Paris'e gittim vs., şimdiyse Britanya'daki şahane küçük bir adadayım ve yemek yemediğim ya da – sakın paniğe kapılma! – yüzmediğim zamanlarda bahçe içindeki küçük bir köşkte deliler gibi çalışıyorum. (a) Tezimin, (b) bir kısa romanın, (c) bir Emil Verhaeren çevirisinin, (d) Lilien kitabına yazılacak önsözün üzerinde çalışıyorum. Yani bu dört şeyi önümüzdeki üç hafta içinde yayımlanmaya hazır hale getirmek için uğraşıyorum.”

Fleischer zaman içinde Zweig'in gösterişsiz bir pansiyon odasında inzivaya çekilme sebebinin sefahat eğilimiyle hiçbir ilgisinin olmadığını, üstelik paradan tasarruf etme arzusunun ya da konfora burun kıvrma tavrının değil, esnekliğe yer bırakmayan bir öncelikler duygusunun tezahürü olduğunu anlayacaktı. Bu tek kişilik mobilyalı oda, zamanını çalan mecburiyetleri mümkün mertebe azaltarak ona dilediği şekilde yaşama özgürlüğünü sunuyordu. Zweig buradayken ailesinin burjuva yaşam tarzına özgü boğucu konforlardan ve resmiyetlerden kurtulup kendisine koyduğu katı disiplini uygulayacak ortamı bulabiliyordu. Zweig'in ağabeyi

Alfred, Stefan'ın romantiklikle uzaktan yakından ilgisi bulunmadığını ve gençliğinde doğru dürüst bir kız arkadaşının bile olmadığını söylemiştir. Ne var ki, yazılarında sevgili kitaplarından söz ederken kapıldığı mest olma hali o yaşlardayken bile sayfalarını açarken hissettiği ve sonraki yıllarda “sanki yanında bir kadının sıcak, çıplak bedeni yatıyormuşçasına” kendi nefesinin başka bir insana karışması olarak tarif ettiği duyguyu bildiğini akla getirir. Bu durum, kitaplarının yayımlanmaya başladığı dönemde Zweig'in çoğu zaman hakiki sözcüklerden ziyade eserlerinin kokusu, görüntüsü ve insanın elinde bıraktıkları hisle daha çok ilgili görünmesiyle tutarlıdır. Matbaa mürekkebi onun için dünya üzerindeki en nefis kokudur, hatta “Şiraz güllerinin yağından daha tatlıdır.” İlk kitabında kullanılacak yazı karakterleri ve mizanpaj konusunda ciddi bir saplantı geliştirmiş, bir editör arkadaşının önerdiği yayıncıyı bastığı kitapların fazla sıradan olduğu gerekçesiyle yerden yere vurmuş ve en sonunda şık sayfa süslemeleri, kalın kâğıt ve son moda kapak tasarımı konusundaki taleplerini kabul ettirebilmişti. Zweig'in bir kitabın kapağından içeri adımını atması, fazlasıyla fiziksellik içeren bir eylem anlamına gelirdi.

Zweig 1907'de, 8 Kochgasse adresinde, bir kitap delisi Gotik romanın sayfalarından fırlamış tarzdaki iç mekân tasarımına göre düzenlenmiş yeni bir bekâr evi açtı. Birkaç koyu kırmızı deri koltuğun ve kızıl renkli cafcıflı halının haricinde, dairedaki kayda değer yegâne mobilyalar, güzelim cilt cilt kitaplarla dolu bol miktardaki raftan ve gittikçe genişlemekte olan elyazmaları koleksiyonuna ayrılmış camlı dolaplardan ibaretti. Mutfağın tamamı, içleri mektuplarla ve ağzına kadar gazetelerden kesilmiş makale kupürleriyle dolu çok sayıda kutunun ve elyazması kataloglarından oluşan muazzam ölçekteki koleksiyonunun bulunduğu bir arşiv odasına dönüştürülmüştü. Zweig'in, sonraki yıllarda bronz büstünü yapacak olan yakın arkadaşı, sanatçı Gustinus Ambrosi bu meskeni gördükten sonra “Ah! Senin o kafası kesilmiş 4.000 Saksonyalının kurutulmuş kanı gibi koyu kırmızı odan... kim bilir orada bir şeyler yaratmak ve yalnız kalmak nasıl da güzel olmalı” şeklinde bir methiye düzmüştür. Burası insanın zihninde, Zweig'in daha uçuk bibliyofillik hayallerinden birine esin kaynaklığı etmiş olabilecek bir mekânın kendisine karşılık gelir. Zweig, içlerindeki gözden geçirmenin tatlı beklen-

tisiyle kitaplıklara doğru yürüme deneyimini tarif ederken coşkulu bir ifadeyle “Yüzlerce isim sessizlik ve sabır içinde, haremdeki cariyelerin efendilerini karşılamasındaki gibi, sizin keskin bakışlarınızla buluşur; alçakgönüllülükle çağırılmayı beklerler, ancak seçilmekten ve hoşla gitmekten fazlasıyla mutlu olurlar” demişti.

Zweig’in cinselliği erotizmden ziyade, casusluk faaliyetini çağrıştırırcasına dikkatle gizlenmiş izlenimini verir. Kendisinin, çok sayıda genç kadınla ve büyük ihtimalle birkaç genç adamla yatağa girmişliği vardır. Ne var ki, günlüğünde ve yazışmalarında bize bıraktığı kafa karıştırıcı ipuçları çoğu zaman tinsellik düzleminde kalmış –fiiliyattan çok hissiyata dayalı– ilişkiler yaşadığı izlenimini uyandırır. Girmiş olabileceği eşcinsel ilişkilerin bastırılmış bir kimliği açığa çıkarmaktan ziyade, çok biçimlilik merakını giderme ruhuyla gerçekleştirilmiş eylemler olması muhtemeldir. Cinsel iştahı her şeye ve herkese açık gibi görünse de, doymak bilmez değildir; bu konuda katı bir perhize bağlı kalarak yaşamını sürdürmüştür. Kederli bir şiirinde, Zweig, gizli benliğinin derinliklerinde yer alan, tabut misali üzerlerine kilit vurulmuş gizemli kötülöklere ve karanlık eylemlere dair birtakım imalarda bulunur. Fakat bunların hepsi de fazlasıyla kamufle edilmiş –fazlasıyla yoğun derecede edebi– nitelikleriyle belirgin olduklarından, insan onun sırf şairane etkileri sınamak için belleğindeki duygusal kayıtlarla oyun oynadığı düşüncesinden kolay kolay kurtulamaz. Zweig, Paris metrosunda tanıştığı bir genç kıyla ilişkisi hakkında günlüğüne kızın odasına gelişi hakkında, “ama aramızda ciddi bir şey olmadı. Bu bakımdan hırslı biri değildim, yalnızca meraklıyım”² notunu düşmüştü.

Açgözlü olmayışı korkunun üzerini örtmek için başvurduğu bir yol da olabilir: Zweig, bir keresinde sahip olduğu erotik becerilerin kendisini korkuttuğunu belirtip “zira, ben onlara hükmedeceğime onlar bana hükmediyor” yorumunu yapmıştı. Carl Zuckmayer ise Zweig hakkında “kadınları sevdiği, onlara büyük saygı beslediği, kadınlar hakkında konuşmaktan keyif aldığı, fakat gerçek hayatta onlardan bucak bucak kaçtığı” gözleminde bulunmuştur.

2 Stefan Zweig, *Günlükler*, Can Yayınları. Çeviren: İlknur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

Zuckmayer'ın evinde çay içerlerken, ne zaman kadının biri sohbet konusu açacak olsa Zweig'in üzerine bir çekingenlik gelirdi. Zuckmayer'ın vardığı sonuca bakılırsa "bir süre sonra kadınlar düşünceli davranarak bizi yalnız bıraktıkları anda çekingenliği uçup gidiverirdi; erkeklerin arasındayken her zaman aşırı derecede ve ortamı şenlendirecek kadar konuşkan biri olup çıkardı."

Friderike bir röportajcının, çocuk sahibi olmalarına neyin engel olduğu sorusunu yöneltmesi üzerine ihtiyatlı bir yorum yaparak, "Zweig'in bir Don Juan olmadığını" söylemişti. Başka bir seferindeyse, onun baba olmayı reddetmesinin arkasında yatan sebebi aklını kaçırma korkusu olarak açıklamıştı. Zweig'in da 1920'lerde ağabeyine, her ikisinin de çocuk sahibi olmayışını "talihin güzel bir cilvesi" olarak gördüğünü, zira kendisinin mutlu olmak için iki odadan "birkaç purodan ve kafeye yapılan gündelik ziyaretten" başka hiçbir ihtiyacının olmadığını yazmıştı.

Zweig bir kadınla yakınlaştığında neler vuku bulmuş olursa olsun, kendisi hayatının en tutkulu ilişkilerini –tıpkı Freud'un, Hofmannsthal'in ve başka pek çok Viyanalı tanınmış şahsiyetin yaptığı gibi– her zaman için yakın erkek dostluklarında yaşamıştır. Acaba bu tercih babadan mı, anneden mi, toplumdan mı, yoksa genlerden mi kaynaklanmaktaydı? Yukarıdakilerin hepsi ve arada kalan her şey doğrudur. Yirminci yüzyılın başında Viyana neredeyse herkesin kafasında aşırı duyarlılığın, özellikle Yahudiler açısından kıt kariyer olanaklarının ve bir başrahibin adanmışlığıyla estetik ideallerine bağlı olma halinin âşıklar arasındaki rutin ilişkileri zorlu bir mücadeleye dönüştürdüğü bir kent olarak yer etmişti. Karl Krauss, Viyana'yı dünyanın yıkımını hedefleyen bir araştırma laboratuvarı olarak anlatmıştı. Freud'un ise orada tam bir cinsel özyıkım laboratuvarı bulduğu kuşku götürmez.

Zweig, Arthur Schnitzler ve diğer Viyanalı yazarların kitaplarında öyküleştiirdiği "aşk acısı" yüzünden gerçekleşmiş intiharların yüksek oranı, 1920'lerin ortalarında Alman ve Avusturya Yahudileri –özellikle de kadınlar– arasında yayılan ve intihar salgını olarak adlandırılan durumun doğal sonucuydu. 1926'da Berlin'de yapılan ve büyük bir salonu ağzına kadar dolduran bir B'nai B'rith³

3 Temelleri 1843'te New York'ta atılan bir Yahudi kuruluşu; eğitim ve kültüre yönelik hedeflerinin yanı sıra dünyanın çeşitli bölgelerindeki Yahudilerin haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla faaliyetlerde bulunur. (ç. n.)

toplantısı tamamıyla bu konuya ayrılmıştı. Toplantı öncesinde “İç Parçalayan İntihar Rakamları: Zengin Yahudilerin Peri Masalı” başlığını taşıyan haberlere benzer çok sayıda gazete yazısı yayımlanmıştı. Sadece Viyana’daki Yahudi cemaatinde, yakın tarihli intihar vakalarının sayısı seksene ulaşmıştı. Bununla birlikte Yahudi halkı, Yahudi düşmanlarının hızla artan intihar oranlarını endemik⁴ zihinsel bozukluğun kanıtı, Yahudilerin *Bildung*’a içten bağlılıklarının onları gerçek anlamda asimile etmeye yeterli olmadığıнын ispatı şeklinde yorumlayacağı korkusu taşıdığından bu tür istatistikler çoğu zaman hasıraltı edilirdi. İntihar modası hakkında bir yazı kaleme alan Katolik teolog ve intihar araştırmacısı Hans Rost, “Günümüzün Yahudi insanı inançsızlığın, maddeciliğin, servet çılgınlığının esiri olmuştur... bu bir haz ve duyuların gıdıklanması müptelalıdır... bu durumdan en çok etkilenenlerse, moda konusundaki aşırılığa varan lüksün kurbanı olan Yahudi kadınlarıdır” açıklamasını yapmıştı.

1946’da Londra’dan Viyana’ya dönen Hilde Spiel, “kriketin melankoli tedavisi yerine geçtiği” bir ülkeden gelmenin ona kendini nasıl hissettirdiğini “içinde büyüdüğümüz hummalı, histerik iklimi düşünmek bile tüylerimi ürpertiyor” sözleriyle anlatmıştır. Zweig’in kendisinden bir modern zaman Erasmus’u yaratma arzusunu anımsayan Klaus Mann, on altıncı yüzyıl hümanistinin kararsızlık ve sadakat yönleriyle Zweig’in karakteriyle benzerlikler taşıması bir yana, Zweig’in aynı zamanda “donuk ve pırıltılı, ayartılabilir ve baştan çıkarıcı” bir yönünün olduğunu belirterek “Stefan Zweig, Rotterdam’dan değil, Viyana’dan çıkmıştır” gözlemi yapmıştı. Viyana insanındaki şehvetin eriyip yok olma hali, bu olguyu yelpazenin diğer tarafına iterek Freud’un enine boyuna incelediği ölüm arzusuna yaklaştırmıştır.

Mann’ın çizdiği, bir yırtıcı tavuskuşu türü olan Zweig portresi, Zweig’in eski dostu Benno Geiger tarafından yayılmış bir dedikoduyu akla getirir. Geiger’in anlattıklarına göre, Zweig genç bir adam olduğu dönemde, bulunduğu yerden bir anda çıkıp kendini teşhir etmek niyetiyle Schönbrunn Hayvanat Bahçesi’ndeki maymun kafesinin bitişiğindeki çalılardan arasına gizlenir ve genç kızların

4 Belirli bir yere ve belirli bir türe özgü hastalık. (ç. n.)

geçmesini beklermiş. Üstelik Zweig'in bu alışkanlığa koyduğu bir isim de varmış ve bu, insanlara rezil olmak suretiyle kendi kendini cezalandırması anlamına gelen uydurulmuş Almanca bir kelimeymiş. Buradaki acayıplığı iyice taçlandıransa, Zweig'in iş üstünde polis tarafından yakalanacak olması halinde bir tür hapisten çıkma kartı olarak yanında kendisine Freud tarafından verilmiş ve onu Freud'un gözetimindeki bir akıl hastası olarak tanımlayan sözde bir not taşıyor olmasıdır. Öykü aynı anda hem insanın inanmakta zorlanacağı kadar acayip, hem de ayrıntılar bakımından o kadar açık ve nettir ki, salt hayal ürünü olması halinde Zweig'in kadim dostu bir psikopat durumuna düşecektir. Belki de Zweig Geiger'a en azından bir fantezi olarak böyle bir hikâye anlatmış olabilir, bu da kendi başına bize pek çok şey söylemektedir. Sırf kendisine bakılmasının değil, kendini küçük düşürmenin bir yolu olarak teşhirciliğe başvurma –baba Freud'un güvenli koruyuculuğunun altında kendi benliğine yönelik korkularıyla ve kanunlarla oyun oynama– davranışlarının hepsi de gerçekte olduğu kişi olarak görülmeye tahammül edemeyen ve nihai orgazmik boşalma olarak tamı tamına bu teşhir haline özlem duyan birini çağrıştırmaktadır. Hikâye, Zweig'in kendisini kendi bedeninde dahi büyük ölçüde rahat hissedememesinin bir alegorisi olarak da okunabilir.

Hikâye, başka bir güvenilir kafe ahabası olan Oskar Maurus Fontana'nın, Zweig'in toplum içindeki karakterine dair açıklamalarıyla tutarlılık gösterir. Fontana'nın hatıralarında, Zweig ile bir grup genç adamın seçkin Viyanalılar arasında popüler hale gelmiş olan banliyö dans partilerinden birine gittikleri bir akşam vardır. Onun dışındaki herkes kendini dans pistine attığı halde, Zweig donakalmış şekilde kenarda durup onları seyretmiştir. Bir müzik arasında grup içki içip şamata yapmak için dans eden kızlardan birkaçını yanlarına alarak masaya oturmuştur. Zweig, Fontana'nın yazdığına göre "büyük bir keyifle ortama katılmıştı, ama o parlak, boncuk gibi gözleri bir an olsun üzerimizden ayrılmamış, büyük bir zevkle bizleri –tek tek her birimizi, genç kızları, sallanıp duran dansçı kalabalığını, satış yapmak için yalvar yakar dolaşan çiçekçi kızları– seyre dalmıştı." Fontana, Zweig'in bakışlarında açlığın yanı sıra melankoliyi de çağrıştıran bir şey hissetmişti. "Uzak ve mesafeli röntgenci halini hiçbir zaman üzerinden atamamıştır."

Freud, sadizm ile mazoşizm –ve teşhircilikle röntgencilik– gibi birbirine zıt erotik dürtüleri cinselliğin özünde var olan ikircimin dışavurumları olarak eşleştirmiştir. Zweig’in durumunda, hem açgözlülükle seyretme arzusu, hem de giysilerini parçalayıp bedenini açıkta bırakma isteği onun etrafındaki dünyadan nasıl kopuk hissettiğinin göstergesidir. Bir röntgenci olarak burnunu cama dayamış halde durmaktadır; hayali ya da gerçek bir teşhirci olarak içinden gelen, bir yumruk atmak ve camı paramparça etmektir. Her halükârda, varlığını doğaya aykırı hissetmesi kendini–çoğu Viyanalı akranı gibi– doğayı çılgıncasına romantikleştirme hevesine kaptırmasının sebebine kısmen açıklık getirir. Zweig, Konstanz gölünde eski bir çiftlik evinde yaşayan Herman Hesse gibi köy hayatını seçmiş dostlarının yaşadığı hayatın rüstik yalınlığına övgüler düzmüştür. Bir mektubunda kendi doğum yeri olan Viyana’da geçmiş çocukluğunun, doğanın Hesse’nin gençliğine bahsettiği bâkir parlıtından yoksun kalmış olması gerçeğine hayıflanmaktadır. Zweig “Bir kent sakininin bahtı onlarınkiyle aynı derecede trajik olabilir, ama hiçbir zaman o kadar muhteşem olamaz!” sözleriyle dert yanmıştır. Zweig en sonunda 1904’te Hesse’yi ziyaret etmek üzere yolculuğa çıktığında pastoral bilgeyle bir araya gelecek olmaktan dolayı öyle büyük heyecan yaşamıştır ki, kapı aralığından paldır küldür içeri daldığı anda başını evin alçak kirişlerine çarpmış ve baygınlık geçirmiştir.

Zweig’ı en çok mutlu ediyormuş gibi görünen cinsel beraberlikler, bir sanatçı olarak eğitimine katkıda bulunan ancak yüreğinde pek az iz bırakanlardı. Bir Paris macerasının ardından az önce yatağa birlikte girdiği kişinin adını bilmediğinin farkına varmış olmasını özene bezene kayıtlara geçirmişti. Jules Romain, Zweig’daki “kendi sahici çeşitlilikleriyle” yaşayan başka insanlara yönelik yoğun merakın “özünde kişisel bir sorgulama” niteliğini haiz olduğunu yazmıştır. Romain’e bakılırsa, Zweig’in her zaman kendine “Bu adamlar hangi açılardan bana benziyor? Ben hangi açılardan bu adamlara, bu kadınlara benziyorum? Acaba onların hayatı ve yazgısı bizzat benim sahip olmak istediğim mutluluklardan birine karşılık geliyor mu? Acaba onlar gibi yaşamayarak doğru mu yaptım, yanlış mı yaptım? Doğru tercihi yapanlar onlar mı, yoksa ben miyim?” sorularını sorar bir hali vardır. Bu türden bir kendini sorgulama insanın zihninde edebi malzeme bulmak üzere etra-

fındaki dünyayı anlamaya ve onunla özdeşleşmeye çalışan yazarı canlandırır. Öte yandan, nasıl kendisi olabileceği konusunda hiçbir fikri olmayan bir insana özgü haller olarak da yorumlanabilir.

Zweig'in, Alman yazar arkadaşı ve bir Yahudi ve eşcinsel olarak kimliğini açık şekilde yaşayan Otto Zarek, Zweig'in Viyana insanına özgü yapaylığın fazlasıyla bilincinde olduğu gözleminde bulunmuştur. Zweig, Zarek ile konuşurken dostuna eski Avusturya'da yaşama egemen olan ve yabancılara fazlasıyla çekici geldiği bilinen neşe halinin nasıl "hayat dolu ve yaşamı seven bir halkın kendini ifade etme tarzı olarak görülmesiyle her daim bir yanlış anlamaya kurban gittiğini" anlatmıştı. "Aslında bu durum, insanların özbeöz Avusturyalı fatalizm⁵ felsefesini oluşturan *Schwermut* (umutsuzluk, yeis ve bir güvensizlik ve terkedilmişlik duygusu) hislerini saklamak için başvurdukları maskeden başka bir şey değildir." Zweig bu fatalizmi Avusturya'nın "bir İmparatorluğun fazlasıyla yapay şekilde inşasından oluşmuş, muhtemelen kuruluşu itibariyle sağlıklı ve ilk şiddetli saldırıda düşmeye yazgılı zayıf bir ülke" olarak jeopolitik konumunun doğaya aykırılığına bağlıyordu. Zweig, bu "milli hastalığın" Viyana'dan yayıldığı kanaatindeydi; zira Viyana, Avusturya'nın olanca zafiyetine rağmen, yüzyıllar boyunca dünyanın önde gelen müzisyenlerine, seçkin şairlere ve muhteşem bir tiyatroya ev sahipliği yapmıştı. Zweig, Viyanalılar "Avrupa'nın kültür merkezi olarak Avusturya'nın tüm ülkeler içinde en çok saygı duyulan ve sevilen ülke olacağı yanılığıyla büyümüşlerdir" diye bir tespitte bulunmuştu. Bütün bir ulus, incinmiş duyguların ortaya çıkardığı acıdan payını almıştı. Avusturyalı fatalizmi, yüksek sanat icra etmenin politik üstünlük sağlamak anlamına gelmeyeceği keşfinin bir dışavurumu olarak görülebilir.

Zweig'in kim olduğu ve ne olmak istediği konusundaki karmaşık hisleri dikkate alındığında, hatıratında yazar olmak adına hiçbir doğal eğiliminin bulunmadığını anlatması malumun ilanıdır. Kitaplarla kaynaşmasına yol açan süreç tamamıyla çevresel koşulların dayatmasıyla ortaya çıkmıştır. Viyana'daki okul sistemi Zweig ile arkadaşlarının içindeki tüm "düşünsel, sanatsal ve ten-sel meraklarını" bastırmak için elinden geleni ardına koymayan

5 Kadercilik, yazgıcılık; her şeyin kadere göre belirlenmiş olduğuna, insanın önceden belirlenmiş olan yazgıyı değiştiremeyeceğine inanan dünya görüşü. (ç. n.)

berbat bir hapisaneydi. Haliyle, onlar da büyük bir hevesle yüzlerini sınıfın dışındaki her şeye dönmüşlerdi. Zweig, ilk başlarda arkadaşlarının içinde sadece bir-iki tanesinin sanata, müziğe ya da edebiyata duydukları ilginin farkına vardığını anlatır. Derken bu rakam bir düzineye çıkar ve en sonunda hemen herkese sanat tutkusu mikrobunu bulaşır.

Zweig, genç insanlarda heyecan ve ilgilinin “kızamık ya da kızıl hastalığı gibi” bulaşıcı bir şey olduğunu ileri sürer. “Bu nedenle bu heyecanın ve tutkunun ne tarafa yöneleceği az çok bir rastlantıdır. Örneğin sınıfta pul koleksiyonuna meraklı birisi varsa, bu kişi kısa bir süre sonra bir düzine arkadaşını da yanına çekerek, üç genç öğrenci, kadın dansçılara hayran olduğunda ise öteki arkadaşları da her gün operanın kapısına koşardı. Bizden üç yıl altındaki sınıf futbol meraklısıydı... Benim sanata meraklı ve düşkün bir sınıfa denk gelmem, kuşkusuz tüm yaşamımda belirleyici olmuştur.”

Acaba neden Zweig meslek seçiminde kişinin doğuştan gelen yeteneklerinin rolünü bu derece göz ardı etmiş olabilirdi? Öncelikle, kendisi bunu yaparak eğitimin karakter oluşumundaki önceliğini birinci plana almıştı. Zweig arkadaşlarının arasında, estetikle ilişkili her şeye duyulan hayranlığın bir tesadüf olmadığını anlatmıştır; sebebi tiyatronun, edebiyatın ve sanatın Viyana'nın her yerinde sürekli göz önünde olmasıdır. Gazeteler kentteki kültür ve sanat olaylarına geniş yer ayırırdı ve “orada burada, gittiğimiz her yerde yetişkinlerin opera ya da Burg Tiyatrosu’nu konuştuğunu duyardınız... O tarihlerde spor, bir liselinin utanması gereken vahşi bir uğraştı ve kitlelere ulaşacak sinema henüz keşfedilmemişti.”

Zweig bunları 1941’de, gençliğin bir kez daha militarizmden uzaklaştırılabileceğine ve kültürel faaliyetlere yakınlaştırılabileceğine inanma ihtiyacının iyice belirginleştiği bir dönemde yazmıştır. Her yerinde sanat olan bir şehir kurun ve çocuklar güzellikten esinlenerek büyüsünler ve sanatçı olmaya heveslensinler, derdi Zweig. Bir şehri atletizm sahalarıyla doldurur ve spor yarışmalarına önem atfederseniz, çocuklar da savaşılmaya dünden razı olacaklardır. Genç insanlar, tıpkı bukalemunlar gibi, çevrelerindeki renge bürünürler. Zweig’in bu tutumu sadece spor karşılaşmaları konusundaki bağnazlığından kaynaklanmıyordu. Nazizm, sporu eğitimin temeline yerleştirmekte ve atletik zaferleri askeri kahramanlıkla bir tut-

maktaydı. Goebbels konuşmalarını bokstan, futboldan ve yarışlardan alınmış metaforlarla doldururdu. Kendisi bu uygulamayı savunurken, insanlarla iletişim kurabilmek için sokaktaki adama kulak verilmesi gerektiğini vaaz eden Martin Luther'in –Zweig'in kahramanı Erasmus'un ezeli düşmanının– adını anardı.

Zweig'in düşüncesine göre, şayet okul arkadaşları ona daha farklı bir ortam sunmuş olsalardı, eninde sonunda kendisini futbol şortunun içinde bulmaktan başka şansı kalmayacaktı. Fakat her yanından kitap fışkıran geçmişin Viyanası ona futbolu değil, bir yazar olmanın yollarını öğretmişti. Ortama ayak uydurmak için yazı yazmış ve benzer şekilde, başarı kazanmaya başladığında en çok önemsendiği konu bir cemaatin yaratılması olmuştur. Başarı ona dünyanın neresinde olursa olsun kendini evinde hissetmesinin yolunu açmıştı.

Konu *yazdıklarından* açıldığında, Zweig gençlik döneminde sadece mütevazı değil, aynı zamanda neredeyse kendini hiç önemsemeyen biri olarak karşımıza çıkar. Bir editör arkadaşına durumunu “bende en iyi ihtimalle, kısa öyküleri ya da lirik şiirleri kotarabilecek az bir yetenek olduğuna tamamıyla ikna olmuş vaziyetteyim” sözleriyle anlatmıştır. Zweig, eserlerinin taşıdığı önem konusunda sevimli bir tevazu sergilemekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Başka yazarları –gerek Joseph Roth gibi dostlarını gerek Hugo von Hofmannsthal gibi rakiplerini– kendisinden daha büyük isimler olarak nitelendirmede her daim çabuk davranan Zweig'in, kendi edebi misyonuna biçtiği rolde yetkinlikten ziyade öğreticilik yönü ağır basar. Klaus Mann, Zweig ile akıl hocası Freud arasında bir benzerlik kurarken, bu “tuhaf mesafelilik ve sevecenlik karışımıyla” Zweig'in kitaplarıyla dünyayı değiştirmek adına bir umudunun ya da bir iddiasının bulunmadığını yazdığında onun bu özelliğine parmak basmıştı. “Tek emeli, bu acıların kökenlerine ve sebeplerine yönelik farkındalığımızı artırmak suretiyle, insani acıların yoğunluğunu biraz olsun hafifletmekti.” 1933'te kitaplarının yakılması konusundaki düşüncelerini açıklayan Zweig “Thomas Mann, Heinrich Mann, Franz Werfel gibi büyük çağdaşlarımla... ve yapıtlarının benimkilerle kıyas dahi kabul etmeyecek öneme sahip olduğunu düşündüğüm pek çok başkalarıyla Almanya'daki edebi varlığımızın hepten yok edilmesi kaderini paylaşmama izin verilmesini bir utanç vesilesinden çok bir şeref” olarak addettiğini söylemişti. Zweig'in, yalnızca

eserlerinin toplu şekilde yakılarak ortadan kaldırıldığı bir dönemde kendini birden Alman edebiyatının devleriyle aynı klasmanda gördüğüne tanıklık etmek insanı kederlendirir.

Zweig'in ilk dönem eserlerinin ana temasına baktığımızda, mektuplarından, yarattığı eserin sınırlı gücünü kabul etmek konusunda kaderci olduğu kadar ne hakkında yazacağına karar vermek bakımından da bir o kadar gelişigüzel davranan birisiyle karşı karşıya olduğumuz izlenimini ediniriz. Ancak –bilinçli olsun ya da olmasın– yaptığı konu seçimleri bize onun hakkında pek çok şey anlatır. Yayımlatmak için uğraştığı ilk novellalarından biri, toplumun elit kesimine giren, ancak sosyal çevre değişikliğini kaldıramayacağını anlayan ve eski alçakgönüllü ortamına geri dönen bir işçi sınıfı şairini anlatır. *Karlarda* adını taşıyan bir başka erken dönem eserinde, Ortaçağ'da bir kırbaççı⁶ çetesi tarafından evlerinden kovulan ve en nihayet, onları karlara gömmek suretiyle dünyevi acılarına son veren tipiye yakalanan bir Yahudi cemaatinin öyküsünü anlatır. İlk novellada yeni toplumsal koşullara ayak uyduramayan bir birey portresi çizilirken, ikincisinde dünya üzerinde kendilerine ait bir yurdun olmadığını idrak eden bütün bir halk tasvir edilmiştir.

Zweig'in yazdıkları yayımlanmaya başladığında, yalıtılmışlık teması değişmez öge olarak varlığını sürdürmüş ve yabancılaşmışlık hali belirgin şekilde toplumsal sınıf ya da din tarafından tetiklenmek yerine, ağırlıklı olarak psikolojik bir durum halini almıştır. Zweig bir yere ait olmak saikiyle yazmıştı, ancak *hakkında* yazdığı konular ait olmama deneyimini anlatmaktaydı. Yarattığı hiçbir ortama ayak uyduramamış insan portreleri zaman içinde ona dünya vatandaşı unvanını kazandırdı.

Zweig, tropik bölgelerde amok koşusuna çıkan, hayatını kumarhanelerde tüketen, Prater eğlence parkının etrafında düşlerini kovalayan erkekleri; anlık bir tutku alevinin peşinde saygın bir ömrü riske atan kadınları ya da bütün bir ömürlerini anlık yaşanması gereken bir tutkuya adanmış kadınları yazdı. Sırf nasıl hissettirdiğini anlamak için suç işleyen erkekleri ve kadınları yazdı. Gözetleme başlıca erotizm biçimleri haline gelinceye dek, birbirlerinin erotik hayatını saplantılı bir şekilde gözetleyen erkekleri,

6 Ortaçağ Avrupası'nda, kendilerini toplum içinde kırbaçlayan kimselerin yer aldığı bir mezhebin mensubu olan kişi. (ç. n.)

kadınları ve çocukları yazdı. Esrik itirafları ve eşit derecede esrik sırları yazdı. Evrendeki her şeyle tek bir kozmik birlik ânı yaşamak uğruna varını yoğunu feda eden insanlar yazdı. *Buchmendel*⁷ adlı novellasında kitaplara derinden bağlılığı, kendisini gerçek anlamda “sihirli bir ayaklı kitap katalogu” haline getirecek derecede aşırılığa varan bir adamı yazdı. Öykünün sonunda, Birinci Dünya Savaşı denilen “kan kırmızısı kuyruklu yıldızın” adamın bir Viyana kafesindeki gözlerden ırak hayatına çarpmasıyla kitapçının bir paçavra yığınınna dönüşmesi bir olmuştur.

Zweig da, kendisini yetiştiren “sapasağlam temellere oturtulmuş altyapıya” edebi bir başkaldırı olarak “hayatlarını, zamanlarını, paralarını, sağlıklarını ve itibarlarını heba eden – tutkulu ve sabit fikirli” karakterlere olan düşkünlüğünü ifade etmiştir. Otobiyografisinde, imparatorluğun genel anlamda dakikası dakikasına düzenlenmiş, olağanüstü derecedeki durağan halinin bir ikamesi olarak kullandığı Viyana’daki aile hayatını belirleyen ve insana dokunaklı gelen yanıltıcı güvenlik duygusunu ayrıntılı şekilde anlatır. Eleştirmenler bu, insanların rahat ve huzur içinde yaşadığı, “arada bir çıkan ufak tefek anlaşmazlıklara rağmen zenginler ve yoksullar, Çekler ve Almanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar barış içinde yaşıyorlardı” şeklinde tanımlanan eski Viyana tasvirindeki naiflik sebebiyle Zweig’ı topa tutmuşlardır. Doğrusu Zweig bu güvenlik dünyasının daima hayali bir durum olageldiğini söylemekte bilhassa dikkatli davranmıştı. Asıl anlatmak istediği, Hitler’in açığa çıkardığı gerçekler göz önüne alındığında insanın hayallere tutunarak daha iyi hissedeceği.

Güvenlik dünyası hakikatte bir fanteziye karşılık geliyorsa, belki de Zweig’ın tedirginlikle aradığı şey Ringstrasse’deki gerçekliğin egzotik bir karşıtlığı değil, dış görünüm açısından birbirlerinden ne denli farklılık gösterirlerse gösterebilirler, kendisine psikolojik olarak tanıdık gelen ortamlar olmalıydı. Zweig bir keresinde Romaine’e “Bilirsin, yaradılış itibarıyla fazlasıyla güçlü tutkuları olan bir insanım ve içimde şiddetin her türlüşünü barındırıyorum” diye itirafta bulunmuştu. Sadece kendisini büyük ölçüde zapturapt altına alarak “akla yakın bir yerde” durabilmeyi başardığını söylemişti.

7 Türkçede *Kitapçı Mendel* adıyla yayımlanmıştır (Yordam Kitap, Çeviren: Burhan Arpad - Ahmet Arpad.) (ç. n.)

Friderike, Zweig hakkında “Hayatım boyunca, kendine yaşamdaki sıradan zevklerden bu kadar azını layık gören başka bir insan tanımadım” ifadesini kullanmıştı. Zweig’in nezdinde tiyatro ve sinemanın fazla bir çekiciliği yoktu. Sürekli kendi piyano çalışmalarına yeniden başlamak istediğini söyleyip duran bu müzik âşığı adam bir konsere gittiğinde birdenbire oturduğu yerde kıpırdanmaya başladı. Friderike, onun sonuna kadar dinlemeyi başardığı tek bir programı anımsamakta zorlanmıştı. “Vazgeçemediği purosunu yakmak istemiş olabilirdi; oradan erken ayrılarak hâlâ kendi içinde çalmakta olan melodileri kesintiye uğratacak sıkıcı sohbetlerden kurtulmak arzusunda olabilirdi.” Bununla birlikte, Friderike’nin söylediğine bakılırsa en yüksek ihtimal, müziğin, Zweig’in içindeki mümkün olan en kısa sürede tekrar kendi çalışmalarına dönme arzusunu harekete geçirdiği yönündeydi. Friderike’nin gözünde Zweig asla yerinde duramayan “tutkulu ve sabit fikirli” bir kişilikti.

Friderike ile Stefan’ın ilişkisi Birinci Dünya Savaşı’nın arifesinde başlamıştı. İlk kez 1908’de, Viyana’nın şık faytonlarını konvoylar halinde kendine çeken bir köy meyhanesinde tanışmış, bir halk şarkıcısının verdiği resital sırasında birbirlerine cilveli bakışlar göndermişlerdi. Aradan dört yıl geçtikten sonra bir kez daha bir restoranın bahçesinde birbirlerini uzaktan görmüşlerdi. Tesadüf eseri, Friderike’nin elinde Zweig’in Emile Verhaeren’in şiirlerinden yaptığı çevirinin bir nüshası vardı. Zweig ona baştan çıkarıcı bir tebessüm yolladı. Friderike ona uzun, satırlarından hayranlık akan bir mektup yazdı. Zweig cevap olarak o akşamın “kanat takmış ve büyülmüş” olduğunu yazdı ve onu çok yakında tekrar görebilme umudunu dile getirdi. Friderike, flörtlerini aktarırken üçüncü tekil şahsın ağzından “Kadın hayatında ilk kez olanca tutarlılığına ve kararlılığına rağmen bir lirik şaire ait olduğu her halinden anlaşılan o güzelim, yuvarlak el yazısını gördü” diye yazmıştı. “Mektup, üzerine bir arkadaşının onun için tasarladığı ve zamanla fazlasıyla tanıdık gelecek isminin başharflerinin yerleştirdiği ağır bir kâğıda, çoğu zaman kullandığı mor mürekkeple yazılmıştı.”

Friderike’ye o gece Stefan’ın kitabına ait bir nüsha yanı sıra hâlâ evli olduğu ilk kocası Felix von Winternitz de eşlik ediyordu. Friderike’nin sonradan anlattıklarına bakılırsa, o ve Felix “çocuksu bir gelişim evresinde” oldukları bir dönemde hayatlarını birleştir-

mişlerdi; Felix kendi genel kültür birikiminden memnun olmasına memnundu, ancak Friderike içten içe “olgunluk ve derinlik” hasretiyle yanıp tutuşmaktaydı. O döneme ait fotoğraflarda Friderike özgüvenin pekiştirdiği, incelikli bir güzelliğe sahip bir kadındır. Aşırı derecede çıkık elmacık kemikleri, birbirine yakın siyah gözleri, ince dudakları ve alagarson kesilmiş siyah saçlarıyla kedilik bakımından Stefan’dan aşağı kalır yanı yoktur, fakat kendisi daha dişli bir kedidir: Stefan, Sèvres porselenindense, Friderike Mısır’ın damarlı akik taşındandır.

İlişkileri düzensiz bir çizgide ilerledi. Friderike’nin evli bir kadın ve genç bir anne olması yetmezmiş gibi, Stefan da Parisli bir kadınla ilişkisinin olduğunu açıklamıştı. Ve aralarındaki gönül ilişkisine ilk başlarda verdiği tepki sevinçten havalara uçma halinin çok uzağındaydı. Hâlâ aşklarının pembe günlerindeyken bile günlüğüne “İçinde yaşadığım ruh hali inişsiz-çıkışsız ve donuk” kaydını düşmüştü. Anlamli bulduğunu iddia ettiği yegâne unsur, yaşadığı rastlantısal cinsellik maceralarıydı ve bunları da sırf içerdikleri risk faktörü sebebiyle tercih ediyordu. Ama Friderike büyük bir hızla ona bağlandı ve Stefan da onu kendinden uzaklaştırmadı. Friderike, onun ilişkilerine kısıtlayıcılık getirmeyen şartları kabul etti. Sonraki birkaç yıl içinde aralarındaki bağ gitgide derinleşti. 1916’da Stefan, başkentteki savaş ikliminden uzaklaşmak için gönüllü olarak önce Zürih’e, ardından Alpler’deki küçük bir inziva mekânına sürgüne gittiğinde Friderike de peşinden geldi ve aynı bahçede iki tane rokoko tarzında gözlerden uzak bina kiraladılar.

Friderike bir Yahudi ailesinden geliyordu, ama ilk evliliğinden önce Katolikliği seçmiş olması boşanmasını özellikle zorlaştırıyordu. En sonunda, 1920’de kiliseden muafiyet izni çıktığında, onlar bütün bir evlilik hayatlarını geçirecekleri eve çoktan yerleşmiştiler. Savaş sırasında Salzburg’a yaptıkları tesadüfi bir ziyarette, Salzburg’un Ortaçağ’dan kalma dar yollar kümesinin üzerinde tıpkı bir devin kamburu gibi yükselen sık ormanlıklı bir tepenin üstüne kondurulmuş kocaman sarı bir ev dikkatlerini çekmişti. Hülyalı ve yüksek konumu, mekâna bir büyülü şato havası katmaktaydı. Salzburg’un kendisi de Zweig’a modernlikle çağdışılığı, kuzeyle güneyi, dağla vadiyi ve hepsinden önemlisi

sanatla tabiatı bütünüştiren bir arabuluculuk şaheseri gibi gelirdi. Ateşkes'in ardından, Stefan o sihirli şatonun ta kendisine ait bir emlakçı ilanı gördü. Çift, sonradan içerisinde işgalcilerin yaşadığı on yedinci yüzyıldan kalma bir başpiskopos av köşkü olduğu ve savaşta elde ettiği kârı yatırabileceği gizli-saklı bir yere ihtiyaç duyan bir sanayicinin mülkiyetinde bulunduğu anlaşılan gayri-menkule balıklama atladı.

Kapuzinerberg damlara, yan duvarlara ve Salzburg'un yirmi üç çan kulesine tepeden bakmasının yanı sıra daha ilerideki, aralarında Freud'un *Düşlerin Yorumu* eserinin büyük bölümünü yazdığı ve Hitler'in tatil evini inşa ettirdiği Berchtesgaden'e yuvalanmış dağ sırasının da yer aldığı şahane manzaralı Alp dağlarını görürdü. Friderike, evlerinin "sınır ötesi" ve pan-Avrupavari karakteriyle övünürdü. Burası aynı zamanda nitelikleri itibariyle bir inziva yeri ve sanatçılarla dünya çapında insanlığın iyiliğine çalışan kimselerden oluşan kendi seçkin çevrelerinin dışında kalan herkesi bu zorlu yürüyüşten caydırmak niyetiyle tasarlanmış bir kartal yuvası sayılırdı. Eve taşındıktan kısa süre sonra Stefan, morsalkımlarla kaplı balkona koymak için üzerine kendi kaleminden çıkmış veciz bir şiiri kazıtmak istediği bir güneş saati satın almıştı: "Güneş burada pek kısa bir süre kalır / Darısı senin başına, pek sevgili konuk."

Olayların zaman içindeki gelişimi, Zweig'ların evine ulaşmak için harcanması gereken çabanın burayı Stefan'ın hayranlarından oluşan ve gün geçtikçe artan kalabalıklar için daha cazip bir hac istikametine dönüştürmeye yaradığını gösterdi. Yaz ayları boyunca, evlerine çıkan çile yolunun kenarına sıralanmış banklar ünlü yazarla karşılaşmayı umut eden insanlarla dolup taşardı. İmza avcıları ve gelecek vaat eden sanatçılar –yaşlılar, dönüş yolculukları için para koparmak niyetindeki genç öğrenciler ve yanlarında Zweig'in kitaplarının sayfa uçları kıvrık nüshalarıyla ve kimi zaman aşk mektuplarıyla gelmiş kadınlar– ağır ağır dik tepeyi tırmanırlardı. Zweig, çalışmalarını ne kadar bölmüş olurlarsa olsunlar, bahçe kapısına kadar gelmiş hayranlarını geri çevirmeye dayanamazdı. Herkesi nazik şekilde ağırlama arzusuyla yaratıcı güçlerinin bir hiperaktif sempati tarafından harcandığı duygusu arasındaki sürtüşme 1920'lerde çoktan su yüzüne çıkmış vaziyettedir. Zweig, içedönük biri olmanın hayalini kurmaktan zevk alan dışadönük biriydi.

Friderike, en azından kendi tahminlerine göre, Zweig'ın iç huzurunun başlıca koruyucusuydu. Gündelik zahmetli işler – hizmetkârlarla ve malların aşağıdaki kasabadan hamallarla taşınmasıyla ilgili sorunlar– ve Stefan çalıştığı esnada herkesi sessiz tutmanın bitmek bilmeyen güçlükleri söz konusuydu. Stefan gürültüye hassasiyetiyle nam salmıştı. Richard Strauss ile birlikte çalışmayı seçtiği opera Ben Jonson'ın *Volpone*'sinden yapılmış – Zweig tarafından *Suskun Kadın* olarak yeniden adlandırılmış– bir uyarlamaydı ve kendisi, Salzburg'da sürekli çalan kilise çanlarının uğultusu yüzünden yaşadığı işkenceden esinlenmiş bir aryayı yazarken büyük bir haz duymuştu. Evlerine yıllar boyunca radyo girmemişti. Friderike'nin kızları evdeki huzuru bozacak tüm zevklerden mahrum edilmiş, Zweig'ın gramofonlardan gürültüyle kapılan kapılara kadar her şeye getirdiği yasaklamaların karşısında küskün bir surat asma tavrına mahkûm edilmişlerdi.

Gelgelelim, zaman içinde Zweig'ın yaşlanması, aile hayatından bıkkınlık getirmesi ve Avrupa'nın facianın eşliğine gelişine tanıklık etmesiyle birlikte sessizliklerin en büyüğü dahi Kapuzinerberg'deki gerilimleri hafifletemez olmuştu. 1926'da Charles Baudouin kendisini ziyarete geldiğinde, Baudouin'in yazdığına göre Zweig onu hemen “camdan sürme kapıları ve kafesleri olan, içerisinde koyu renkli ve hafif giysilerini kuşanmış kitapların evlerinde hissetmesi için hiçbir ayrıntının ihmal edilmediği uzun bir oda” olan kütüphanesine götürmüştü. Zweig o dönemde dostlarına bitmiş tükenmiş ve “her şeyin sonuna gelmiş” gibi hissettiğini, felaketlerin arasındaki geçici bir sükûnet devresinde yaşadığının farkında olduğunu ve kendisinin “nefretle dolmuş, bir kez daha dehşetle içi boşaltılmış, aptallığın saldırısına uğramış... mağlup bir neslin” mensubu olduğunu anlatıp durmuştu. “Ruhumuz, para oyunlarının anlamsız havai fişekleriyle yönünü kaybetmiş. Nasıl olur da, güçlerimiz bu denli kendi dışımızdaki gerçeklere saplanıp kalmışken, tamamlanmış... ve barış temelini üzerinde yükselen bir şey yaratabiliriz?” Zweig'ın sözleri önceki satırlarda adı geçen teolog Hans Rost'un dilini çağrıştıran çağrıştırmalarına, ancak Zweig'ın kendi neslindeki illeti teşhis ettiği noktada, papaz, kültürel yozlaşma çağının suçunu Yahudilerin üzerine atmıştır.

Yaklaşık olarak bu dönemde Zweig, dostu olan Belçikalı ressam Frans Masereel'e bir resmini yaptırmıştı. Friderike portreyi görünce dehşet dolu bir çığlık atmış, bunun Zweig'ı, annesi Chinatown'da tecavüze uğramış bir Amerikalı gibi gösterdiğini iddia etmişti. Zweig'ın güzel ve narin elleri bir kasabın elleri gibi kaba ve kemikli olarak resmedilmişti. Fakat Zweig tablonun kendi özündeki melez tabiata ve yabanılığa dair bir nebze hakikati yakaladığını hissetmişçesine onu sevmişti. Artık, kendi deyişiyle, Fransız şarabı ve mavi güney denizleri çarelerine başvurarak, eski içsel özgürlük duygusunu bulmak adına beyhude bir arayışın peşinde sürekli evden uzaklaşıyordu. 1931'de Zweig'ın gergin hali ve uzun süreli ayrılıkları Friderike'yi umarsızlığın eşğine getirdi. Friderike yılın son gününde Stefan'ın tatil için apar-topar Paris'e gidişinin ardından, kocasına "Ev artık benim yuvam olmaya yetmiyor" diye yazdı. "Burası bana ait değil; hem benim için fazla büyük; arada bir soğuktan donan ve içi titreyen bir ruha fazla bol gelen bir pelerinden farksız."

Ertesi gün Friderike, etrafındaki her şeyin sulu karda cam gibi bir buz tabakasıyla kaplı olduğunu bildirmek için ona tekrar yazdı. En zoruna gidense, Stefan'ın Noel zamanı onu soğuktan titrer halde bırakıp gitmiş olmasıydı.

Aslında Salzburg'un İsa'nın doğumunun kutlanabileceği muhteşem bir yer olması gerekirdi. Friderike "Acaba başka hangi ev bizim Kapuzinerberg'deki, kilisede son bulan bir Golgota⁸ yoluyla gelinebilen evimizden daha canlı bir bayram ruhunu yaşıyor olabilir?" diye düşünürdü. Her yer bitişikteki kiliseden yayılan ışığın altında pırıldayan kalın kar yığınlarıyla kaplanmış olurdu. Otuz kişiye armağanlar verilir ve aşçı, Stefan'ın en sevdiği bayram yemekleriyle dolu bir sofraya hazırlardı. Friderike yaşanılanları "Hatta köpeklerimize... ve bir sürü kedimize de hediye olarak sosis verilir ve mutlu bir heyecan yaşardık" sözleriyle anımsamıştır. İlk başlarında Stefan da "bu neşeli ruh haline iştirak ederdi." Sonra, hiç beklenmedik bir anda, birdenbire gitmesi gerektiğini

8 Kudüs'ün dışındaki İsa'nın çarmıha gerildiği tepenin adı; Çile Yolu olarak da tabir edilir. (ç. n.)

söylerdi. Alelacele küçük bir valiz hazırlar ve genellikle Münih yakınlarında, kutlamaların daha düşük yoğunluklu olduğu bir yere gitmek üzere evden ayrılırdı. Zamanla tatil dönemini Viyana'daki annesinin yanında geçirerek Salzburg Noel sezonundan tamamıyla uzak durmaya başladı. Friderike'nin sonraları gözlemlediği üzere Stefan'ın, depresif eğilimleri sebebiyle “neşeli insanların ve oyunlar oynayan masum çocukların görüntüsü karşısında tüylerinin ürpermesi” acı bir gerçektir.

Ne var ki, Friderike bir aralık ayında Viyana'daki aile evinde Stefan'a katıldıktan sonra kendi sihirli Noellerinin kocasına bu denli sıkıntı vermesinin derinlerde yatan sebebini kavrayabildi. Çift, birlikte oturmuş Stefan'ın annesi Ida'nın hizmetkârlar için konulmuş küçük bir ağacı süslemesini seyrederek birdenbire Stefan parlayarak “Aynısını kendi çocuklarına da yapmış olsaydı, ne güzel olurdu” demişti. Stefan içini açtıkça, bütün bir yetişme dönemi boyunca kendisi ve ağabeyinin Noel arifesinde pencere-lerden dışarı baktıkları, başka çocukların yaşadığı evlerin bayram ışıklarıyla pırıl pırıl olduğunu gördükleri halde ikisinin de hiçbir şekilde kutlama keyfi yaşamadıkları –ağaçlarının olmadığı ve tek bir hediye almadıkları– ortaya çıkmıştı. Stefan, kendi çocukluğunu dev papyonlar ve düğmeleri boğazına kadar iliklenmiş kadife takım elbiseler içinde, aile ortamında sosyalleştiği ya da ailenin onca zenginliğine rağmen her zaman paylaşmaya mecbur olduğu bir yatak odasına kapandığı anlamsız bir hayat yaşayarak geçirdiğini düşündükçe, o günün özgürce hayatın tadını çıkaran gençliğine duyduğu kıskançlığı itiraf etmiş ve gitgide daha çok bastırılmış öfkesi açığa çıkmıştı.

Noel ağacı, Zweig'in zihninde ona çocukluğunun parçası *olama-*mış her şeyi anımsatan madlen bisküvisinin zıddı⁹ bir işlev yerine getirirdi; bu eksiklerin başında, güvenli ve kişiyi besleyen bir ev ortamı geliyordu. Zweig'in gençliği boyunca yaz tatilleri, içinde akrabaların, hizmetkârların ve sayılamayacak kadar çok sayıdaki sandığın bulunduğu hantal bir resmi geçit töreniyle bir su kenarından başka bir su kenarına yapılan tek bir uzun göç yolculuğundan

9 Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* eserinin ilk cildinde, anlatıcının çayına batırdığı madlen bisküvisi geçmiş zamanı çağrışımlar yoluyla algılamasını sağlar. (ç. n.)

ibaretti. Trenlerin sürekli değiştirilmesi, yaşanan stres ve heyecan bakımından bir itiş kakış talimine dönüşmüştü. Zweig'lar deniz kenarındaki bir beldeden ayrıldıktan sonra tekerlemeyi andıran bir isme sahip Bohemyalı bir hizmetçiyi –artık nasıl olduysa– orada unuttuklarını fark edip, tekrar başlangıç noktasına geri dönmek ve kadının en sonunda ortaya çıktığı âna kadar mümkün olan en yüksek sesle onun adını bağırarak kasaba çığırtkanını tutmak zorunda kalmışlardı. Bu tatillerde eşzamanlı olarak hem ailenin içinde klostrofobik boğulma, *hem de* aile tarafından dışlanma vesileleri olma sanatı başarıyla icra edilirdi. Bir keresinde Friderike ile Marienbad'da bulundukları sırada Stefan, yetişkinler kasabanın en havalı restoranlarında kendilerine ziyafet çekerken, çocukların yemeklerini dadılarıyla birlikte yemeye mecbur bırakıldığı mütevazı hanları göstermişti. Konu doğa olduğunda bile, Stefan röntgenci hazların dışında kalan her şeyden mahrum bırakılırdı. Güzel dağları görmeye gittiklerinde, o ve ağabeyinin zirvelere uzun uzun bakmasına izin verilir, ama buralara tırmanmaları yasaklanırdı. Denize gittiklerinde annesinin endişeleri oğlanları dalgaların içinde oynamaktan alıkoyardı. Yapıp ettikleri her şey hayatın en güzel lezzetlerinin dışında bırakılma örüntüsünü pekiştirecek nitelikteydi.

Friderike'nin tahminlerine göre, Stefan Zweig çocukluğuna saplanıp kalmış biriydi: Talihi onun kadar yaver gitmemiş birtakım kişilerin gözünde şımarık bir hanım evladı olsa da, gerçekte hepsinden insafsızca yoksun bırakılmış bir çocuktu. Mutlu Noellere tahammül edemiyordu, çünkü bunlar kendi annesinin ona vermediği Noelleri anımsatıyordu. İda, Zweig'ın aldığı duygusallıktan uzak eğitimin baş suçlusu olarak karşımızda durur. Friderike'nin sözcükleriyle “Aşırı derecede inatçı biri” olan kadında “ihtiyarlığında bile azalmayan, kontrol altına alınamaz ve dizginlenemez hayat enerjisi” vardı ve bu durum da “çoğu zaman oğluna büyük eziyet veriyordu.” Stefan'ın her daim “Annesinin tam zıddı... ‘Suskun Kadın’ı arzulamış olmasına” şaşmamak gerekirdi. Friderike “Sessiz ve sadık Lotte, bu idealize edilmiş kavramı Stefan'ın hayatının son yıllarında fazlasıyla trajik biçimde gerçeğe dönüştürdü!” sözleriyle acısını dile getirmiştir.

Ancak bu ortalık karıştırıcı itham araya cin fikirli bir hamle sokuşturur: Friderike ilk başlarda Stefan'ın Noel'den bucak

bucak kaçışını “bir Hristiyan bayramına duyulan bilinçaltındaki antipatinin” sonucu olarak gördüğünü kabul eder, “fakat ağaç Yahudi aileler tarafından evrensel olarak benimsenmemiş miydi?” diye sorar. Aslına bakılırsa, durum tam olarak öyle değildir. Tutuculukla uzaktan yakından ilgisi olmayan babamın ailesinin hiçbir zaman bir Noel ağacı satın almadığı kesin bir gerçektir. Babam Viyanalı Yahudi arkadaşlarından neredeyse yarısının evinde Noel ağacının bulunduğunu anımsıyor. Bu insanların mallarına el konulmasındaki ve yok edilişlerindeki feci ironiyi iyice görünür kılmanın bir yolu olarak Viyanalı Yahudilerin hayatlarında var olan asimilasyon duygusunu abartmak gibi bir alışkanlığımız var. Büyükbabam, Birinci Dünya Savaşı’ndaki üstün hizmetlerinden dolayı Kayser’den¹⁰ almış olduğu madalyaların kendisine Nazi zulmünden bağışık olma garantisi sağladığına yürekten inanmasıyla kendi Yahudi akranlarının içinde tipik bir örnek olarak sivrilir. Fakat devletin sizi koruyacağı taahhüdüne beslenen inanç, çoğunluğu oluşturan nüfusla uyumlu biçimde kaynaşma ya da halkın geleneksel kutlamalarında insanların sizi neşeyle bağırmasına basması düşünüyü kurmakla aynı şey değildir. İkinci yanlış anlamaysa Viyana’da bile ender rastlanan bir durumdu. Sanat tarihçisi Ernst Gombrich orada Yahudi karşıtı hislerle lekelenmemiş tek bir Viyana eğlencesinin olduğunu anımsıyor: Gombrich, “Müzik çevrelerinde hiç kimse bir başkasının kökenine dair sorular sormazdı” diye yazmıştı; “doğal olarak, içlerinde Yahudiler ve Yahudi olmayan kimseler vardı ve bir arada müzik yaparlardı ve olup biten bundan ibaretti.” Müzik sayesinde ırk bilincinden azade olma hali, dinletinin sonuna kadar oturacak sabrı olmasa da, Zweig’in bu çıkış yolunu idealize etmesinin ardındaki gerçekleri anlamamıza yardımcı olabilir.

Yahudilerin ekonomik faaliyetlerine yönelik düşmanca tutum, Hitler’in yükselişinden çok önce Avusturya’daki genel söyleme tümüyle nüfuz etmişti ve bu durum, genellikle bayram zamanlarında daha kötü bir hal alırdı. Viyana’nın yeni yüzyılın başındaki belediye başkanı ve açık bir Yahudi karşıtı olan Karl Lueger’in bir destekçisi, “Noel ağacının altında bir Yahudi tarafından satın

10 Avusturya imparatoru. (ç. n.)

alınmış bir armağanın bulunması halinde, Hristiyan Noel Yortusu kutlamaları kirlenmiş olacaktır” açıklamasını yapmıştı. Nazizm 1932’de Viyana’daki ilk gövde gösterisini yaptığında, Yahudilerin mülkiyetindeki mağazalara girip çıkan Noel alışverişçilerine göz yaşartıcı gazla müdahale edilmişti. Katolikliğin daha güçlü olduğu ve politikanın gericilikle daha çok bağdaştığı kırsal kesimde, birtakım rahipler hâlâ cemaatlerine Yahudilerin boynuzlarının çıktığını ve onların gerçek insanlar olmadıklarını anlatıyordu. Şeytanlaştırma faaliyeti büyük Hristiyan bayramlarında iyice şiddetlenirdi. Üstelik Viyana’daki çok sayıda Yahudi karşıtı kuruluş, Yahudilerin işyerlerini hedef alan ve bütün bir yıla yayılmış boykotlar düzenliyordu. Resmi politika bu gibi eylemleri men etmiş olsa dahi, güçlü bir varlık gösterdikleri tıp gibi mesleklerde, Yahudilerin kariyerlerinde ilerlemesinin önü bireysel hareket eden Yahudi karşıtlarınca kapatılıyordu. Ve bir de, şehrin kamusal alanlarında ve gündelik hayatın içinde cereyan eden Yahudi karşıtı nezaketsizlik örnekleri vardı. Babam, evlerinin önündeki parkta bir çocuğa saati sorduğunu ve daha çocuk cevap veremedi babasının oğlanı kolundan tuttuğu gibi götürmesini bugün bile hatırlar. Adam oğluna, “Biz Yahudilere saatin kaç olduğunu söylemeyiz” demişti. Babam bu düşmanca muameleyle baş etmek zorunda kaldığında topu topu altı yaşındaydı.

Hükümetin toplantı odalarında Yahudi karşıtı çıkışların sayısı o denli artmıştı ki, bunlar zaman içinde bir oyun karakterine bürünmüştü. Bir keresinde bir parlamenter, olağan bir kanun maddesinin öncesinde yeni bir Yahudi aleyhtarı tedbirin tartışılması teklifini getirdiğinde meclis sözcüsü onun ricasını “Olmaz, sevgili beyefendi; önce iş, sonra eğlence” sözleriyle geri çevirmişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına yakın tarihlerde çıkan bir Yahudi aleyhtarı kanun tasarısında, Avusturya’daki tüm Yahudilerin denize açılacak ve batacak bir gemiye doldurulması fikri ortaya atılmıştı.

Gelgelelim, düşmanca bir Yahudi karşıtlığının bunca zamandır Viyana’nın her yanını sardığını kabul ediyorsak, bu durumda eşit derecede can sıkıcı bir soruyla karşı karşıya kalmaz mıyız? Yahudi karşıtlığının, Viyana’daki Yahudiler ile Yahudi olmayan bireyler arasında sürdürülen ortak yaşamı yok etmek üzere durduk yerde patlak verdiği hayalini kurmayorsak, önümüze bunun tam tersi bir sorun çıkar: Nasıl olmuştu da, Avusturya’daki Yahudiler bilerek ve

isteyerek kendilerini bekleyen yazgıya bu kadar kör olabilmişlerdi? Patolojik inkârın hangi derecesi onlara her yeri sarmış nefretin zehirli belirtilerini görmezden gelme iznini vermişti?

Zweig hatıratında Hitler'in adını ilk kez ne zaman duyduğunu hatırlayamadığını itiraf eder. Bir gün Bavyalı bir tanıdığı, Cumhuriyet'e karşı çıkan Hitler adındaki kaba bir kışkırtıcının kavgalı dövüşlü toplantılar yaptığından ve Yahudi karşıtı hisleri kışkırttığından söz etmişti. Zweig bu haberlerle zihnini meşgul etmemişti. "Yüzlercesi her tarafta, fokur fokur kaynayan bu karmaşa kazanında küçük kabarcıklar oluşturmuş ve patlar patlamaz da Almanya'nın kapanmamış yaralarının içten içe koktuğunu açığa çıkaran pis bir kokudan başka bir şey bırakmamıştı arkasında" diye yazmıştı.

Benzer şekilde, Viyana'da Yahudi karşıtlığının geniş bir alana yayılmış varlığının ta kendisi, olayların karanlık bir seyre gireceğini öngören bir kırmızı bayrak yerine geçeceğine, insanları Yahudi aleyhtarı söylemlerin gün gelip de tehlike arz edebileceği fikrine karşı hissizleştirmiş olmalıydı. Viyana tarzı Yahudi karşıtlığı, işlerin Avusturya başkentinde eskisi gibi yürüdüğünün bir işaretiydi. Ne var ki, Yahudilerin hiçbir şekilde, rutin Yahudi karşıtlığının eninde sonunda tamamıyla yeni bir paradigmanın habercisi olabileceğini öngörecektir imkânları olmasa da, kente işlerin yolunda gitmediğine dair bir duygu hâkimdi. Karl Kraus bir keresinde "Viyana'yı her zaman hataları yüzünden suçlamak haksızlık olur, zira buranın iyi tarafları da suçlanmayı hak eder" diye veciz bir laf etmiştir. Kraus, kendi memleketindeki durumla Almanya'daki durum arasındaki farkı tahlil ederken "Prusya: Hareket serbestisinin bir ağızlıkla mümkün olduğu yer. Avusturya: Çılgılık atma izninizin olduğu tecrit hücresi" yorumunu yapmıştı. Zamanla iki devleti birbiriyle karşılaştıran başka bir nükteli deyiş halk arasında yaygınlaşmıştı: "Almanlardan müthiş Nazi, berbat Yahudi karşıtı çıkar; Avusturyalılarından berbat Nazi, müthiş Yahudi karşıtı çıkar." Avusturya'ya özgü Yahudi karşıtı düşünce, başta Hitler olmak üzere, her zaman için Nasyonal Sosyalistlerin lider kadrosuna esin kaynağı olmuştur. Ve Avusturyalıların, Anschluss'un ardından Yahudi karşıtı teoriyi süratle ve eksiksiz bir şekilde şiddet eylemlerine dönüştürmesi, Avusturyalı yoldaşlarının azıcık diz-

ginlenmesi kanaatinde olan kimi Nazi ideologlarını bile dehşete düşürmüştü. Viyana'da yapılan iğneleyici şakaların ardında yatan gerçek, kentteki ruhsal sıkıntının iyice güçlenmesine yaramıştı.

Belki de, Zweig'in Noel ağacının görüntüsü yüzünden yaşadığı hoşnutsuzluğun temelleri, Viyana'da ve Kapuzinerberg'de büyük coşkuyla kutlanan ritüele karşı benliğinin kendine bile itiraf edemeyeceği kadar derinlerinde varlığını sürdüren bir dışlanma hissine dayanmaktaydı. Belki de, bu durumun annesinin onun için yapmadığı şeylerden çok, Zweig'in annesinin ne olduğuyla ve kendisinin annesinden miras aldığı kimlikle yaşadığı çetrefilli ilişkiyle bağlantılıydı. Ve belki de Zweig, Ida'nın kente hâlâ tam anlamıyla ait olmadığı gerçeğini yüzüne vuran bir bayramda yalnız kalmasını istemediğinden Viyana'daki annesinin yanında olmak için Salzburg'dan kaçıp durmuştu.

Zweig'in aile geçmişine dair daha fazla bilgi gün yüzüne çıktıkça, sadece baba tarafından büyükanne ve büyükbabasının değil, aynı zamanda anne tarafından büyükanne ve büyükbabasının da hayatlarının çoğunu dini vecibelerini yerine getiren insanlar olarak yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Stefan doğduğunda Ida'nın annesi Josefine aileyle birlikte yaşamaya başlamıştı. Josefin ile Stefan, Stefan'ın yetişme döneminde birbirleriyle yakınlaşmıştı ve anneannesi öldüğünde ona kendine ait odalar kiralamasına ve kültürel alandaki tutkularının peşinden gitmesine olanak tanıyacak bir miras bırakmıştı. Zweig'in, büyük ihtimalle bir Noel ağacını süslemeyi pek kolay bir mesele olarak görmeyen ve Zweig'in annesinin de kendisine saygısızlık etmeyi hiç arzulamadığı bu kadınla ilişkisinin eserlerindeki Yahudi temalarına ilişkin daimi kaygılarını iyice pekiştirdiğine kesin gözüyle bakılabilir. Üstelik, Ida'nın kendi ecdadının geçmişine uzatmalı bağlılığına dair bir takım ipuçları mevcuttur. Friderike "Çoğu zaman kayınvalideme Viyana mezarlığında kendi annesiyle babasının kabrine yaptığı ziyaretlerde eşlik ederdim" diye yazmıştı. Aslında, kayınvalidesi bu uçsuz bucaksız mezarlıkta İtalya'daki gençliğini anlatmaktan hoşlanırdı. Friderike'nin, Ida'nın dinsel kimliğe karşı kayıtsız olduğuna dair tüm ısrarları bir yana, Zweig ve ağabeyinin bar mitzvah¹¹

11 Yahudilikte erkek çocuklarının yetişkinliğe kabul töreni. (ç. n.)

töreni yapılmıştı. Aile, Yom Kipur'da¹² oruç tutmuş intibainı vermektedir. Ve Zweig'ın, Friderike'ye yazdığı öfkeden deliye dönmüş mektuplardan bir tanesi, 1920'lerin ortalarında kaleme alınmış ve Viyana'daki zavallı annesini, etrafı oğlunun bir Hristiyan kilisesine girdiğini iddia ederek kötü niyetle onun huzurunu kaçırmaya çalışan “mikroplarla” sarılmış halde tasvir ettiği bir mektuptu. Stefan, “Şimdi de Alfred'e gizli gizli *ne zaman* vaftiz edildiğimi, bunun uzun zaman önce mi, yoksa yakınlarda gerçekleşmiş bir şey mi olduğunu sormuş” diye veryansın etmişti. Zweig 1931'de kendisiyle röportaj yapan bir gazeteciye, “hayatım boyunca Yahudi sorunlarıyla ziyadesiyle ilgilendim, bilincine vardığım andan itibaren damarlarımdaki Yahudi kanının her daim ziyadesiyle farkına vararak yaşadım” açıklamasını yaptıktan sonra “Acaba hangi insani sorun kişinin içine doğduğu ırk kadar büyük bir öneme sahip olabilir?” diye sormuştu.

Anne-babasının evinde ve genel olarak Viyana'da duyumsadığı güvensizlik hissi, kendisinin ve Friderike'nin Salzburg'da kurduğu yuvadan kopuşu ve onu benliğinden kaçıp gitmek isteğiyle dolduran kendine yabancılaşma fasıllarının arasında, Zweig'ın Viyana'da geçen tüm hayatı bir tür sürgünlük deneyimi olarak da görülebilir.

Zweig 1936'da, anayurdunu terk etmeden kısa süre önce son bir kez Salzburg'da arzı endam ettiğinde, Friderike “Kapuzinerberg'deki eski evde tam bir kaos yaşandı” diye yazmıştı. “İki gün boyunca bacadan, mektupların ve sayılamayacak kadar çok kâğıdın auto-da-fé¹³ işleminden çıkan dumanlar tütmüştü. Stefan orada öylece durmuş, ona sanki içindeki bir şeyi özgür bırakıyorlarmış duygusunu veren alevleri seyretmişti.” Kitaplarının binlerce cildi evden çıkarılıp –kimisi Avusturya Ulusal Kitaplığı'na, öbürleri Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ne olmak üzere– başka yerlere nakledilmiş, tüm bunlar olurken elyazması katalogları koleksiyonu ve “Tanrı bilir, daha neler neler” bir daha hiç bulunamayacak biçimde orta-

12 Günahlardan arınma ve kefaret günü olarak kabul edilen, Yahudi takvimindeki en kutsal gündür. Bir önceki günün akşamı başlayıp ertesi gece biten yirmi beş saatlik oruç süresince sinagogda dualar edilir. (ç. n.)

13 Engizisyonun kâfir olarak nitelendirilen kişileri yakarak öldürme uygulamasına verilen ad. (ç. n.)

dan kaybolmuştu. Büyük yangın sona erdiğinde Zweig tek başına evden çıkmıştı. Ona dağdan iniş yolunda rastlayan eski bir arkadaş Zweig'in yüzünde öylesine haşın bir ifadeyle karşılaşmıştı ki, korkmaktan kendini alamamıştı.

O halde, dünya tarihindeki olaylar onu gitgide daha çok köşeye sıkıştırdıkça Zweig'in kitap kapaklarının arasında özgürlüğüne kavuşma hasretinin daha bile şiddetlendiğine şaşmamak gerekir. Kitaplar için yazdığı güzellemede "Bir el sizi azat ettiğinde" diye sesleniyordu, "bir kalp size dokunduğunda, sizler gözle görülemez bir biçimde etrafımızdaki sıradanlıkları yıkıp geçer ve sözcükleriniz, tıpkı yanan bir savaş arabasındaki gibi, bizi yukarılara çekerek darklıktan ebediyete ulaştırır." Zweig'in kitapların sunduğu kurtuluşa dair bulduğu nihai metafor doğrudan Kitaplar Kitabı'ndan, Elişa'nın cennete yükseldiği Kralların alevler içindeki ateş arabası sahnesinden alınmıştır.

4. Bölüm

Seyyar Dölyatağı

1938’de seksen dört yaşında olan Ida Zweig, Ringstrasse sarmalında bir tur atıp, Rathauspark ya da Habsburg hanedanının eski özel saray bahçesi olan ve İmparatorluğun çökmesinden sonra halka açılan bakımlı Burggarten gibi, evinin yakınındaki bir parktan geçerek, sağlığı için yaptığı gündelik yürüyüşünü hâlâ aksatmadan yerine getiriyordu. Yaşı ilerledikçe bacakları biraz güçten düşmüştü ve kadıncağız, şehir plancılarının insanın birkaç saniyeliğine durup dinlenebileceği noktaları banklarla donatmış olmasına minnettardı. Hem gücünü toplamak hem de on altı yaşında bir kız öğrenci olduğu yıllardan beri yaşadığı bu kentin değişen manzaralarına biraz bakınmak için beş on dakikada bir duruyordu. Gördüğü binaların pek çoğu yeniydi. On yıllardır kent devasa bir inşaat alanına dönmüştü ve her yer, diplerinde tahta kaplamalardan ve kazıklardan oluşan karmakarışık yığınlar bulunan kocaman çukurlarla doluydu. Ida, Karl Kraus’un deyişiyle Viyana’nın “yıkılıp büyük bir kente dönüştürülmesini” kendi gözleriyle görmüştü.

Ida’nın orada geçen yaşamı boyunca kent merkezine inşa edilen görkemli yapıların büyük bölümü, kendisinin ve kocasının içinde büyüdüğüne benzer ailelerin siyasi ve kültürel ayrıcalıklar edinme yolundaki özlemlerini yansıtıyordu. Zweig’ların apartman katı, içerisinde şehir meclisinin bulunduğu muazzam büyüklükteki neo-Gotik Rathaus’un tam arkasında konumlanıyordu. Moritz’in, kendisi beş yaşındayken Moravya’daki Prossnitz’ten Viyana’ya gelmiş olan ailesi, bu bakımdan onun Brettauer klanına kıyasla daha tipik bir örnek sayılabilir. Zweig otobiyografisinde Moravya Yahudi cemaatini, 1860’lardan yirminci yüzyılın başlarına dek süren genişlemeci liberalizm devrinde kentin iskânına katkı sağlayan asli insan kaynağı olarak ayrı bir yere koyar. Moravyalılar erken bir zamanda kendilerini dinin katı dogmalarından kurtar-

mışlardı. Zweig'in belirttiğine göre onlar "çağın dini 'ilerlemenin' tutkulu yandaşları olmuş" insanlardır. "Vatanlarından Viyana'ya göç ettiklerinde buradaki yüksek kültüre inanılmaz bir hızla ayak uydurmuşlar ve kişiliklerini de dönemin ilerleyişine paralel olarak geliştirmişlerdi."

Kentteki yeni mimariye gelince, Zweig'in anımsadığına göre "ışıklı geniş caddeler, pırıltılı dükkânlar gurur ve ihtişamla" eski sarayların ve dini anıtların arasında yükseliyordu. "Fakat bu kentte eskinin yeniyle çelişmesi, el değmemiş bir doğada işlenmiş bir taş kadar önemsizdi. Burada, yabancı olan her şeyi konukseverlikle karşılayan ve kendini ona açan bu kentte yaşamak muhteşemdi." Zweig'in kendi gençliğinde hâlâ inşa halinde olan Ringstrasse, liberalleşmeyi politik misyon olarak benimsemiş ve sanata dindarlık derecesinde hürmet eden yeni ortasının yükselişini gösteren en çarpıcı mimari kanıttır. Neoklasik parlamento binasının önündeki yüksek kaideye elinde mızrak tutan bir Athena heykeli durur. Genç Klimt'in yeni Burgtheater için yaptığı freskler tiyatro tarihinin – zamanın Dionysos sunağının etrafındaki erotik toplanmalar kadar gerideki bir noktasına giden– panoramik, yoğun göndermelerle dolu bir görselini sunar. Üniversite binasındaki Rönesans motifleri, tarihçi Carl Schorske'nin sözcükleriyle "modern, akla dayalı kültür ile Ortaçağ'daki uzun karanlığın ardından seküler bilginin uyanışı" arasındaki evliliği kutlar gibidir. Ringstrasse binaları, başkalarının onları *kitsch*¹ ya da görkemli bulmasından bağımsız olarak, burjuva ideallerinin politikaya, eğitime ve sanata uyarlanmış hallerinin özene bezene düzenlenmiş bir resmi geçidi olarak karşımıza çıkar. Kraus "Viyana'da sokaklar kültürle döşenmiştir!" gözleminde bulunmuştu. "Başka kentlerde, olsa olsa sadece asfalt döşemeyi becerebilirler."

Bu demokrasi yüklü sembolizmin minicik bir zerresi, genç Adolf Hitler'i bile 1906'da kente ilk ziyaretinde Viyana'da kendine ait bir büyüleyici damarı keşfetmekten alıkoymadı. *Mein Kampf*'ta²

1 (Alnı.) 20. yüzyılda üretilmiş çeşitli nesnelerde ve mimari örneklerde rastlanan zevksiz, kökeni belirsiz ve estetik değer taşımayan bir sanat anlayışını nitelendirmek için kullanılan sözcük. (ç. n.)

2 Türkçede *Kavgam* adıyla yayımlanan, Adolf Hitler'in hayatını ve politik mücadelesini anlattığı otobiyografik kitap. Kitabın Almanya'da satışı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yasaklanmıştır. Bavyera hükümetinin kitabı basan yayınevleri hakkında Türk mahkemelerine açtığı davanın sonucunda kitabın Türkiye'de ba-

bunu “Saatler boyunca Opera’nın önünde dikilip durur ya da parlamento binasına hayranlıkla bakardım; bütün bir Ringstrasse, benim üzerimde *Binbir Gece Masalları*’ndan çıkmış bir peri masalı etkisi yaratırdı” sözleriyle anımsar. Hitler, böylesine güzel bir yer olarak gördüğü kente ikinci gelişinde Güzel Sanatlar Akademisi’ne giriş sınavına girmişti. Babasının onun bir devlet memuru olacağına yönelik planlarına her zaman kesin bir dille karşı çıkmıştı. Bir devlet dairesinde oturup bütün hayatını muhtelif formlar doldurarak geçirme düşüncesinin bile onu esnemekten hasta ettiğini yazmıştı. Daha on iki yaşındayken, günün birinde sanatçı olmayı kafasına koymuş ve o zamandan başlayarak ressamlık ve teknik ressamlık becerilerini geliştirmeye çalışmıştı.

Hitler içinde “heyecan, sabırsızlık ve gururlu bir kendinden eminlik” karışımıyla başvurusunun sonuçlarını beklerken, gözleri Viyana’nın peri masalından çıkma manzaralarıyla bayram etmişti. Reddedildiğini öğrenmek, yazdıklarına bakılırsa, onun için “hiç beklemedik bir haberd. Ama ne olursa olsun, her şey buraya kadardı, nokta.” Hitler’in Viyana’daki anlı-şanlı sanat okuluna girememiş olması hakkında pek çok yorum yapılmış olsa da, reddedilmesinin ona yaşattığı büyük şok da eşit derecede önem taşır. Akademi ile olan deneyimi Hitler’e dünyanın kendisinin inandığı gibi bir yer olmadığını göstermiştir. Ringstrasse’nin ıslıl ıslıl manzarası *Binbir Gece Masalları*’ndan fırlamış bir *fanteziydi*. Viyana, görünen o ki, kendini seve seve herkese veren bir kent değildi. Kendisine sanatını bu şehirde geliştirme şansı verilmesinin olasılıklar dahilinde bulunmadığını idrak eden Hitler’in, Viyana’yı zihninde kuluçkaya yatmış tasarıya uygun şekilde dönüştürme düşüncelerine kapılması bu âna denk gelir.

Hitler annesinin 1908’deki ölümünün ardından akademiye yeniden başvurmak niyetiyle kente geri döndü. Ancak bu kez ön çizim sunumu standartların altında bulundu ve sınava girmesine izin verilmedi. Hitler beş yıl süresince Viyana’da kalıp mimarlık kariyerine bir başlangıç yapabilmek için canını dişine taktı. *Mein Kampf*’ta “beni huzurlu bir hayatın boşluğundan koparıp aldığın ve bu ana kuzusunu rahat ve sıcak yatağından çıkardığın için”

sözleriyle Dertler Tanrıçası'na teşekkürlerini sunmuştur. Viyana hakkında "hayatımın en zor ve en esaslı okuluydu ve her zaman için de öyle olmuştur" gözleminde bulunmuştu. Kendisi bu zorluğun sonuçta onu güçlü birine dönüştürmeye ve *sertleştirmeye* yaradığını tekrar tekrar anlatmıştı.

Çok geçmeden elindeki avucundaki az miktarda paranın suyunu çekmesiyle Hitler kendini "sayesinde sonradan kendileri için savaşıcağım insanlarla tanıştım" sözleriyle anlattığı sefaletin ve yokluğun dünyasında buluverdi. 1850 ile 1900 arasında Viyana'nın nüfusu dört katına çıkmıştı ve artık iki milyonu aşkın nüfusuyla Avrupa'nın dördüncü büyük kentiydi. Viyana'da cılgınca bir tempoda devam eden yeni bina faaliyetlerinin büyük çoğunluğu aslında kentin iç halkalarının dışında yer alan gece-kondulardan ve toplu konutlardan oluşmaktaydı. Hitler aşevlerinde yemek yedi. Parktaki banklarda –kimi zaman, belki de Ida'nın sonraki yıllarda gücünü toplamak için mola vereceği aynı banklarda– uyudu.

Hitler'in Almanya'daki uzun süreli kalışının ardından Ida'nın seksen dördüncü yaş gününü kutladığı yıl Viyana'ya dönüşü, kentteki ilk ırk temizliği kanunlarının kabul edileceğinin de habercisiydi. *Dünün Dünyası*'nın başka hiçbir yerinde Zweig'in anlatımı Hitler'in daha kentin efendisi olmasının üzerinden bir hafta geçmeden Yahudilerin kamusal alandaki banklarda oturmasını yasaklama emri verişini anlattığı satırlarda olduğu kadar yoğun bir öfke saçmamıştır. Yahudilerin işyerlerine el koyma, ellerindeki sanat eserlerini toplamak gibi suçlar hiç değilse kişisel hırs ve yandaşların sadakatini satın alma gereksinimi mantığıyla açıklanabilirdi. Nihayetinde, Hermann Goering kendi muhteşem resim galerisini bu şekilde kurmuştu. "Fakat yaşlı bir kadına ya da yorgun bir ihtiyara bir dakika soluk almak için bankta oturmayı yasaklamak yirminci yüzyıla ve milyonlarca insanın çağın en büyük şahsiyeti olarak taptığı bir adama nasip olmuştu."

Ida'nın Viyanası'na ait unsurlar, tıpkı bir çocuk oyunundaki dekorlar gibi, birer birer elinden alınmaktaydı: Banklar, sinema binaları, restoranlar, tiyatrolar, opera, tramvaylar, çocuk parkları. Yaşlı kadın bir süreliğine, şehir adeta kendisinin etrafında gözden kayboluyormuş, ama insanlar büyük kalabalıklar halinde artık

onun giremediği kapılardan girip çıkıyor ve köprülerden geçiyorlarmış hissine kapılmış olmalıydı. Aslında kayıplara karışan, küçülen, silinen, bir hayalete dönüşmekte olan ve hâlâ kendi memleketinde olduğu halde Viyana'dan sürgün edilen Ida'nın kendisiydi.

“Çok şükür ki annem, böylesi zorbalıklara ve aşağılanmalara uzun süre katlanmak zorunda kalmadı” diye yazmıştı Stefan. “Viyana'nın işgalinden birkaç ay sonra öldü.” Annesinin ölümüyle Anschluss'un neredeyse eşzamanlı gerçekleşmesi, onun üzerinde güçlü bir etki bıraktı. Aslında, annesi ölüm döşeğindeyken Zweig'ın Ida'nın başucunda olabilmek için Viyana'ya dönemeyişi, –artık Avusturya sınırından bir Yahudi olarak geçmesi, tutuklanması ve bir toplama kampına gönderilmek üzere sınırdışı edilmesi anlamına geliyordu– bundan böyle gönüllü bir göçebe değil, hakiki bir sürgün olduğu gerçeğinin kafasına dank etmesine yol açmıştı. Annesinin ölümünü bildiren telgrafın eline geçmesinden kısa süre sonra Londra'da Zweig'ın yanında bulunan bir arkadaşı, onun hiç konuşmadan ya da söylenilen herhangi bir şeyi dinlemeden bir saat boyunca oturup önüne baktığını, tüm bu süre zarfında “büyük bir asabiyetle avuçlarını ovuşturduğunu” anlatmıştır.

Ida'nın yaklaşık olarak Stefan'ın doğduğu dönemde çekilmiş bir portre fotoğrafında onu göğüs kısmında zarif çiçekler bulunan dar bir siyah elbisenin içinde ve başında, kuştüyünü andıran siyah saçlarının içine örülmüş tek bir çiçekle görürüz. Bir yerde oturmaktadır; kucağına koyduğu sol eli, kapalı siyah bir yelpazeyi tutmaktadır ve sağ elinin parmakları onlarla buluşmak için hafifçe yana eğilmiş yanağının altında kıvrılmıştır. Kapalı dudaklarının arasından yansıyan hülyalı, hafiften arzulu bir tebessümle gözlerini kameraya dikmiştir. Biçimli endamı ve tutkulu bakışlarıyla, zarif ve baştan çıkarıcı, ancak gösteriştense uzak bir kadının görünümüne sahiptir. Gerçekten de, Ida'nın tek bir broş ya da kolye dışında bir şeyler takıp takıştırması ender rastlanan bir durumdur. Ida'nın meraklı siyah gözleri, yanaklarındaki hafif tombulluk ve dudaklarında gezinen ikircikli ifadesiyle, Stefan'ın kendini şehvetli bir melankolide kaybetmiş gibi durduğu portre fotoğrafları arasında

–sanki oğlu annesinin görüntüsünü kendisine model almış gibi– büyük bir benzerlik bulunur.

Ailenin yaşadığı apartman katı çoğu zaman insanlarla dolup taşardı ve içeride akrabaların ve Moritz Zweig’in mesleki konumuna uygun düşen hukuk, ticaret ve finans alanlarından arkadaşlarının bol konuşmalı buluşmalarında bir araya gelmiş bir kalabalık olurdu. Zweig’in ağabeyi Alfred sonraki yıllarda kendi sosyal çevrelerini “Baştan sona birinci sınıf Yahudi burjuvazisi” sözleriyle tarif etmiştir. Ida ise birden ayağa kalkar ve doğru düzgün bir özür lafı etmeden sinemaya gideceğini söylerdi. Tek başına, apartmanlarının ön cephesini süsleyen heybetli taşan bakirelerin altından geçip aceleyle kendini dışarı atar ve titrek siyah-beyaz ışıkların karşısında mest olmuş halde saatler boyunca oturacağı Viyana’daki yeni sinemalardan birinin karanlık mağarasına girmek üzere yola koyulurdu.

Uzun yıllar sonra Ida’nın filmlere karşı dizginlenemez tutkusunun bir engellilik halinden kaynaklandığı ortaya çıktı. Stefan’ın doğumunun ardından Ida’nın orta kulakta doku sertleşmesine kadar ilerleyen bir hormon dengesizliği yaşadığı anlaşıldı. Semptomlar doktorlar tarafından yanlış yorumlandı ve kısa süre sonra Ida şiddetli sağırılık evresine geçiş yaparak konuşmaları anlayabilmek için bir işitme borusuna muhtaç hale geldi. İşitme kaybından mustarip çoğu insanda olduğu gibi, gürültü ona işken-ce gibi geliyordu. Ida evindeki uğultudan kaçıp, o dönem –sıkış sıkış, her an patlamaya hazır Viyana kentinde zor bulunabilecek bir sığınak durumundaki– sessiz film oynatılan sinemalarda huzur buluyordu. Artık anlayamayacağı müzik dinletilerinin ve tiyatro oyunlarının yerini sinema filmleri almıştı. Çoğu zaman siyahlar giyinen bu incelikli, tek başına kadının yıllar geçerken ve dışarıdaki dünya tanınamayacak kadar başkalaşırken oturup art arda filmler seyreden imgesi fazlasıyla dokunaklıdır. Üstelik bu durum, Zweig’in sürgünün en dip noktalarındayken, bir arkadaşına sanatın kendisi için artık tamamıyla bir sığınak halini aldığını söylerken hissedilen yakarışıyla da örtüşür. Zweig “Artık sanatı afyon ve haşhaş yerine koymamdan ötürü terbiyesizlik ettiğimi düşünecek misin?” diye sormuştur.

Stefan’ın kendi doğumu ve annesindeki sağırlığın başlangıcı

arasındaki bağlantıya dair suçluluk hisleri beslemiş olması olası. Ne olursa olsun, Ida'nın yaşadığı işitme güçlüğü ve bununla ilişkili olarak yüksek seslere karşı hassasiyeti Stefan'ın en mahrem çocukluk yaşantılarının bir parçası olmuştur. Çağın normları göz önüne alındığında, sağırlığın onun açısından hem sosyal anlamda yalıtıcı, hem de utanç verici bir durum yaratmış olması muhtemeldir; Ida sağı solu belli olmayan ve tuhaf bir varlık olarak nam salmıştı. Stefan'ın çocukluğunda Ida'nın sonraki yıllarda kendini atıp huzur bulacağı sinemalar henüz inşa edilmemişti ve kadıncağızın üzerine sinmiş daimi huzursuzluk havası kısmen kaçış yollarının bulunmayışına bağlanabilirdi. Stefan'ın kendisi de başkalarının üzerinde aynı izlenimi bırakırdı. Biyografi yazarı Antonina Vallentin, insanın Zweig ile bir araya geldiğinde hep yandaki odada yarı yarıya toplanmış bir valizin hazır beklediği hissine kapıldığını anlatmıştı. Ve Stefan'ın seslere karşı aşırı duyarlılığını da annesinin sağırlığı bağlamında değerlendirmek gerekir. Kişinin işitmesi gerekenleri işitememesinin yaşattığı acı verici duygu ve tahammül edebileceğinden daha fazlasını işitmeye mecbur kalmasının yaşattığı duygu birbiriyle derinden bağlantılıdır.

Friderike'nin de iddia ettiği üzere, Zweig'in sessizliğe ve suskun kadın idealine saplantılı olduğu doğrudur. Ancak Zweig açısından sessizlik, Friderike'nin bu kavramı kabaca sakın bir yuvaya ve çenesini ne zaman kapatması gerektiğini bilen bir kadına indirgeme siyle ima ettiğinden çok daha karmaşık bir mefhumdur. Sessizlik, Zweig'in zihninde bir dizi derinlikli mefhumla bir arada yaşamaktaydı. İlk sırada, bir keresinde “eziyetleri ve huzursuzlukları dindiren avuç dolusu sessizlikler” diye tanımladığı sevgili kitapları vardı. Onların ardından sessizlik ve içsel özgürlük; sessizlik ve sırlar; sessizlik ve iç dünyaya odaklanma gibi fikirlerin arasındaki derin bağlantılar gelirdi. Zweig'in annesi ne kadar konuşmuş ya da konuşmamış olursa olsun, sağırlığının onu bir tür sessizliğin içine hapsettiği ve zengin bir iç yaşam sürmeye yöneltmiş olduğu su götürmez. Ida'nın konuşmalarından öğrendiklerimiz, onun şairane hatıralara gönülden bağlılığını gösterir. Çocukluğunu Ancona'da geçirmiş Ida hiçbir zaman İtalyanca konuşma tercihindен vazgeçmemiş ve aile gondolunda tadına vardığı, rengârenk ışıklarla donatılmış teknelerde yapılan gece sefalarını yad etmekten büyük

bir zevk almıştır. Ida, çocukluk evindeki en sevdiği yemekler olan risotto'ya ve enginara düşkünlüğü sebebiyle Viyana'daki akranlarının arasında egzotik bir karakter olarak görülmüştür. (Sonraki yıllarda, Stefan da tarihi gerçeklerle enginar arasında bir benzerlik kurmuştu: Geçmişimize dair hikâyeleri kuşatan katmanlar birer birer soyulabilir, diye yazmıştı, ancak içteki nihai katmana hiçbir zaman ulaşamayabilir; bu sebepten dolayı tarih, demişti Zweig, daima belirli bir miktardaki sanatsal kurmacadan payına düşeni almak durumundadır.) Friderike, Ida'yı babasının izinden gitmiş Stefan'daki ayakları yere basan gerçekçiliğinin taban tabana zıddı olan "masallardan zevk alan" bir karakter olarak anlatır. Gelgelelim, Zweig'in *Dünün Dünyası*'nda kişisel tarihini anlatma biçiminin ayırt edici nitelikleri arasında yer alan ve kendisinin de tarihin doğası itibariyle gerekli olduklarını savunduğu bilinçli çıkarsamalar, yeni çerçeveye oturtmalar ve tartışmaya açık eklemeler, Stefan'ın bu bakımdan ne derece annesinin çocuğu olduğunu göstermektedir.

Zweig'in suskun kadın mefhumuyla idealize ettiklerini, salt söz konusu kadının dudaklarından dökülen sözcüklerin niceliğiyle düşünmek yerine, dünyasındaki pek çok şey çoğu zaman içinde kalan –hatta hiç anlatılamayan– bir kişi fikrini aklımıza getirmemiz gerekir. Zira hasretler ve büyük acılar ölçek itibariyle her zaman dilin boyutlarını aşmaktadır. Okurlar Zweig'in kurmacasında tekrar tekrar –üç örnek adı verirsek: *Bir Kadının Yaşamından 24 Saat*, *Korku* ve *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* eserlerinde– erkeklerin anlayışsızlığı ve toplum kuralları ya da her ikisi yüzünden tutkulu içsel yaşamlarını dünyadan yalıtmaya mecbur kalan, trajik, etraflarındaki insanların hisleriyle kıyaslanamayacak şiddetteki duygulanımlarıyla yaşamlarını zorunlu bir sessizlik içinde sürdüren, sempatik kadın kahramanlar keşfeder. Zweig'in toplumun anlayamayacağı, kendilerini etkin şekilde dilsizleştiren karmaşık, çalkantılı iç dünyalarını gizli gizli yaşatan erkek ve kadın karakterlere duyduğu yoğun sempati eserlerinin en güçlü bileşenlerinden biridir.

Evlerini dolduran ve Ida'nın huysuzluğuna bıyık altından gülen ya da bunu da kadının genel ayrıksılığının belirtisi görüp aldırış etmeyen sosyal çevre göz önüne alındığında, küçük Zweig'in anne-

sinin boş bakışlarının arkasında gerçekten nelerin olup bittiğini merak etmemiş olması mümkün müydü? O da evlerindeki gürültü misafir ağırlama durumundan sürekli rahatsızlık duymaktaydı ve kurtuluşu başlarda gündüz düşlerine ve sonraları, yaşı ilerledikçe yaratıcı işlere kaçmakta buluyordu. Ida'nın, kendisine her ne söylenmiş olursa olsun, söyleyemedikleri karşısında şaşkınlık, utanç ve merhamet hislerine kapılmamış olması mümkün müydü? Aralarındaki ilişkinin *gergin* olması sebebiyle, tüm bunları daha bile yoğun şekilde hissetmiş olmalıydı. Yaşı büyüdükçe bu dışlanma hissinin acısını annesinden çıkarmaya başladığını gösteren tekinsiz ipuçları mevcuttur: Annesinin onu şık kıyafetlerle süsleyip püsleme hakkına direndiğinde kendini otel odalarına kilitlemiş, yaşı büyüdüğünde ve kendi işini yapabilmek için rahat bırakılmak istediğindeyse annesini kendi yatak odasına kilitlemişti. (İlerleyen yıllarda odasına kapanıp Friderike'yle kızlarını görmeyecekti; bir keresinde onlarla günler boyunca konuşmayı reddetmiş ve bu olay, 1938'in yılbaşı arifesinde onaylanan boşanmanın resmi gerekçesini oluşturmuştu.)

Peki, bu kıran kırana savaşlar yaşandığında o sakın, büyük sanayici babası neredeydi? Kimileri onu yüzünde müstehzi bir eğlence kırıntısıyla aile melodramının arka planında duran ketum bir kişilik olarak anlatır. Belki de Zweig, bir miktar ağırbaşlılığın yanı sıra röntgencilere özgü duyguların sessizlik, kimi zaman zalimlik içinde uyarılması halini de babasından miras almıştı.

Zweig'in Berlin'in kötü mahallelerinde aradığı tehlike her ne olursa olsun, bunun aile evindeki duygusal şiddette bir karşılığı vardı. Zweig'in Viyana'dayken asla gerçek anlamda tadına varmadığı bir şeyi –başka bir deyişle, hoşgörüyü– bulduğu yer, yıllar sonra keşfettiği ve hatıratında “sonsuz gençliğin kenti” ve “evden uzaktaki evim” sözleriyle tarif ettiği Paris olmuştu. Gençliğinin Fransız başkenti hakkında “Kimse kimseden çekinmez, utanmazdı” diye yazmıştı; “en güzel genç kızlar bir zenciyle kol kola dolaşmaktan ve hemen yakındaki küçük bir otele girmekten çekinmezlerdi. Daha sonra patlak veren ırk, sınıf, uyruk gibi saçmalıklarla o tarihlerde Paris'te kimse ilgilenmezdi. Herkes dilediğiyle konuşur, hoşlandığıyla birlikte olur, başkalarının ne dediğine aldırmazdı.” Caddeler insanın adımlarını arkadan ittirir, ona her zaman yeni

bir şeyler gösterirdi. Paris, Zweig açısından bambaşka türden bir yuvaya dönüş sayılırdı. Kenti gerçek haliyle görmek, diye yazmıştı, Aristoteles'in *anagnorisis* diye adlandırdığı, yeniden tanımaya ve bütün estetik hazların en gizemlisine karşılık gelen durumun bir örneğiydi, zira kendisi daha oraya gelmeden önce kentin neredeyse tüm özellikleriyle sevgili kitaplarının sayfalarında karşılaşmış bulunuyordu.

Bir de, dış sessizlik ve içsel yaşam arasındaki ilişkiyle bağlantılı olan ve Zweig'daki etik tutarlılık kavramının temelini oluşturan sessizlik vardır. 1933 Mayısındaki kitap yakma olaylarının, "Alman olmayan ruha karşı eylemin" sonrasında bile Zweig bir arkadaşına o sıralardaki hayati önemde davranışın "beklemek, beklemek, sessiz kalmak ve yine sessiz kalmak..." olduğunu yazmıştı. "Bana kalsa, bu tür bir kamuoyu ilgisi olmadan da mutlu mesut yaşardım. Benim huzur ve sükûndan başka hiçbir şeye büyük bir değer atfetmeyen bir insan olduğumu bilirsin."

Böyle bir alıntıda, insana itici gelen bir apolitik tavır mevcuttur. Ancak kendini metheden çağdaşlarına duyduğu tiksintiye biçim vermek, Zweig'ın demagoji ve yaygara ile aklın sessiz sakin güçleri arasındaki tarihsel bağlantıyı işlediği uzun erimli çalışmasıydı. Bu düşünceler 1934'te yayımlanan *Erasmus* çalışmasında nihai şeklini almıştır.

Geriye dönüp bakıldığında, Zweig'ın *Erasmus* ile, Thomas Mann'ın yaşanan dönemin *fazlasıyla* aleni bir alegorisi olması gerekçesiyle kusurlu bulduğu (Luther'in bir bakıma Hitler'in fanatik öncüsü olarak karikatürize edilmesi) ve buna rağmen, 1936'lara değin Almanya'da satılmaya devam edebilecek kadar Nazi sansür memurlarını kör edebilen bir eser yaratmayı başarması takdire şayan bir durumdur. Joseph Roth kendi vahiy tarzındaki *The Antichrist*³ eserinin bölüm başlıklarında giriş yazısı olarak Erasmus'tan uzun alıntılar yapmıştı. (İlk alıntıda "Ah, kulakları daha ılımlı seslere sağır eden politik yaygaraların ve bağırış çağırışların ortasında acaba insan kimin için yazmalıdır" denilir.) E.M.

3 Deccal; Almancası *Der Antichrist* (1934) adıyla yayımlanmıştır. (ç. n.)

Forster, Zweig'in *Erasmus*'unu İngiliz okurlarına "parlak ve gerçek" bir tarihi çalışma olduğu kadar aynı zamanda kendisi de "Düşünce ve Anlayış" ya da "Tutku ve Güç?" şeklinde ebedi bir temaya kafa yormuş bir yazarın kişisel tefekkürü olarak tavsiye etmişti. Her ne kadar Zweig "cesur olmayan" ve "tavrını kesin şekilde ortaya koymayı sevmeyen" bir kişi olan Erasmus'un hatalarını saklamamış ya da Luther'i kötülememişse de, uzun vadede hoşgörünün insanlığın "yukarı doğru hareketindeki en önemli araç" olmasının sebebine açıklık getirmişti. "Bizi maymunlardan ayıran, insanları zorbalıkla yönetme gücümüz değil, onları anlama gücümüzdür" diye yazan Forster, Stefan Zweig'in hayatı boyunca bu ilkeye bağlı kalarak yaşadığını eklemiştir.

The New York Times Zweig'in Erasmus'unu, "trajedisi, çalkantılı dönemlerde orta yolu benimseyen kimselerinkiyle örtüşen büyük hümaniste dair insanı derinden etkileyen bir çalışma" olarak 1934 yılının Noel kitapları listesine almıştı. *Times*'ın kitap eleştirmenlerinden biri Zweig'in, Luther'in üstünlüğü ele almasında bizzat hümanistlerin taşıdığı sorumluluğu kabullendiğine dikkat çekmişti. Erasmus ve öteki hümanistler, diye yazmıştı Zweig, geniş anlamda insani ilerlemenin salt aydınlanmayla elde edilebileceğine inanmışlardı. Zweig, bizzat kendisine yöneltilmiş eleştirileri önceleyen sözcüklerle "hümanistler, medeniyetin etkilerine atfettikleri yüksek değerle, temel dürtüleri ve bunların ehlileştirilemez kudretini kaale almakta yetersiz kalmışlardır; derinliksiz iyimserliklerinin içinde korkunç ve neredeyse çözümsüz görünen kitle nefreti ve insanoğlunun ihtiras dolu psikozları problemini görmezden gelmişlerdir... İdealistlerden oluşan bu asil topluluk, halk devrimcilerinin hödükçe tesirlerine karşı etki bakımından bundan aşağı kalmayan güzellik silahıyla savaşacaklardır" açıklamasını yapmıştır. *Erasmus*'un yazımının sonlarında Zweig, tıpkı geçmişte hatalı yönlendirilmiş umutların ve aşırı incelmış duyarlılıkların hümanizmin felaketini getirdiği gibi, şimdiki zamanda da benzer umutların ve duyarlılıkların kendisinin ve çağdaşı olan dünya vatandaşı barış yanlılarının kuyusunu kazdığını görebilecek duruma gelmişti. Şayet bir hüküm vereceksek; Zweig'in bazen doğru tercihin üstün gelmemek olabileceği, başarısızlığın da insanı temize çıkaran ahlaki bir güzellik kazanabileceği savını dikkate almamız

gerekir. Zweig'ın Alman edebiyatını ele alan en önemli çalışmasının giriş yazısı olarak Nietzsche'nin "Yaşamayı bilmeyenleri seviyorum, isterse batan olsunlar, zira onlar aşanlardır"⁴ cümlesini seçmiş olması rastlantı değildir.

Söz konusu başarısızlık ve teslimiyet mefhumlarının Amerikan rüyasında o denli küçük bir karşılığı vardır ki, bunların Zweig'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde hissettiği yabancılaşmaya katkıda bulunmuş olması yüksek bir ihtimaldir. Onlar aynı zamanda derin bir Yahudilik kökeninden gelmiş kavramlardır. Bu bakımdan, Yidce edebiyatta "güçsüzlüğün erdemi, çaresizliğin gücü, mülksüzleştirilenlerin dostluğu, aşağılananların ve yaralanmışların kutsallığı" olarak göklere çıkarılan halin Zweig'ın eserlerinde yinelenen bir tema olmasının sebebini açıklamaya yardımcı olurlar. Heykeltıraş Gustinus Ambrosi, "insan zihnindeki ebedi yolcu" sözleriyle tarif ettiği Zweig hakkında, onun en büyük zaafının içindeki kronik "kudretlilerin altında ezilme" duygusundan kaynaklanan güçten uzak durma tavrı olduğunu söylemişti. Fakat Zweig'ın, Nazilerle onların kendi kurallarıyla savaşılabilirliği düşüncesine nasıl tutkuyla karşı çıktığını gördüğümüzde, salt zayıflıktan daha fazlasının devrede olduğu ortadadır. Zweig, sessiz geri çekilişin bir ahlaki sağduyu biçimi yaratabileceğine ve yumuşaklık, alış yeteneği ve hatta aşırı hassas sinirler gibi klişe anlamdaki kadınsı niteliklerin etik bir amaca hizmet edebileceğine inanırdı. Franz Werfel, 1930'ların başındaki bir takım Nazi zorbalıklarının ardından kendisiyle bazı arkadaşlarının savaşın adını hevesle ağızlarına aldıkları bir anı anlatır. Werfel'in anımsadığına göre Zweig "sadece dudaklarına kadar bembeyaz kesilmiş ve dönüp gitmişti." Gerçekleştirdiği açıkça pasif bir protesto eylemiydi. Bu gibi aşırı hassasiyet içeren vasıflar kişiyi aynı zamanda insan kılığındaki bir çingıraklı koça dönüştürüyordu. 1936'da Zweig, Joseph Roth'a "Siyasi faciaların kokusunu önceden alabiliyor olmak, iltihaplanmış bir sinir misali bana işkence ediyor" demişti.

Hitler, sertlik ve güç mefhumlarını bir fetiş haline getirmiştir. (Bu kavramlara karşılık gelen Almanca sözcükler *Mein Kampf*'ta

4 Stefan Zweig, *Kendileriyle Savaşanlar – Holderlin – Kleist – Nietzsche*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, Çeviren: Nafer Ermiş. (ç. n.)

iki yüzü aşkın yerde geçmektedir.) Nazi retoriğine nüfuz etmiş eğitim saplantısı beden eğitimi her şeyin üzerinde tutar. Victor Klemperer, Hitler'in beden eğitiminin resmi dildeki karşılığı olan, *körperliche Ertüchtigung* deyişini, içindeki sert sesli ünsüz harflerin çıkardığı çatırtı ve gümbürtü yüzünden nasıl büyük bir tutkuyla sevdiğini yazmıştı. Thomas Mann'ın kızı ve kendisi de bir sanatçı ve aktivist olan Erika Mann, Jungvolk ve Hitler Gençliği'ne katılan oğlan çocuklarına nasıl şefkate olanca güçleriyle isyan etme –bir anne öpücüğünün bile insanı pelteleştiren sevgiyi telkin edebileceği– eğitiminin verildiğini aktarmıştı. Gençlere, ana kuzusu oğlanlara vurulduğu anda ağladıkları söylenmişti. “Onlar bir gece yürüyüşünün ya da savaş oyununun ne olduğunu bilmezler... Ana kuzuları başlarını yumuşak yastıklara koyar ve ipek yorganların altında uyurlar. *Jungvolk* delikanlılarıysa çetincevizdir.”

Başkalarınca hal ve tavır bakımından sık sık yumuşak ve kadınsı biri olarak nitelendirilen Zweig, Nazilerin çoktan sertlik rolünü kendilerine mal ettiklerinin farkındaydı. Bu feci bir akıbet anlamına gelse dahi, onlara karşı bir konum almak şarttı. Zweig 1934 yazında, kendi duruşunu Alman-Fransız yazar René Schickele'ye anlatmaya çalışırken “Ne yaparsam yapayım, her şeyi sessiz sedasız yapmaya uğraşıyorum... Bende sözümona kahramanlık denilenin zerresi bile yok. Ben doğuştan bir arabulucuyum ve kendi tabiatıma uygun davranmak zorundayım” diye yazmıştı. Faaliyet gösterebileceği tek alanın bağlantılar kurmak ve açıklamalar yapmak olabileceğini söylemişti. “Benden ne bir çekiç ne de örs olur” diye yazmış, kendisini “görevi, bütün görevler içinde en nankör ve en tehlikeli olan – ortada ve siperlerin arasındaki tarafsız bölgede bulunan, elini tetiğe koymayan” kişilerden biri olarak tarif etmişti.

1904 baharında bir gün yurtdışından henüz dönen Zweig, Viyana'daki Stadtpark'tan geçerken hiç yabancı olmadığı bir şahsiyeti görür gibi oldu. Çocukların kumlarda debelendiği ve ördeklerin küçük gölde vakvakladığı saatlerde, kıvrımlı yürüyüş yollarının kenarına sıralanmış büyük sanatçı ve siyasetçi heykellerinin yanından ağır ağır yürüyen ve örgü ören, kitap okuyan ya da dedikodu yapan bebek bakıcılarıyla mürebbiyelerin arasından

geçerek karşısına çıkan kişi, Zweig'in ilk editörü Theodor Herzl'den başkası değildi.

Zweig, Herzl'in yakınlarda bulunan *Neue Freie Presse*'deki ofisinden az önce çıkmış olması gerektiğini düşündü. Ancak, henüz birkaç yıl önce her halinden hayat fışkıran biri olarak anımsadığı bu adamın geçirdiği değişim korku vericiydi. Sakalları neredeyse hâlâ maviye çalan siyahını koruyorsa da –sonuçta adam daha kırk dört yaşındaydı– canlı adımlarının, fiziksel kıvraklığının yerinde yeller esiyordu. Herzl kamburu çıkmış halde büyük bir zorlukla ve küçük adımlarla yürüyordu.

Zweig onu uzaktan selamladı ve yoluna devam etmeye hazırlandı. Ne var ki Herzl bedenini dikleştirmeyi başardı ve Zweig'in yanına gelip ona elini uzattı. “Niye benden kaçılıyorsunuz?” diye sordu. “Buna ihtiyacınız yok.”

Sesindeki suçlamanın anlaşılmayacak bir yanı yoktu. Herzl'in gazetede izbe, sıkış tıkiş ofisindeki ilk karşılaştıkları günden beri iki adam birbirlerine karşı bir çekim hissetmişlerdi. Herzl'in okul arkadaşları onu, sonraki yıllarda gençlik yoldaşlarının da Zweig'i hatırlarken kullandıklarına benzer sözlerle anımsamışlardır: “Esmer, incecik, her daim şık giyimli genç, her daim hoş mizaçlı insan,” züppeliği çağrıştıran üstünlük havası cana yakın zarafet sınırları içinde kalan ateşli bir konuşmacı. Zweig ise hatıratında Herzl'den “hayatımda tanıdığım uluslararası prestij sahibi şahsiyetlerin ilkiydi”; onun yaptığı, “hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan,” tüm kentin beğenisini kazanmış “kültürel ağırlığın en üst düzeyde olduğu” gazetecilik biçimiydi diye bahseder. (Zweig annesini tarif ederken de benzer ifadeler kullanır: Onunki “Farklı farklı uluslarla kaynaşmış bir aileydi” ve “bu uluslararası ilişki onların görgüsünü artırmış, ufuklarını genişletmişti.”)

Zweig, Herzl ile ilk karşılaşmasında elinde şiir üzerine yazdığı bir makaleyle, Viyana edebiyat dünyasının kalbindeki kutsal odasında bir gedik açma cesareti göstererek yoğun hislerle dolu on dokuzunda bir genç olarak karşısına çıkmıştı. Herzl ise kâğıt yığınlarının taşıdığı çalışma masasından kalkarken, şık jaketatay klapalarının ortasındaki yüksek beyaz yakaya dalgalar halinde inmiş simsiyah sakalları ve yüksek, açık alnıyla, koyu renkli melankolik gözlerini Zweig'in gözleriyle buluşturmuştu. Zweig,

Herzl'in anlamlı el kol hareketlerinin aynı anda hem doğal hem de dramatik olabildiğini yazmış ve adamın bu becerisini –Herzl'in yazdığı duygusal tiyatro oyunlarından birkaçını sahnede gördüğü– Burgtheater'da geçirilmiş çok sayıda akşamdan edinilmiş büyük asalet havasına borçlu olduğunu eklemişti. Şayet Herzl daha başarılı bir oyun yazarı olabilseydi, hiçbir zaman Siyonizmi yayma çabasına girmeyeceği rivayet edilmiştir.

Herzl, Zweig'ı işe aldı ve gazeteye getirdiği önerileri birbirinin ardı sıra kabul ederek onu takdis edilmiş müritlerden biri yaptı. Çok geçmeden Herzl, kendi seçkin muhitine Viyana'nın sanatta bir çöküş olduğu korkusunu yaşamasını gerektirecek bir sebebin bulunmadığını, zira kentte gelecek vaat eden kocaman bir genç yetenek ordusunun yaşadığını ve bunun başını da Stefan Zweig'ın çektiğini ilan etti. Zaman içinde başka yazarlar da iki adamın arasında, ortak Fransız hayranı kültür-sanat yazıları tarzının ötesine geçen bir benzerliğin bulunduğunu sezinlediler. Kuşkusuz bu durum kısmen Zweig'ın da –tüm imrenilesi anlatım yeteneğine rağmen– tıpkı Herzl gibi, edebiyatı nihai bir görev olarak değil, insanoglunun yararına yönelik ne olduğu belirsiz ve daha yüce bir misyona kurulan bir köprü olarak görmesine atfedilebilir. Zweig'ın sonradan anımsadığına göre, Zweig ile Herzl ilk tanıştıklarında yaşlı adam kendisiyle savaş halindeydi; henüz kurduğu hareketin geleceğine yeterince inanmadığından, geçim kaynağı olan gazetedeki işinden ayrılamıyor, fakat kendini tüm varlığıyla adamaması halinde Siyonist projenin başarısız olacağı düşüncesinden dolayı azap çekiyordu.

Zweig, Herzl'in kendisine akıl hocalığı yaptığı edebiyat alanındaki uğraşlarının yanı sıra onun bir Yahudi anayurdu kurma hareketini de takip etmeye başladı. Herzl'in görüşlerine ilgi duyan kimselerin muhtelif kafelerin bodrum katlarında düzenlediği toplantılara katıldı. Üniversitedeki Siyonistlerle ahbablık etmeye başladı. Özellikle Martin Buber hayranlık duyduğu dostlarından biri oldu. Zweig, bu fikirlerin dünya vatandaşı Avusturyalı liberal editörün aklını kaçırdığını düşünen Viyana Yahudi burjuvazisi çevrelerinde yarattığı şaşkınlığa rağmen, Herzl'in bir Yahudi anayurdunun gerekliliği üzerinde ısrarla durma cesaretinden etkilenmişti. “Niçin Filistin'e gidecekmiz?” diye söyleniyordu bu

insanlar. “Bizim anadilimiz İbranice değil Almanca, vatanımız da bu güzel Avusturya.” Zweig’ı özel olarak Siyonist projeden daha çok çeken, Herzl’in benimsediği ve Zweig’ın deyişiyle “eğer aşağılanmak kaçınılmaz yazgımız ise bunu onurlu bir şekilde karşılayalım” şeklindeki duruşuydu.

Gelgelelim Zweig, Herzl’in kendisine beslediği olanca sempatiye karşın, Siyonist hareketin gelişme biçiminin neredeyse her yönünden rahatsızlık duymaktaydı. Sonraki yıllarda bir Siyonist olamayışının sebebini açıklarken, “Doğru ilişki hiçbir zaman kendini göstermedi” yorumunu yapmıştı. Öte yandan, Zweig 1929 tarihli bir makalede Herzl’e koşulsuz itaat eden ve “kendilerini müdafaa etme becerisinin hâlâ bir biçimde Yahudiliğin özünü oluşturduğuna” inanan Siyonist öğrencilerin kendisine “yabancı” geldiğini yazmıştı. Herzl’in telkinleri üzerine gittiği, daha olgun Siyonistlerin katılımıyla gerçekleşen bodrum toplantılarında Herzl’e gösterilen saygısızlık karşısında kendini hareketin daha da uzağında hissetmeye başlamıştı. Zweig, buradaki muhalefetin bir gaddarlık ve sahtekârlık düzeyinde gerçekleştiğini ve “bugün anlamakta güçlük çekeceğimiz türden” bir durum olduğunu yazmıştı. Daha dindar bir yetiştirme tarzından gelmiş Doğu Yahudileri, Herzl’i Yahudiliği anlamamakla suçlarken, ekonomistler de bir gazeteci olması sebebiyle ona tepeden bakıyorlardı. Herkesin Herzl’e ve birbirlerine yönelttikleri kendilerine özgü itirazları vardı: Kimisi geleneksel, kimisi özgür düşünen insanlardı; kimisi sosyalist, kimisi kapitalistti; herkes başka başka diller konuşuyor, başka kökenlerden geliyor ve beraberinde bambaşka geçmişler getiriyordu. Bu insanların hepsi de farklı sebeplerle –ve her zaman da hatalı sebeplerle– Herzl’e saldırıyorlardı.

Zweig Siyonizmi neredeyse harfiyen Herzl’in dizinin dibinde tahsil etti. Herzl’in öğretilerini ciddiye alarak sonraki yıllarda da üzerine kafa yordu. Ne var ki, erken dönem Siyonist ortamlarına bakarak vardığı sonuçlar, Herzl’in yaymaya çalıştığı öğretilerle taban tabana zıttı. Zweig 1917’de, hayattaki en yüce vazifesini pan-Avrupa tarzı barış yanlılığı davasında bulduğunu hissettiği anlarda, Martin Buber’e yazdığı büyüleyici bir mektupta kendi durumunu “ben hiçbir zaman Yahudilerin tekrar bir ulus olmasını ve bunun sonucunda, ötekilerle birlikte gerçekliğin rekabetinde yer alacak

biçimde kendisini alçaltmasını arzulamadım. Ben diasporayı severim ve onu Yahudi idealizminin anlamı olarak, Musevi halkının dünya çapındaki insani misyonu olarak tasdik ederim” sözleriyle ortaya koymuştur. Buber ile yaptıkları karşılıklı görüş alışverişi alevlendikçe, duruşuna açıklık getiren Zweig, on yıl boyunca yoğun bir tempoda yapılan yurtdışı seyahatlerinin gözünde “milletler arasından seçim yapabilmemi sağlayan mutlak özgürlüğün, insanın kendini her yerde konuk olarak hissetmesinin ve hem katılımcı, hem de arabulucu olabilmesinin kıymetini” doğrular nitelikte olduğunu açıklamıştı. “Fanatik bir dünyanın çılgınlığından uzak durmamı sağlayan ülkeler üstü özgürlük duygusu, bu zor zamanlarda beni psikolojik açıdan kurtardı ve bu ülkeler üstünlük duygusunu benim için mümkün kılanın Yahudilik olduğunu şükranla anıyorum.”

Buber’in bu saldırıları, kendi Siyonist ideallerini sayıp dökerek savuşturması sadece Zweig’in daha açık ve net olmasına yaradı. “Zihnim son derece berrak” diye yazıyordu Zweig, “rüyanın, yani topu-tüfeği, bayrağı ve madalyası olan bir Yahudi devletini öngören tehlikeli rüyanın, gerçeğe dönüşme tehdidi ne kadar artarsa, benim de insana acı veren diaspora fikrini sevmeye, Yahudilerin yazgısını Yahudilerin esenliğinden daha üstün tutma kararlılığım her zamankinden daha fazla oluyor.”

*Die Fackel*⁵ adlı dergisiyle Viyana entelijensiyası üzerinde hatırı sayılır bir etki yaratan hiciv ustası Karl Kraus da Zweig’in Siyonizme dair çekincelerinin pek çoğunu paylaşmış, ancak nihayetinde Yahudi meselesine karşı daha geleneksel bir burjuva yaklaşımını benimsemiştir. Kraus, Siyonistlerin basmakalıp sayılabilecek Yahudi özelliklerini yüceltme kararını, bir yandan Yahudi karşıtlığının damarına basarken öte yandan eğitilmiş Yahudileri, Yahudi olmayan çağdaşlarından yapay biçimde ayıran gerileyici bir hamle olarak görmüştür. Kraus, büyük burunların ve Yahudi karşıtları tarafından Yahudilerin ikinci sınıf konumunun belirtileri şeklinde tanımlanan öteki karakter özelliklerinin Siyonistler tarafından gurur vesileleri mertebesine yükseltilmesini gülünç buluyordu. Ve davayı sırf geriye dönüş modasının hatırına benimseyen, asimile olmuş aylak kafe

müdavimlerini alaya alıyordu. Kraus, milliyetçilik akımına atıfta bulunarak “Şimdiye kadar sadece kendi asabiyet halleriyle ilgilenen bu beyefendilerin de bugüne ve bu çağa ait olduklarını hissetmelerini sağlamak... dar kafalı Siyonizme nasip oldu” diye yazmıştı. “Her nerede ayağı yere basan bir yerleşim projesi varsa, oranın olmazsa olmazı tutkulu bir kendinden geçiş halidir.” Gerçek Yahudi misyonunun eksiksiz asimilasyon olması gerekir. Kraus, “Kurtuluşun yolu dört bir yana savrulmaktan geçer” esprisini yapmıştı.

Zweig bu ikili reçeteye karşı çıkmış, Yahudilerin yok olmasından –ödüllü sebzeler üretmek yerine evrensel kültürel değerleri yaymak için ekilen eski tohumlar misali– küresel ölçekte dağılmalarından yana olmuştu. Kraus’un veciz sözüne Zweig’in getirebileceği espri “Kurtuluşun yolu dağılmaktan geçer” olabilirdi. Herzl’in kafelerde düzenlediği Siyonist toplantılarındaki kavgacı dogmatizm karşısında yaşadığı dehşetin, Yahudi geleceğinin kitlesel bir cemaat olmakta aranamayacağı kanaatine katkı yaptığına hiç kuşku yok.

Bu düşünce, Kraus’un yaptığı gibi Yahudi kimliğindeki ilk akla gelen özelliğin uyum yeteneği olduğunu vaaz etmekle aynı şey değildi. Zweig otobiyografisinde gururla “dünyanın Viyana kültürü olarak algıladığı şeyin onda dokuzu Viyanalı Yahudilerin teşvik ettiği, beslediği, hatta onların yarattığı bir kültürdür” diye yazmıştı. Buber’e anlattıklarına bakılırsa, mesele, karşılaştığı Yahudilere özgü mesleklerde kendini belli ediyordu: “Kibir göstergesi olan her şey bana bir güvensizliğin, tersine dönmüş bir endişe halinin, çarpık bir aşağılık duygusunun teşhiri gibi geliyor. Bizde eksik olan şey *güvenlik* ve *sükûnet*.” Bir taraftan kendisi de bizzat bu duyguları taşıdığını itiraf ederken, konuyu “Bir Yahudi olmak bana fazladan bir sorumluluk yüklemeyiz, beni yüceltmez, bana eziyet etmez ve beni başkalarından ayırmaz. Ben onu tıpkı bir kalp atışı gibi varlığımın bir parçası olarak duyumsarım; onu düşündüğümde hissederim, düşünmediğimde hissetmem” sözleriyle bağlamıştı. Bu bakımdan Zweig, kimi bilginlerin sürgünü ve geri dönüşü işleyen Siyonist anlatıyı destekleyici Freudyen bir renk olarak gördükleri yoruma –başka deyişle, bir ulusal travmanın ulusun çocukluğuna ve travmanın başladığı zamana ve yere gidilerek iyileştirilebileceği inancına– da karşıydı. Buna karşılık, Yahudilik ile kalp atışı arasında kurduğu benzerlik annenin bizde

bıraktıklarını, iki parçalı yapı kabına sığmaz olduğunda içeride ve geride kalanları akla getirir.

Sonuç itibarıyla Zweig, Viyana'nın, annesinin ve Yahudiliğin kendi gelişimi üzerindeki rollerini dikkat çekecek derecede birbirlerine yakınlaştırır: Bunlar bırakıp gitme sanatındaki esin perilerinin kutsal üçlüsünü meydana getirirler. Otobiyografisinde, seyahate meraklı çokdilli bir dünya vatandaşı olmayı annesinden ve Brettauer ailesinden öğrendiğini anlattığı bir kısımdan, Viyana'nın onun bir "ölkeler üstü, kozmopolit, dünya vatandaşı" olmasını sağlayan bir kent olarak tasvirine geçiş yapar. Buber ile yaptığı yazışmalar, Zweig'in, Yahudiliğin örnek oluşturacak rolünü uyum yeteneğinin geliştirilmesi olarak değil, empati çağrısı yapmak olarak gördüğünü gözler önüne serer. Tek tek Yahudilerin, Yahudiliğin ötesine geçerek kendilerini içerisinde dünya halklarının yer aldığı geniş bir yelpazeye özdeşleştirmeleri tarihten gelen Yahudi bilinci tarafından men edilmiştir. Yahudilerin halihazırdaki durumu, diye yazmıştır Zweig Buber'e, bu sebepten dolayı "bütün insanlığın içinde en muhteşem olandır: Dilin, bağlantıların, bir yurdun olmadığı şartlarda, yalnızca varlıklarımızın özünden doğan bu birlik duygusu... Ve kendimizi güçlendirmemiz gereken yegâne husus, bu durumu bir aşağılanma olarak değil, benim yaptığım gibi sevgiyle ve farkındalıkla hissetmek olacaktır." Milliyetçilik entelektüel sükûnetini kaybedene değin, "uyuz milliyetçilik hayvanını" canından bezdiren at sineği" görevini yerine getirmek Yahudilerin, ebedi yabancı kapasitelerini kullanarak gerçekleştirecekleri kutsal misyondur. Milliyetçi eğilimlerin tasfiye edilmesi bu şekilde "kendimizi ölü geçmişten, 'ebedi dün'den kurtarmamıza yardımcı olacaktır" diye yazmıştı Zweig. "Bir ülkesi olmayan bu Yahudiler gelecekteki 'iyi Avrupalıların' bir numaralı yardımcıları olacaklardır."

Zweig'in 1904 ilkbaharının başlarındaki o gün, Stadtpark'ta Herzl'in yanından sıvışmaya çalıştığı ve Herzl'in de onun elini sıkamak konusunda ısrarcı davrandığı ve kendisinden kaçmasına gerek olmadığını söylediği sırada, Zweig da kendini Herzl'in sonraki laflarına karşı güçlendirmeye çalışıyor olmalıydı. Herzl'in, Zweig'in gitgide daha yoğun bir tempoya kavuşan seyahat programını onun

harekete yabancılaşmasının bir belirtisi olarak *görmemiş olması* mümkün müydü? Zweig Viyana’da ne kadar az zaman geçirirse, Herzl’e ya da Siyonizme ayıracak daha az zamanı oluyordu. Zweig elden kaçmıştı.

İki adam kuşların ve oyun oynayan çocuk seslerinin –şık giysiler içindeki yürüyüşçülerin yaptığı alçak sesli sohbetlerin ve onlardan daha talihsiz durumdaki hırpani kılıklılardan gelen mırıltıların– ortasında Stadtpark yolunda karşı karşıya duruyorlardı. En sonunda Herzl sessizliği bozdu. Viyana’dan ve Avusturya’dan sık sık uzaklaşmanızı *yararlı buluyorum*, diye aniden bir sav ortaya attı. “Bu bizim tek şansımız. Bildiğim her şeyi yurtdışında öğrendim. Sadece yurtdışındayken olaylara mesafeli bakabiliyor insan.” Sözlerine Siyonizmin gelişmesini besleyecek ortamı Viyana’da bulmasının imkânsız olduğunu söyleyerek devam etti. Oradayken hiçbir zaman cesaretini toplayamayacaktı. Hareket daha en başından engellenmiş olacaktı. “Fakat Tanrı’ya şükür, fikrimle ortaya çıktığımda her şey hazırdı ve yolu açmaktan başka çareleri kalmamıştı.”

Herzl, Viyana’dan büyük bir hoşnutsuzlukla bahsetmeyi sürdürdü. Viyana’da Avrupa’nın başka hiçbir yerinde görmediği kadar ciddi bir muhalefetle karşılaştığını anlattı. Tiyatroya girdiğinde Yahudiler, Kraus’un *Siyon İçin Bir Taç* broşüründe Herzl’e taktığı lakabı ve Kraus’un, “kanca burunları liyakat nişanlarına” dönüştürebileceği hayali yüzünden Herzl’e yönelttiği alayları akıllarına getirince kıkır kıkır gülüyor ve kendi aralarında fısır fısır “Majesteleri göründü!” diye konuşuyorlardı. Herzl’in *Yahudi Devleti*’ni yayımlamasından önce Siyonist fikre açılmış gibi görünen Viyana başhahamı, kitap piyasaya çıktığında desteğini geri çekerek Herzl’in projesini Yahudileri arkadaşsız bırakmak ve gettoya geri sürmek sonuçlarını getirecek bir *Kuckucksei* –guguk kuşu yumurtası– olarak adlandırmıştı. *Neue Freie Presse*, Siyonizmi tamamiyle görmezden geliyor ve Herzl’in bu konuya birkaç sütunluk yer ayrılması ricalarını geri çeviriyordu. Herzl şayet kendisine Avusturya sınırlarının dışından –doğudan ve şimdilerde de Amerika’dan – davetler gelmemiş olsaydı, mücadelesinden bitap düşmesinin işten bile olmadığını söyledi. “Sağlığım da isteğim kadar iyi olsaydı, her şey daha farklı olurdu, ancak geçen yılları geri getirmek mümkün değil.”

Zweig Herzl’e evine kadar eşlik etti. İki adam Herzl’in Türkens-

trasse 9 numaradaki evinin kapısında el sıkıştılar. Vedalaştıkları sırada Herzl “Niçin hiç bana gelmiyorsunuz?” diye sordu. “Beni hiç evimde ziyaret etmediniz. Gelmeden önce telefon edin, size zaman ayırırim.”

Zweig ona geleceğinin sözünü verdi ve kendine de bu sözü tutmama sözünü verdi, “çünkü bir insanı ne kadar seversem, zamanına da o kadar saygı duyarım.”

Böylelikle, Zweig’in iddiasına göre son görüşmeleri olduğu anlaşılan bu karşılaşmada, Yahudi anayurdunun peygamberi Zweig’in yolculuk tutkusunu Yahudilerin içinde bulunduğu açmazdan tek çıkış yolu olarak tasvip etmiş bulunuyordu. Fakat yaşanan sahne, tüm felsefi tartışmaların ötesinde, aynı zamanda Herzl’in elini uzatışındaki katıksız insani yalnızlığın hissettirdiği iç acısını da yansıtır. Ve Zweig’in sözünü tutmaması Herzl’i kendi kimsesizliğiyle baş başa bırakmıştır. Muhtemelen eski dostunun onun gerçekte kendisinden ne kadar uzaklaştığını görmesine Zweig’in yüreği dayanmamıştı.

Viyana Stadtpark’taki rastlantısal karşılaşmadan birkaç ay sonra Herzl hayatını kaybetti. Cenaze töreninin yapıldığı o acayip temmuz gününde Zweig hayatında daha önce hiç görmediği ve bir daha göremeyeceği bir manzarayla karşılaştı. Dünyanın her yerinden, her bir vilayetten ve ülkeden çıkıp gelen Yahudiler, Viyana’nın tren istasyonlarını doldurmuşlardı. Gece gündüz demeden arka arkaya binlercesi kente gelmişti: “Batılı, doğulu, Rus ve Türk Yahudileri kente akın etmişti, korkunç haberin şoku insanların yüzlerinden okunuyordu.” Zweig, tıpkı Kitabı Mukaddes’teki peygamberlerin ve bizzat Herzl’in de hayalini kurduğu gibi devasa boyutlarda, mucizevi bir dünya Yahudileri buluşmasını tasvir eder. Aradaki tek fark, bu muazzam toplantının yerinin Kudüs değil, Viyana merkez mezarlığı olmasıdır. Ve insanlar varış noktasına geldiklerinde, peygamberlerin nicedir beklenen geri dönüş ânı için düşledikleri büyük sevincin yerini feci çılgınlık, feryatlar ve ağlamalar almış, “vahşi bir umarsızlık patlaması” yaşanmıştır.

Zweig bundan birkaç yıl sonra kaleme aldığı Joseph Fouché biyografisinde gerçekten de bir “Sürgün Güzellemesi” yapacaktır. Gür

sesli bir tevcih-i kelâmda “Acaba yazgıları biçimlendiren, yeise kapılanların moralini yükselten, yalnızlığın ağır gerilimleri altında ruhun dağılmış enerjilerini yeni bir düzende tekrar bir araya getiren bu gücün güzelliklerini söyleyen bir şair çıkmış mıdır?” diye sormuş ve insanlığın o güne kadar almış olduğu en önemli mesajların her zaman, aralarında Musa, İsa, Muhammed, Buda, Dante ve Nietzsche gibi şahsiyetlerin bulunduğu sürgünler tarafından gönderilmiş olduğu eklemesini yapmıştı. Zweig’in dostu ve deneme yazarı Alfred Polgar “Ah yabancı topraklar, hâlâ bir yurdu olan insanlar için nasıl da güzelsiniz” şeklinde bir yorumu vardır. Nitekim Zweig’in bir tür ön sürgünü seve seve kabullenmesinin ardındaki tüm ideolojik cesaret gösterileri bir yana, daha Salzburg’dan ayrılmadan önce daimi bir göç fikrinin çağrıştırdıkları karşısında korkudan titrediği anlar yaşanmıştır.

Zweig’in Siyonizm aleyhtarlığı alt edilemez bir düzeydeydi. Yahudilerin Avrupa’da tehlike altındaki konumunu idrak ettikten sonra –söz konusu projenin ona Avrupa’daki milliyetçi hareketlerin yaptığı korkunç tercihleri tekrar etmeye yazgılı görüldüğü şartlarda– Filistin’de bir Yahudi vatani kurulması çağrılarına katılma hamlesini bir türlü gerçekleştirilemedi. Zweig, Herzl’in romantik propagandasına da, Siyonist politik faaliyetleri kitlelerin coşkusuyla harekete geçirecek gösterilere dönüştürme gayretlerine de ayak diremişti. Ancak Zweig bir yanıyla, azap içinde ve ütopya peşinde bir hayalperest olan Herzl ile kendisini özdeşleştirmiş ve dostunun varlığını feda edişine saygı duymuş, Herzl’e en içten duygularla bağlanarak kendini onun yanında hissetmiştir.

1920’lerdeki bir gün Zweig’in tesadüf eseri Otto Zarek ile birlikte yaptığı bir Almanya seyahatinde, ikisi Münih’te bir müzedeki antika mobilyalar sergisini ziyaret etmek için mola verdiler. Bir süre galerilerde amaçsızca dolaştıktan sonra, Zweig Ortaçağdan kalma, devasa boyutlardaki ağaç sandıklar sergisinin önünde zınk diye durdu.

Birden “Acaba sence” diye sordu, “bu sandıklardan hangileri Yahudilere aitti?” Zarek kararsız gözlerle baktı; sandıkların hepsi de eşit oranda yüksek kaliteli ürünler gibi görünüyordular ve hiçbirinde belirgin bir mülkiyet işareti yoktu.

Zweig gülümsedi. “Şuradaki iki sandığı görüyor musun?

Tekerleklerin üzerine monte edilmişler. Bunlar Yahudilere aitti. O günlerde de –aslında her zaman olduğu gibi– Yahudi halkı ne zaman arkasından vurulacağından, pogrom çığıraklarının ne zaman çalınacağından hiçbir zaman emin olamamıştır. Hep apar topar kaçmaya hazır olma gereğini hissetmişlerdir... Evet, bu tekerlekli sandıklar Yahudi kaderinin şahane simgeleridir!”

5. Bölüm

Buluşma

Lotte gözlerini kırptırdı. Gençliğe özgü şaşırma duygusu bir kez daha Stefan'ın ruh haline galip gelmişti. Vanderbilt Avenue'nun tepesindeki gökyüzünde bir İtalyan bahçesi süzülüyordu. Grand Central tren garının bitişiğindeki Biltmore Hotel, havaya kondu-
rulmuş bu çılgınca esere¹ ilaveten dokuz yüz odadan oluşuyordu; bir at nalı şeklinde tasarlanmıştı ve marşmelow kokuyordu. Otelin, gardaki meşhur bronz saatin altında alınıp verilen buselerden esinlenilerek "Öpüşme Odası" olarak adlandırılmış kendi özel varış odacığı ve istasyondan doğruca başkanlık süitine çıkan özel bir asansörü vardı. F. Scott Fitzgerald, otelin Palm Court lobisini caz çağı görkeminin uzamsal anlamdaki mükemmel bir örneği olarak tasvir etmiştir. Bir keresinde o ve Zelda, düzenledikleri gürültülü balayı eğlencesinde banyo küvetinden suların taşıdığı sırada odalarından atılmışlardı. Ulusal Demokratik Parti'nin karargâhı durumundaki Biltmore o akşam Avrupa PEN'inin Amerika'daki açılış yemeğine tahsis edilmişti.

1941 mayısındaki bu etkinlikte Zweig'in da bulunması, onun hâlâ kaçamayacağı birtakım yükümlülüklerinin olduğuna işaret eder. Hiç şüphesiz, galanın tam da "ömrüm boyunca uzak durduğum 1000 kişilik o muazzam akşam yemeklerinden biri" olarak anlattığı duruma benzediği yönünde Lotte'nin ailesine dert yanı-
mıştı. Fakat ben, Stefan'ın o geceye özgü dayanma gücünü –en azından Lotte'nin orada bulunmaktan aldığı zevki düşünerek ve onun kendini fazla suçlu hissetmesine engel olacak derecede– biraz olsun topladığını düşünmek istiyorum. Hatta çift, konukların yemek yerken yıldızlara bakmasına olanak veren ve elle çevrilerek

1 New York'ta 1913-1981 yılları arasında faaliyet gösteren otelin kuzey ve güney kulelerinin arasına inşa edilmiş ve kış aylarında buz pateni pistine dönüştürülen bahçeden söz ediliyor. (ç. n.)

açılan kayar bir damı olan heybetli Cascades balo salonuna girmeden önce yapının etrafında küçük bir tur atmış bile olabilirdi.

Zweig'lara öteki önemli edebi şahsiyetlerle birlikte yüksek mevki ve makamdan kişilerin oturduğu masada yer ayrılmıştı. Lotte, gecenin “yazarların gerçekte öteki insanlardan pek farklı olmadığını görme ayrıcalığı için adam başı üç dolar vermiş bin kişi açısından hayal kırıklığı” olmaması yolundaki umudunu dile getirmişti. Lotte isim kartının, Mussolini tarafından sürgün edilmiş saygın kişi, İtalya eski Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza ile çağın tartışmasız en ünlü yazarı –Christopher Isherwood’un deyişiyle “sürekli kırpıştırılan ve pür dikkat yassı siyah gözleri, saraylara layık nezaketi ve insanı hipnotize eden bir kekemelik tarzı” ve “yaşlı mı yaşlı bir papağan” olan– Somerset Maugham’ın arasında olduğunu gördü. Lotte’nin ailesine mutlulukla bildirdiği gibi, Maugham’ın onun hayal ettiği gibi “kasıntı” biri olmak şöyle dursun, “pek hoş” bir insan olduğu anlaşılmıştı. Aslında Lotte’nin ailesine yazdıklarına bakılırsa bütün akşam “oldukça ilginç ve eğlenceli” idi. Stefan, Lotte’nin “şahane bir sohbet insanı olduğunu” kanıtlamasından gururla söz etmişti. Friderike’nin, Zweig’in son yıllarını anlatan dramda ona biçtiği pasif ve “Suskun Kadın” rolünün Lotte’nin karakterini tam anlamıyla yansıtmadığı ortadadır. Bu, Lotte’nin katıldığı ilk büyük ölçekli kamuya açık akşam yemeği idi ve kendisi orada şakır şakır konuşan birine dönüşmüştü. Aylarca otel odalarına tıkalı çalışmaktan ve endişe etmekten başka hiçbir şey yapmayan Lotte, artık biraz olsun kabuğundan çıkmaya hazırды.

Akşam yemeğini düzenleyen kişiler, olayı Avrupa’nın dört bir yanına aktaran kısa dalga radyo operatörlerinin gereksinimlerini karşılamak üzere konuşmacıları kısa zaman aralıklarına sıkıştırma konusunda katı bir tutum içindeydi. Eleanor Roosevelt’ten sonra Amerika’nın en nüfuzlu kadını olarak söz edilen gazeteci Dorothy Thompson, zamanla “hakikat sözcüğü silahının” Hitler’in gözünde “uçaklardan, bombalardan ve makineli tüfeklerden” daha güçlü olmaya başladığından söz etti. Sürgündeki Avrupa PEN Kulübü’nün kurulmasına ön ayak olan Jules Romains, Avrupalı yazarların “Avrupa’nın uğratıldığı maddi yenilgiyi kabullenmekten” imtina ettiklerini açıkladı. Maugham, savaşdaki asıl mücadelenin doğrunun yalandan evla olup olmadığı, “haklı görülen tek

aracın güç kullanmak olup olmadığı” meselesinin tespit edilmesinden geçtiğini ileri sürdü.

Ancak popülerlik bakımından bunların hiçbiri Zweig’in konuşması kadar ses getirmedi. Stefan, beklenmedik ve sezgilere aykırı bir hamleyle, kendisine ayrılan on dakikayı Nazilerin insanlığa ettiği kötülükler için özür dilemek için kullandı. “Zulüm dayatan emirlerin düşündüğümüz ve yazdığımız dilin ta kendisi olan Alman dilinde tasavvur edilmiş ve kâğıda dökülmüş olması sebebiyle, bizler Alman dilinde üreten yazarlar olarak gizli ve ıstırap veren bir utanç hissiyle yaşamaktayız” diye bir itirafta bulundu. Kendisi de bizzat Almanlar tarafından Alman olarak görülmediğini kabul etmiş olmasına rağmen, ısrarından vazgeçmedi: “Bugün halklarınıza Alman ruhu adına çektirilen bütün acılar için her birinizden kamuoyunun önünde özür dilemeyi bir görev addederim.”

Yemekteki konuklar duygulandı ve muhabirler heyecana kapıldı. Stefan’ın İngilizce olarak yapılmış yorumları manşetlere çıkarıldı ve *New York Times*’taki etkinliği anlatan makalede bol miktarda alıntılı. *The Christian Science Monitor* “Zweig, yapılan hatalardan Almanya adına özür diledi” diye adeta bas bas bağırarak, Zweig’in sözlerinin “yüksek sesli ve uzun süreli alkışlarla karşılandığını” eklemişti.

Thomas Mann’a, Amerika’ya göç etmesinden kısa süre sonra, Almanya’nın Nazileştirilmesi hakkında bir soru yöneltildiğinde, Mann görüşünü “Ben her neredeysem, Alman kültürü oradadır” diye belirtmişti. Mann kendi hayranlarını, Avrupa’nın kurban edilmesinden bağımsız olarak, yüce geleneğin kendi muazzam beyninin bir köşesinde gizli kaldığı konusunda temin ediyordu. Zweig’in Biltmore’daki konuşması, onun da her nerede olursa, Alman kültürünün orada olduğu konusundaki inancını ortaya koymuş, ancak tam da bu sebepten dolayı eski benliğinin paramparça bir şekline dönüştüğünü eksik bırakmıştı. Alman kültürünün kendisi gibi, Zweig da tam bir enkaz halindeydi.

Alman dilinin, en çok da yarattığı eşsiz kültürel ve ruhsal çağrışımlar ve yumuşak, dolgun, hafifçe genizden gelen yayvan konuşma tarzıyla Viyana lehçesinin Orta Avrupalı Yahudiler nezdinde özel bir cazibesi vardır. Çocukken ben de o dilin cazibesini hissedirdim. Büyükanmem çok özel durumlarda kendisinin basitçe

“Viyana pastası” olarak adlandırdığı enfes bir tatlı yapardı. Üzeri en koyu bitter çikolatayla kaplı pasta, kat kat kahveli krema, badem kreması ve kayısı reçelinden oluşurdu. Büyükanneimin Kuzey Virginia’daki kasvetli, çokkatlı bir binadaki dairesinde oturup bu katmanlardan hışırtı sesleri eşliğinde geçen bıçağının parıltısını seyrettiğimi ve ağzımın içinde birbirlerine karışan bütün o farklı lezzetlerin tadını aldığımı hatırlarım. Yaşımın hâlâ küçük olduğu dönemde, Mutti’nin babamla konuştuğu Almanca benim zihnimde bu olağanüstü şekerlemelerle özdeşleşmişti. İkisinin arasında öyle bir duyumsal eşleşme vardı ki, bugün bile büyükanneimin konuşma sesini hatırladığımda gözümün önüne o pastalar gelir.

Yahudilerin Viyana Almancasına duydukları özel sevgi, en çok da hakiki Alman dilinin hangi unsurlardan meydana geldiği – bu dilin kimlere ait olduğu ve dilbilimsel-bölgesel katmanında kimlerin yer aldığı– sorusunun uzunca zaman tartışma konusu yapılması sebebiyle onların sürgünde yaşadıkları acıların katlanmasına katkıda bulunmuştur. Almanya ile Avusturya arasında insanı afallatacak derecede girift bir ilişki vardır. Cermen kabileleri Demir Çağında Orta Avrupa’nın geniş kesimlerine yayılmışlardı. Roma dönemine gelindiğinde, bu insanlar zorlu savaşçılar olarak nam salmışlardı; üstün ırk kavramının telaffuz edildiği dönemde Tacitus’un Tötonlar’ın² karakteri üzerine yazdıkları Almanya’da popüler hale gelmişti. Bununla birlikte, Zweig’in öncesindeki kuşağa mensup olan daha akli başında tarihçilerinden bir tanesi Tacitus tarafından aktarılan ve genellikle daha az ilgiye mazhar olmuş bir sahneyi diğerlerinden ayrı bir yere koymuştur. Wilhelm Scherer, Tacitus’un varını yoğunu bir zar oyununda kaybeden, ardından son elde kendi özgürlüğünü ortaya koyan, bu son turu da kaybeden ve bir an dahi tereddüt etmeden esir olarak satılmak için öne çıkan bir Töton’un hikâyesini aktarmıştır. Bu, diye yorumlar Tacitus, bize “ne kadar olumsuz bir amaca yönelmiş olursa olsun, Tötonlar’daki azmin derecesini” göstermektedir. Göçmenler şakayla karışık, bir Almanın katıldığı bir partide insanların üzerinde iyi bir etki yaratılabilmek için kendini pencereden dışarı attığı fıkrasını anlatırlardı.

2 M.Ö. 2. yüzyılda bugünkü Almanya’nın kuzey kesimlerine yerleşen ve M.Ö. 102’de Roma ordusu tarafından bozguna uğratılan kadim Cermen halkı. (ç. n.)

Scherer “Entelektüel gelişimimizin başına gelen en büyük felaket, ölçülü olmak konusundaki eksikliğimizdir” sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir.

Genel olarak Avusturyalılar ve özel olarak Avusturya Yahudileri kendilerini, Cermenlerdeki bu dayanıklılık damarını, Alman entelektüel başarılarındaki güçlü tarafların medeniyetin geri kalanına yeni bir dille anlatılmasına olanak veren yumuşatabilecek unsurlar olarak görmüşlerdir. Zweig 1938’de New York’lu bir yazara Avusturya kültürünü anlatırken “Biz, Almanya’nın dünyaya açılan köprüsüydük” görüşünü aktarmıştı. “Şimdiye bu köprü, bir demir balta tarafından hepten imha edildi.” Jules Romains, Zweig’in Almanya’ya olan bağlılığını normal kabul eder, çünkü burası onun “geniş anlamdaki entelektüel anayurdu” olmaktadır; ancak Romains’in tanımladığı şekliyle Zweig’in anayurdu “sınırları yalnızca hudutlar tarafından değil, sahip olduğu kültür ve büyük adamlar –Goethe, Beethoven ve Heine’nin Almancası– tarafından çizilmiş ebedi bir Almanya” idi. Zweig, Romains’e her zaman için Viyana’nın atmosferini “Berlin’dekinden fersah fersah daha keyifli” bulduğunu söylemişti. Yine de, Viyanalıların, İkili Monarşi’nin³ öteki öznelerinden herhangi birine kıyasla Almanlara daha yakın olduğunu kabul ediyordu. Zweig “Tek istediğimiz, rahatımızın politika yüzünden bozulmaması” diyerek sözlerini sonlandırmıştı. Erken dönemde Kudüs’e göç etmiş Almanya doğumlu âlim Gershom Scholem, salt kültürel bağlamda olsa dahi, Alman halkına aidiyet algısını bilhassa Zweig’in, Schnitzler’in ve başka Yahudi yazarların yatkın olduğu “uçuk ve trajik bir yanılsama” olarak tanımlamıştı. Ancak Scholem bir yandan da, bu yanılsamaya kapılmayan Almanca konuşan birkaç Yahudi’nin –kendisi Freud, Kafka ve Benjamin’i seçip ayırmıştı– İsrail topraklarında kendilerini vatanlarındaymiş gibi hissetmeyeceklerini kabul etmişti. Bu üstün sanatkarlar Alman diline bağlı olmasına bağlıydılar ama, “hiçbir zaman kendilerini asıl vatanlarında hissetme yanılsamasına da teslim olmamışlardı” diye yazmıştı Scholem, çünkü onlar bu dünyaya da ait değildiler.

Zweig’in kendisi de, bu Almanya’nın hayrına çalışan, tüm politik dertlerden muaf ve ziyadesiyle adanmış kültür aracıları for-

3 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kastediliyor. (ç. n.)

mülünde tam olarak işlemeyen bir şeyin bulunduğundan açıkça şüphe etmiştir. Hayatının sonuna kadar bu meseleyi kendine dert etmekten hiç vazgeçmemiş ve onunla Petrópolis'te bir araya gelen sürgündeki bir Alman Yahudisi dostuyla yaptığı en son konuşmada, Zweig birdenbire Avusturya hakkında konuşmaya başlayarak lafı ülkenin Slav karakteriyle karışmış olmasında kendisinin farkına vardığından çok daha “büyük bir akla yatkınlık” bulunduğu getirmişti. “Biz Avusturyalılar hiçbir zaman bunu takdir edemedik” demişti Zweig. “Almanlara nasıl da hayrandık!”

Nasyonal Sosyalistler, Tacitus'un Almanlarda teşhis ettiği “ne kadar olumsuz bir amaca yönelmiş olursa olsun” varlığını sürdüren olağanüstü azmi ılımlılaştıracakları yerde, bu niteliği iyice büyütme çabasına girdiler. Wagner'in İskandinav mitolojisinden alınmış opera yorumlarından ve Avrupa'daki ırkçı felsefenin çeşitli bileşenlerinden geliştirilmiş Aryanizm teorilerinden esinlenerek kadim Cermen yaradılışını yeni bir bedende diriltmeye çalıştılar. Gelgelelim, Naziler söz konusu karakteri imparatorluk Avusturyası'nın yükselişiyle ve çöküşüyle iç içe geçmiş daha geniş bir tarihsel kesite oturtarak kendi üst insan arketiplerinin duygusal gücünü artırma yoluna gittiler. Sadece modern dönemdeki Almanya ve Avusturya topraklarını değil, Aşağı Ülkeler'i⁴ de bir araya getiren Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun ya da “Birinci Reich”ın kuruluşu da, Nasyonal Sosyalist tarihçiler tarafından dillendirilen erken dönemdeki kilometretaşlarından biridir. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, on beşinci yüzyılın başlarından Napolyon Savaşları dönemindeki çöküşüne kadar Habsburg hanedanlığı tarafından yönetildiğinden, Habsburg erkinin merkezi durumundaki Avusturya öteki Alman eyaletlerinin idaresini (zayıf biçimde) elinde tutmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Prusya'nın öteki Alman prensliklerinin arasından yükselişi, olayların milliyetçi versiyonundaki başka bir kritik gelişmenin alameti sayılabilir. 1866'da yedi hafta süren ve Avusturya

4 Kuzeybatı Avrupa'da Ren Irmağı deltası çevresindeki bugünkü Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ülkelerini içinde bulunduran topraklar. (ç. n.)

1100. The partitions of Charlemagne's vast empire. Germany was obliged to fight against marauding Hungarians, Wends and Danes. The Normans attacked France and England. Spain defended itself against the Arabs. Hungarian and Arab campaigns against Italy.

1100—1300. German Emperors against German Princes. Rivalry with the Pope. Campaigns in Italy. The wars against the Albigenses in France. English campaign against Ireland. Spanish victories over the Arabs. Mongols in Silesia. Normans in Southern Italy.

1300—1500. Wars of the Confederacy. The Huns against Denmark. Teutonic Knights against Poles and Lithuanians. Wars on the Hussites. Peasant revolts in France and England. England against France. Wars in England itself. The Turks in the Balkans.

1500—1650. The Turks advanced as far as Vienna. Peasants and knights at war in Germany. French campaigns in Italy and Flanders. The Wars of the Huguenots. Sweden fought in Germany during the 30 Years' War. Cromwell's campaigns in England and Ireland.

1650—1700. The War of the Spanish Succession in North France, Belgium, North Italy and the Main region. Turks expelled from Hungary. War in Scandinavia. Prussia against Austria. England and France at war overseas. War between Sweden and Poland.

1780—1900. The Napoleonic Wars in Italy, Germany, Belgium, Holland, Spain, Portugal and Russia. Greece fought against the Turks. German and Italian wars of unification. Franco-Prussian and Russo-Turkish wars.

What we are fighting for:

For
Europe's liberty
and the end
of its continual
fratricidal warfare

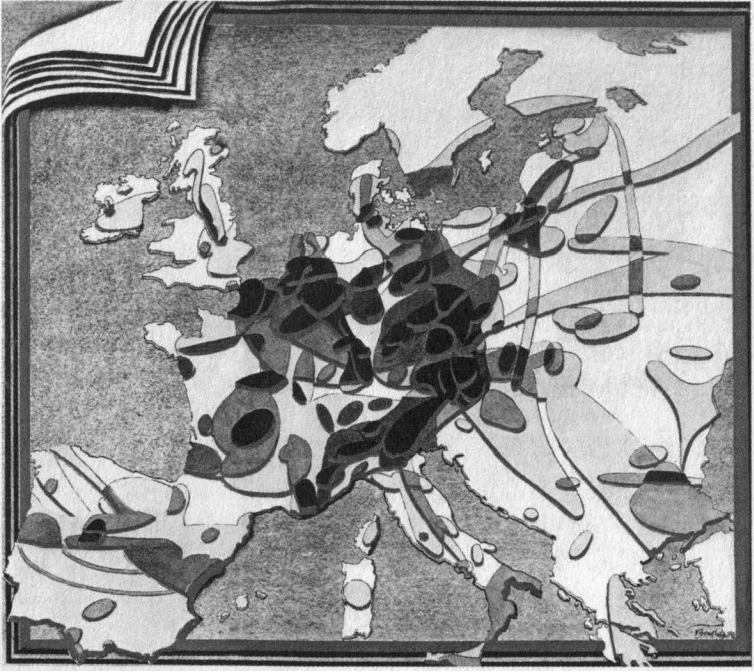
For many centuries past Europe has been torn by the wars of its peoples. Actually there have never been any long periods of peace on our Continent. An unfortunate policy of coalitions resulted in the European peoples taking up arms against one another and mutually slaughtering the flower of their youth at frequent intervals. An end must be put to that now and an end can be put to it.

Europe is no longer today the uncontested centre of world power as it was a century ago. Vast power complexes have developed outside Europe in the Soviet Union, in the United States and also in Asia. Were the peoples of Europe to continue annihilating one another, they would in turn finally fall an easy prey to these powers outside Europe. Until now there has not been any real opportunity to put an end to these internal European wars because the destiny of whole continents outside Europe also depended upon their outcome. Today the situation is simply that either Europe unites in combating these extra-European power complexes or that it is gradually undermined country by country and destroyed by them. "Hereditary enmities" dating from former centuries cannot and must not be of any importance in view of this world situation.

In former epochs nobody would have believed that a time would come in which one town would no longer fight against another and one small principality against another. It did nevertheless come about on the formation of the various national states in Europe. Today we are faced by the necessity of reaching the next stage, that of the unification of Europe.

The establishment of this final European peace is our greatest and most important war aim and it is combined with Germany's struggle against the extra-European powers.

Transferred to a map, the adjoining sketches show where the centres of European warfare lay during the period from 1100 to 1900. Whilst the world was being partitioned, Central Europe served throughout the centuries as a Continental battlefield.

İmparatorluğu'yla yükseliş halindeki Prusya Krallığı'nın arasındaki gerilimlerden patlak veren Avusturya-Prusya savaşı, Habsburgların Königgrätz'da uğratıldığı kesin yenilgiyle sona ermiştir. (1930'larda birtakım Almanlar Hitler'in, Avusturya'nın Königgrätz'a karşılık intikamı olarak ortaya çıktığı şakasını yapmışlardır.) Almanya'nın 1871'de Bismarck önderliğindeki İkinci Reich'ı kurarak birleşmesi de başka bir kilometre taşıdır. Ancak Nazi davasını meşru kılmak adına başvurulmuş başka herhangi bir tarihi olaydan çok daha etkili olan Versailles Anlaşması, Hitler'in arkasındaki ateşli desteğe ilham vermek için kullanılan bir slogana dönüşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtilaf Devletleri tarafından dayatılan teslim olma şartları, üzerinde Avrupa'nın bulunduğu oyun tahtasını yeni baştan parçalarına ayırdı. Bazı Alman halkları başka milletlere bölüştürülmüş olarak kaldılar; en tahrik edici unsur ise ülkelerin bu yöndeki taleplerine rağmen, anlaşmanın

Avusturya ve Almanya'nın birleşmesine yasak getirmesiydi. Hitler ilk önce bu yirminci yüzyıl mutabakatına Cermenliğin kabile tanımı kadar eskilere giden savlarla saldırdı, ardından bu retorik mayasına daha yakın dönemli hınçların ve ırka dayalı kan bağı teorisinin alkolünü kattı.

Anschluss'tan uzun yıllar önce Avusturya okullarındaki ders programı pan-Cermen⁵ duyarlıkları yansıtacak biçimde yeniden düzenlenmişti. Ders kitapları, öğrencilere Avusturya'nın kadim zamanlardan beri neredeyse tamamıyla Almanların ikamet ettiği bir Alman toprağı olduğunu öğretecek biçimde yeniden kaleme alınmıştı. Babamın Viyana'da aldığı eğitim, bu değişikliklerin hayata geçirilmesinden sonraki dönemde gerçekleşmişti. Kendisi Amerika'daki bir ilköğretim okulunun eşdeğeri olan eğitimi yarılacağı sırada Avusturya'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Babama, Viyana'da bir okul çocuğu olarak kendisine Avusturya ile Almanya'nın birleşme gerekliliği konusunda herhangi bir şeyin öğretildiğini anımsayıp anımsamadığını sorduğumda, sanki dizine çekiçle vurulmuş gibi reflekse dayalı bir cevap verdi: "Bunlar, Almanca konuşan insanlardan oluşan bir topluluğa karşılık gelirdi." Peki, dedim ben, bundan başka neler var? "Tabii Naziler bu halkların ortak bir mirasa sahip oldukları kanısındaydılar" dedi babam. Ağzından birkaç laf daha alabilmek için onu zorladım. "Aynı dili konuşurlardı" dedi. Ve biraz da çaresizlik içinde omzunu silkti. Babamın, kendisine anlatılanlardan hatırlayıp hatırlayabildiği bu kadardı. Alman dili, Alman kanının sözel ifadesiydi.

Zweig'in karşı karşıya bulunduğu dil problemi, bir Alman Volk'una dair mitsel kökenin söylemin temelini oluşturduğu Berlin'de başka, çokdilli ve etnik çeşitliliğe sahip Viyana'da tamamıyla başka bir anlama gelen *Deutschtum* –Almanlık– sözcüğüyle başlamıştır. Bununla birlikte, Alman halkındaki sihirli niteliklerin odak noktasına alınmasının çok öncesinde bile, Prusya'nın Alman eyaletlerini kendi idaresi altında birleştirme çabasının sonucu olarak Prusyalı liderler katıksız saldırganlığı metafizik tumturaklı sözlerle haklı gösterme alışkanlığını geliştirmişlerdi. Karl Kraus

5 Almanca konuşan tüm Avrupalıların siyasi olarak birleşmesi fikri ya da ilkesi. (ç. n.)

bir keresinde “Almanların kusuru etrafı top ateşine tutmaları değil, bu toplara Kant’tan alıntılar kazımlarıdır” esprisini yapmıştı. Dil, vahşeti kamufle etmek için kullanılan tumturaklı klişelerle Prusyalılaştırılmış ve Hitler, bürokratik Prusyalı Almancasını mistik, efsunlu öğelerle sarıp sarmalamıştı. 1930’larda onun erken dönem taraftarlarından biri Hitler’in sesindeki hipnotize edici etkiyi “güçlü bir mıknatısın etkisinde olmaya” benzetmişti. “İnsan onu ister itici, ister çekici bulsun her durumda ondan elektrik alırdı.” Kendisi de bir sığınmacı olan Viyanalı psikanalist Ernst Kris, 1940’ta Hitler’in bir keresinde kitlelerin, reklam sloganları şeklinde dile getirilmesi koşuluyla, kendilerine anlatılan her şeyi çözümseyecek kadar aşırı derecede mankafa ve kadınsı olduklarını söylediğine dikkat çekmişti. Kris bu durumu “Gerçek tek başına bir etki yaratamaz, arkasında bir ideolojinin ve düş gücünü harekete geçiren unsurların olması gerekir” sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.

Hitler’in konuşmalarını sadece radyodan dinlemeye mecbur kalan ya da bunları gazetelerden okuyan Yahudilerin gözünde Hitler’in dili gülünçlüğe varacak derecede fakir olmakla birlikte, konuşma tarzı bir öfke nöbetiyle eşanlamlıydı. Zweig, 1938’deki konferans turu sırasında trende Houston’ın dışındaki bir yerdeyken ansızın kulağına “Almanca yüksek sesli, çılgın gibi bağırıp çağırışlar” geldiğinde yaşadığı dehşeti yazmıştır. Yakınındaki bir yolcu masumane niyetlerle radyosunu açmış ve Zweig kaskatı kesilmiş otururken ve içinde bulunduğu pulman vagon Teksas ovalarının uçsuz bucaksız düzlüklerinde sallana sallana ilerlerken, Hitler’in sesi kompartımanda adeta terör havası estirmişti.

Fakat söylentilere göre, Hitler’e muhalif olan kişiler onun konuşmalarında bilfiil bulunduklarında, konuşma sırasında mendilini çiğnedikten sonra dişlerini bir mindere geçirecek ve kendini yere atıp halının püsküllerini dişlerinin arasında gıcırdatacak kadar aşırı bir heyecana kapılan bu karakterin tiz ve cırtlak öfke sağanağının ötesindeki bir şeyleri deneyimledikleri hissiyle ayrılırlardı. Bir Amerikalı gazeteci 1933’te Goebbels’in Hitler’e “Alman dilinin makamını, Üçüncü Reich vatandaşlarının kulağında ahenkli ve neredeyse dinsel bir tını bırakacak mistik bir müziğe dönüştüren” kelimeler temin ettiğinden bahsetmişti. Başka biriye Hitler’in

“ünlü harfleri gerçek bir Avusturyalı tarzında uzatan hoş bariton sesi... Bir hatibin sesi çoğu zaman bir müzik aletine benzetilir, ancak Hitler’in yankılanan sesi insana sanki bütün bir orkestrayı dinliyormuş duygusunu verir” yorumunu getirmişti.

Bense, kimilerinin Zweig’in sesinde duyduğu müziğin (bir dinleyicinin “fevkalade yumuşak, ancak ziyadesiyle anlamlı” sözleriyle tanımladığı bir konuşmasının) yanında bu senfonik sesteki kendine özgü niteliklerin nasıl durduğunu merak ederim. Avusturyalı film yönetmeni Berthold Viertel, Zweig’in üslubunu “özünde Latin. Almancasında Gotik unsur eksikti” sözleriyle anlatmıştır. Bir Alman gazeteci Zweig yazı diline olan tutkusunun, yazdıklarındaki “Bach’ı andıran” tınılardan oluşmuş bir nota dizisinden kaynaklandığını söylemişti. Zweig’in kendi eserini okuduğu ve bugüne kadar kalabilmiş olan az sayıdaki kaydın bir tanesinde, Zweig’in sesi çok sayıda duraklama, titreme ve flütümsü sesin arasından iniş çıkışlarla ilerler; *ooo*’larla ve bolca yuvarlanan *r*’lerle, uzatılan ünlülerle ve kırılan, vurmali ünsüzlerle kesişen çizgiler yaratır. Ezberden yapılan okuma dramatik olmasına dramatiktir, ancak bize performanstaki ses dalgalanmalarının ötesindeki başka bir duyguyu geçirir: Zweig’in sesi dinleyenin kulağında hem esnek ve coşkulu, hem de dünya yorgunu bir tını bırakır.

Elbette, bu çeşitlilik arz eden karışıma herkesin aynı şekilde tepki vermediği ortadadır. Zweig’in ordular dolusu hayranlarının yanı sıra onun gerek gerçek hayattaki gerekse sayfadaki sesinden rahatsız olan ve onu aynı anda samimi olmayacak kadar akıcı ve baştan savma olarak yerden yere vuran başkaları da vardı. Karl Kraus, Zweig’in eserlerine hayran olan ve onun novellerarıyla dünya üzerindeki her dilde ustalık seviyesine çıktığını iddia eden bir hayranına şöyle bir yorumda bulunmuştu: “Tek bir dil hariç.” Sözleri, Zweig’in Almancasına yönelik eleştirel bakışını en iyi şekilde özetlemekteydi.

Hitler, *Mein Kampf*ta saplantılı şekilde, hakiki Alman dilini Slavların ve Yahudilerin yarattığı kirlilik tehlikesinden korumak meselesine eğilmiştir. Almanya’daki insanlar, Alman dilinin Avusturya’da ve özellikle Viyana’da maruz kaldığı kuşatmanın derecesini anlamadılar, diye yazmıştır Hitler. Kendisi yıllar boyunca o şehirde yaşadığı halde, tam da dilin çok sayıda Almanca dışı

etkiyle bezenmiş olması gibi bir sebepten dolayı, Viyana lehçesini hiçbir zaman öğrenmemesiyle gurur duymaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde kente sempatisi olan gözlemciler dahi burayı iflah olmaz boyutlarda anlaşılamaz bir yer olarak görürlerdi. Deneme yazarı Amelia von Ende, Viyana'yı eşzamanlı olarak “entelektüel ve duygusal, sofistike ve naif, beğeniler bakımından aşırı incelmış ve içgüdüler bakımından ilkel kalmış” bulmakta ve kentin, etnik ve psikolojik anlamda fazlasıyla melez bir karaktere sahip olmasından yola çıkarak “bir Viyanalı ırkı”ndan bahsedilebileceği görüşünü dile getirmekteydi.

Aidiyet düşü, bugün, kalıcı bir yuvanın hayalini bile kurmamış pek çoğumuzun idrak etmekte zorlanacağı biçimlerde Zweig'ın çağına musallat olmuş bir derttir. Kişinin bulunduğu yere ait *olmayabileceğini* keşfetmesinin şoku o yıllarda hâlâ tazeydi. Geniş ölçekli bir fenomen olarak vatansızlık Batıda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus Devrimi, Balkanlar'daki sınırların yeniden çizilmesi ve Türkiye'de Ermenilerle Süryanilerin geniş çapta zulümlere maruz kalması gibi olayların milyonlarca insanı bir anavatandan ya da devlet korumasından yoksun bırakmasıyla baş göstermiştir. Ve bu, eşzamanlı olarak sınırlar aşırı seyahatlerde iyice belgelenmiş bir devlet kimliğinin zorunlu hale geldiği âna denk düşmektedir.

Uzun zamandır göçmenlerin çekim merkezi durumundaki ve ilk sırada Slav, Macar, Alman ve İtalyan kökenlilerden oluşan bir nüfusa sahip olan Viyana –“aidiyetin” her zaman için insanın başka bir yere (eğer böyle bir yer varsa) de ait olduğu bilgisini çağrıştırdığı bir yer olarak– var olan modernite⁶ şartlarında avantajlı durumdaydı. Fransız Katolik şair Charles Péguy, kentin bu karakterinde özellikle Yahudiliğe özgü bir unsur görmüştür: “Başka bir yerde olmak, bu ırkın en büyük kusuru, bu halkın en yüce gizli erdemi, hayattaki en mühim görevidir” diye yazmıştı Péguy. Viyanalıların –etnik kökenleri ne olursa olsun– başka yerde olma ve başka yere ait olma kabiliyeti, kenti insanlardaki

6 Avrupa'da 17. yüzyılda ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemine ve organizasyonuna verilen ad. Genel anlamda bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşüme ve değişime karşılık gelir. (ç. n.)

milli sadakat duygusunun fazlasıyla göz önünde yaşandığı bir yere dönüştürmüştü. Bu meseleler çoğu zaman okullarda ve bürokratik işlemlerde Almanca dışındaki dilleri kullanma hakkından doğan sert tartışmalarla son bulurdu.

Hitler, delikanlılık yıllarında bir Yahudi karşıtı olmadığını ve aslında Kilise'nin Yahudileri şeytanlaştırmasını hoşla gitmeyecek kadar demode bir tavır olarak değerlendirdiğini yazmış, ancak kendisinin büyüdüğü Linz'te ortalıkta neredeyse tek bir Yahudi'nin dolaşmadığını da sözlerine eklemiştir. Viyana'ya gelmesinden sonra bu durum büyük ölçüde değişiklik göstermiştir ve kendisi, Yahudi karşıtlığının ne anlama geldiğini öğrenmek adına hiç çaba sarf etmemekle hatalı davrandığının farkına vardığı ânı kesin ve net şekilde belirtmiştir.

Bir gün, Eski Mahalle taraflarında dolaşırken karşısına ansızın üzerine uzun bir kaftan giymiş ve saçlarında siyah lüleler olan bir adam çıkmıştı. Hitler bu ânı “İlk düşüncem bu adam Yahudi midir? olmuştu” sözleriyle hatırlar. “Linz'teki Yahudiler böyle görünmezlerdi. Adamı gizli gizli seyrettim, fakat o yabancı çehreye tek tek bütün yüz hatlarını inceleyerek bakma süremin uzamasıyla kafamdaki sorunun ‘Acaba bu adam Yahudi midir?’ merakından çıkıp ‘Acaba bu adam Alman mıdır?’ sorusuna dönüşmesi bir oldu.” Hitler'in zaman içinde dil meselelerine odaklanmaya başlaması, kendisinin iddia ettiği üzere, “binlerce dili konuşabilen” bir Yahudi'nin Alman kimliğini taşıyormuş gibi davranma konusundaki yeteneğinin “sırf dili taklit etme kabiliyetine bağlı olmasından” kaynaklanmıştır. Tek başına dil, Yahudilerin gerçek *Volk* mensupları olarak “kabul görmesine” olanak tanımaktadır. Dahası bu insanlar, gücü ellerine geçirmeleri durumunda, herkesi Esperanto gibi uluslararası bir dilde konuşmaya mecbur edeceklerdir. *Mein Kampf*, Avusturya ile Almanya'nın birleşmesi çağrısını yapan satırlarla başlar ve dozunu gitgide artırarak sürgün *aleyhine* isterik bir güzellemeye dönüşür: “Benim sözüm, ana vatanlarından ayrı düşmüş ve anadillerinin kutsal mülkiyeti adına savaşmak zorunda kalmış olanlardır; anayurtlarına sadakatleri yüzünden peşlerine düşülen ve tarifsiz acılar çekenlere ve kendilerini yeniden sevgili analarının yüreğine götürecekt olan ânı hasret ve elemle bekleyenleredir, çünkü bilirim ki onlar beni anlayanlardır!”

Hitler'in Viyana'daki Eski Mahalle'de bir Yahudi ile karşılaşma sahnesi, Zweig'in sürgüne gitmesinden kısa süre sonra, Zweig ile Otto Zarek'in Londra'da yaşadıkları bir sahneyle tuhaf bir karşılık sergiler. İki adam geceyi Yidce tiyatrosunda bir *Dybbuk* temsili izleyerek geçirmek üzere birlikte dışarı çıkmışlardı. Oyun, Zarek'in söylediğine göre, Rusya'daki Yahudi gettosu hayatını olanca gerçekliğiyle canlandıran etkileyici bir sahne uyarlamasıydı. Fakat temsilden sonra, Zweig'in üzerine gelen şiddetli sinirsel gerginlik hali Zarek'in dikkatini çekti. Zweig, içindeki heyecanı daha fazla tutamadı. "Bu eski Yahudiler" dedi Zweig, "gülünç giysileri, kesil-memiş sakalları ve parlayan gözleriyle bu Hasidizm⁷ yanlıları... bunlar bizim *kardeşlerimiz*." Zweig, kendilerini bu Yahudilerin tıpkısı gibi görünmekten kurtaran şeyin, sadece büyük büyük-babalarının asimilasyonu hedefleyen önlemleri olduğunu Zarek'e anlattı. Şayet yakın dönemdeki ataları olmasaydı, ikisi de dönüp dolaşıp "onların inandıklarına inanmak" noktasına gelecekti: "Batı dünyasının orta yerindeki hayatımızı sadece geçici bir dönem olarak düşüneceğimizden, bizler de, yüreğimizin derinliklerinde nihai 'atalarımızın yurduna dönme' düşünüyüşünü besliyor olacaktık." Zweig'in neredeyse "Bunları düşündükçe halime şükrediyorum" demesine ramak kalmıştır. Ancak Zarek, nihayetinde kendisinin de okkanın altına gitmekten kurtulamadığını idrak etmesiyle Zweig'in sesine bir umarsızlık ve tevekkül tonunun yerleştiğini söylemiştir. Her şeye rağmen kendisini bulduğu yer burasıdır: Londra'da yaşayan Orta Avrupa Yahudisi göçmenlerden biridir. Schiller herkese "Ben bir dünya vatandaşı olarak yazıyorum. Daha en başından ana-yurdumun yerine insanlığı koymuş durumdayım" düşüncesini ilan ettiğinde Zweig'in, şairin ruhuna öykünmek adına harcadığı onca çabaya rağmen ne Alman diline bağlılığını azaltabilmiş, ne de Hitler'in iktidara gelmesiyle dilin onun açısından daimi şekilde kayb olduğu inancını bir kenara bırakabilmiş olması da bununla akraba sayılabilecek bir olaydır. Hannah Arendt, savaştan sonra kendisine yöneltilen ve Nazilerin yükselişinden önceki Avrupa'dan neleri özlediği ve o dönemden bugüne nelerin kaldığı sorusuna

7 Kökenleri M.Ö. 2. yüzyıla kadar giden ve 1750'li yıllarda Yahudi mistikleri tarafından Polonya'da kurulan bir mezhep. (ç. n.)

meşhur “Hitler öncesi dönemin Avrupası mı? Emin olun, onu hiç özlediğim yok. Geriye ne mi kaldı? Bir tek dil kaldı” cevabını vermişti. Muhatabı, en zor zamanlarda bile dile olan bağlılığını koruyup koruyamadığını öğrenebilmek için onu sıkıştırmıştı. “Daima korudum” diye yanıtlamıştı Arendt. “Kendi kendime, insan ne yapabilir ki? diye düşünürdüm. Sonuçta aklını kaçırın taraf Alman dili değildi. İkinci olarak da, insanın anadilinin yerine koyabileceği hiçbir şey yoktur.”

Bu sözler, Zweig’in dil konusundaki umarsızlığına karşı öne sürülebilecek güçlü bir karşı duruş olmakla birlikte, ben bunun da durumu kurtarabileceğinden emin değilim. Belki bir dilin parça parça aklını kaçırmayı *mümkündür*. Zweig son ânına kadar Goethe’sini ve Rilke’sini okumaya devam etti, ancak Zweig’in elinde –dünya tarih sahnesindeki yaşayan dillerden biri olarak– Alman dilinin tam olarak delirmemişe de, en azından gasp edildiğine ve parçalarına ayrılarak bir çalıntı araba dükkânının dilsel eşdeğerinde yeniden yapılandırıldığına dair güçlü kanıtlar mevcuttu. Victor Klemperer, fanatiğin Almancadaki karşılığı olan *fanatisch* sözcüğünün kaderini analiz etmiştir. Hitler’den önce bu, insanın gerçeklikten ve mantıktan kopması anlamına gelen kati surette olumsuz bir sözcüktü. Üçüncü Reich sırasında *fanatisch* cesaret, adanmışlık ve teslim olmayı kesinlikle reddetmekle özdeşleştirilir olmuştu. Hitler’in doğum gününde Almanya’nın gazeteleri baştan başa “fanatik yeminleri”, “fanatik açıklamaları” ve Reich’in ölümsüzlüğüne dair “fanatik inanç” ifadelerini tekrar eden tebrik mesajlarıyla kaplıydı. Savaşın sonraki dönemlerinde, Nazilerin konumu gitgide daha umutsuz bir hal almaya başladıkça, “nihai zafere olan fanatik inanç” medyada her an hazır ve nazır bir şekilde görülür oldu. *Fanatisch* sözcüğünün genel anlamda kabul görmüş anlamının sürgüne gitmek zorunda kaldığı söylenebilirdi. 1936’da Zweig, Rolland’a kendisinin de aynı sendromdan mustarip olduğunu gösteren bir formül sunarak, “bir anti-fanatizm fanatizmi” geliştirilmesinin şart olduğunu yazmıştı.

Zweig’ı dilinin anlamından kopartılması duygusu kadar dünyadan ayrı düşmüş hissettiren başka hiçbir şey yoktu. Almanca konuşulan belli başlı topraklara ayak basmaktan men edildiği şartlarda nasıl olup da kendisini anadiliyle özdeşleştirmeye devam edebile-

ceği gibi fiziksel bir soruna bürünmüş metafizik bir sorunla karşı karşıyaydı. Üstelik, insanın ilk öğrendiği dilin doldurulamaz bir yeri olduğuna inanması sebebiyle yaşadığı ikilem daha bile vahim bir hal almıştı. Biltmore’da “bizim eserlerimizle hizmet etmeye çalıştığımız aynı Alman kültürü adına” yapılan gaddarlık olarak tanımladığı durum karşısında yaşadığı utancı dile getirirken, kendisinin ve sürgündeki dostlarının çalışmalarına Almanca olarak devam etmesinin dinleyicilerine şaşırtıcı gelebileceğini de kabul etmişti. Ne var ki, fikrini “Bir yazar ülkesini terk edebilir, ancak düşündüğü ve çalıştığı dilden kopması hiçbir zaman mümkün değildir” sözleriyle dile getirmişti.

Martin Gumpert, New York’a akıcılıkla uzaktan yakından ilgisi olmayan bir İngilizceyle varan bir mülteci olmanın nasıl “sağır ve dilsiz” kalmak anlamına geldiğini anlatmıştır. İnsan bir başkalaşım geçirerek hem “gerçekten onur kırıcı, hem de patolojik” bir ruh haline girmektedir. Bir zamanlar kulağa melodi gibi gelen konuşma sesleri birdenbire sadece “ses” olup çıkmıştı. “Gelişmiş bir entelektüellik düzeyinde” olan bir insan için bu dil kaybı “nere-deyse aşılamayacak bir şok” demektir. Ben, Zweig’in ikileminde bir Yahudi, bir Avusturyalı ve bir Avrupalı olarak varlığını sürdüren tüm nüanslar bir yana, bu yoksunluktan kaynaklanan büyük şokun PEN konuşmasındaki geleneksel kendini kontrol tavrını bir kenara bıraktığı ve incelişsiz ve umutsuz bir yakarıшта bulunduğu şaşırtıcı anın fitilini ateşlediği kanısındayım: “Bu, ömrümüz boyunca milliyetçiliğin tanrılaştırılmasına karşı, sınırları dahilinde mücadele verdiğimiz dildir. Ve dünyamızı kırıp geçiren ve insanoğlunun haysiyetini beş paralık eden cani şeytana karşı sürdürdüğümüz savaşta elimizde kalan yegâne silahtır.”

Alman ve Avusturyalı Yahudilerin elinde kalan yegâne silah artık can düşmanları tarafından onların üzerine çevrilmiş durumdaydı.

Eşinin konuşmasını ve ara ara yükselen alkışları dinleyen Lotte de kendi tanınırlığını yaşamaktaydı. Zweig’in PEN konuşmasının yazım sürecinde özel bir rol üstlenmiş, erkek kardeşi ve yengeşi Manfred ile Hanna’ya yazdıklarına bakılırsa “hazırlık, çeviri, değişiklik, düzeltme, kısaltma ve yeniden çeviri” işleriyle öylesine

meşgul olmuştu ki, günlerdir kızları Eva'nın yüzünü doğru düğün görememişti. Sesli okunmak üzere biçimlendirdiği cümleleri işitmenin ötesinde o gece yaşadığı *déjà vu* hissinin başka bir boyutu daha vardı. Lotte “Hayatımız boyunca kitaplarını okuduğumuz Avrupalı yazarların çoğu buradaydı” sözleriyle hayretini dile getirmişti. Thomas Mann, André Maurois, Sigrid Undset, Lion Feuchtwanger ve Franz Werfel bunlardan bazılarıydı. Birdenbire, onca zaman ailesindeki kitapların sayfalarında mürekkeple basılmış halde gördüğü bütün bu isimler oradan fırlayıp Cascades balo salonunda tüm boyutlarıyla kanlı canlı karşısına çıkmıştı.

Lotte'nin Stefan ile ilişkisinin yedi yıl önceki başlangıcına da buna benzer tanıma anları eşlik etmiş olmalıydı. Aklıma Zweig'in, Lotte ile tanışmadan çok evvel kaleme aldığı *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu* novellasını getiriyorum. Burada aşkını “Daha sen kendin benim hayatıma girmezden önce, çevrende sanki bir ışık halkası, zenginliğin, farklılığın ve sır perdesinin oluşturduğu bir alan vardı” cümlesiyle itiraf eden tanınmış bir romancının, genç, masum ve tutkulu bir kadınla yaşadığı ilişki anlatılır. Romancıya ait eşyaların yakınındaki bir daireye taşınmasını seyreden öykü kahramanı “şimdi bütün bu harika kitapların sahibi ve okuru olan, bu dillerin hepsini bilen, bunca zengin ve aynı zamanda da bunca bilgili”⁸ adamın nasıl biri olduğu konusunda derin düşüncelere dalar.

Zweig'in geniş arkadaş çevrelerine takdim edilen Lotte bir anda kendini epey zamandır kültürel nirengi noktalarını temsil eden insanlarla tanışırken buluvermişti. Herhalde, Zweig'in kendisiyle birlikte olmasından kaynaklanan hafif çaplı bir baş dönmesi de yaşamış olmalıydı. Adına bütün kitapçılarda ve çok sayıda gazeteyle edebiyat dergisinde rastlanan –yapıtları bütün Avrupa edebiyatının mikrokozmosu olarak baş tacı edilen– bu şahsiyet şimdi karşısındaydı: Önünde nefes alıp veriyor, fazlasıyla göz kamaştırıcı seyahat programlarının arasındaki dönemlerde onun varlığında huzur buluyor, onunla tren istasyonlarında, şık restoranlarda ve otellerde randevu planları yapıyor, taşıyabileceğinden fazla yükü ağırlaştırdığı hayatına onu da sükûnetle dahil ediyordu.

8 Stefan Zweig, *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu*, Çeviren: Ahmet Cemal; Türkiye İş Bankası Yayınları, Ocak 2014. (ç. n.)

Lotte'nin ailesinde kazanılan başarılar da önem taşımakta, ancak dünya çapında daha küçük bir ölçekte yer kaplar. 1908'de dünyaya gelen Lotte, büyük büyükbabası meşhur haham Samson Raphael Hirsch'in kendisini modern Ortodoksluğun⁹ kurucu ruhu olarak tanıttığı Frankfurt'ta büyümüştü. Hirsch, reform hareketindeki yeniliklere karşı olmasına rağmen, atalarının yapmış olacağı şekilde İbranice ya da Yidceye başvurmaktansa zarif, klasik Almancaya olan sağlam inancını korumuştur. Kendisi aynı zamanda Yahudi cemaatinde kalkınmacı toplumsal refah sağlamak adına çalışan öncü kuvvetlerdendir. Lotte'nin büyükbabası Mendel Hirsch, Frankfurt'un önde gelen Yahudi okullarından birinin başındaydı. Dindar bir insan olan annesi Therese bu okulda öğretmenlik yapardı; öte yandan, tüccar olan babası Josef kendi kendini yetiştirmekte durdurak bilmeyen kimselerdendi – tek başına bir sürü dil öğrenmiş ve iyi bir piyanist olmuştu.

Friderike'nin eski kocasını anlattığı biyografide Lotte için yaptığı girizgâh, överce görünüp yerin dibine batırma şaheseridir. Friderike, İngiltere'deki kocasına işinin ehli bir sekreter bulma sürecinde Stefan ile Lotte arasındaki bağlantıyı kuran kişinin kendisi olduğunu ileri sürer. Friderike yarayı hızlı bir hamleyle iki kez deşercesine “Konsolosumuzun tavsiye ettiği güzel bir kız fazla zevk düşkününü çıkınca, ben de çareyi Yahudi mültecilerinin sığındığı seçkin kurum Woburn House'un ağırbaşlı ortamına girmekte buldum” diye yazar. “Bu insanların arasından, bir hayli ciddi görünen ve melankolik bir çehresi olan bir genç kıızı işe aldım; anlaşılan, onun ve kendisi gibi büyük acılar çeken çok sayıda insanın katlandığı yazgının bir simgesi durumundaki hali onu seçmemde etkili olmuştu.” (Friderike'nin bu tanışmayı mümkün kıldığı hikâyesinin uydurma olduğu sonradan ortaya çıkmıştır.) “Miss Lotte Altman” diye devam eder, “ağırbaşlılığı, genç yaşına ters düşen bu hanım, üniversite öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştı ve geçici de olsa, ilginç bir iş bulmaktan dolayı çok mutluydu.” Bizler sağlık sorunları, ağır işleyen kafa ya da her ikisinin bu heyecansız ve kederli Yahudi kızın üniversiteden ayrılma kararında rol oynadığı izlenimini ediniriz. Friderike'nin

9 Ortodoksluk, dinsel inançlara sadık olmak anlamında kullanılmıştır. (ç. n.)

göçmenlerden oluşan okur kitlesinin, çizdiği portrede Alman hiciv ustası Kurt Tucholsky'nin elinden çıkma cin fikirli karikatürün benzerini bulmuş olması mümkündür: "Mrs. Steiner, Frankfurtluydu; pek genç sayılmazdı, yalnızdı ve siyah saçlıydı. Her gece başka bir elbise giyer ve sessiz sakin oturup entelektüel kitaplar okurdu. Kendisi sadık bir Stefan Zweig hayranıydı. Ve bu her şeyi anlatıyordu."

Babası Josef'in yazdığı mektuplardan aslında Lotte'nin öğrenimini yarıda kesmek zorunda kalma sebebinin, Yahudi karşıtı söylemlerin Hitler'in şansölye seçilmesinin çok öncesinde yürürlüğe girmiş olmasından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Genç kızın yüksek öğrenim görmeye başlayacağı 1920'lerin ikinci yarısında Almanya'nın yitip giden şanı ve Versailles Antlaşmasının Alman halkına yaptığı adaletsizlik çoğu akademik disiplinde bozulmalara yol açmış, en çok da Lotte'nin ilgi alanına giren filoloji çalışmaları bu durumdan nasibini almıştı.

Lotte'nin PEN toplantısında sürgüne gitmeden önce üzerinde çalıştığı edebiyat ikonlarıyla karşılaşması, kongrenin Avrupa'da kapana kısılmış halde kalanların namına düşünülmüş yüce misyonunu yerine getirmiş olduğunu öğrenmesiyle daha büyük bir anlam kazanmıştı. Lotte sonradan ailesine "Çok sayıda insanın açıktan açığa adam başı üç yüz-dört yüz dolar bağış yapmış olması bizi gerçekten şaşırttı" diye yazmıştı. Gelgelelim, sonuç itibarıyla binlerce dolar toplanmış olsa da, Lotte bunun "ancak 10 kişinin yol masraflarını karşılamaya yetecek" bir miktar olduğunu belirtmişti. "Çünkü bu insanlar en olmayacak güzergâhları kullanarak Rusya ve Japonya üzerinden ya da Afrika ve Martinik üzerinden kaçabiliyorlar ve sadece yerli Lizbon'un halkından az sayıda insan doğruca ABD'ye gidebiliyor." Aralarında büyük miktarda bağış yapanların da bulunduğu para veren bin konuğa karşı Avrupa'dan gizlice kaçırılan on can söz konusuydu!

Her şey bir yana, etkinlik Zweig'in da gönül tellerini titretmiş olmalıdır. Kendisine vatan olarak seçtiği Fransa'dan katılan önde gelen şahsiyetlerin yanı sıra bir kısmını delikanlılığından beri tanıdığı onlarca Viyanalı ve Alman göçmen de orada hazır bulunmuştu. Hiç değilse tek bir akşam, geride bıraktığı dünyanın dünyasının bir parçası yeniden tesis edilmişti.

Gelgelelim, Zweig uzun uzadıya düşündüğünde “yazarların bu gibi etkinliklerde başvurdukları bütün küçük hesapların” karşısında yaşadığı tiksintiyi dile getirmekten kendini alamıyordu. Bu egoistler, diye yazmıştı Lotte’nin ailesine, kendisi ve Lotte gibi “sırf gösteriş olsun diye oturmaktan mutluluk duyamayacak ve evlerin yıkıldığı, masum insanların katledildiği ve insanoğlunun en önemli gayesinin tehlike altında olduğu bir zamanda insana fazlasıyla gülünç gelen bütün küçük hesapları onlara bırakmayı tercih eden” kişileri anlayamazlardı. “Bazen insan o güzel şiirleri yazanların ve kitaplarında bilgelik ve psikoloji dersi verenlerin aynı kişiler olduğundan kuşku duyuyor.” Olayın sonrasında, konuşmasını radyodan dinleyememiş olan Hanna ve Manfred’e kesin bir dille “Hiçbir şey kaçırmadınız, bütün o konuşmaların zerre kadar önemi yok” bilgisini vermişti.

Zweig’in PEN toplantısında yaşadığı rahatsızlık, bizi sürgünün bir diğer büyük paradoksuna götürür: Sürgün, kişinin sevdiklerinden mecburen ayrılması anlamına geldiği gibi, aynı zamanda insana ölümü çağrıştıran bir buluşma karakterine de bürünebilir. Zweig daha geçen kış Lotte’nin ailesine Bruno Walter tarafından yönetilen bir konsere gidişini ve Walter’in locasında, “başka bir yaşamdan gelmiş çok sayıda hayaletle birlikte” oturuşunu anlatmıştı. Hilde Spiel bu deneyimi, Upper West Side’daki bir partinin tasvirinde tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer. Konuklar hakkında “Hepsi de, birkaç istisna dışında, geçmişe ve çok uzaktaki bir yere ait kalıntılardan, ölmüş ve gitmiş bir şeyin simgelerinden, bir mezarlığa dadanmış lemurlardan farksızdılar; yine de, kendi kadavrayı andıran tarzları içinde, gittiğim [bu] öteki partilere gelen misafirlerden çok daha diriydiler. Arada bir... bu insanların sosyal olduğu kadar bireysel varlıklarıyla da, salt kötülükleri, melankolik halleri ve hatıralarıyla bir arada kalabildiklerinin aklıma geldiği olmuştur. Öyle ya da böyle, bir arada kalmışlardı işte.” Gumpert ise “göçler, büyük ölçüde anlaşmazlıktan ve husumetten meydana gelen hüznü bir yoldaşlık yaratır” görüşünü belirtmekle yetinmiştir.

Zweig, bir zorunlu birlikte ve kardeşçe yaşama kavramı olarak sürgünü, hatıratında modern çağdaki Yahudi karşıtlığı muammasını anlattığı bölümde ele almıştır. Zweig, kendisi Londra’ya göç ettikten sonra Sigmund Freud’u orada bulmaktan dolayı yaşadığı

mutluluğu anlatmasının ardından, Yahudilere yönelik Nazi saldırılarındaki en trajik yönün Yahudilerin hep birlikte cezaya çarptırılmalarının sebebini anlamak konusundaki büyük yetersizliğinden kaynaklandığını söyler. En azından, diye yazar, bu insanların Ortaçağ'daki ataları ne için acı çektiklerini biliyorlardı: Bu da, ortak "inançları ve yasaları" olmaktaydı. Fakat yirminci yüzyıldaki Yahudiler artık bir cemaat olmaktan çıkmışlardı ve uzun zamandır da bir cemaat oldukları söylenemezdi. Kendilerine ait yasaları yoktu. Kendi aralarında İbranice konuşmak istemiyorlardı. Bir tek sürgün, tıpkı caddelerdeki pisliklerin tek bir noktada toplandığı gibi, hepsini bir araya getirmişti: "Banka müdürleri Berlin'deki saraylarından, sinagog hizmetkârları Ortodoks topluluklarından çıkarılmıştı, Parisli felsefe profesörleri ve Rumen arabacıları, ölü yıkayıcıları ve Nobel ödülü sahipleri, soprano ve cenazelerde ağıt yakan kadınlar, yazarlar ve konyak imal edenler, servet sahipleri ve hiçbir şeyi olmayanlar, büyükler ve küçükler, dindarlar ve aydınlar." Zweig, yüreğinden kopan bir haykırıyla tevcihi kelimeler eder: "Neden ben? Neden sen? Neden tanımadığım ve dilini anlamadığım, düşünce tarzını kavramadığım, hiçbir ortak bağımızın olmadığı senle ben?" Şayet Shylock'un¹⁰ meşhur "Etimiz kesilince bizim de kanımız akamaz mı?" sorusu Yahudilerin de bütün insanlarla ortak bir insanlık düzlemini paylaştığını gösteriyorsa, Zweig da Yahudi karşıtlığıyla yaratılan adaletsizliği Yahudilerin kendi aralarında hiçbir ortak zeminlerinin olmayışını gözler önüne sererek ele almıştır.

Zweig'in yazdığına göre "çağın en keskin zekâsına" sahip ve hayatının son yıllarında kendisiyle sık sık bu konular üzerine konuştuğu Freud bile bu fenomen karşısındaki hayretini gizleyemiyor ve "bunda bir çıkış yolu göremiyordu." Zweig, Londra'da Freud ile son sohbetlerini yaptığı sırada, kendisiyle hiçbir ilgisi olmayan insanlarla özdeşleşmeye mecbur olduğu duygusu göçebelikle beraber ona sürgünün en belirleyici deneyimi gibi gelmeye başlamıştı.

Zweig "entelektüel anayurdunu" idare eden Almanların onu artık Alman olarak görmedikleri düşüncesiyle baş etmeye çalıştığı

10 Shakespeare'in *Venedik Taciri* eserindeki Yahudi tefeci; söz konusu ifade Shylock'un meşhur tiradında yer almaktadır. (ç. n.)

sırada, kendini Nasyonal Sosyalizmden kaçıp aralarına sığındığı kişiler tarafından özbeöz Alman olarak tanımlanmış halde buluverdi. Ateşkesten sonra onaylanan Britanya Yabancılar Kanunu, savaşın ilan edilmesiyle tüm Alman ve Avusturyalı sığınmacıların bir anda “düşman konumundaki yabancı” sınıfına alınmasını şart koşuyordu. Bu insanlar sokağa çıkma yasaklarına, katı seyahat kısıtlamalarına tabi tutuluyor ve bazen enterne kamplarında tutuluyorlardı. Savaşın patlak vermesinden önceki dönemde bile sürgünler göze çarpan davranışlarla dikkati kendi üzerlerine çekmekten kaçınmaları, alçak sesle konuşmaları ve (sonradan Amerika Birleşik Devletleri’nde de rastlanacağı üzere) halk arasında Almanca konuşmamaları konusunda Londra’nın en önemli mülteci yardım derneği tarafından uyarılmışlardı. Bu önlemler sadece göçmenlerin potansiyel sabotajcılar olarak algılanmasına yönelik endişeleri yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda İngilizlerdeki Yahudi karşıtlığının Almanca seslerle uyandırılabilceği kaygısını da barındırıyordu. Ülkeedeki yerleşik İngiliz-Yahudi cemaatinin özellikle hassas olduğı bir korkuydu bu.

1939 Eylülünde kendini “düşman konumundaki yabancı” olarak tanımlanmış halde bulan Zweig, İngilizlerin kendisini etiketlemeden daha fazla Alman gibi görmesi karşısında iyice çileden çıkmıştı. Yayıncısı Huebsch’e “Ben hayatım boyunca sadece ve sadece bir Avusturyalıydım” diyerek duruma itiraz ediyordu. “Yeni Enformasyon Bakanlığı’nın hiç değilde biraz olsun Alman edebiyatı hakkında bilgilendirilmesi ve benim bir ‘düşman konumundaki yabancı’ değilde fakat, belki de (Thomas Mann ile birlikte) başkalarından daha işe yarar biri olabileceğim konusundan haberdar edilmesi gerektiğı kanısındaayım... Beni unutma, eski dostum ve sakın ola ki, burada ‘Alman’ olarak yaftalandığım için benden utanma!”

Zweig, özel izin aldığı durumlar haricinde Bath merkezinin dokuz kilometre çapında kalmak mecburiyetindeydi. Huebsch’e “Anlayabileceğın üzere... 58 yaşında ve bu yıllara öyle ya da böyle azımsanamayacak miktarda eser sığdırmış biri olarak bekleme odalarında oturmaktan hazzetmiyorum... Bundan böyle elimden geldiğince her türlü ‘lütuf’tan uzak duracağım” demişti.

Zweig’in yolculuk hakkı için ricada bulunmayı seçtiğı yegâne durum, Britanya’nın Almanya’ya savaş ilan etmesinden birkaç

hafta sonra Freud öldüğünde yaşandı. Yirmi Altı Eylülde Golders Green'de yakınların katılımıyla yapılacak anma törenindeki veda konuşmasını Zweig'in yapması istenmişti. Karartma sırasında Bath'tan Londra'ya yapılan yolculuk, karanlık tren istasyonlarında boş boş bekleyerek geçirilen uzun saatleriyle fazlasıyla sinir bozucuydu. Törenin yapılacağı gün yağmur aralıksız yağıyordu.

Zweig, Freud'un aralarında çok sayıda Orta Avrupalı sürgünün bulunduğu uluslararası dost çevresinden oluşan küçük topluluğa Almanca olarak, "Gençliğimizde, kahramanlara yaraşır bir hayat sürmekten daha büyük tutkuyla arzuladığımız başka bir şey yoktu" diye hitap etti. "Bu tinsel kahramanı kanlı canlı karşımızda bulmanın düşlerini kurduk; benliğimizi iyileştirmemize yardım edecek bir kahramandı o ve şöhretle kibrin baştan çıkarıcılığına kayıtsız kalan, kendini sadece misyonuna –başka bir deyişle kendi yararına– çalışmakla kalmayıp, bütün insanlığı zenginleştiren misyonuna– adayan tamamlanmış ve sorumlu bir ruha sahip bir adamdı. Sevgili merhum Freud'umuz gençliğimizin bu coşkulu düşünüş gerçekleştirmiştir."

Anna Freud, ünlü Avusturyalı oyun yazarının kızı Miriam Beer-Hofmann Lens'in yanında duruyordu ve iki kadın Zweig'in düzyazısındaki Almancanın güzelliğine hayrandılar. Ernst Jones, hayli içerlemiş bir tavırla Zweig'in kullandığı dilin hiç kuşkusuz baş döndürücü irtifalara çıktığını kabul etmişti. Fakat Zweig'in anma konuşması İngilizce okunduğunda düz, bomboş bir soyutlamalar resmi geçidi olarak algılanır. Söylevin tercümesi mümkün değildir. Gumpert "İnsanın çocukluğunda işittiği, öğrendiği ve hatırladığı sözcükler içlerinde simgelerin tatlı ya da ürkünç melodisini taşırlar" diye yazmıştı. "Benim için 'dead', 'Tod'dan farklı bir anlama gelir, 'mother' asla 'Mutter' olamaz, 'war' ise 'Krieg'¹¹ değildir."

Savaş ilan edildiği anda Zweig'in bir Yahudi olmaktan kaynaklanan duygusal ikilemi dilsel umarsızlığıyla birleşti. Bir arkadaşına kendisinin imkânsız bir anomaliye dönüştüğünü söylemişti: "Elimizden alınmış bir dille konuşan ve düşünen... bizlere sadece müsamaha gösterilen bir ülkede yaşamını sürdüren kişileriz. Dini

11 Sırasıyla "ölü", "anne" ve "savaş" sözcüklerinin İngilizce ve Almandaki karşılıklarından söz ediliyor. (ç. n.)

inancı ve içlerinde Yahudi olma isteği olmayan Yahudileriz.” Her zaman için onun dünyadan kaçıp uzaklaşma yolu olan dil, gitgide bir kapan halini almaktaydı, zira varlığını çepeçevre saran yeni dilin nihayetinde sadece Almancasını köreltmeye yarayacağından endişe ediyordu. Zweig, 1939 Eylülünde günlüğüne İngilizce olarak “Şimdi benim için yeni bir hayat başlıyor, artık özgür ve bağımsız değilim” notunu düşmüştü. “Üzüldüğüm tek şey, yazı yazacak fırsatım olmaması, çünkü İngilizceye yeteri kadar hâkim değilim, burada benim yanlışlarımı düzeltecek ve söylemek istediklerimi allayıp pullayacak kimsem de yok; doğru dürüst kullanamadığım bir dilin içinde hapsedilmiş olmak da en çok canımı sıkan yanı bu işin.”¹²

12 Stefan Zweig, *Günlükler*, Çeviren: İlknur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

6. Bölüm

Haydi Kafeye!

Zweig'ın New York'ta bir türlü alışamadığı mahrumiyetlerden bir tanesi burada doğru düzgün kafelerin bulunmayışıydı. Kendilerini kahve dükkânı diye adlandıran, insanın gidip bir fincan kahve içebileceği yerler vardı, ama bunların kafenin tanımında var olan niteliklerle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Zweig, klasik Viyana kafesinin gezegende eşi benzeri bulunmayan bir kurum olduğunu ileri sürmüştür: Bunlar insanın hem ofisi, hem evinden uzaktaki evi, hem de kapısı bir fincan kahvenin bedelini karşılayan herkese açık demokratik kulüplerdir. Bir başka Avusturyalı mülteci “Öteki yönlerden o kadar medenileşmiş olduğu halde Amerika'da neden kafelerin olmadığını anlayamıyorum” sözleriyle dert yanmıştır. ABD'de gün boyunca küçük bir masanın başında oturup öteki müdavimler ve genel anlamda kainat hakkında derin düşüncelere dalan, geleneksel Avrupa tarzı “kafede yaşayan kişi” diye bir durum söz konusu değildir.

Otto Zarek, insanın “arada bir Stefan Zweig'ı gazetelerini okurken ya da satranç oynarken ve her daim arkadaşlarıyla ve yabancılarla karşılaşmaya istekli, daha doğrusu hevesli bir halde bulabileceği *Stammcafes*'in [gözde kafelerin]” izini sürmek suretiyle bütün bir Avrupa haritasını çizebileceğini iddia etmiştir: “Viyana'da ‘Beethoven’ ve ‘Herrenhof’ ya da Budapeşte'de Tuna üzerindeki ‘Hangli’, Zürih'te ‘Terrace’ ya da Paris'te ‘Café du Dome’.” Zweig Londra'dayken bile Regent Street'in dışındaki daha sessiz sakin kafelerden birini sürgündeki karargâhı haline getirmeyi başarmıştı. Zarek bu durumu “Orada oturur ve göç dalgalarıyla bu özgür ülkenin kıyılarına savrulan kişilerin çıkagelmesini beklerdi” sözleriyle anımsamıştır. Zweig'ın çoktan öldüğünü ya da toplama kamplarına hapsedildiğini düşündüğü adamlar birdenbire onun Palladium tiyatrosunun karşısındaki “yuvarlak masasında”

beliriverirdi. Bu kişiler Dachau ya da Buchenwald'dan firar ettikten sonra Zweig'ı nasıl bulacaklarını bilirlerdi. Kafeler, sürgünün başlangıcında, uluslararası vahalar olarak her zamankinden daha büyük bir önem kazanmıştı. Bunların sahip olduğu yeni konumun ayırdına varan tek insan Zweig değildi. Arkadaşı Hermann Kesten de "İnsan sürgündeyse eğer" demişti, "kafe hem aile evi, memleket, kilise ve parlamento, hem de bir çöl ve hac mekânı, hayallerin beşiği ve mezarı durumundadır... Sürgünde kafe hayatın devam ettiği yegâne mekândır."

Fakat New York'ta böylesi bir sığınılacak liman yaratmak olanaksızdı. Bu şehirdeki hiçbir şey durgunluk ya da dikkat göz önüne

alınarak düzenlenmiş değildi. İnsanlar New York'ta yemek yerken bile sürekli aynı anda başka bir iş yapar, gazetelerini okur ya da iş anlaşmaları gerçekleştirirdi. Zweig "New York'ta işsiz güçsüz insanın var olma hakkı yoktur; adamcağız kentin daimi akışında, tıpkı sele kapılmış bir ağaç kütüğü gibi sarsıla sarsıla ilerlemektedir!" diye gözlemde bulunmuştur. Boşta gezen ve kendini lükse vermiş kadınlar bile sürekli meşguldü. Spor ve moda yüzünden sürekli bir oraya bir buraya koşturmak zorunda kalıyorlardı. Müzelerde bitmek bilmeyen faaliyetler yapılır, konferanslar düzenlenir ve sessizlik içinde düşüncelere dahnabilecek tek bir yer bulunamazdı. İnsan gemilerde ve trenlerde birkaç saat zorunlu hareketsizliğe mahkûm edilmiş olmaktan dolayı büyük acılar çeken erkeklerle karşılaşırđı. Bunların hepsi de hiçbir şey yapmama sanatında fena halde deneyimsiz görünürler, kafe entelektüelinin klasik pozuna bürünerek bir fincan "kara ateşin" başında sakince tünemektense gazete satın almak, kumar oynamak ya da sigara tüttürmek için her istasyonda dışarı fırlarlardı.

Psikanalist Fritz Wittels, Viyana tarzı kafelerin Amerika'da hiçbir zaman başarılı olamayacağını gözlemlemiştir. "İnsanlar kafelerin burada para getirmeyeceğini söylüyorlar ve hakları var" diye yazmıştı. "Kökenleri Yakın Doğu'da bulunan ve Doğu çarşılarının havasını taşıyan kafenin ruhunu buraya nakletmek olanaksızdır. Adam orada işine gücüne bakar, arkadaşlarıyla buluşur, dedikoduları, masallarla müzikleri dinler ve oturup küçük fincanlarda sunulan sade kahvesinden fincanlarca içer. Kafenin tarifi ve taklidi imkânsız güzelliğinin *Binbir Gece Masalları* ile bir bağlantısı olmalıdır. Prusya tarzı kaz adımı ve Viyana kafeleri asla bir arada olamayacak iki durumdur."

New York'ta yapılacak olan 1939 Dünya Fuarı'nın planları tasarlandığı sırada, komitelerden biri Nazi öncesi dönemdeki kültürü "Almanya'nın Dünü ve Bugünü" adı altında anmak üzere bir "Özgürlük Pavyonu" kurulmasını önermişti. Stefan Zweig'in eserleri de Thomas Mann, Albert Einstein ve Sigmund Freud gibi şahsiyetlerin kitaplarıyla birlikte en görünür yerde sergilenecekti.

Naziler bu girişimden haberdar oldukları anda "Yahudi 'enkaz artıklarının' özgürlük pavyonu" olarak isimlendirdikleri çalışmanın aleyhinde muazzam bir propaganda kampanyası başlattılar. Sonuç

olarak proje, çok sayıda fuar organizatörünün ve dışişleri bakanlığının güçlü desteğine rağmen, altına Amerika'yı Hitler'le savaşa sokma riskini yaratacak kadar bol miktarda “mayın döşenmiş” bir etkinlik olarak görülmesi sebebiyle rafa kaldırıldı.

Gelgelelim, planlayan kişiler tüm anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak “her özgür Almanı destek verme” hedefinin gerçekleştirilmesi için pavyonda titizlikle canlandırılmış bir Viyana tarzı kafe bulundurulması konusunda kendi aralarında fikir birliğine varmışlardı. Mekân, café m lange'dan¹ Viyana kostümleri giyinmiş garsonlarına ve bir ihtimal, valsler çalan orkestrasına varıncaya kadar eksiksiz biçimde tasarlanacaktı. Klasik Viyana tarzı kafeler, varlığı Nasyonal Sosyalistler tarafından tehlikeye atılan Avusturya ve Alman kültüründeki değerlerin simgesi olarak görülmekteydi.

Zweig'in Viyana kafelerindeki hayatı on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Avusturya edebiyatında modernizmin fitilini ateşleyen ve kendisini Genç Viyana  evresi olarak adlandıran grubun en genç üyelerinden biri olduğu Caf  Griendsteidl'da başladı. Zweig kafe hayatına daha sonra Caf  Central'da, Caf  Herrenhof'da (buradaki ahbablarından biri onun gözünde epey “sert görünümlü bir Rus göçmeni” olan Troçki'ydi) ve daha çok yoksulların oturduğu Eski Mahalle civarındaki çok sayıda başka mekânda devam etti. Gazetelerle, sanat dergileriyle, edebiyat yayınlarıyla ve canlı sohbetlerle dolu Viyana kafeleri, Zweig'in hatıratında onları anlattığı şekilde “dünyada neler olup bittiğini birinci elden  ğrendiğı” yerlerdi. Bunlar her türden yeni akımın geliştiğı kuluçka makineleri, “ilgi alanlarımızın ortak olması nedeniyle sanatsal olayların *Duyulur Dünya'nın Resm *'ni² bir çift gözle değil, on ya da yirmi çift gözle takip ederdik” eyleminin ger ekleştirilebildiğı mek nlardı.

Zweig'in Viyana kafelerine yeniden dönüşü 1935 yılına rastlar. Bu tarihte kendisi çoktandır İngiltere'de sürgün hayatı yaşamak-

1 Avusturya, İsviçre ve Hollanda'da yaygın olarak tüketilen, sade kahvenin üzerindeki çırpılmış kremayla sunulan kahve i e eği. ( . n.)

2  zg n adı *Orbis Pictus*. Özellikle dil eğitimine getirdiğı yeniliklerle tanınmış  ek eğitim reformcusu ve dinsel  nderi Jan Amos Komensky'nin (1592-1670) kitabının adıdır. Komensky'nin bu kitabı iki yüzyıl boyunca Avrupa'da yaygın bir biçimde kullanılmış ve sonraki çağların resmi okul kitaplarına öncülük etmiştir. (*Dünün Dünyası – Bir Avrupalının Anıları*; Stefan Zweig, Can Yayınları, Nisan 2013;  eviren: Gülperi Sert.) ( . n.)

taydı ve yaptığı ziyaret doğduğu kentteki en son uzun süreli kalışı haline geldi. Zweig, Hotel Regina'ya kayıt yaptırmıştı; burası Votive Kilisesi'nin karşısındaki, 1853'te İmparator Franz Joseph'in bir Macar milliyetçisi tarafından boynundan bıçaklandıktan sonra tören giysisinin yüksek yakasındaki kalın kumaş sayesinde hayatının kurtulduğu yerde ve çocukluk evinin yakınlarındaki ihtişamıyla göz dolduran bir bina azmanıydı.

Niyeti, yazdığı yeni Mary Stuart biyografisinin matbaadan çıktığını görece kadar kentte kalmaktı. Fakat annesi ağır hastaydı ve kendisi de onun yanından ayrılabilenmiş gibi hissetmiyordu. Ardından korktuğu başına geldi ve kapsamlı bir diş tedavisini erteleme imkânının olmadığını öğrendi. Böylece bir-iki hafta olarak tasarlanan ziyaret birkaç aya uzadı. Zweig kimi zaman, yeniden geçmişinin başkentinde yaşıyormuş hissine kapılırdı. *Mary Stuart* kitapçılarda boy göstermiş ve kitap yakma eylemlerine ve çok sayıda yeni yayıncılık kısıtlamasına rağmen, biyografi bir kez daha listelerin tepesine fırlayan Zweig eserlerinden biri haline gelmişti. Zweig'in farkına vardığı üzere, her gittiği yerde Viyanalılar ona kaçıklık gibi gelen ele avuca sığmaz bir coşkuyla gülüp eğleniyorlardı. O sonbaharda yayımlanan bir *New York Times* gazetesi, manşetten "Avusturya Düşmanlarına İnat Neşesini Koruyor" haberini duyurmuştu. Para birimi istikrar kazanmıştı. Turist trafiği yüzde yirmi beşlik bir artış göstermişti. *Times* muhabiri, kesin ekonomik verilerin dışında, insanın "Avusturya halkının karakterini, cazibesini, kültüründen gelen neşesini ve *laissez faire*³ tutumunu" tamamıyla göz ardı edemeyeceğini yazmıştı. "Avrupa'nın üzerine çökmüş olan gölgenin fazlasıyla bilincindeler, ancak bugün kendi paylarına düşen gökyüzü parçasının her zamankinden daha berrak olduğu hissiyatıyla yaşıyorlar."

Zweig onlardan biri değildi. Etrafı maddi sıkıntılar içindeki yazarlar tarafından kuşatılmıştı ve Viyana'daki yapmacık iyimserlik ona tiksinti vermeye başlamıştı. "Yazarların burada... ne kadar berbat bir durumda olduğunu bilemezsin" diye yazmıştı Roth'a, "ne kadar küçük meblağların bile onlar için ne kadar önemli

3 (Fr.) Bireycilik, karışmazlık ilkesi. İnsanların özellikle ticari faaliyetlerinin denetime tabi tutulmaksızın gelişimini serbest bırakma. (ç. n.)

olduğunu, aynı şekilde –aralarında hiç beklemediğim birkaç ismin de bulunduğunu– ne kadar *çok sayıda* insanın benimle temasa geçtiğini de bilemezsin. Berbat bir durumdayım ve kitap basıldığında buradan gitmek bana mutluluk verecek.” Zweig’ın eski arkadaşı, Alman romancı Erich Ebermayer onu kaldığı otelde ziyaret etmiş ve kendisiyle dostlarının katıldığı Nazi karşıtı faaliyetlerini anlatarak Avusturya’daki olay mahallinden ayrılmamanın önemine dikkat çekmişti. Zweig arkadaşına “Ben ilelebet Salzburg’un üzerine çöreklenmiş halde bekleyen Almanya duvarına bakarak oturamam” cevabını vermişti. Sigmund Freud’dan psikanaliz tedavisi aldığı dönemde kendisi de otelde kalmış şair Hilda Doolittle’ın hatıratında, Hotel Regina’nın önünde görülen “arada bir havadan nazlı nazlı süzülerek, konfeti misali düşen altın yaldızlı kâğıttan gamalı haçlar” ve üzerlerine “kısa, zekice ve hedefi on ikiden vuran” sloganlar yazılmış basılı kâğıtlardan incecik şeritler bulunmaktadır. “Bunlardan bir tanesine, bariz bir ilkokul kitabı Almancasıyla ‘Hitler ekmek verir’, ‘Hitler iş verir’ ve benzeri şeyler yazılmıştı.”

Viyana’yı fiiliyatta bekleyen durumla yüzeydeki cila arasındaki uyumsuzluğun Zweig’da bıraktığı duygu sonraki iki yılda oraya yaptığı kısa süreli yolculuklarda iyice perçinlendi. 1937’deki son yolculuktaysa, bu yarılma halinin başını döndürdüğü anlar olmuştu. O yılın sonlarında patlayan bombalar ve çığırından çıkmış protestolar vakayı adiyeden sayılmaya başlamıştı. İnsan gittiği her yerde Nazi partisine üyeliği simgeleyen dar, dize kadar gelen beyaz çorapları kuşanmış genç Avusturyalılarla karşılaşılıyordu. Duvarlardaki ve kapılardaki gamalı haçlar çoğalmış, kaldırımlar tebeşirle çizilmiş gamalı haçlarla dolmuştu. Her türden kitlesel toplantı şiddet bahanesi yaratıyordu. Almanya’nın o ilkbahar Avusturya ile yaptığı hentbol maçına kırk iki bin insan gelmiş ve maçı Almanya’nın kazanmasından sonra on bin kişi Nazi şarkıları söyleyerek, Yahudi tipli insanlara saldırarak ve kafeleri işgal edip müşterilerin üzerine saldırarak ortalığı birbirine katmıştı.

Avusturya’nın elinde stratejik konumundan başka bir şansının kalmadığı şartlarda ve devletin Almanya’ya ve genel olarak Avrupa’ya karşı mümkün olan en avantajlı pozisyonu almaya çalıştığı sırada, Avusturya’nın 1933 ile 1938 döneminde izlediği siyaset adeta yalpalarcasına kötüden daha kötüye ve sonunda

en kötüye doğru gitmiştir. Zweig, 1932’de başa gelen Avusturya Şansölyesi Engelbert Dollfuss’un, Avusturya’nın bağımsızlığını koruma çabalarının sonucunda –Fransızların ve İngilizlerin kayıtsızlığı göz önüne alındığında– en muhtemel korumacı devlet olarak İtalya’dan yardım istediğini yazmıştır. Ne var ki Mussolini’nin bu ittifaka biçtiği bedel, Avusturya’nın kendi başına bir Faşist devlet olması ve bu devletin de sadakatini Avusturya’daki kuvvetli Sosyal Demokrat partiyi güçten düşürerek kanıtlaması olmuştur. Yapılan hamlenin fikri sadece Mussolini’ye ait değildi. Dollfuss yönetiminin ve Avusturya’daki geniş halk kitlelerinin içerisinde, Faşist ilkelere dayalı bir diktatörlüğün kurulmasına yönelik yoğun bir itici güç söz konusuydu. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Avusturya’dan geriye ülkenin kendi başına hayatta kalmasına yetecek bir şeylerin kaldığına inananların sayısı azdı. İmparatorluğun budanması, çoğu Viyanalı’nın gitgide daha çok fanteziye sığınmasının yolunu açmıştı. Freud 1918 tarihli bir mektubunda, eski imparatorluk başkentindeki ruh halini özetleyerek “Bundan böyle hayatıma başı ve kolları olmayan gövdeyle devam edip, onun bir bütün olduğu düşünüyordum” diye yazmıştı. Genel fiziksel yetersizlik duygusu, birlikte yürüyüş gezisi yapmayı kararlaştıran iki Tirollü’nün anlatıldığı bir anekdotta ifadesini bulmuştur. Bunlardan bir tanesi “Avusturya’nın etrafında bir tura çıkalım” diye bir öneride bulunur. Öteki “Hayır” der. “Öğle yemeğinden önce geri dönmek istemem.” Bu zafiyetin pratikteki sonucu, hayatta kalmak için kendisinden daha güçlü öteki devletlere bel bağlanması olmuştur. 1930’ların sonunda Almanya’da anlatılan bir fıkrada Hitler, Goering ve Goebbels’in bir araya gelip, Üçüncü Reich’in çökmesi halinde ne yapacaklarına karar verdikleri bir sahne tasvir edilir. Goering “Sivil giyinirsem hiç kimse beni tanımayacaktır” der. Goebbels “Çenemi kapatırsam insanlar benim kim olduğumu anlamaz” diye açıklar. Hitler omzunu silker: “Benim bir şey yapmama gerek yok. Ben bir Avusturyalıyım; ne olursa olsun, güçlüler bana kol kanat gerektirir.”

Hitler’in iktidara gelmesi sonrasında ve Anschluss öncesinde Avusturya’daki siyaset sahnesinde belirleyici olan iki değişimi seçip ayırmak gerekirse, bunlardan ilkinin 1933’te Dollfuss’un Avusturya parlamentosunun yetkilerini elinden alması ve bir Avusturya Faşist

devleti kurması olduğu söylenebilir. Bu hamleyle birlikte, Katolik ağırlıklı, pan-Cermen eğilimli Avusturya taşrası Viyana üzerinde kalıcı bir hâkimiyet kazanmıştır. Dönüm noktası sayılabilecek ikinci olaysa, Dollfuss'un –Mussolini'nin öncelikleri, Hitler'den ve Avusturya'nın kendi içindeki sağ görüşlü milislerinden gelen baskılar doğrultusunda– Avusturya Sosyalist hareketini darmadağın ettiği 1934 Şubatındaki kısa süreli ve kanlı iç savaşı. Şiddet olayları bittiğinde, yüzlerce işçinin ölüsü yerlerde yatıyordu ve binlerce insan yaralanmıştı; bu arada, Sosyalist liderlerin büyük kısmı ya ülkeden kaçmış ya da asılarak öldürülmüştü. Hilde Spiel'in bu dönemde radyoda Verdi'nin *Requiem*'ini yayınlayan bir programı dinleyişi anılarında yer etmiştir. Spiel hatıratında “Bunu yoldaşlarımıza yakılmış bir ağıt gibi gördük ve geçen haftaki olayları dünyamızın sonu olarak hissettik” diye yazmıştı. Spiel, 1934 Şubatının Anschluss'a kıyasla daha ölümcül bir kırılma noktasını simgelediği iddiasına karşı çıkanlara da cevabı yapıştırmıştı: “Madrid, İspanya'da yıllarca süren savaşın ardından düştüğünde ve Franco'nun eline geçtiğinde Londra'daki bir grup sürgünün arasında bulunan bir kadın gözyaşı dökmediği için ayıplanmış. Kadın demiş ki: ‘Ben Barselona'ya ağlamıştım.’ Biz de gözyaşlarımızı o Şubat ayında akıtmıştık.”

Gelgelelim, Viyana'da Eski Mahalle'nin dört bir yanında bulunan sarayların ve burjuva apartman dairelerinin ağır kapılarının ardında gece elbiselerini kuşanmış konukların geldiği şaşıaali partiler tam gaz devam etmekteydi. Zweig eski arkadaşlarını ve tanıdıklarını sonun yakın olduğu konusunda uyarılmış ve onların başlarına gelecekleri yıllar öncesinde Salzburg'da gördüğünü anlatmıştı. Zweig otobiyografisinde, eski çevresinin bu nasihatlerini alaya aldığı anımsar. Birinci Dünya Savaşı sırasında *Kitabı Mukaddes*'teki peygamber hakkında yazdığı alegorik drama atıfta bulunarak “Hâlâ o eski *Yeremya* olduğumu söyleyip benimle dalga geçmişlerdi” diye yazmıştır. Birbirlerine bir sonraki eğlencenin davetiyelerini uzatırken ve Noel alışverişlerini yapmak için şık dükkânlara doluşurken, diye yazmıştı, nasıl da gülüp geçmişlerdi. Kendisi onlara şunu söylemek istemişti: “Anlamıyor musunuz? Bunların hepsi birkaç ay sonra elinizden alınacak. Evleriniz yağmalanacak. Giysilerinizi alıp size toplama kamplarının mahkûm elbiselerini giydirecekler.”

Fakat sanki gittiği her yerde Viyana lehçesinde kentin gamsızlık havasını özetleyen, kendisinin de her zaman ölesiye sevdiği kısa bir beyiti duyar gibiydi: *Es kann dir nix g'schehn* – sana bir şey olmaz. Ve dört yıl sonra Ossining'de, sonuçta hepsinin kendisinden daha bilge insanlar olabileceği ihtimalini aklından geçirmişti. O tatlı Viyana'ya özgü *laissez faire* haline kendi yorumunu katarak, neden rahatını bozmak istemeyen insanların rahatını bozayım ki, diye sormuştu. Aynı yıl kenti ziyaret eden Klaus Mann'ın gördüğüyse “her şeyin durduğu, bitme noktasına gelmiş” bir şehirdi.

Ancak 1935'te olaylar henüz o denli ileri bir aşamaya gelmemişti. Zweig olanca karamsarlığına rağmen hâlâ ortalıkta dolaşabiliyordu. O aylarda sık sık görüştüğü insanlardan bir tanesi de, sadakaya ihtiyaç duymayan ve büyük serveti, tıpkı Zweig'inki gibi (üç yıl sonra el konulacak) bir tekstil fabrikasına sahip ailesinden gelen Hermann Broch idi. Herkes Broch'un bir iyi yüreklilik timsali olduğu konusunda hemfikir. Broch kendi statüsünün, başkalarında gördüğü bir yetenek işaretine karşı yakıp yıkmaya politikası gütmeye bağlı olduğunu düşünmeyen, ender rastlanan Viyanalı üst düzey sanatçı örneğiydi. İri kemikleri, sevecenlikle bakan gözleri ve dudaklarından fırlayan piposuyla Broch, Zweig ile yetkiyi sürünün eline vermeden bir şekilde kitleleri özgürleştirecek ruhani bir demokrasi anlayışının geliştirilmesi konulu tartışmalar yapmaktan zevk alırdı.

O günlerde Broch, James Joyce'un adını dilinden düşürmüyordu. Zweig da Joyce'u tanırdı. İki adam, Zweig'ın Birinci Dünya Savaşı bitene kadar oturmak üzere gittiği ve Joyce'un da gönüllü sürgün olarak yaşadığı Zürih'te tanışmışlardı. Zweig, Café Odeon'un bir köşesinde tek başına oturan bu kahverengi küçük bıyığı ve kalın camlı gözlükleri olan somurtkan genç adamı dikkatle incelemişti. Tanıştıklarında Zweig, Joyce'un İngiltere'yle olabilecek her türlü bağını reddedişinden etkilenmişti.

“Ben” demişti Joyce, “tüm diller üstünde olan bir dil, tüm dillerin hizmet ettiği bir dil istiyorum. İngilizcede kendimi geleneklerden bağımsız şekilde ifade edemiyorum.” Zweig o dönemde, Joyce'u tam olarak anlamasa da, sonraki yıllarda Alman diline bağlılık ile ondan yabancılaşma arasındaki kendi yarılmasını yaşadığı sırada işittiği sözcükler yeniden aklına düşecekti. Joyce ona

elindeki tek *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* nüshasını, Zweig'in tercüme etmek istediği *Sürgünler* oyunuyla birlikte ödünç verdiğinde Zweig duygulanmıştı. Zweig daha sonra Joyce'un yazdığı yegâne tiyatro oyununun ilk kez sahneye konulması için gereken düzenlemelerin yapılmasından sorumlu olmuştu. Joyce'un muhteşem dil yeteneği Zweig'in gözlerini kamaştırmıştı. Zweig'in yazdıklarına bakılırsa, "elektrik ışığında bir porselen gibi parlayan" yuvarlak ve sert alınının ardında sanki "tüm sözcükler ve deyimler" yığılmış gibiydi.

1930'larda Joyce adından epey söz ettirir olmuştu ve Broch da, onun bu şöhreti taşırken sergilediği zarif özgüvene hayran kalmıştı. Bir sohbetlerinde Broch ve Zweig, Viyana'da fark edilmek için çalışıp çabalayan ve hayatta kalma mücadelesi veren yazarlardan söz ediyorlardı. Broch yakın zamanda İsviçre'den Viyana'ya dönmüş ve oradayken Joyce'la tanışma şansına erişmiş genç yazar Elias Canetti'nin adını ortaya attı. Broch, Canetti'nin Zürih'teki lüks bir ev partisinde *The Comedy of Vanity*⁴ oyunundan bir bölümü yüksek sesle okuduğu bu karşılaşmadaki haline tüm samimiyetiyle gıpta etmişti. Broch, Canetti doğal bir yetenek, demişti Zweig'a. Adam *Kant faengt Feuer*⁵ adında bir kitap yazmıştı, ancak edebiyat dünyasındaki pek çok bağlantısına rağmen kendisine hâlâ bir yayıncı bulamamıştı. Kolay bir kitap değildi. Broch, Canetti'ye kitabın yayımlanır yayımlanmaz kendi yolunu bulacağını söylemişti. "Hatta unutulamayacak kadar fazlasıyla yoğun, fazlasıyla tüyler ürpertici." Broch, yardım elini Canetti'ye uzatması gerektiğini Zweig'a açıkça belli etmişti.

Zweig her zaman genç yeteneklerin desteklenmesi adına canla başla çalışmıştır. Yirmi beş yaşında Viyana'daki bekâr evinde yaşadığı dönemde bile, Café Beethoven'ın zarif camlı odacığında kendisinden daha genç yaştaki sayıları düzineyi bulan bir yazarlar grubunun yetişmesinde emeği geçmişti. Fülöp-Miller'in hatıralarına göre; küçük bir kaktüs mağazasının bitişiğindeki Café Pucher'de elinde "umutsuz, başı sonu olmayan bir şiirle" dolaşan on dört yaşında evden kaçmış, yarı aç yarı tok hayat mücadelesi veren bir yazar olan

4 Kibir Komedyası. (ç. n.)

5 (Alın.) Kant Alevler İçinde. (ç. n.)

René Fülöp-Miller'in şiirlerini sabırla okuyup düzeltmişti. Zweig'in gençlere yaptığı yatırım savaştan sonra daha da artmıştı. Alman şair Walter Bauer, Zweig'in ününün zirvesinde olduğu ve kendisinin de mütevazı bir ilkokul öğretmeni olduğu dönemde ona mektup yazmıştı. Sadece birkaç gün sonra Zweig'in cevaben gönderdiği bir mektubu almak Bauer'i hayretler içinde bırakmıştı. Zweig, "mor mürekkeple yazılmış okunaklı el yazısıyla" kaleme aldığı mektupta "Ben buradayım ve her zaman senin arkanda olacağım, bana güven. Yardıma ihtiyacın olduğunda gözüm üzerinde olacak. Eğer birbirimize yardım etmeyeceksek burada ne işimiz var?" sözleriyle onun içini rahatlatmıştı. Yazdıklarına bakılırsa, Bauer o andan itibaren, kendisini Zweig'in sunduğu dostluğun "himayesine girmiş" gibi hissetmişti. Kendisi Zweig'in, onun ilk şiirlerinde "sınırların ötesine geçme hasretiyle yanıp tutuşan, hantallıkla da olsa, bütün hevesiyle sonradan kendine düstur edineceği 'Avrupa' sözcüğünü arayan genç bir ruh" gördüğü kanısındadır. Zweig'in ona kucak açmasının anaç bir yönü de vardır, ancak bu aynı zamanda onun yetişen neslin içinde evrensel hoşgörünün yayılmasını hedefleyen daha geniş ölçekteki sorumluluğunu yansıtmaktadır.

1935 yılının ilkbaharında Zweig'in yeni yayıncısı Herbert Reichner ile birlikte halletmesi gereken türlü türlü işi vardı, zira Reichner, faaliyetlerinin merkezini Almanya'daki Insel'den Viyana'ya taşımakla meşguldü. İki adam sürekli telefonda konuşuyorlardı. Zweig kendi işlerinin dışında, bir de Reichner'in yeni yayınevine uygun türde yazarlar bulmasına yardımcı oluyordu.

Bir gün, dış hekimindeki fazlasıyla acımasız bir randevunun ardından Zweig'in ayakları onu aynı adı taşıyan devasa otelin bir kanadında bulunan Café Imperial'a götürdü. Gustav Mahler, Sigmund Freud ve Karl Kraus'un eski uğrak yeri olan Imperial, opera binasının tam karşısındaki caddenin aşağısındaydı. Zweig binanın arka tarafındaki bir odaya yöneldi ve bir masanın karşısına tek başına oturup eliyle ağzını kapattı. Canı acıyordu. Dışleri çekilmişti. Görüntüsünden utanıyordu. Yine de, o halindeyken bile, kafenin bildik sükûnet ortamında huzur bulmaya gelmişti. Hotel Regina'da yapılması gereken kırk telefon görüşmesi onu bekliyordu. Sekreteri yoktu. Bütün bunlara geri dönmek için hiç acele etmiyordu. Bir gazetenin sayfalarını çeviriyordu. Kimliğini

belli etmemek için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, o popüler, kocaman ve içinde çok sayıda odacık bulunan kafede herkesin gözü önünde oturan meşhur yazar pozisyonundan kaçması imkânsızdı.

Amerikalı muhabir John Gunther'i de neredeyse o yılın her günü haber toplama faaliyetinin bir parçası olarak aynı yerde bulmak mümkündü. Kendisi Imperial'ı severdi, çünkü orada istenilen gazeteyi bir türlü çıkaramayan özel bir garsonun yetki alanına giren büyük bir dolaptaki rattan çerçevelere derli toplu tutturulmuş halde duran yirmi Viyana gazetesi ve sayıları kırk ile kırk beş arasında değişen yabancı gazeteler bulunurdu. Ne olursa olsun, insan bir fincan kahve parasına orada oturabilir ve bu gazetelerin çoğunu okuyabilirdi. Gunther işe *Neue Freie Presse*'den başladı ve yazdığına göre, fiziksel olarak hepsi de "onlu bowling kukaları kadar birbirini andıran" bütün bir gazete sırasını elden geçirdi. Onun işi yerel hayata dair izlenimler edinmekten ibaretti. 1935 baharındaki tipik bir günde, *Neue Freie Presse*'de Manhattan Adası'nın Hollanda kolonisi haline gelmesini işleyen bir yazı dizisinin üstünde Şili'deki azot endüstrisi hakkında insanı derin düşüncelere sevk eden bir haber vardı. Birinci sayfada Washington, Paris, Brüksel ve Pekin'deki gelişmelere dair dört kablo haberi göze çarpıyordu. İkinci sayfada, Almanya haberlerine yer verilmişti. Üçüncü sayfada, Londra, Budapeşte ve Sofya'dan gönderilmiş makaleler vardı. Dördüncü sayfada ilk Avusturya bahsine rastladı: Şansölye tarafından yapılmış bir konuşmayı anlatan son derece vasat bir haberdir bu. Gunther'in yazdığına bakılırsa, Viyana basını Amerikan gazetelerine kıyasla çok daha ciddiydi, fakat kendisinin asıl önemsedığı Avusturya'ya dair haberlerdi "ve onları bulamıyorum" diye dert yanıyordu. Bir gazeteden ötekine geçerek o güne ait gerçek haberleri kovalıyordu. "Ve ne yapsam, ne etsem bir türlü bulamıyorum." Sadece Viyana'ya ait yirmi gazete vardı, fakat içlerinden teki bile gerçekte olup bitenlerin haberini vermiyordu. Yaşadıkları, Hilde Spiel'in sözcükleriyle bir "karaltılar ve kara lekeler" dönemi idi.

Zweig, elini ağzına götürmüş halde tek başına Imperial'de otururken içeri Elias Canetti giriverdi. Zweig onu az çok tanırdı ve yazarın romanını yayımlatmak için çektiği sıkıntılara dair Broch'tan aldığı haberler de zihninde hâlâ tazeydi. Zweig o vaziyette görün-

mekten hoşlanmıyordu, ama bir el hareketiyle Canetti'yi masasına çağırdı ve oturmasını söyledi.

Zweig elini büyük bir dikkatle ağzından çekti. "Bütün hikâyeyi Broch'tan dinledim" dedi. "Joyce'la tanışmışsınız. Kitabınıza kefil olacak birini bulabilirsiniz, eseri dostum Reichner'e tavsiye edebilirim. Joyce'a bir önsöz yazdırın. Sonrasında kitabınız hak ettiği ilgiyi görecektir."

Canetti birden patladı. Zweig'in teklif ettiği şeyin *lafı dahi edilemezdi!* Ben Joyce'tan böyle bir ricada bulunamam, diye konuştu. Joyce kitabın el yazmalarını görmemişti! Adam neredeyse kör sayılırdı ve böyle bir şeyi okuması beklenemezdi! Fakat herkes kadar rahatlıkla okuyabiliyor olsaydı bile, kendisinden asla böyle bir lütufta bulunamazdım! Hayatta hiç kimseden bir önsöz yazmasını isteyemem! Kitabın kendi değerinin hatırına okunması gerekir! *Koltuk değneklerine ihtiyacı yoktur!*

Kısacık bir an Canetti'nin kendisi de yaptığı çıkışın şiddeti karşısında büyük bir şaşkınlık yaşadı.

"Ben sadece yardımcı olmak istemiştım" dedi Zweig. "Fakat yardım istemiyorsanız..." Eli tekrar dudaklarının üzerine gidiverdi. Sohbet bu şekilde sona erdi.

Canetti hızlı adımlarla oradan uzaklaştı ve "pişmanlığın zerresini dahi hissetmeden onun teklifini geri çevirdim. Gururumu kurtardım ve hiçbir şey kaybetmedim... ne yazarsa yazsın, kitabımı Joyce tarafından kaleme alınmış bir önsözle yayımlatma fikri içime oturdu. Bunu teklif ettiği için Zweig'ı yerin dibine batırdım" diye yazdı.

Zweig, Café Imperial'in arka masasında bir başına kaldı ve zonklayan ağzını sıkı sıkı tuttu.

Yaşanan sahneden birkaç gün sonra, Canetti, Reichner yaynevinden eserinin el yazmasını kendilerine göndermesini isteyen ve önsözden bahis açmayan bir mektup aldı. Canetti'nin kendisine ettiği muameleden sonra bile Zweig hiç sesini çıkarmadan onun namına aracılık etmeyi sürdürmüştü. Canetti "Neyse ki, galiba onu [Zweig'ı] o kadar da yerin dibine batırmamışım" diyerek hakkını teslim etmiştir.

Canetti'nin, özür dilemek şöyle dursun, bağlantıyı kurduğu için Zweig'a bir teşekkür etmek düşüncesinin aklının uçundan geçti-

ğine dair hiçbir emare yoktur. Hem neden teşekkür edecektir ki? Canetti, başka bir bağlamda, Zweig'ın da ününü “katıksız goygoya” borçlu olanlar tayfasından olduğunu yazmıştır.

Geçmişe dönüp baktığımızda, artık mazide kalmış yazarların ve sanatçıların kendi aralarında yaşadıkları kan davalarına sevecen bir kıkırdamayla yaklaşma, atışmalarında ya da söz konusu kavgaların, en azından fikirler dünyasının geçmiş günlerdeki bu çalkantılı ve yaratıcı ruhların nezdinde belirli bir *önem taşıdığı* düşüncesi-ne hizmet eden tanıklıklarında muhtemelen dokunaklı bir şeyler bulma eğilimindeyizdir. Fakat Anschluss öncesi Viyana'daki sanat ve yayın dünyasına dair bir şeyler okumak aynı zamanda politik düzlemi de parçalarına ayıracak sonuçları beraberinde getiren, öfkeden gözü dönmüş ve kanlı bir savaş âlemine göz ucuyla bakmaktan farksızdır.

Zweig'ın 1890'ların Café Griendsteidl'ından aktardığı, genç estetlerin cennetten çıkma sempozyumundan Elias Canetti'nin 1935'te Café Imperial'deki gazezden mest olma haline geçiş süreci kendi içinde birkaç husumet evresini barındırır. Evrelerin, dışsal özellikler bakımından birbirlerinin kopyası olması bunlardaki dozu gitgide artan zehrin maskelenmesine yaramıştır.

Zweig'ın yazılarında bahsettiği ilk baş döndürücü devre ya da Zweig'ın, yeni duygulanımlara ve verimli yoldaşıklara yönelen ve entelektüel evrene bakışını genişleten tutkusunun ağırlığını hissettirdiği dönem beraberinde kendi karmaşalarını getirmişti. Peşine düştükleri tüm sanatsal arayışların fitilini ateşleyen, şiddetli bir özgürleşme arzusu-ydu: Hepsi de gençliğe özgü yeteneklerini ve isteklerini zapturapt altında tutan baskıcı okul sisteminden, bu gibi otorite odaklarından kurtulup özgürlüklerine kavuşma özlemiyle yanıp tutuşuyorlardı.

Öğrenciler arasındaki dayanışmanın askeri yönü, estetik yönünden ağır basıyordu. Zweig'ın gençliğinde sanatın Viyana'daki rolüne dair tasvirleri, devrim ve savaş metaforlarıyla bezenmiştir. O ve arkadaşları “yeni bir sanat için yapılan bu vahşi ve çoğu zaman kızgın mücadelede” yer alan “öncü birliklerin” yeni ve hevesli katılımcıları olmaktadır. Zweig, Hofmannsthal ve Rilke'nin onun

kuşağında yarattığı etkiyi ifade etmeye çalışırken bu isimleri “tüm gençliği hırslandıran” Napoléon Bonaparte’a benzetmişti. Bizler, demişti Zweig, *bizim zamanımızın*, nihayet gençliğin haklarına kavuşacağı zamanın geldiğini biliyorduk. Kaynayan kanları sanatın “zamanın hızlı temposu”na ayak uydurmasını talep ediyordu. Hem “Genç Viyana” çevresindeki yazarlar, hem de *Jugendstil* (Avusturya Art Nouveau akımı – birebir çevirisi “genç stil”dir) sanatçıları, sürgüne gönderildikten sonra kendi gençlik yerleşimlerini kuran bir grup çocuğu konu alan kadim Sabine ritüelleriyle bağlantılı bir sözcük olan *Ver Sacrum*⁶ ya da Kutsal İlkbahar’dan esinlenmişlerdir. Gençler, diye yazmıştı Zweig, “tıpkı hayvanlar gibi ani değişikliğin kokusunu fark eden bir içgüdüye sahiptir.” Radikal değişimlerin gelmekte olduğunu herkesten önce fark edenler ve “sırf yeni olması hatırına” dişlerini tırnaklarına takıp bu uğurda mücadele verenler onlardır.

Zweig’in gençliğindeki sanatsal-entelektüel çekişmelerin bu denli kanlı olmasına şaşmamak gerekir: Bunlar bir yanda da, Avrupa’yı büyük ölçüde imha edecek isyanların ve uyuşmazlıkların esintilerini taşımaktaydılar. Günümüzde, sanatçıların bakımsız muhitlere göç etmesinin çoğu zaman nezhleştirmenin yolunu açtığından söz ederiz. Fikirler âlemindeyse, sanatçıların belirli bir yeri mesken tutması aşırı derecede burjuvalaşmış bir düşünce alanının *ters anlamda* nezhleştirilmesine ve hatta yeniden barbarlaştırılmasına yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Hem gayrimenkul alanında, hem de kültürel düzlemde asıl problem her zaman sanatçıların arkasından oraya kimlerin taşındığında ve sanatçıların alanı kimler için konforlu hale getirdiğinde düğümlenir.

Zweig otobiyografisinde, onun ve arkadaşlarının hayatın estetik yönüne büyük bir hayranlık beslemeleri sebebiyle sanat yoluyla gerçekleşmesine öncülük ettikleri dönüşümler konusunda sadece ve sadece “çok daha geniş bir alana yayılan değişimlerin ilk

6 Roma İmparatorluğu öncesindeki İtalyan halklarında, kıtlık ve aşırı nüfus artışının kaynakları zorladığı durumlarda bir grup gencin önlerinde totem hayvanlarla beraber yaşanacak yeni yerler aramaya gönderildiği ritüel. *Ver Sacrum* aynı zamanda Viyana’da 1898-1903 yılları arasında yayımlanan ve *Jugendstil* tarzı çizimlerin yanı sıra Rilke, Hoffmansthal, Knut Hamsun, Richard Dehmel gibi önemli yazarların makalelerine de yer veren bir sanat dergisinin adıdır. (ç. n.)

tohumları ve öncüsü olduğunu, babalarımızın dünyasını, güvenliğin dünyasını sarsacağını ve sonunda yok edeceğini fark etmedik” yorumuna yer vermiştir. Kendisi burada vurguyu “sadece ve sadece” olarak belirler. Gelgelelim, biz vurguyu tersine çevirebiliriz: Delişmen sanatsal girişimler feci sonun “ilk tohumları ve öncüsü” olmaktaydı. Ve belki de bundan daha bile fazlasına karşılık gelmekteydi. Brecht’in Kraus hakkındaki meşhur “Çağın ölümü kendi ellerinden olduğunda, bu adam o elin ta kendisiydi” özlü sözü genellikle Kraus’un sorumsuz Viyana basınına karşı yürüttüğü kampanyaya bir saygı duruşu olarak kabul edilse de, Kraus’un biz-zat çağın özkıyım silahına dönüştüğü imasında da bulunmaktadır.

Café Griensteidl’daki yuvarlak masanın etrafında toplanmış öteki yazarları mercek altına alan Kraus bunların ortak özelliklerini maddeler halinde sıralamıştır: “Yetenek eksikliği, kıymete binmişlik, pozlar, megalomani, varoş kızları, yapmacıklık, hatalı dolaylı nesne kullanımları, monokl ve gizli asabiyet.” Kraus “Bir fikrin ve bunu ifade edecek yeteneğin olmaması: İşte size gazetecinin tanımı” esprisini yaptığında zihninin ön saflarında Zweig’in arkadaşı, Genç Viyana çevresinin lideri Hermann Bahr vardı. Rivayete göre Bahr, kendisinin hedef alınması üzerine, *Die Fackel*’in yazılı basınla yumruklar savurmaya başlamasının üzerinden çok geçmeden Kraus’u her zaman gittiği kafede birkaç arkadaşına dövdürtmüştü. Kraus 1920’lerde Zweig konusunda da, şayet yoğun çalışmayla inşa ettiği dayanma gücü olmasaydı, Zweig’in derin cümlelerinin sığılğında dibe vurmasının ve sırta kadem basmasının işten bile olmadığını söylemişti. Kraus, Zweig’in da, popüler çağdaşı Emil Ludwig gibi, dili anlamından ayırmayı ve sonra da bunu boş bir klişe olarak tekrar kamusal alana kusmayı başardığı görüşünü dile getirmiştir. Bundan daha kötü olansa, Zweig ile Ludwig’in kendilerini orta sınıfın onları dünya edebiyatının örnekleri olarak okuyacağı bir yerde konumlandırmış olmalarıydı. Hal böyle olunca, insanlar hakiki eserleri okuma yükümlülüğünden kurtuldukları sanısına kapılıyorlardı. Bu Avrupa temsilcisi laf ebeleri başvurdıkları ham sadeleştirmelerle “kültür yükselticileri” işlevini yerine getirerek okurlarına sanatın arşı alasına ışınlandıkları duygusunu vermekte, oysa fiiliyatta kitleler cehaletlerini dert etmekten kurtulmuş halde yerin altında debelenip durmaktaydılar.

Arthur Schnitzler'in meşhur tiyatro oyunu *La Ronde* iç içe geçmiş bir dizi cinsel birliktelik üzerinden toplum katmanlarının izini sürer, fakat sahici Viyana usulü "Rond Dansı"nın kentteki yazarların, sanatçıların, mimarların ve müzisyenlerin arasındaki bulaşıcı tiksinti sarmalına karşılık geldiği söylenebilir. Schnitzler'in maskeli balosunun seyrinde herkesin birbirine bulaştırdığı zührevi hastalık öteki illetin yanında basit bir soğuk alınlığı olarak kalır. 1930'lar Viyanası'nı iyi bilen bir hanımla yaptığımız sohbeti anımsıyorum. Ona kente dair en güçlü hatırasının ne olduğunu sorduğumda, "Ah, şu Viyanalılar! Senin yüzüne güler, tebessüm eder ve tam gidecekleri sırada –kadın baş parmağıyla işaretparmağını sıkıyordu– sana bir çimdik atıverirler!"

Zweig, hatıratındaki bir sürü sayfayı sanat tutkusunun kentteki yaşamın her yönüne sirayet etme biçimlerini yüceltmeye ayırmıştır. Büyük aktörlerin resimleri kırtasiye dükkânlarının vitrinlerini süslerdi. Burgtheater "bir Viyanalı, bir Avusturyalı için tiyatro oyuncularının salt oyunlarını sergilediği bir sahneden çok fazlasını ifade ediyordu" ve bu tiyatro "evreni yansıtan küçük bir dünya, toplumun kendini gördüğü renkli bir ayna, üstün bir beğenin tek gerçek *cortigianosu*'ydu"⁷; seyirciler nasıl giyinilir, odaya nasıl girilir ve nasıl konuşulur orada öğrenirlerdi. Zweig savaş öncesi Viyanası'nda genel olarak sanata, özel olarak tiyatroya duyulan saplantılı ilginin dikkatleri siyaset arenasındaki gelişmelerden uzaklaştırdığını iddia eden tek insan değildi. Fakat "sahne gerçekliği" ile bu denli hemhal olmuş bir dünyada yaşamının bir başka sonucu da –politika dahil olmak üzere– her şeyin bir tiyatro oyunu karakterini almasıydı. İnsan bütün toplumsal davranışların, Avusturyalı romancı Robert Musil'in yazdığı gibi "bir adamın düşündüğünden farklı davrandığı ve davrandığından farklı düşündüğü" bir ülke için tasarlanmış performansları çağrıştırdığı duygusuna kapılırdı. (Bu yaygın ikircimler elbette psikanaliz açısından ideal sahne zeminini hazırlamıştır.) Hiciv tarzında oyunlar yazan Johann Nestroy, Holofores karakterine "Sırf benim mi, yoksa kendimin mi daha

7 (İtalyanca) Saray mensubu, saraylı. (ç. n.)

güçlü olduğunu görmek için kendimi kendimin üzerine çullandırtmak isterdim” dedirtmiştir. Replik, Zweig’in günlüklerini dolduran çok sayıdaki umutsuz içsel bölünme ifadelerinden birine bakılarak kopyalanmış olabilir.

Kimi gözlemciler imparatorun, bireylerin çelişkili dürtülerle felç olduğu bir dönemde, Viyana’daki farklı kimliklerin birbirlerini etkisiz hale getirmesini umduğu bir politik hamle olarak bu kararsızlığı bilfiil beslediği kanısındadır. Yazar Amelia von Ende bu taktiğin başarısını Viyana’nın teatral mizacına atfetmiştir. Ende’nin yazdığı üzere halk, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, kralların “saray sanatını” taklit etme gayretine girmiş “bir noktada bu artık onların bir karakter özelliği halini almıştır. Baskıları ilk başta köle ruhlu, sonra hoş ve en nihayet tipik *Wiener Lächeln* [Viyana tebessümü] olarak klişeleşmiş, kişinin gerçek benliğini saklamasına yarayan bir tebessümle karşılamayı öğrenmişlerdir. Her zaman birtakım tatsız olayların eşliğinde bulunan İmparatorluk’taki Avusturya diplomasisinin başlıca hedefi, herhangi bir şeyin *oluşunu* engellemeye yönelik olduğundan insanlar da eylemi hakir gören bu ruh haline giriveriyorlardı.” Acizlik ve atalet, hoşgörü yolundaki ahlak yok-sunu adımlar halini almıştı.

Viyana’nın daha ayrıcalıklı toplumsal katmanlarında söylenilenlerle yapılanlar arasındaki uçurum, Zweig’in çağdaşlarından daha az sofistike ve daha az erdemli okurların dili olduğu yönünde algılandığı hallerde, dilin normal sınırların ötesine geçip gaddarlığa evrildiği anları kaçırabilmesini de kolaylaştırıyordu. Schnitzler’in 1908’de yayımlanan *Açıklık Yolu*⁸ romanında Viyana Parlamentosu’nda yaşanmış gerçek olaydan esinlenmiş bir sahneyi aktaran bir karakter vardır. Parlamentodaki bir Yahudi milletvekili konuşma yaptığı sırada bir başka milletvekili sürekli “Yahudi, kapat çeneni! Kapat çeneni, Yahudi!” diye bağırıp durarak ona gözdağı vermeye çalışır. Meclis oturumu bittikten sonra iki adam, tıpkı yakın arkadaşlar gibi, birlikte içki içmeye giderler. Hikâyeyi dinleyen başka bir roman karakteri bunun akla hayale gelmeyecek bir vaka olduğunu beyan eder. Muhatabı “Hayır. Sapına kadar Avusturyalı” cevabını verir. “Bizim için küskünlük de coşku kadar

samimiyetsiz bir durumdur. Bizim buralarda sadece gerçekten yeteneği olanların sergilediği haset ve nefret sahibidir.” Romanın başka bir yerinde Schnitzler 1880’lerdeki meşhur bir fıkradan alıntı yapmıştır: “Viyana’daki Yahudi karşıtlığı Yahudilerin bu konuya merak sarmasından sonra popüler olmuştur.”

Kentin efsanevi kültürel etkiler mozağine indirilecek darbenin nereden ve ne zaman geleceği konusunun açıklığa kavuşmasından çok uzun zaman önce, buraya özgü teatral kopukluk hissi pek çok Viyanalıyı derin endişelerin pençesine düşürmüştü. Şair ve oyun yazarı Hugo von Hofmannsthal on dokuzuncu yüzyılın sonlarında “Artık bize kalan insanı iliklerine kadar donduran bir yaşam, bayat ve kasvetli bir gerçeklik ve kolu kanadı kırık bir teslimiyettir” diye yazmıştı. Parlamentoyu, kafeyi ve yatak odasını benzer şekillerde ayaklandıran öfke ve isteri patlamalarını tetikleyense, insanlarda uyuşturucu etkisi gösteren korkuydu. Gerçekten de, Viyana sanatındaki erotizmin hatırı sayılır çoğunluğu özünde açıklığa değil, mastürbasyona, iç sıkıntısına ve cinsel birleşme sonrasındaki bitkinliğe odaklanmış olmasıyla dikkat çeker. Cinsellik özgürleşmiş olduğundan değil, fakat ziyadesiyle yalnızlık içerdiğinden çağdaşlık duygusunu haizdir.

Neyse ki, Zweig yurtdışında kendisine yeni enerji kaynakları aramaya çıktığından arkadan bıçaklama ve ağır ağır zehirleme gibi Viyana’daki en sevilen salon oyunlarından uzak kalabilmişti. Zweig ilk zamanlarda, Belçikalı Emile Verhaeren’in şiirlerinde kendi evrimleşen sanat felsefesinin mihenk taşını buldu. Verhaeren’in benimsediği Whitman felsefesinin izinden giderek “Bir adam ne kadar çok hayranlık duyarsa, o kadar fazlasına sahip olur” diye yazmıştı. Zweig, Verhaeren’in kişiliğine duyduğu sevgiyi ifade ederken bir arkadaşına “Hiç de entelektüel biri değil. (Entelektüellere güvenmem, çünkü fazla menfiler ve sevginin sıcaklığını hissetmekten acizler.)” Zweig, Belçikalı şair hakkında kaleme aldığı başka bir çalışmada hakiki sanatçı konusundaki düşüncesini “eleştiri kısırlık getirir... sadece onay, kabul, şefkat ve coşku, şeylerle gerçek bir ilişki kurmamızı sağlayabilir” sözleriyle açıklamıştı. Yazısını, işin aslı “bizim bütün çabamız kendimizdeki olumsuzlukların üstesin-

den gelmek, hiçbir şeyi reddetmemek, içimizdeki eleştirel ruhu öldürmek, olumlu taraflarımızı güçlendirmek, mümkün olduğunca çok şeye onay vermek” sözleriyle sonlandırmıştı.

Şayet Zweig, özellikle Karl Kraus’u öfkeden deli edecek bir manifesto yazmaya kalkmış olsaydı, “Eleştiri kısırdır” açıklamasından daha iyisini bulması olanaksızdı.

• • •

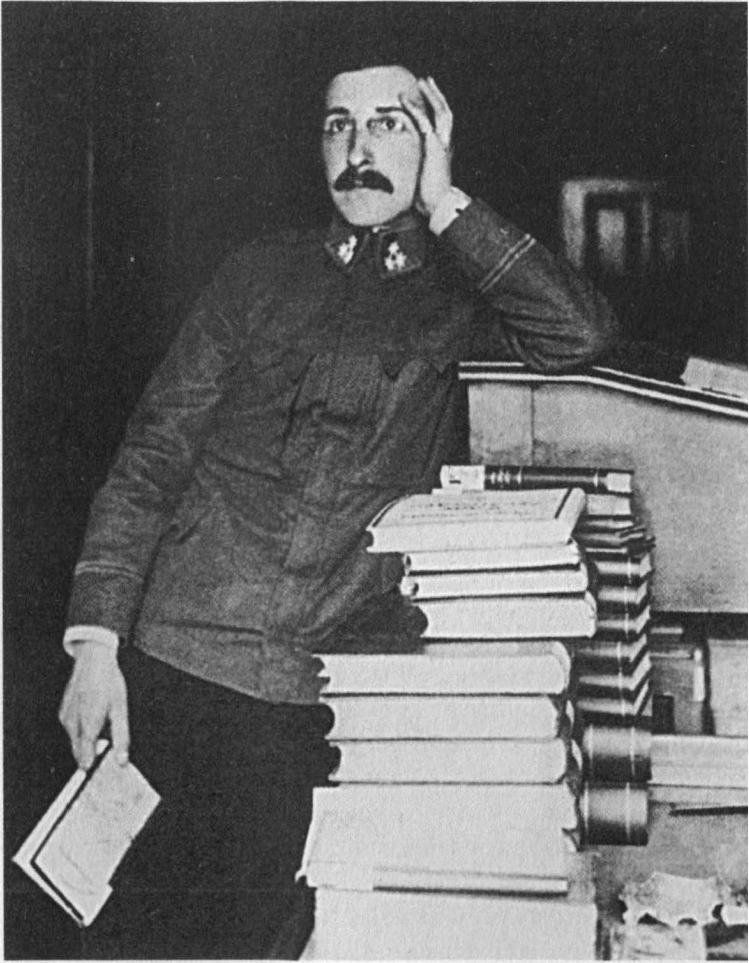
Birinci Dünya Savaşı, Viyana’daki sanatsal fikir ayrılıklarını ölüm-cül düzeye çıkardı. Birliğe ve eyleme duyulan özlemin, çoğu insanın vatan uğruna kan dökme beklentisi içerisinde etik tutumlarını hepten kaybetmesini kolaylaştırdığına hiç kuşku yok. Zweig, *Dünün Dünyası*’nda savaşın ilk yıllarında çoğu önde gelen Avusturyalı-Alman yazarın davranışı karşısında onaylamayan bir tutum takınır. Bunların hepsi de “karşı tarafın vahşeti hakkındaki kışkırtıcı yalanları yayan ve Avrupa gençliğini kıyımın ortasına süren, *Krieg* (savaş) ile *Sieg* (zafer) ve *Not* (mecburiyet) ile *Tod* (ölüm) uyaklı feci şiirler yazan zavallı masumlardır.” Zweig yurtdışında geçirdiği onca yılın sayesinde savaş coşkusu nöbetine karşı bağışıklık geliştirdiğini açıkça söylemiştir. Yazdıklarına bakılırsa, savaşın ilan edilmesinden sonra İsviçre’ye kaçabildiği ve barış yanlısı harekette aktif rol üstlendiği güne kadar kendini anlı şanlı bir kütüphaneci sıfatıyla Viyana’nın insanı uyutan Savaş Arşivi’ne kapatmıştır. 1922 tarihli bir otobiyografi taslağında, “İlk andan itibaren Avrupa’nın intiharındaki tahripkâr anlamsızlığı görebilmiş ve sahip olduğum bütün ahlaki güçle savaşa karşı durmuş olmayı... özel bir erdem olarak görmüyorum” diye yazmıştı. “Benim gözümde Avrupa cemaati ve birliği kendi nefes alıp verişlerim kadar izaha muhtaç olmayan bir durumdu.” Bu sözcükleri kaleme aldığı anda, büyük bir tiksintiyle Salzburg’a taşınmış, söylemekten hoşlandığı şekliyle kendini “Viyanasızlaştırmıştı”. Doğduğu kentteki son dönemde ateşli bireycilere dönüşen ve kan kokusundan sarhoş olan sevgili arkadaşlarının onun yüzüne karşı Avusturyalı bozuntusu suçlamasını yöneltmesini hiçbir zaman unutamayacaktı.

Buradaki sorun, Karl Kraus’un da o dönemde dillendirdiği gibi, savaşın ilk evresinde Zweig’in ölümüne propaganda üretmiş olma-

sıdır. Zweig, Savaş Arşivleri tarafından yayımlanan milliyetçi bir dergi olan *Donauland*'a düzenli olarak katkıda bulunmuştu. 1914 yılında Avusturya-Macaristan'ın ahlaki ve siyasi yenileşmesini göklere çıkaran, genel anlamda Almanların savaş başarılarından övgüyle söz eden ve Belçika'nın işgalini destekleyen makaleler yazmıştı. Hatta *Neue Freie Presse*'nin Noel sayısı için "Der Krüppel"⁹ adını taşıyan, savaşta feci şekilde yaralanmış bir askerin olaya bakışını romantikleştiren ağdalı bir şiir bile kaleme almıştı.

Zweig'in savaştaki hizmetlerinin, kendisine azap verecek denli mahcup edici bir yönü olduğuna kesin gözyle bakılabilir. Savaşın ilan edildiği ilk günlerde Zweig Belçika'daydı ve sınırın gerisine hareket eden son trenlerden birini yakaladıktan sonra, yolda Friderike'ye çok geçmeden Polonya'ya bir er olarak gireceğini yazmıştı. Bu ihtimalin, en çok da annesini düşündüğünde, kendisini hüzünlendirdiğini belirtmişti. (Friderike bunun, Zweig'i annesinden sevgiyle bahsederken duyduğu ilk sefer olduğunu iddia etmiştir.) Friderike, Zweig'la Viyana'da kesişebilmek için o sırada kalmakta olduğu Graz'daki istasyondan bir trene atlamıştı. Önünden, cepheye doğru yola çıkmış bağırıp çağıran adamlarla dolu vagonlar geçip duruyordu. Stefan'ı sevgili kafelerinden bir tanesine kurulmuş vaziyette buldu. Sakal bırakmış olması Friderike'ye eğlenceli geldi; bu ona hem daha erkeksi, hem de dava uğruna ölebilecek havasını katmıştı. Friderike saçmalamayı bırakması ve bir asker olmak için yaratılmadığının farkına varması için ona dil döktü. Sen kalemle savaş, diye yalvardı. Sonuçta Zweig muayene olmaya gittiğinde kendisine sağlığının aktif hizmete uygun olmadığı söylendi.

Zweig, Almanya'daki yayıncısı Kippenberg'e "en büyük arzusunun" aslında "Fransa'yı fethedecek o orduda seninle omuz omuza savaşan bir subay olmaktır" yazarak onu pohpohladığı sırada bir yandan da günlüğüne dert yanmaktaydı: "Bütün dünyaya karşı kazanılabilecek bir zafere inanmıyorum – altı ay boyunca uyumak, hiçbir şey bilmemek, batan dünyayı olanca dehşetiyle yaşama-mak isterdim. Bugün bütün hayatımın en kötü günü." Zweig da, doğru davranışın hangisi olduğunu bilmesine rağmen, savaşın ikinci yarısına kadar hemen hemen herkesin yaptığının aynısını

yapmıştır. Sonrasında, Savaş Arşivleri'ni temsilen "Galiçya'nın en karanlık yerine" yapılan ve sivil nüfusun çektiği eziyeti ona bütün çıplaklığıyla gösteren bir yolculuktan esinlenerek, Avrupa'daki barış yanlısı duyarlılık üzerinde heyecan verici bir etki yaratan *Yeremya* oyununu yazmıştır. Arkadaşı Richard Friedenthal bunu "Bir Alman oyun yazarı tarafından kaleme alınmış, şiddet fikrini tartışmasız şekilde reddeden ilk tiyatro oyunuydu" sözleriyle hatırlar.

latır. Yoldaşlarının çoğu hiçbir zaman kendilerinde savaş aleyhinde konuşacak cesareti bulamamışlardı. Daha önce bunun bir benzerini yapan Zweig kadar tanınmış biri yoktu.

İlk coşku dalgasında hemen hemen herkesin suçu vardı. Freud, libidosunun tamamını Avusturya-Macaristan'a vakfettiğini belirtmiş ve Avusturya'nın tüm dünyaya erkeklik gücünü göstermesinden dolayı hissettiği gururu ifade etmişti. Hermann Bahr, Tanrı vergisi gazetecilik yeteneğini Alman-Avusturyalı savaş makinesinin erdemlerini yüceltmek için konuşurmuştu. Bahr'ın keyifli bir yazı dizisinde, savaş tamtamlarının eşliğinde Baudelaire okuyuşunu ve subay üniformasının içinde muzaffer bir edayla fethedilmiş Varşova kentine girişini tasvir ettiği Hofmannsthal, kendine rahat bir masa başı görev temin edebilmek için nüfuzlu dostlarından yardım isterken bir yandan da cümle âleme "Avusturya'nın güzelliği hiçbir zaman 1914 Ağustosunda olduğu kadar parlak bir ışık saçmamıştır" fikrini ilan etmişti. Alfred Polgar, Zweig ile birlikte Savaş Arşivleri'nde çalışmış ve aşırı hassasiyeti yüzünden kötü kokulara, pisliğe ve gürültüye tahammül edemeyen, üniformalarıyla savaş ofisindeki en derli toplu masanın başında kaskatı halde oturan görüntüsüyle Zweig'ı bile güldüren Rilke de onlara katılmıştı. Robert Musil, uzun bir gazete makalesinde Almanların savaş davasına duyduğu yakınlığın borazanlığını yapmıştı. Viyana'nın önde gelen entelektüelleri –Arthur Schnitzler ve Karl Kraus gibi iki mühim istisna haricinde– topluca suçluydular.

Fakat, Kraus'un payına düşen de kendi suçlarının ağır yükünü taşımak olmuştur. Musil, aklından Kraus'u geçirerek "Bizim çağımız, diktatörlerden uzun zaman önce, entelektüel diktatörlere tapınma pratiğini ortaya çıkarmıştı" diye yazmıştı. Kraus, üstün niteliklere sahip bir avuç insanın dışındaki herkesten mutlak itaat talep eden bir zorbaydı. Küçük çaplı tacizlerden zevk alan, küskün bir garson kendisine karşılık veremeyecek olsa da, adamın Kraus'un çorbasına tükürmesinin önünde hiçbir engelin bulunmadığına dikkat çekene kadar gittiği kafedeki garsonlara çirkin adlar takan bir kimseydi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önceki dönemden 1930'ların başlarına kadar Kraus'un Viyana entelektüel eliti üzerindeki etkisi o denli güçlüydü ki, kendisi de bir Yahudi olan Canetti, onun kendi "Yahudilerini" yarattığını itiraf

etmişti: “Sokaktaki restoranlarda karşılaştığımda yolumu değiştirdiğim, yüzlerine bakmaya bile tenezzül etmediğim, hayatları zerrece umurumda olmayan, benim gözümde kanun kaçağı ve sürgün durumundaki, tek bir dokunuşları alnıma kara leke çalacak, büyük bir içtenlikle insanlığın bir parçası saymadığım insanlardı bunlar: Karl Kraus’un kurbanları ve düşmanları.”

Nihayetinde Kraus’taki hiciv dehasının büyük bir acımasızlıkla yürütülen kişisel intikam kampanyalarıyla örtüşmesi, onu Avusturya’da filizlenen faşizme karşı daha güçlü bir muhalefeti bir nebze dayanışmayla birbirine kenetleyebilecek liberal unsurların bölünmesinin tek sorumlusu haline getirmiştir.

Viyanalı yazarlar ve entelektüeller hiçbir zaman iyi geçinememişti. Lakin 1918’de kısmen her birinin akıllardan çıkaramadığı suç yüzünden, artık birbirlerinden tiksindir hale gelmişlerdi: Avrupa’yı yerle bir eden savaşa destek vererek müşterek suça onlar da ortaklı. “[Fakat] elimiz boş ve avutulamayacak vaziyette, sakatlanmış insanlar, ölümün eline terkedilmiş, ancak ölüm tarafından geri çevrilmiş bir nesil olarak döndük memlekete” diye yazmıştır Joseph Roth. “Soruşturma Komisyonu’nun kararı temyiz edilemez. Kararda şöyle yazar: ‘Ölüme elverişsiz bulunmuştur.’” Tam da bu sürekli cerahat toplayan kötü vicdan sebebiyle, asık suratlarla tekar birbirlerinin dostluğuna sığınma hislerine bir türlü engel olamamışlardı. Bu savaş sonrası günlerinde Viyana kafelerine, mitlerdeki ilkel zamanlardan kalma sahnelerin –belki de, Freud’un *Totem ve Tabu*’da babalarını öldürdükten sonra onun bedenini yiyerek yas tutan genç katilleri tasavvur ettiği kanlı şölenin– havası sinmişti.

Hitler’in Almanya şansölyeliğine yükselmesinin ardından kafe nüktedanlarının dili tutulmuş, *Die Fackel* bile ortalıkta görünmez olmuştu. Sonraki yıllarda sessiz kalmasının nedenlerini açıklarken Karl Kraus “Hitler insanın aklına hiçbir şey getirmiyor” yorumunu yapmıştır.

Kafe düşünde bizi bu kadar cezbeden şey ne olabilir? Zweig’in Viyana kafelerine yönelik nostalji hissini geçmişi, aslında edebi-

yat kariyerinde mutluluktan başının döndüğü ilk yıllara dayanır. Sürgüne gittikten sonra da Londra merkezindeki kafelerden birinin müdavimi olması, kendisinde hâlâ yardım isteyen sığınmacıların dertli öykülerini dinleme gücünü bulmasıyla açıklanabilir. New York'a vardığı sırada, orada bulmak isteyebileceği en son şey Viyana'da uzun saatlerini geçirdiği, dostlarının ve yabancıların ona her zaman rastlayabileceklerini bildiği yerlere benzer bir kafe bulmak olabilirdi. En sonunda Rio'ya varmayı başardığında, Zweig kentin çok sayıda kafeye ev sahipliği yaptığını görünce büyük bir mutluluk yaşamıştı; hemen hemen her sokakta, içerisinden baştan çıkarıcı ışıltılar yayan loş odalı kafeler varmış gibi görünüyordu. Fakat ben Zweig'i asıl heyecanlandıranın, Rio'daki kafelerde bulunan şeyler olduğu kadar *bulunmayan* şeyler de olduğu kanısındayım. Kahve muhteşemdi; orada saatlerce yerinden kalkmadan oturabilirdi ama eski Viyana'dan bir kimseyi bulamama ihtimali çok yüksekti. Brezilya kafelerinde zihnindeki dekorun çoğu unsuru mevcuttu, ancak hayaletlerin yerinde yeller esiyordu. Buraları, insanın hayali bir kafe ütopyasında tasavvur edebileceği mükemmel sahnelerdi.

1938 Martında Nazi yetkilileri Hitler'in resepsiyonu için kafeden en üst kattaki süite kadar Hotel Imperial'in tamamına el koydular. Führer ortaya çıktığında, bir an için dudaklarında gezinen boş bir tebessümle kırmızı halının önünde kalakaldı. Delikanlılık çağında Imperial'in önünden geçtiği geceleri yad etti: "Yapacak başka hiçbir şey olmazdı ve bir kitap dahi satın alabilecek param yoktu. Otomobillerle atlı arabaların girişe kadar gelmesini ve yanına gitmiş olsam benimle tek kelime etmeyecek beyaz bıyıklı kapı görevlisinin onları yerlere kadar eğilerek karşılamasını seyredirdim. Lobideki ıslıl lambaları ve avizeleri görebilirdim, fakat içeri adım atmamın imkânsız olduğunu bilirdim... Hep bugünü beklemiştim ve bu gece artık buradayım." Hitler'in yanında bulunan bir muhabire göre onun Viyana'yı fethi ve Imperial'e görkemli girişi "geçmişe sünger çekmek, görülmemiş hesabı kapatmak" anlamına geliyordu. Imperial savaş boyunca Nazi yetkililerinin karargâhı durumunda kaldı.

Bugün Café Imperial'in sandalyeleri, kabinlerin arka tarafları ve halıları gece mavisiiyle soluk altın rengi tonlarında tasarlanmış.

Oraya bir cumartesi öğle sonrasında gittiğimde içeride neredeyse hiç müşteri yoktu. Bir işadamı köşede tek başına oturmuş bir iş dünyası kitabı okumaktaydı. Uzun kahverengi saçları sırtına dökülen güzel bir genç kadın, masada tam karşısında oturan koyu renk takım elbiseli ve fazlasıyla ciddi iki adamla birlikteydi. Hepsi de çok hızlı bir tempoyla Rusça konuşuyor, masaya arka arkaya çok ağır yemekler sipariş ediyorlardı. Garsonlar içeri girip çıkıyor, bir terkedilmiş odadan ötekine seğirtiyorlardı. Kafenin 1930'lardaki ve 40'lardaki tarihini sorduğumda sırayla bütün garsonlar omuzlarını silktiler ve sanki çok yüksek sesle tuvaletin nerede olduğunu sormuşum gibi suratlarını astılar.

Imperial'in bulunduğu sokağın biraz yukarısındaki şaşıaali eski Viyana opera binası savaşın sonlarına doğru ABD bombalarıyla vurulmuştu. Üçte biri toza dönüşen bina özenle biçimlendirilmiş kemerlerin ve heykellerin yanına düşüvermiş tuhaf, ne idüğü belirsiz bir toprak ve moloz yığını halini almıştı. Zweig'ın, Dante'nin cennetini geride bırakan bir yer olarak tasvir ettiği sahne o dönemde parçalanmış kırışlarıyla dışavurumcu bir korku filmi setini, Doktor Caligari'nin¹⁰ kâbuslarından birini andırmaktaydı. Binanın titizlikle yeniden inşa edilmiş hali bu ara dönemi gözlerden saklar. Bugün Eski Mahalle'de turistlerin uğrak yeri olan Café Central'a gidecek olursanız, tanıtım broşüründe kafenin 1943'te kapılarını kapattığını okuyabilirsiniz. Oysa bunun –1945'te kentin takriben dörtte birinde olduğu gibi– kafenin bombalanarak harabeye dönüşmesinden kaynaklandığı gerçeğine değinen tek bir ifadeye rastlayamazsınız.

Opera binasından ve Imperial'den birkaç dakikalık yürüme mesafesinde bulunan Viyana Şehir Müzesi'nde, Viyana'nın Taş Devrini izleyen dönemlerindeki tarihi yükselen katlar halinde sergilenmiştir. Binanın Ringstrasse ile İmparator Franz Joseph'in son yıllarını işleyen bir bölümünü gezdikten sonra merdivenleri son kez çıkmaya hazırlandıysam da, Viyana'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemini anlatan kata çıkan merdivenin olmadığını gördüm. Orada bir merdivenin bulunması gerekti-

10 Almanca adı *Das Cabinet des Dr. Caligari* (Doktor Caligari'nin Muayenehanesi) sessizsinema döneminin başyapıtlarından biri, Alman sinemasındaki dışavurumcu akımın ilk örneği sayılan film 1920'de Robert Wiene tarafından çekilmiştir. (ç. n.)

ğinden o kadar emindim ki, az daha ayağımı boşluğa basacaktım. Viyana'nın daha yakın geçmişi bodrum katında olabilir miydi? Gişedeki orta yaşlarının başında, uzun boylu, baston yutmuş gibi duran kel adama utana sıkıla Viyana'nın daha yakın tarihine dair sergi alanlarını bulamadığımı söyledim.

Adam bana "Onlar burada yok" dedi. "Tarih, Birinci Dünya Savaşıyla sona eriyor."

Sersemlemiş bir halde "Yani Viyana Şehir Müzesi Birinci Dünya Savaşıyla sona mı eriyor?" diye onun dediklerini tekrar ettim.

"Yerimiz yoktu, evet." Belli belirsiz bir hareketle omzunu silkti ve ondan daha belli belirsiz bir sesle iç geçirdi. "Bu çok kötü, çünkü insan savaşta olup bitenleri göremiyor. Bilirsiniz, bombalar filan..." Adamın sesi kesiliverdi. "Evet. Bilmiyorum."

Kendisine Viyana'da bu dönemi konu eden başka bir müzenin olup olmadığını sordum. "Bildğim kadarıyla yok" dedi adam. Ve ardından oradan uzaklaştı.

Dışarı çıkıp Eylül alacakaranlığına karıştım. Soluk sarı renkteki Resselpark'tan geçip Café Museum'a yöneldim. Aklıma Stefan Zweig'in Viyana'daki o çok iyi bildiği sokaklarda dolaşarak geçirdiği son iki gün geldi: "Kentin bütün kiliselerinden, bütün parklarından, bütün bahçelerinden, her köşesinden bucağından zihnimde umutsuz ve sessiz bir veda sözcüğüyle geçtim: 'Bir daha asla.'"

Joseph Olbrich Secession binası¹¹ altın yaldızlı yaprakların filigran deseninden oluşan ve temiz, krem rengi dama düştükten sonra damlalar halinde binanın ön cephesine inen bir meteoru andıran parlak bezemeleriyle görüş alanıma girene dek yürüdüm ve kentin kendine özgü büyüsunü düşünüp durdum. O şahane kubbenin altında "*Der Zeit ihre Kunst, Der Kunst ihre Freiheit*" yazılıydı: "Çağa kendi sanatı, sanata kendi özgürlüğü." Onu bir süre seyrettikten sonra Adolf Loos'un Café Museum'da yaptığı iç mekân tasarımının huzurlu kusursuzluğuna yöneldim. Uçuk yeşil duvarları ve dalgalı kırmızı renklerde, bükülmüş ağaçtan sandalyeleriyle Loos'un öğrencisinin modern iç mekân tasarı-

11 Klasik sanatı öne çıkaran ve yeniliklere kapalı Viyana Sanat Okulu'ndan ayrılan Gustav Klimt, Josef Hoffmann, Joseph Maria Olbrich ve Max Kurzweil gibi sanatçıların öncülüğünde kurulmuş yeni akımlara açık Sanatçılar Birliği binası. (ç. n.)

mının doğum yeri olarak ve başkalarının da Café Nihilizm diye adlandırdığı yerdi burası. Orada içtiğim acı-tatlı, yoğunlaştırıcı ve aşırı uyarıcı *Wiener Mélange* zihnimde kafenin ve genel olarak kentin her yerine sinmiş inişli-çıkışlı yalınlık ve süs karşıtlıklarını canlandırdı.

Viyana'da İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki dönemde, kentin büyük bölümünün ışıksız halde olduğu ve binaların çöküp sıkışarak, koyu renkli kar birikintilerini andıran parçalanmış taşlarla dolu çukurlara ve tümseklere dönüştüğü sırada Viyana'da (Stefan ile Lotte'yi tanıştıran karizmatik, değişken kişilik Peter Smolka'nın araştırmalarını yaptığı senaryodan) çekilmiş bir film vardır *Üçüncü Adam* adında. Filmde ilaç sahtekârlığı işi yapan baş kötü kişisi Harry Lime, çocukluk arkadaşı Holly Martins'i, onun Viyana'da ne işler karıştırdığını öğrenmesi üzerine teselli etmeye çalışır. Lime "O kadar içini karartma" der. "Sonuçta feci bir şey olduğu yok. Ne derler bilirsin: İtalya'da Borgiaların idaresindeki otuz senede savaş, terör, cinayet ve katliamlar vardı. Yine de, adamlar Michelangelo, Leonardo da Vinci ve Rönesansı ortaya çıkardılar. İsviçre'de kardeş sevgisi, beş yüzyıllık demokrasi ve barış mevcuttu. Peki, ortaya çıkan neydi... guguklu saat."

Hayatının sonlarına doğru Zweig'in düşünceleri sürekli, kıyameti andıran dönemlerde sanat yapmanın hangi anlama geldiği sorusuna yoğunlaşmıştı. Tanıdığı çok sayıda sanatçının ve entelektüelin herhangi bir şeyi –hatta kendi aralarındaki şiddetli iç çatışmaları bile– durdurmak konusundaki yetersizliği hiç aklından çıkmıyordu. 1940'ın sonlarında Friderike'ye "Bugün 'edebiyat' yapan ya da konuşabilecek durumda olan insanları tam olarak anlayamıyorum" yazmıştı; "bu, bana bir erdemden çok insani bir kusurmuş gibi geliyor (belki de, aslında sanatta belirleyici olan her zaman için kusurlardır)."

Belki de, kafe mitosuna dört elle sarılmamızın sebebi, ondan tamamıyla vazgeçecek olursak geri kalan her şey elimizden alındığında orada kaçabileceğimiz bir yerin olduğu düşünüyüşümüzün kaybedecek olmamızdır. Kafe, gerçekliğin kendisi tarafından sürgün edilmişlerin son sığınağıdır.

7. Bölüm

Küresel Rulet

Bir süre sonra, önem arz eden tek mesele New York'tan kaçıp kurtulmak halini aldı.

1941 Haziranında Stefan ile Lotte, Atlantic City'ye geldiler. Burada Stefan'ın, onların özel işlerine yardımcı olan bir avukatla halletmesi gereken işler vardı. Yapılacak iş, iki günlük gezinin bahanesi olmuştu; ne zamandır bu beldeyi görmek istiyorlardı. Çift, süslü-püslü gezinti insanların arasında tahta kaldırım boyunca yürüdü, akrobatların yüksek teller üzerinde çılgınca danslar ettiği ve atlara, onları yüksek platformlardan denizin içine gönderen acımasız, insanın kalbini durduracak sıçrama hareketlerinin yaptırıldığı devasa eğlence pavyonlarının önünden geçti.

Anlaşılan o ki, Stefan ile Lotte buradayken bile bir süreliğine Atlantic City'ye yerleşip kafa dinleme ihtimalini düşünüp taşınmıştı. Lotte'nin İngiltere'deki ailesine yazdıklarına bakılırsa bu "ABD'nin Brighton'a taş çıkartan bu yöresi pek hoştu. Acaba Atlantic City, Stefan'ın huzur içinde çalışabileceği bir mekân olabilir miydi? Acaba burası, bir hayatı oluşturabilecekleri unsurları içerisinde barındırıyor olabilir miydi? Şöyle küçük bir ev kiralayabilecekleri, insanların onları kendi hallerine bırakacağı, ancak yine de olup bitenlerin çok fazla dışında kalmayacakları bir yer olabilir miydi? Denizden esen rüzgârı hissetmek insana iyi geliyordu ve Manhattan'ın sığağından uzak bir yer bulmaları şarttı.

Fakat sezon tam anlamıyla açıldığında kalabalıkların neye benzeyeceğini hayal etmeye çalıştılar. Bu pek de hoş olmayacaktı. Üstelik, Stefan'ın şaşaalı büyük otellere ve kumarhanelerdeki zevksiz debdebeye küçümsemeden başka bir duyguyla yaklaşması da olanaksızdı. New York'ta havalandırması olan bir otelin kendisine günde fazladan dört çalışma saati sunabileceğini hesaplamıştı hesaplamasına, ancak bu tür odaları olan az sayıda otel hakkındaki fikrini "fazla pahalı ve benim zevkime göre fazla sosyetik. Bu tür

Claridges'lerden birinde kendimi rahat hissedemem – bunun mümkün olduğu dönemlerde bile hiçbir zaman rahat hissetmemiştim” sözleriyle belirtmişti. Atlantic City de olamazdı. Kendilerine başka bir sığınak aramak zorundaydılar.

Etlî burnu ve koskoca elleri muhtemel atası Erasmus'unkileri andıran dev gibi bir adam olan şen-şakrak insan, Hollandalı-Amerikalı tarihçi ve çizer Hendrik van Loon'u ziyaret etmek için çift birkaç sefer Long Island Sound'a yolculuk etti. Van Loon 1938 tarihli *Our Battle – Being One Man's Answer to "My Battle" by Adolf Hitler*¹ isimli kitabının yayımlanmasından sonra Alman topraklarından sürgün edilmmişti. Yazarın büyük miktardaki üretimi, siyasal hoşgörüyü bağlılığı ve daha geniş halk kesimleri arasındaki hiç eksilmeyen popülerliği onu Zweig ile ortak bir zeminde buluşturmaktaydı; eserlerinin kimi zaman güç beğenen eleştirmenlerde yarattığı infial de bu ortak zeminin bir parçasıydı. Van Loonlar ile Zweig'lar, Van Loon çiftinin Greenwich Cove'un sularına tepeden bakan mavi panjurlu büyük beyaz evindeki sıcacık ocağın etrafına kurulup saatler boyu süren ve daldan dala atlayan sohbetlerin tadını çıkarırlardı. Tıpkı Zweig gibi, Van Loon da tek kişilik bir yardım kuruluşu gibi çalışmak zorunda olduğunu hissediyordu. Önceki yaz sırf yemek için yaptığı katkıları üst üste koymuş ve iki ayda fazladan 647 adet kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği ikram ettiğinin farkına varmıştı. “Amerika'daki her bir lanet olası sığınmacıyı burada yemekte ağırladım” demişti, “ve bunların yarısı yemeğe geç kaldı. Neden mülteciler biraz yol yordam öğrenemezler?”

Van Loon'un öfkesi burnunda tabiatına güler yüz hâkimdi, ancak bu halinde Zweig'a fazlasıyla tanıdık gelen bir şey vardı. İki adam yakınlaştılar. Van Loon, Stefan ile Lotte'nin Old Greenwich köyünde huzur bulabileceğine ikna oldu. Zweig'ların kiralayabileceği bir ev aramaya başladı. Stefan da onu vazgeçirmeye çalışmadı. Belki de, Van Loon'un köyü kendisinin ve Lotte'nin yerleşebileceği mekânın ta kendisiydi. Tıpkı Atlantic City gibi, okyanustan esen rüzgârlarla serinliyordu, fakat tatilci kalabalıkları açısından daha düşük yoğunluklu bir çekim merkeziydi ve mültecilere karşı bir

1 Kavgamız – Bir Adamın, Adolf Hitler'in “Kavgam”ına Cevabıdır. (ç. n.)

tür tampon vazifesini yerine getirebilecek kadar da New York'un uzağındaydı.

Stefan ile Lotte'yi küçük kasabanın sakin sokaklarında yürürken, ticaret bölgesindeki mesafeleri hesaplarken, yerel kaynakların dökümünü çıkarırken ve mekânın duygusunu hissetmeye çalışırken gözlerimin önüne getiriyorum. Kasabada güzel, küçük bir kitapçı dükkânı vardı, ama kütüphane ahım şahım değildi. Acayip bir çekiciliği vardı, ama yine de çok küçüktü. Ve kasabada Van Loon haricinde hiç kimseyi tanımıyorlardı. Stefan tereddütte kaldı. Van Loon ile Greenwich Köyü'ndeki Mad Hatter çay salonunun eski işletmecisi olan üçüncü eşi "Jimmy", Zweig'i orada kalmaya ikna etmek için uğraştılar. Eninde sonunda ona uygun bir ev buldular. Zweig evi tutacakmış gibi oldu. Kararsız kaldı. Onlar da beklediler.

Amerika'daki gezgin hayatlarının daha önceki bir aşamasında Benjamin Huebsch onlara Cambridge, Massachusetts'e yerleşmenin cazip tarafları hakkında birtakım önerilerde bulunmuştu. Harvard Kütüphanesi'nin bir eşi yoktu; gelgelelim, Huebsch cin fikirli bir alttan alma ifadesiyle, kulağına "Cambridge atmosferinin yabancılar açısından fazla dostane olmadığı" bilgisinin geldiğine dikkat çekmişti. Boston'ın kendisi daha iyi olabilirdi. Huebsch, "biraz sapa" kalsa da, Zweig'in orada kenti ziyaret eden öteki pek çok müzik etkinliğinin yanı sıra Boston Senfoni'ye de kavuşabileceğini yazmıştı. New England'ın son derece keyifli olduğu konusunda ısrarcıydı – tek istisnası "Kış mevsiminin ve ilkbahar başlangıcının soğuk ve nemli geçme ihtimalinin bulunması" gerçeğiydi. Bu da, Lotte'nin astımı için düşünülebilecek en kötü durumdu!

Thomas Mann, Einstein ve Broch'un da bulunduğu Princeton'a gitmeyi düşünebilirlerdi. Fakat Huebsch ikaz ediyordu: "Princeton tamamıyla Üniversite'ye bağımlı ve kente rahatsız edecek kadar yakın."

Acaba Philadelphia nasıl olurdu? Huebsch, avantajları ve dezavantajları gözden geçirdi. O şehrin kütüphaneleri de birinci sınıftı. Fakat Stefan'ı, genel atmosferin Boston'da bulabileceğinden bile daha az iç acıcı olabileceği konusunda uyardı. "Philadelphia" diye sözlerini tamamladı "ne o, ne de öbürü olabilmış bir yer; başlıca avantajı, New York'a iki saatlik mesafede olması."

Her zaman için Los Angeles'a tekrar gitme ihtimali de mevcuttu. Zweig da istikametini batıya çevirmiş şöhretli sığınmacılar dalgasına kapılmama gerekçesi durumundaki ziyaretçi vizesinin uzatılmasıyla ilgili belirsizliklerin onun itibarına sahip bir kişi için eften püften sayılabileceğini biliyor olmalıydı. Fakat bir kez daha karşısında aynı soruyu bulmuştu: Etrafının eski hayatından çıkıp gelmiş hortlaklarla çevrili olmasını *istiyor* muydu? Ve muhtemelen Amerika'ya içerisinde Franz Werfel ile Friderike'nin de bulunduğu aynı buharlı gemiyle kaçmış olan eski dostu Alfred Polgar'ın gözleminden de haberdardı: "Hollywood, giriş kapılarının üzerinde '*Buraya Giren Tüm Umutlarını Kapıda Bıraksın*' yazan bir Cennettir."

Zweig'in, huzur bulabileceği bir yer arayışının belirli bir aşamasında 1938 kitap tanıtım turunda ziyaret ettiği Amerikan şehirleri destesindeki tüm kartları hızla elden geçirdiğinden eminim. Bu var. Şu var. Şu var. Bu da var. Huebsch'e "şahane şehir" San Francisco'yu anlatırken övgüler düzmüş "gerçekten, orada yaşamak isterdim" açıklamasını yapmıştı. Körfezin etrafında yaptıkları harika araba gezintisi onu "adeta mest etmişti." Aklına gelmişken, Salt Lake City'nin de çok güzel olduğunu eklemekten geçemezdi. Bütün yolculuğundaki en iyi okur kitleleriyle bu şehirde karşılaşmıştı. Oradaki üniversite öğrencilerinin yanında kendini nasıl da yeniden doğmuş gibi hissetmişti! Acaba Utah'ın çöl havası Lotte'nin astımına yönelik bir tedavi olasılığı sunuyor olabilir miydi? Bir hafta sonu Stefan ile Lotte, Baltimore'a gittiler. Bir başka seferde Washington'a gittiler. Birkaç ay New Haven'ı denediler. New York. Atlantic City. San Francisco. Cambridge. LA. Philadelphia. Stefan ile Lotte'nin bu dönemde çekilen fotoğraflarında, Stefan her zaman takım elbisesiyle kravatları içinde karşımıza çıkar; üzerine bir nebze ağır bir hal gelmiştir. Saçları alına yapışık, yüz hatları irileşmiştir ve ter içindedir. Dudaklarında rica eden bir tebessümle doğruca kameranaya bakmaktadır. Lotte her zamanki gibi son moda giyinmiştir ve dimdiktir. Yüzünü aşağı indirmiş, gözlerini kaçırmış ve gergin biçimde bacak bacak üstüne atmıştır. İkisinin de fotoğraf makinesi flaşının uğradığı yerlerin arasına ebediyen sıkışmış gibi bir halleri vardır – iki dünya arasında kalmış, hareketsiz durmaları halinde eriyip yok olacak yaratıklar gibidirler.

Sürgünler arasında ağızdan ağza aktarılan bir hikâyede, kızılca kıyamet kopmadan önce Bremen'deki bir seyahat acentesinde görülen Yahudi tipli bir beyefendinin hali anlatılır. Adam, belli ki nereye göç edeceği konusunda kararsız halde büyük bir kürenin önünde dikilip durmaktadır. Parmağıyla küreyi çevirmekte, bir an için Avustralya'da duraksamakta, Güney Afrika'nın üstünde daha uzun süre kalmakta, bir dönüş yaparak Şangay'a gelmekte, sonra da küreyi fırıl fırıl çevirerek başladığı noktaya dönmektedir. Adam en sonunda perişan halde küreyi uzağa itip görevliye sorar: "Bakar mısınız, elinizde başka bir şey yok mu?"

İtalya'da faşizmin yükselişi, damla damla gelen yeni bir mülteci akınını başlatmış, Franco'nun İspanya'da kazandığı zaferse bu damlaları bir dereye dönüştürmüştü. Barselona'nın düşmesinden sonra yarım milyon İspanyol vatandaşı Fransa'ya dolmuştu. Nazizm'in yayılması bu dereyi önce gürül gürül akan bir suya, ardından düpedüz sele çevirdi. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesinden sonra takriben sekiz yüz bin mülteci sınırdaki dağları aşmış Fransa'ya girdi. Yahudiler Almanya'yı birkaç yıllık bir süre zarfında terk ettikleri halde, Avusturya'nın orada gerçekleşen Nazi eylemlerinin vahşeti sonucunda boşalması Anschluss'u takip eden birkaç ay içinde olup bitti. Kamplara gönderilen binlerce insanla ve kaçanlarla birlikte Yahudi nüfusu neredeyse yüzde altmış oranında azaldı. Dönemin sosyologları, bu ayrılığın son derece ani olmasının, hayatları uzun bir zaman diliminde gitgide daha acıklı bir hal alan Almanlarla kıyaslandığında Avusturyalı sürgünleri eski yaşamlarına pembe gözlüklerle bakmaya yatkın hale getirdiği varsayımında bulunmuşlardır.

İsviçre, giriş vizeleri konusunda nispeten hoşgörülü bir tutum izlediğinden, Avusturya'dan gelen çoğu entelektüel sığınmacının ilk durağı Zürih'ti. Avusturyalılar, buradan Paris'e ve Londra'ya devam etmeyi, sonra da New York'a gidebilmeyi umut ediyorlardı; Klaus ve Erika Mann'ın hatırladığına göre "Amerika onların umut yıldızı" idi. 1939 Nisanında ve mayısında gölün kenarındaki gezinti yerinde, Zürih kafelerinde, arkadaş evlerinde gitgide daha çok tanıdık sima belirir olmuştu. Sanki ağzına kadar yazarlar, sanatçılar

ve müzisyenlerle dolu devasa boyutlardaki bir gemi Alp dağlarının eteklerine çarpıp karaya oturmuştu.

İki yıl sonra yüz binlerce daha az şöhretli mülteci kendilerini bir sınırdan ötekine sıçrar, ülkelerle bir çeşit sandalye kapmaca oyunu oynar vaziyette buldu. Birbirinin peşi sıra bütün ülkeler makul duraklar haritasından silinmeye başladı. 1939'un sonunda Fransa yabancılarla dolup taşıyordu. Binlerce Alman sürgününü ülkeye kabul etmiş olan Hollanda artık kendi memleketlerine dönüş izni olmayan herkesi istenmeyen kişi ilan ediyordu. İsviçre, ülkede birkaç ay ikâmet edilmesine olanak tanıyan yurtsuzluk iznini veriyor, ancak çalışma vizesini ya da geçici vizelerde belirtilen dönemi aşacak şekilde kalma hakkını hiçbir şekilde tanımıyordu. Mann'ların anlattıklarına bakılırsa, Zürih, Prag, Amsterdam ve Kopenhag'da talihsiz insanları berbat "Yabancı Büroları"nın içinde, kasvetli bekleme odalarındaki uzun banklara oturmuş "kendi aralarında asabiyetle çene çalarken ya da derin düşüncelerinin sessizliğine gömülmüş haldeyken, yetkililerin kendilerini neticesi her zaman ülkeden ihraç edilmek olan feci sorguya çağırmasını bekler" durumda bulmak mümkündü. "Ülkeden ihraç – peki ama nereye? Toplum dışına itilmiş insanları kabul edecek başka bir ülke çıkmayacaktır."

Mann'lar bu sözcükleri, o ülkeyi ikinci anavatanı olarak gören Zweig açısından Avrupa'nın hakiki sonunu mimleyen bir olay durumundaki Fransa'nın düşmesinden bir yıl önce kaleme almışlardı. Eyfel Kulesi'nin üzerinde gamalı haçın dalgalandığı havadisî İngiltere'ye geldiğinde, Zweig, Britanyalı yayıncısı Desmond Flowers'la beraberdi. Flowers o ânı "Hayatımda daha önce hiç... bu kadar tümenden mahvolmuş bir insan görmemiştim" sözleriyle hatırlamıştır. "Konuşacak halde değildi ve tıpkı bir mumya gibi büzülüp kendi içine göçtü." Bu kritik öneme sahip sığınağın kaybı her şeyi kaosa sürüklemiş, çoğu sürgünü bir ileri bir geri, bir ülkeden öbürüne mekik dokumaya mahkûm etmişti. *St Louis* gemisi Küba'ya gitmek üzere yaklaşık bin yolcusuyla Belçika'dan yola çıkmıştı. Küba, mültecilerin karaya çıkmasını kabul etmeyince gemi tekrar Atlantik'i geçip Antwerp'e geri dönmüş ve pek çok yolcu buradan kamplara gönderilmişti.

Damlalar. Dere. Sel. Ve sonra her yer kürenin dört bir yanına dağılmış, göklerden düşen, denizlerde ıslanan, çılgınca dönen

kırmızılı siyahlı rulet tekerleğiyle etrafa çil yavrusu gibi dağılan insanlarla doluverdi. Zweig hatıratında Londra'da bulunan ve içerisi hemen hemen hepsi de Yahudi olan ve herhangi bir yere gitmek isteyen mültecilerle dolu bir seyahat acentesinin unutulmaz manzarasını anmıştır: “Neresi olursa olsun, hangi ülke olursa olsun, Kuzey Kutbu'nun buzuluna ya da Sahra'nın ateş gibi yakan kumuna, hiç fark etmezdi, yeter ki gitsinler, yollarına devam edebilsinlerdi, çünkü oturma izinlerinin süresi geçmişti.” Zweig, Avusturya'nın en zeki sanat koleksiyoncularından biri olarak tanıdığı, artık acınacak derecede yaşlanmış Viyanalı bir sanayicinin bitkin halde önündeki masaya yapışmış Haiti vizelerini soran “daha önce haritada bile görmediği bir ülkeye, yine yabancı, amaçsız bir dilenci gibi sürükleneceği bir ülkeye gitmek için umutla titreyen” görüntüsünün içini parçaladığını yazmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri çoğu insanın gözünde kutsal kâseden² farksızdı, ancak oraya varma ihtimalleri de son derece düşüktü. Her ne kadar Amerikalılar sık sık ülkelerinin “milyonlarca sığınmacı” tarafından istila edildiğini dillendiriyor olsalar da, buraya fiilen gelmeyi başaranların sayısı insanı şaşırtacak kadar azdı. İşin aslı, savaştan, Ekonomik Buhran'dan ve bürokrasiye boğulmuş vize kısıtlamalarından kaynaklanan Amerika'ya ulaşma güçlüklerinin hepsinin bir araya gelerek Amerika Birleşik Devletleri'ne 1931 ile 1945 arasında gelen göçmenlerin sayısını yüz yılı aşkın süredeki *en düşük* oranında tuttuğudur. En sarsıcı olansa, savaştan sonra konuyu incelemekle görevlendirilen bir sosyal bilimciler kongresinin bu yıllardaki kota karşılama oranının sadece yüzde 17,5 ortalamasında kaldığını bulmasıdır. 1931 ile 1944 arasında kabul edilen kota göçmenlerinin toplam sayısı 377.597'yi bulmuştu, oysa mevcut göçmenlik kanunları ülkeye iki milyondan fazla girişe izin verebilecek durumdaydı. Ve bu grubun içerisindeki, Nazi hâkimiyetinin özünü oluşturan on yıl süresince ABD'ye kabul edilen gerçek göçmenlerin tahmini sayısı yalnızca iki ile üç yüz bin kişi arasındaki bir yeredir.

2 Hristiyan mitolojisinde İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı iddia edilen ve mucizevi güçleri olduğuna inanılan kap. (ç. n.)

Gelgelelim, kasıtlı propaganda ve genel paranoya birleşiminin sonucunda, Amerika'nın milyonlarca işin ve demokrasinin bizzat tehlike altında olduğu raddeye kadar sürgünlerle dolup taşıdığı algısı rağbet görmeye başladı. New Haven yakınlarındaki bir sanayi kentinde Amerikalıların göçmenlere yer açmak için sağdaki soldaki fabrika işlerinden çıkmaya zorlandıkları dedikoduları yayıldı. Çalışma Bakanlığı kentin belli başlı altı fabrikasında soruşturma başlattı ve “tesislerinden birinde tek bir mültecinin asansör operatörü olarak istihdam edildiği” sonucuna vardı. “Bu görev, adamın kendisi için yaratılmış ve işten çıkarılan hiç kimse olmamıştır.” New York City’de 1938’de yürütülen bir “fısıltı kampanyası” büyük alışveriş mağazalarında sığınmacıların işe alınmasının ve Amerikalıların işten atılmasının had safhaya ulaştığını, müşterilerin alışveriş ederken yanlarında Almanca sözlükleriyle dolaşmak zorunda kaldığını iddia etmekteydi. Suçlamaların gitgide daha hararetli bir hal almasının sonucunda mağazaların üst yönetimi halka resmi tekzipler yayınlama mecburiyetini hissetti: Bloomingdale’s, 2.653 çalışanının içinde tam olarak bir tane Alman sürgünü satış görevlisi olduğu açıklamasını yaptı. Mağaza “Bir sığınmacıya yer açmak için hizmetimizde çalışan tek bir kişi dahi herhangi bir zamanda işten çıkarılmamıştır” diye bir beyanda bulundu.

Ateşli Amerikalı vatanseverler göçmenlik yasalarının mültecilere yaşam alanı açacak şekilde delik deşik edilmesini şiddetle kınamasına rağmen, işin aslı Hitler’in hüküm sürdüğü dönemde göçmen sayılarını etkileyecek olan topu topu iki kanun maddesinin onaylandığıdır: Bunlardan biri 1934’te Filipinler’e yılda 50 kişilik yıllık kota hakkı tanımakta, diğeryse 1943’te Çin’e yılda 105 kişilik yıllık kota izni vermektedir. Yeni Avrupa’da çocukların özellikle tehlike altında olduğunun anlaşılmasından sonra, 1939 baharında 20.000 mülteci çocuğun “kamuya masraf olmayacaklarının garantisini veren koşullarda” güvenli kalacak yer ve bakım imkânlarıyla gelmeleri şartıyla Almanya’dan Amerika’ya getirilmesini amaçlayan bir kanun tasarısı Kongre’ye sunuldu. Fakat bu kanun bile geçirilemedi. 1938 yazına kadar, Almanya ve Avusturya kotalarının hiçbir zaman doldurulma rakamına yaklaşmaması sebebiyle, göçmenlik şartlarını karşılayan ve ebeveynlerinin başka bir ülkeye gitmesini

istediği çocukları buraya aldirmek nispeten daha kolay halledilebilen bir meseleydi. Fakat o yıl boyunca, Avrupa'daki şartların gitgide kötüleşmesiyle, kota vizelerine yapılan yetişkin başvuruları belirlenen sayıyı kat kat aşarak adeta tavan yaptı. 1930'ların sonunda Avrupa ülkelerindeki konsolosluk bürolarında göze çarpan en acı manzara, zaten tıka basa durumdaki bu odalarda her geçen gün daha çok yükselen bir yığına eklenen ve haddi hesabı olmayan çocuk başvurularıdır. Çoğumuz, Avrupa'da ölen Yahudileri altı milyon olarak belirten ve toplam Yahudi nüfusunun takriben üçte birine karşılık gelen rakamı duymuşuzdur. Bundan daha az bilinen gerçekse, Nazi zulmüne maruz kalan tahmini 1,6 milyon çocuğun içinden sadece 100.000'inin –yüzde ondan azının– hayatta kaldığıdır. Nihayetinde, kadınlar ve erkekler hemen hemen eşit sayılarda Amerika'ya kaçmayı başardılar. Hitler, çocukları aldı.

Hayatta kalmalarının keyfiligi mültecilerin aklından hiç çıkmıyordu. Çoğu sürgün, kendilerine yeni hayat biçimlerinde en çok değişen şeyin ne olduğu sorusu yöneltildiğinde, ortamdaki herhangi bir unsuru seçip ayırmaktansa sevdiklerinden ayrı düşmüş olmalarını kayda geçirmeyi tercih ediyordu. Göçmenlerden veri toplayan yetkililer, sığınmacıların yurtdışındaki birinci dereceden aile yakınlarına atıfta bulunan bir kutuyu doldururken kutunun içine “hâlâ hayattaysa” yazma ya da ebeveynleri hakkında bilgi almak isteyen maddenin sonrasına bir soru işareti koyma sıklığına dikkat çekmiştir.

Mültecilerin, Amerikan halkının geride kalanlara yönelik duyar-sız tutumu karşısında yaşadığı içerleme hissi kaçmayı başarmış olmalarının verdiği suçluluk duygusuyla bir araya geldiğinde iyice şiddetli bir hal alıyordu. Kaçtıktan sonra Pittsburgh'da bir teknik ressamlık işi bulan eski bir Avusturya hükümeti çalışanı herhangi bir zevk duygulanımının insanın vicdanını nasıl sızlattığını tasvir etmiştir. “Bu düşünceler” demiştir, “bizleri her şeyden daha çok Eski Ülke'ye bağlar. Keyif aldığım ve sevdiğim Alman kültürü, bilimi ve edebiyatı yavaş yavaş gözden yitti, fakat küçük kızlarıyla birlikte erkek kardeşimin ve yengemin Polonya'daki bir yerde tecelli eden üzücü akıbetine, karımın babasıyla iki kız kardeşinin

sonuna dair acı verici hisler gitgide daha çok varlığımın derinliklerine nüfuz eder oldu. Neden onlar değil de biz kurtulmuş oluyoruz? Bu soru, burada bulunmanın keyfine varamıyor olmamın başlıca sebeplerinden biridir.”

Sürgününün ilerleyen aşamalarında Zweig da bu sorular karşısında her zamankinden daha fazla tedirginlik hisseder olmuştu. Amerika Kıtası'na gelinceye kadar, kurtulmuş olmasındaki olağanüstü gelişigüzeğin düşüncesi bile Nazilerin kendisini bulacağı korkularından daha büyük bir hızla metanet rezervlerini tüketmişti. Bundan sonra gidilecek yer konusunda zihninde süren tartışmanın yazı tura boyutu, kendisinin hayatta kalmış olmasının ahlaki keyfiliğiyle daha da keskin bir hal almıştı. Hayatının en son konuşmalarından birini Brezilya'da Yahudi savaş kurbanları adına gerçekleştirilen bir yardım toplama faaliyetinde yaptı. Zweig bu etkinlikte “Beni aranızda kabul etme nezaketini göstermiş olmanızdan dolayı şeref duydum” açıklamasında bulundu. “Kendimi mutlu ve gururlu hissetmem gerekir. Fakat böyle bir zamanda, kendimi mutlu hissedebilecek durumda olmadığımı, hele ki gururun yakınından bile geçemeyeceğimi sizlere itiraf etmeye mecburum. Aksine, içlerinde kendi halkımızın ve başkalarının da bulunduğu bir sürü insan büyük acılar çekerken bana bu dostluğu gösteriyor olmanız içimi burkuyor. Bizlerin, insan olarak ve bilhassa Yahudiler olarak, bu günlerde mutlu olmak gibi bir hakkımız yoktur... Özel meziyetlerimiz sayesinde Sodom ve Gomma'daki yıkımdan kurtulmuş olan az sayıdaki dürüst insanın arasında bulunduğumuzu farz etmememiz gerekir. Kimseden daha iyi olduğumuz yok ve Avrupa'da izi sürülmekte ve dışarı atılmakta olan diğer tüm insanlardan daha kıymetli de değiliz.”

Babamın, kendi annesinden ve babasından edinmiş olduğu toplama kampı izlenimlerinden bahsettiği tek bir ânı hatırlıyorum. Turkuvar rengi gözlerinde yürek parçalayıcı bir ışıltıyla ve sanki bir sır verecekmiş gibi sesini alçaltarak, kendisine bir insan ne kadar iyi biriye, imha edilmesinin de o kadar kesin olduğunun söylendiğini bana anlatmıştı. Bir çocuk böyle bir fikirle ne yapabilirdi? Varlığını sürdürmenin erdemi konusundaki genel kuşkuları düşünüldüğünde, Zweig'ın bu gibi fikirleri kendi mantıksal sonucuna taşınmış olması muhtemeldir: Hayatta kalma üzerinde

belirleyici olan yegâne model, hayatta kalma konusuna bir değer *atfedilmemesidir*. Ve, zihninin gerisinde bu ölçüt dururken insan nasıl olurdu da yeni bir hayata başlayacağı yeri seçme girişimlerinde bulunabilirdi?

Avusturya'da kalamayacak olması durumunda üs olarak kullanabileceği bir yer üzerinde karar kılma gerekliliği Hitler'in iktidara gelmesinden sonra sürekli Zweig'in zihnini kurcalayıp durdu. Bununla birlikte, 1934 Şubatında İngiltere'ye gönüllü sürgüne gittikten sonra da Viyana ile Salzburg arasında mekik dokumayı sürdürdü. Teorik olarak önce Londra'ya, ardından Bath'a taşındığı dönemi kapsayan sonraki beş yıl boyunca bir konferans fırsatı çıktığında ya da Jules Romains'e ifade ettiği şekilde, sırf vakur ve soğuk İngiltere'nin ağırlığını "bir nebze Latin neşesi" ile hafifletmek niyetiyle bir sıçrayışta kanalı aşıp soluğu Paris'te alırdı. Paris onun en çok aşına olduğu kaçış yeri idi. Ayrıca, sahil boyunca kümelenmiş Alman sürgünü topluluklarının arasında vakit geçirmek için Güney Fransa'ya da gidip gelirdi.

1933'ten sonra bile Güney Fransa'da, özellikle de bir sığınmacı merkezi haline gelmiş ve Zweig'in, yıllarını orada geçirmiş büyük barış yanlısı Aldous Huxley ile dostluğunun başladığı Sanary'de şenlikli saatlerin geçirildiği olmuştur. Huxley yaz gecelerinde parlak mehtabın aydınlattığı ormanlarda ya da sakin, yakamozlu denizin kenarındaki kumsallarda piknikler tertip ederdi. Konuklar, Huxley'nin özel tarifine göre yapılmış *planter's punch*³ kokteyllerini yudumlar ve bereketli üzüm ve incir mahsulünün ortasında, güneşten sarhoş olmuş bir dinginlik ve açık fikirlilik ruhuyla tuhaf tuhaf oyunlar oynarlardı.

Huxley'lerin Alman mültecilerinden pek hazzettiği söylenemezdi. Huxley bir mektubunda "Kasvetli, kederli bir kitle... sürgünlüğün yıkıcı etkilerini daha şimdiden yansıtıyorlar. Umarım Tom Mosley iktidara geçtiğinde, tabanları yağlamak zorunda kalmayız"⁴ diye yazmıştı.

3 Rom, portakal suyu, ananas ve limon suyundan yapılan bir kokteyl. (ç. n.)

4 *Bataklık Kumu*, Sybille Bedford; Can Yayınları, Ocak 2007, çeviren: Püren Özgören. (ç. n.)

Mann'lar, Feuchtwanger, Werfel ve Bruno Frank gibi isimlerin hepsi de Sanary'de villalar tutmuşlardı. Heinrich Mann ise Bandol'daydı. Alman göçmeni yazar Sybille Bedford'ın yazdığına göre Brecht, Emil Ludwig ve Stefan Zweig burayı ziyarete geldiklerinde peşlerinden karılarını, sekreterlerini, çevirmenlerini, yazar temsilcilerini ve hayranlarını da sürüklerlerdi. İçkilerin su gibi aktığı ve pötifurların güneşte eridiği bahçe partileri yapılır, öğle sonraları fırında yemekler pişirilirdi. Haftada bir kez Mann, Frank ya da diğerlerinden birinin devam etmekte olan eserinden okumalar yaptığı günlerin düzenlendiği Bedford'ın hatırında kalmıştır. "Thomas Mann terastaki yüksek bir masanın tam ortasında, yanına üç meslektaşını almış otururdu. Arkalarında, karılarına ve Erika Mann'a ayrılmış sandalyeler vardı. Bu yükseltinin aşağısındaki yerlere, basamaklara, minderlere ve bahçe sıralarına ayaktakımı yayılmış olurdu." Bedford hatıratında Huxley'lerin mültecilerdeki özsaygıdan etkilendiklerini yazmıştır. "Ağırlıklarını hissettirirlerdi; kendini beğenmiş insanlardı. Kadınları onlardan *Dichterfürsten*, şiirin prensleri diye söz ederdi. Ve hepsi de Nazilere duydukları korkuda birleşmelerine rağmen tek bir büyük mutlu aile olmanın çok uzağındaydılar."

Zweig sık sık İsviçre'ye de gidip geldi ve orada Cenevre Gölü'nün üstündeki bölgede toplanmış olan yurdundan edilmiş arkadaş gruplarını ziyaret etti. İtalya'ya gitti ve Avrupa Kıtası'nın daha uzak noktalarındaki küçük göllere geziler yaptı; bunların yanı sıra Amerika Kıtası'nda uzun süreli yolculuklara çıktı. Zweig'in bu yıllardaki hareketlerinin haritası çıkarılacak olsa, yapılan çizim huysuz bir çocuğun kararsız eliyle üzerinden geçtiği bir havayolu uçuş çizelgesine benzeyebilirdi. Zweig'in gerçek anlamda bir ülkeden dışarı atıldığı tek bir belirli an yaşanmamıştır. Fakat 1933'ten itibaren mülteci ileri karakolları arasında yaptığı –yarı özgür, yarı mecburi– göçebe yolculukları muğlak bir nitelik kazanmış ve Avrupa'dan nihai ayrılığında uzatmaları oynayan bir maskeli balo kostüm provasını daha fazla andırır olmuşlardı.

• • •

Zweig'in sahip olduğu maddi refah onu sürgünlerin çoğundan ayrı bir yere koymuş olsa da, onda var olan ve Hitler'in zaferinden önce

bile insana her geçen gün daha klostrofobik gelen bir kıtada sıkışıp kalmışlık hissini çok sayıda çağdaşı da paylaşmıştır. Doğrusu, bu zihniyet öylesine içlerine işlemiştir ki, Avrupa'yı terk ettikten sonra bile onun etkilerini yaşamaya devam etmişlerdir. Martin Gumpert, Yeni Dünya'da kendisiyle aynı durumdaki göçmenlerden söz ederken "Her Avrupalı bir cezaevi psikozundan mustarip" ifadesini kullanmıştı. "Bizler ütopyalardaki özgürlük diyarının hasretini o kadar çok çekti ki, artık (zaten kaçığımıza göre) kaçabileceğimiz hiçbir yer kalmadığından şimdi kafesimizin parmaklıklarına kaygıyla bakıp duruyoruz." Gumpert sözlerini, özgürlüğün bizzat bir melankoli ve güvensizlik kaynağına dönüştüğünü belirterek tamamlamıştı.

Zweig'in maddi kısıtlamalardan bağımsız olması, psikolojik hapsolmuşluk duygusunu daha yoğun hissetmesine yaramış, hatta Gumpert'in tarif ettiği daha geniş ölçekteki Avrupalı fenomeninin gerçek olacağını öngörmüştü. Gelecekteki tecridi çağrıştıran alametler çoğaldıkça, Zweig'in seyahatleri de her zamankinden daha hummalı ve daha az özgürleştirici bir hal aldı. Bir arkadaş 1920'lerde ona "Uçan Salzburglu" lakabını uygun görmüştü. 1920'lerin ortalarında Zweig bir ahabına "Artık nasıl oluyorsa, çağın baş aşağı giden temposu bizleri de ele geçirdi" diye yazmış ve 1930'da Victor Fleischer'e, kendi durumu düşünüldüğünde elinde kalan tek şeyin "sadece uçak yolculukları" olduğunu söylemişti. Zihnindeki karışıklık aynı yıl yapılan ve Nazilerin son seçim yarışında yüzde 2'nin biraz üzerindeki oylarını seçmenlerin yüzde 18'ini kapsayacak şekilde yükseltmesiyle sonuçlanan başarıyı kazandığı Almanya seçimleri konusundaki bariz yanlış okumada da kendini açıkça belli etmiştir. Bu sonuç Zweig'i, Alman gençliğinin Reichstag'daki alışılagelmiş demokratik siyaset düzeninin hantal kararsızlığına güçlü bir ders verme yolundaki "belki akılsızca", ancak temelde sağlıklı dürtüsünü övmeye yöneltmişti. Klaus Mann, Zweig'in mantık hatası karşısında şaşkına dönmüş ve gazeteye açık bir mektup yazmıştı; mektubunda kendisinin ileri yaştaki yazara gençliğin tutkuyu mutlak bir değer olarak benimseme eğilimini hatırlatmasının paradoksal bir durum gibi görülebileceğini belirterek, çoğu genç insanın "halihazırda daha iyi amaçlara tahsis edilmesi gereken olanca yaşama sevinçleri ve kararlılıklarıyla geri-

ye dönüşü ve barbarlığı yaymakla meşgul oldukları” gözleminde bulunmuştu. Zweig’in “olgun bir düşünce insanı” olarak bulunduğu yüksek konuma inancından dolayı, Mann hafif bir mahcubiyet hissiyle ona çıkmıştı: “Gençliğin isyanı asil ve aşağılık güçlere hizmet edebilir ve onların çıkarları doğrultusunda kullanılabilir.”

Ancak Zweig kendini o kadar uzun zamandır “tutku etiği” olarak isimlendirdiği kavrama adanmıştı ki, terimlerin yeni Almanya’da nasıl bambaşka bir şeye dönüştürüldüğünü anlamak konusunda defalarca muallakta kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki döneme ait Emile Verhaeren çalışmasında “Geçireceğimiz evrimin tamamı yalnızca... duygularımızın mümkün olan en çok sayıdaki şeyle ilişkiye girmesine izin vermekle gerçek olabilir” sözleriyle görüşünü ifade etmişti. Tam da Avrupa’nın önceki devrin ataletini hızla ve başarıyla üzerinden atıyormuş izlenimini verdiği sırada, Zweig evrenin gerçek anlamda kavranabilmesinin “sevincin ve devrimin huzursuzluğundan kaynaklanan daimi yücelme halinin haricinde” mümkün olmadığı görüşünde ısrarcı olmuştu. Aslında coşku, Zweig’in “değerinden daha fazla değer biçme” olarak adlandırdığı anlamıyla “görünüşte mutlak adaletin kendisinden” daha yüksek bir adalet biçimini temsil etmekteydi.

Zweig’in uyarı ve ayırım gözetmeyen değer atfetme geçmişi hakkında bilgi sahibi olan Jules Romains, 1939’da Paris’te Zweig hakkında verdiği bir veda konferansında bu makaleden alıntı yapmaktan kendini alamamış, bunu da sırf halihazırda “bir şey hakkında heyecan duymanın, kişinin bir şeye duyduğu sevgiyi, coşkuyu ya da bağlılığı ilan etmesinin tehlikeli bir duruma yol açabildiğini insanın büyük bedeller karşılığında öğrendiğine” dikkat çekmek için yapmıştı. Romains şu soruyu yöneltmişti: “Şimdiki zamanda, insanların talihsizliği hangi unsurlardan meydana gelmektedir ve hepsinden önemlisi, insanoğlunu tehdit eden dehşet verici şeyler nelerdir?... Yoksa, bu bir dinginlik, mantık ya da eleştirel akıl fazlalığından mı kaynaklanmıştır? Tanrı biliyor ki, öyle değildir.” Romains’in ifadesine göre, çağın karşı karşıya olduğu en büyük tehlike tam olarak “tüm eleştirel aklın ve mantığın olanca berraklığıyla işleyişinin önünün ölçüsüzce kapatılmış olmasıdır.” Acaba eski dostunun sözlerini okuduğunda Zweig’in yüzünün kızarmamış olması ve kendisinin geçmişte ileri sürdüğü “Eleştiri

kısırlık getirir” benzeri savlardan bazılarını anımsamamış olması mümkün müydü?

Zweig’in coşkuyu idolleştirme davranışı her zaman için azgın öfkenin değil, değer atfetmenin hizmetinde olmayı amaçlamıştı, fakat insanın aklını başından alan hayranlık duygularının nasıl da büyük kolaylıkla bir kötücül cazibe nesnesine dönüşüverdiği dersini son savaştan almış olması gerekirdi. Zweig ise bunu yapmak yerine, defalarca tereddütte kalmayı seçmiş (1930’da fena halde ortada kalmış) ve nihayet 1939’da Romains, Zweig’in “gerçekte kendilerinden tiksirmek ve nefret etmek için binlerce sebebinin olduğu günümüz büyük maceraperestlerine sempati duymamak adına bir çaba göstermesi gerektiği” konusundaki kuşkularını itiraf etmişti. Zweig her şeyi fark gözetmeden kucaklayarak “kendimizi, hayatı bütünlüğüyle kavramak yerine hayattan özenle seçilmiş kırıntılarla yetinen ürkeklerden daha büyük bir zenginliğin içinde bulacağız” savını ileri sürdüğünde kendi demokrasi kahramanı Whitman’ın ruhuyla yazıyordu. Fakat yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Orta Avrupa, Brooklynli ozanının on dokuzuncu yüzyıl Amerika’sı değildi ve Zweig, kozmik farkındalığın kıyamet güçlerini de harekete geçirebileceğini zor yoldan öğrendi.

Zweig’in, Marie Antoinette biyografisine 1930 kışında başlaması da bir tesadüf olamaz. Zweig’in anlatısındaki kraliçenin açmazı esrarengiz şekilde onun kendi yazgısının habercisi gibidir. Zweig, “Tarih, şeytani bir kurnazlıkla Marie Antoinette’ten şımarık bir sevgili yaratmaya soyundu... [kendisinde] cazibe ve zarafet ve zenginlik bol miktarda mevcuttu” diye yazmıştır. “Fakat onu talihin tepe noktasına taşımış olan kader, zulmün en büyük inceliklerini kullanarak onu buradan aşağı indirdi... Acı çekmeye alışkın olmadığından, direndi ve kaçmaya yeltendi. Ancak kör talihin mahir eli, biçimlendirdiği inatçı çamuru sıkı sıkı mümkün olan son ihtimalleri de yaratana kadar elini işinden çekmeyecek bir sanatçının acımasızlığıyla Marie Antoinette’i biçimlendirmeye, yağurmaya, oymaya ve ona çekiç darbeleri indirmeye devam etti.”

Hitler’in iktidara gelmesinden sonra Zweig’in hikâyesinin, insana tekinsizlik hissi verecek boyutlarda kendi kurmacaların-

daki ve biyografilerindeki pasajları taklit etmeye başlaması onu sürgünün, gençliğin dünyayı yeniden yapma potansiyelinin ve yaşlanan sanatçıların ibretlik doğaya çekilme davranışının lehine olan felsefi savlarının muhtemel sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda bıraktı. Zweig'ın dünya olaylarının gidişatı hakkında kâhin görüşüne sahip olduğu iddiası büyük ölçüde yüksekte atma (onda her zaman siyaha oynayan kumarbazın şansı vardı) sınıfına girse de, kendisini gelecekte bekleyen yazgının olay örgüsündeki unsurlarla kahramanlarının öykülerini ilmek ilmek dokumak konusunda tuhaf bir becerisi vardı.

Zweig 1930 aralığında Fransız kraliçesinin hikâyesi üzerinde çalışmaya başladığında birdenbire bütün kış Salzburg'da tir tir titreme fikrine tahammül edemeyeceğine karar verdi. Çok yer gezmiş bir arkadaşından Balearik adalarının rahatsız edilmeden yazma imkânı bulabileceği pastoral bir sığınak olabileceğini duyan Zweig, seyahat düzenlemelerini yapmaya koyuldu. Zweig'ın, her zaman ileri sürdüğü üzere, ihtiyaçları basitti: İyi ve hakiki yerel mutfığa erişim, mutlak dinginlik ve insanın gözünü okşayan ortam gibi belirgin olanların dışında, yazılarını zihninde tasarlariken içerisinde bir aşağı, bir yukarı gidip gelebileceği genişlikteki ölçülere sahip bir oda şarttı. Bunun yanı sıra bir de bütün kitaplarını ve kâğıtlarını koyabileceği bir masa lazımdı. Friderike'nin soğuk bir şekilde gözlemlediği üzere "Tesadüf eseri, penceresinin dışında Matterhorn⁵ ya da Napoli Körfezi olsaydı, elbette tanrılar tarafından gönderilmiş bu armağanları da minnettarlıkla karşılardı."

Friderike ile Stefan, yeni girdikleri 1931 yılının başlarında İspanya'ya giden bir trene bindiler. Gelgelelim, Palma de Mallorca'ya vardıklarında Stefan sessiz sakin adanın gürültülü inşaat projeleriyle altüst edilmiş olduğunu gördü. Üstüne üstlük, İspanyol döviz kurunun düşmesi işsizlik maaşıyla geçinen gürültücü İngiliz kalabalıklarını da adaya çekmişti. Gelişlerinin üzerinden kırk sekiz saat geçtikten sonra Zweig'lar ağır aksak Barselona'ya giden gemideki dönüş yolculuklarına başladılar. Buraya vardktan sonra bir trene atlayıp doğuya, Stefan'ın geçmişte sık sık uzun dönemler geçirdiği Fransız Riviyerası'ndaki gerdanlık misali yan

5 İsviçre Alpleri'nin en yüksek tepelerinden biri. (ç. n.)

yana dizilmiş inziva mekânlarına doğru yola çıktılar. Fakat hiçbir yer beklentilerini tam olarak karşılamadı. Önünden geçtikleri tüm tesisler her açıdan fazlasıyla Fransız Riviyerası'ndaki bir oteli andırmaktaydı. Nihayet, tam da umutsuzluğun eşliğine geldikleri bir anda, Cap d'Antibes'in en güney ucunda Zweig'in gözüne, okyanusun tam üzerinde konumlandırılmış haliyle hiç de bir otele benzemeyen siyah mansart çatılı,⁶ şık ve bembeyaz bir malikâne çarptı. Uzun araba yolundan kıvrıla kıvrıla ilerlediler, dönümler boyunca uzanan bahçelerin ve Akdeniz çamlarının önünden kayarcasına geçtiler. Her şey fazlasıyla umut vericiydi. Mekâna girdikten ve personelle görüşükten sonra, Zweig büyük bir mutlulukla bu göz alıcı binanın, tam da düşündüğü gibi, aslen özel konut olarak yapıldığını ve kendisine fazlasıyla hitap eden türden bir soy ağacına sahip olduğunu öğrendi: *Le Figaro* gazetesinin kurucusu tarafından inşa edilen bina sonradan Guy de Maupassant ailesinin işlettiği bir otele dönüştürülmüştü. Zweig'lar otelin civarında küçük bir gezinti yaptılar. Vakit, ölü sezon vaktiydi. Olmazsa olmaz! Ortalıkta atletik yüzücüler görünmüyordu. Sadece kafa dinlemeye gelmiş insanlar vardı. Denize nazır odaların zevkli balkonlarında Côte d'Azur'a tepeden bakan şahane bir mânzara mevcuttu. Yemekler koyu mavi denizin üzerine kondurulmuş bir gemi güvertesini andıran lüks Eden-Roc restoranında yenildiğinden mutfaktan tabak-çanak şangırtıları duyulmuyordu. Aşağıdaki sarp kayalıkların içlerine oyulmuş küçük mağaralar ve havuzlar vardı. Her şey tamamdı. Zweig'lar otele giriş yaptılar.

Zweig ideal sığınağını keşfetmesine keşfetmişti, ancak şimdi de kendi güzel talihini paylaşabileceği bir sevgili dostunun yoldaşlığı olmadan buraya katlanamayacağını hissediyordu. Aklına delilikteki öfke nöbetlerine kapılacak raddede içki içen, ikisi yayıncıları, biri kayınpederi tarafından açılmış olan üç davanın ortasında kaldığı Paris'ten kaçıp sığındığı Marsilya'da gripten titreyen Joseph Roth geldi. Zweig, Roth ile temasa geçti ve onlara katılması konusunda ısrar etti. Roth yanlarına gelince Stefan, en sonunda halinden şikâyet etmez oldu; yine de, günde en az bir kez çalışma mekânını

6 Fransa'da 17. yüzyılda François Mansard adlı bir mimar tarafından geliştirilmiş dik ve pencereli çatı formuna verilen ad. (ç. n.)

değiştirmek konusunda ayak direr, oteldeki masasından kalkıp bir bistroya ya da kafeye taşınırdı. Otel restoranındaki enfes bir öğle yemeğinin ardından, üçlü grup etrafı sur duvarlarıyla çevrili Antibes kasabasının içlerinde gezintiye çıkar ve Les Rendezvous des Chauffeurs⁷ kafesinde bir mola verirdi. Roth ile Zweig, arka arkaya bütün şoförlerin Friderike'ye kibarca dans pistinde bir tur dönme teklifiyle yanaşmasını izlemekten sapkın bir zevk alırlardı. (Zweig'daki huzursuzluğun ne kadarının Friderike ile fazla yalnız kalmamak arzusundan kaynaklandığına dair sadece tahminde bulunabiliriz.) Kafeden sonra çalışma ve not alma işine devam edilir, bu süreç Zweig ile Roth'un dolmakalem, defter, kurşun kalem ve özel mürekkep düşkünlüklerini sınırsızca tatmin ettikleri kırtasiyeci dükkânına ikide birde yapılan heyecan dolu, okul çocuklarına özgü ziyaretlerle kesintiye uğrardı. Ve Stefan, Marie Antoinette çalışmasına dönmeye hazır olduğunun işaretini verecek şekilde sessizleştğinde Roth ile Friderike birlikte, atış poligonunda talim yapmaya giderlerdi. Friderike art arda hedefi on ikiden vururken, Roth da siperlerdeki romantik günlerinin hayaline dalardı.

Üç yıl sonra, Zweig'ın Lotte ile ilişkisinin başladığı dönemde, izinin sürülüyor olması hissi dozunu gitgide artırarak uzun zamandır hayattaki en büyük zevki olan seyahatin bir işkenceye dönüşmesi raddesine geldi. Aslında, Lotte ile yakınlaşmalarının da yollarında, o eski mutluluktan havalara uçma halini yeniden yakalama gayretinin parçası olarak başlaması da bir tesadüf değildir. Lotte, onun yanında çalışmaya başladıktan kısa süre sonra Zweig, Mary Stuart'ın umarsız kaçışının izini sürerken kendisine asistanlık yapması için Lotte'yi de yanına alarak İskoçya'ya gelmişti. İkilinin romantik olarak yakınlaştıkları ara dönem bu olmalıdır. Lotte'nin bu yolculuktan kısa süre sonra rüzgârlı bir sahil yolunda Stefan tarafından çekilmiş fotoğrafından daha mutlu görüldüğü başka bir fotoğrafı yoktur. İnce bir etek ve kısa kollu bir bluz giyinmiştir; çıplak kolunun altına sıkıştırılmış bir tomar kağıtla profilden kameraya kısmen yan dönmüş, dudaklarında muzip, neşeli bir

7 (Fr.) Şoförlerin Randevusu. (ç. n.)

sırıtişla siyah saçlarını tutarak yüzünden uzaklaştırmıştır. Yirmi altısına yeni girmiştir ve bundan beş yaş daha küçük göstermektedir. Üzerinde, tüm bağlarını koparmış ve âşık birinin hali vardır.

Zweig bu dönemde “Tıpkı bir liseli çocuk gibi her şeyi yeni baştan öğreniyorum” diyerek Joseph Roth’a hava atmıştı. “Bir kez daha kendinden emin olmayan ve merak dolu bir insana dönüştüm. Şimdi, elli üçümde genç bir kadının sunduğu aşkın tadına varıyorum.” Aynı zamanda politik meselelerdeki karamsarlığının haddi hesabı olmadığını söylemiştir. “Gelecek olan savaşa, başka insanların Tanrı’ya inandıkları şekilde inanıyorum. Fakat sırf bu inancım *sebebiyle* şimdi hayatı daha yoğun yaşıyorum” yazmıştı. “Bu dünyayı, yanıp gitmeden önce bir kez daha tüm ayrıntılarıyla görmek arzusundayım.”

İlişkileri Kuzey Avrupa’da başlamış, ancak ortaya çıktığı yer Güney Fransa olmuştu. İskoçya keşif gezisinden kısa süre sonra Lotte, Nice’e yapılan bir seyahatte Stefan ile Friderike’ye eşlik etti. Zweig, Avusturya’nın bir iç patlama yaşadığı yıllarda İngiltere’nin ağır kanlı ölçülülük haline hayran kalmışsa da, 1934 sonbaharında

kendini “ölümcül bir can sıkıntısı” ile kuşatılmış halde bulmuştu. Ne yazık ki, “uzun vadede bir sanatoryumun beyaz duvarları da bana çekilmez geliyor” sözleriyle durumunu Rolland’a anlatmıştı. Hal böyle olunca, o da Roth, Toscanini, André Maurois, Jules Romains, H. G. Wells ve Scholem Asch gibi dostlarının bir arada bulunduğu Côte d’Azur’da bir süre kalma vaktinin geldiğine karar vermişti.

Friderike, söylediğine bakılırsa, Lotte’nin geçmişte olduğundan daha az “solgun ve kasvetli” bir görüntüye kavuşmasından büyük mutluluk duymuştu. Kendi kızları yanında olmayan Friderike, bu hastalıklı yaratığın güney güneşinden faydalanmasına yardımcı olma beklentisiyle bir sevinç yaşamıştı. Lotte’ye otelde kendi koridorlarının üzerindeki bir oda tahsis edilmiş ve genç kadının okyanus meltemlerinden tam anlamıyla istifade edebilmesini isteyen Friderike’nin aklına ona daktilosuyla birlikte balkonda yer hazırlamak gibi parlak bir fikir gelmişti.

Günlük işler tamamlandıktan sonra, üçü bir arada saatlerini güzellik ve zevk arayışıyla doldurmak niyetiyle yollara dökülürlerdi. Şöhretli bir dost, villasında ziyaret edilirdi. Monako’da Toscanini tarafından yönetilen bir konsere gidilirdi. Harikulade sahil şeridinde

de otomobil yolculukları yapıldı. Monte Carlo'ya gitmek üzere çıkılan bir araba gezisinde, Friderike, Lotte'nin her zamankinden biraz daha konuşkan olduğunu görünce mutlu olmuştu; zira, genç kızın çoğu zaman dış kaynaklı etkenlere tamamıyla aldırışsızmış gibi bir hali vardı. Bir keresinde, gümüşü yeşil zeytinlikleri kuşatan inişli-çıkışlı camgöbeği, beyaz ve turkuvaz katmanlardan kıvrıla kıvrıla yükselerek arabayla Corniche kıyısından geçerlerken Friderike, Lotte'ye manzarayı doğru dürüst göstermek için arabayı durdurma teklifinde bulunmuştu.

“Yararı yok” demişti Stefan. “Kız, bundan bir şey anlayabilecek durumda değil.” Friderike, sonradan görüşünü belirttiği üzere, onun kabalığı karşısında hayretler içinde kalmıştı. Fakat sahnenin gerçekten yaşanmış olması durumunda, bunun Friderike'yi kötü göstermek ve onun Lotte'nin zekâsını yerli-yersiz küçümsemesine dikkat çekmek için yapılmış bir espri olması ihtimali yüksektir.

Stefan'ın, 1935 ocağında Amerika'ya gitmek üzere belirlenmiş yola çıkma tarihi yaklaşıyordu. Lotte, İsviçre'ye dönüp dağdaki bir dinlenme tesisine çekilmeye hazırlanıyordu. Friderike, Lotte hakkında “planı, orada birkaç hafta geçirip kendini toparlamak” diye yazmıştı. Bir gün Stefan kayıtsız bir tavırla Friderike'den ABD Konsolosluğu'na gitmesini ve kendisine ait ziyaretçi vizesini almasını rica etti. Ancak Friderike oraya vardığında, her türlü belgeyi yanında getirmesine karşın, Zweig'in daimi ikametgâhını ve ekonomik ödeme gücünü gösteren resmi kanıtların yanında olmadığını fark etti. Kapuzinerberg'deki ev henüz elden çıkarılmadığından ve bu değerli mülkün tapusu Stefan'ın üzerinde olduğundan, tapu belgesinin her iki amaca da hizmet edebileceği aklına geldi. Alelacele otele döndü ve Stefan'ın çalışma odasına yöneldi. Oraya girmek için yatak odasından geçmesi gerekiyordu.

Friderike olanları “Maalesef, uygunsuz bir andı” sözleriyle anlatmıştır. Kendisi bunun arkasından gelen sahneyi bir yüksek trajedi ruhuyla aktarsa da, yazdıkları insanda daha çok bir Fransız farsı okuyormuş izlenimini bırakır. Stefan ile Lotte, Friderike'nin odaya sürpriz giriş anında ne kadar fena halde yakalanmış olsalar da “derin bir transtan çıkmış olan” Lotte mahcup olmuştur. Stefan “feci bir dehşet içindedir.” Friderike utancından yerin dibine girmiştir. Friderike titreyen bir sesle halletmesi gereken işi anlatmıştır.

Ve bundan sonra, kendisinin kayda geçirdiği üzere, Salzburg'daki evin kayıp tapusu bulunana kadar takriben aynı şiddette titreyen altı adet el çalışma odasının her yanını aramaya girişmiş, belge bulunduktan sonra da Friderike tapuyu aldığı gibi kapıdan uçarcasına çıkmış ve gerisin geri Amerikan Konsolosluğu'na yollanmıştır.

Friderike sonraki yıllarda, "Tabii ki, kız beni hayal kırıklığına uğratmıştı" diye bir itirafa bulundu. "Fakat belki de ben onu yanlış anlamışımdır. Belki de, bu onun hayatında ilk kez göz kamaştırıcı Nice güneşinin azizliğine uğramasının bir sonucudur." Sonradan konuyu etraflıca düşündüğünde bunun muhtemelen yanlış bir tavır olduğu sonucuna vardı. Şayet Stefan'la sert bir kavgaya tutuşup, ona kızı kovmasını emretmiş olsaydı Stefan bu itirazı "ilkel ve haklı bir feveran" olarak kabullenebilir ve onun isteğine razı gelebilirdi. Gelgelelim, Friderike'nin kesin bir dille belirttiği üzere, ilişkilerinin mizacı bu değildi; zira, her şey bir yana, o ve Stefan "dosttular; birbirlerinin en iyi dostuydular."

Friderike bunu yapmak yerine Stefan'ı suskunlukla terbiye etmeyi seçti. Stefan sessizliğe tutkun olmasına tutkunduydu, fakat çok geçmeden bu muameleye katlanamayacağı belli oldu. Bir duygusal patlama anında Friderike'ye bütün suçun kendisinde olduğunu söylemesi işlerin daha da kötüye gitmesine yol açtı. Üç gün boyunca zarif Belle Époque tarzı otelde birlikte kalmaya mecbur olan Lotte ve Friderike sessizlik içinde birbirlerinin etrafından dolaştılar, şeker pembesi ön cephenin ve palmiye ağaçlarındaki püsküllerin arkasına saklandılar – birbirlerini görmemek için köşelere, gölgelerin içine ve kapı arkalarına sığındılar. Sonunda, Lotte cesaretini toplayıp Friderike'ye bir mektup yazdı. Bütün yaşananların bir saçmalıktan ibaret olduğuna yeminler etti, Friderike'ye olan saygısının yerli yerinde durduğunu belirtti. Bundan sonra, Friderike'nin aktardıklarına bakılırsa, ikilinin arasında birkaç kısa süreli konuşma geçti. "Birkaç gün sonra çekip gidecekti ve ben de bu yapayalnız kızcağıza acıyordum. Tüm bunların yaşanmış olması hiç hoş değildi, ancak olanları çok önemsiz ve aptalca kabul edebilir, hepsini unutup temiz bir sayfa açabilirdik. Kocam gemi yolculuğuna çıkmadan önce birkaç günü benimle baş başa geçirecek ve Amerika'dan döndükten sonra Londra'da kısa bir süre kalmasının ardından, Avusturya'ya yanıma gelecekti. Büyük

bir biyografi eserinin tamamlanmasına hasredilecek olan bu son günlerde huzurun bozulmaması lazımdı. Lotte, gönderilen bir buket gülle pekiştirilen minnettarlığını tekrar tekrar ifade ederek yanımızdan ayrıldı. Kocam, insanların tiyatro temsillerinde ve daha büyük bir sıklıkla gerçek hayatta yaptıklarını yapmadığım için büyük bir sevinç duymuştu.”

Ne var ki, henüz son sahne oynanmamıştı.

Friderike ile Stefan birkaç günü baş başa Nice’te geçirdiler ve Friderike, Stefan’ı Amerika’ya götürecektir olan transatlantiğin demirli olduğu Villefranche’a kadar geldi. Stefan, nakliyat firmasının onun şerefine özel olarak tahsis ettiği lüks kamarasını eşine göstermeye heveslendi. Friderike içinde bir buruklukla gemiye bindi. Otuz dakika sonra kocası gemiyle uzaklara doğru yola çıkmış olacaktı.

Stefan’ın muhteşem odalarına girdiler ve girer girmez, Lotte tarafından gönderilmiş mühürlü bir mektubun karşısındaki masanın üzerinde cascavlak durduğunu gördüler. “Mühim bir şey olmadığından eminim” dedi Stefan. “İşle ilgili konulardır. İyi yolculuklar dilemek istemiştir. Mühim değildir.”

Fakat keyifleri kaçmıştı. Güverteye geri dönüp de karşılarında buharlı gemiyle liman arasında yolcuları getirip götüren küçük sandalda sallanarak oturan ve Stefan’a iyi yolculuklar dileklerini sunmayı bekleyen bir arkadaş kalabalığını bulduklarında herkes karı kocanın arasında bir terslik yaşandığını anladı. Geminin yola çıkacağı işaretini veren düdük çaldı. Friderike küçücük tekneye indi. Transatlantik uzaklaşmaya başladı. Ve bundan sonra, onları ayıran suyun genişliği gittikçe daha çok açıldığı sırada, Stefan eşi benzeri olmayan el becerisinin yardımıyla mektubu dalgaların üzerinden Friderike’nin yanında duran bir adama uzattı.

Yaptığı hareket, Friderike’nin aklına ve Lotte’nin sağduyusuna olan eksiksiz güvenini açıkça göstermekteydi. Friderike’nin yazdığına göre, Stefan “bu ürkek kızcağzın en hafifinden bir yakınlığı ima eden hiçbir şeyi kâğıda dökmeyeceğinden” emindi. Ve Friderike de kendisine düşen rolü harfi harfine biliyordu. Şimdi, mektubu okumadan denize atacak ve başını kaldırıp Stefan’a mesut şükran ifadesiyle dolu bir bakış gönderecekti. “Benim yerimde bir melek olsaydı, bu şekilde davranabilirdi” diye anlatmıştır Friderike, “fakat diğer tüm kadınlar gibi bir kadın olan ben, تنها sahilde

Lotte'nin sözcüklerini okudum." Friderike'nin bakışları hızla sayfanın aşağılarına kaydı. Zararsız notun, Friderike'nin yazdığına göre "tutuk bir el tarafından ilk kez kaleme alındığı her halinden belli olan, yanık bir aşk mektubu" olduğu anlaşıldı.

"Hayatım, kendimi fena halde ödleğ biri olarak görüyorum, ama korkarım sen bu mektubu aldığında yanında biri olacak" diye yazmıştı Lotte. "Senden ne kadar çok hoşlandığımı ve dostluğunla beni ne kadar mutlu ettiğini sana hiç söyleyemediğimi bir kez daha belirtmek isterim. Dışarıdan soğuk biri gibi görünsem ve belki istemeyerek de olsa sana karşı öyle davranmış olsam da, aşka ve dostluğa susamış durumdaydım ve sen bana onları verdin ve bunun için sana tahmin bile edemeyeceğin kadar çok müteşekkirim. Sen hayatıma girmeden önce kendimi nasıl yalnız hissettiğimi bilemezsin. Londra'da bulunmaktan dolayı ne kadar memnun olsam da... Birlikte olduğumuz zaman boyunca bana büyük bir sevinç verdin ve seninle beraber Nice'te daha uzun bir süre geçirebilmek beni çok mutlu etti. Karını da çok sevdiğim için bana büyük bir sıkıntı vermiş bunca korkuya ve uygunsuz duruma rağmen güzeldi... veda etmek zor geldi. Senin de bunu anladığını düşünüyorum ve burada olabilmeni –sadece ikimizin baş başa olabilmesini– isterdim. Tanıdıkların [burada kaplıcada bulunanlar] hoş insanlar, ama hiçbir şekilde senin yerini tutamazlar. En içten selamlarla. Seni ve birlikteliğimizi çok fazla düşünüyorum..."

Ya da en azından bu, Friderike'nin, Amerika yolundayken Stefan'ın kendisine verdiği mektubun bir kopyası olduğunu belirten elle yazılmış notuyla birlikte arşive koyduğu daktilo edilmiş nüsha olmaktadır.

Sansürlenmiş midir? Araya birkaç paragrafın eklenmesiyle hatasız bir kopyası mı çıkarılmıştır? Tamamıyla yeniden mi yazılmıştır? Friderike'nin orijinal mektubu imha etmesi sebebiyle bu cevapları bilen hiç kimse yok. Fakat ben –Friderike'nin çevirdiği dolaplara inandırıcılıklarını parlatmaya yetecek miktarda hakikat katma sanatındaki ustalığı göz önüne alındığında– mektubun Friderike'nin çizmek istediği, taşkın sadakati ve yumuşak başlı zafiyetiyle kocasının gönlünü çelen bir yaratık imgesine uygun düşükleri yerlerinde Lotte'nin gerçek cümlelerinden bazılarını alıntıladığını farz ediyorum.

Bütün bu aşk ilişkisinin *karşılık gelmediği* tek bir şey varsa, o da –Friderike’nin açıkça belirttiği gibi– bunun evlilikdışı bir cinsellik kaçamağı bağlamında görülmemiş bir durum olmadığıdır. Olayı benzersiz hale getiren, geçmişte her zaman “dışarıda arada bir beklenmedik flörtler yaşandığında, Stefan beni gerekenden ya da hoş karşılanabilecek olandan daha büyük bir açıklıkla haberdar etmiştir” şeklinde açıklanan durumdur. “Daha önce hiçbir zaman, bu kadar yakın olmaları halinde başkaları açısından tehlike arz etmeyecek bir birliktelik ya da bir arkadaşlık esnasında mektuplar saklanmış değildi.” Friderike, Stefan’ı anlattığı anılarında “O halde, nasıl oldu da bu iş oluverdi?” diye sorar. “*Bir otel insanın yuvası olamazdı*: Daha derin olan anlamı budur. *Yıkılmış olan, evin ta kendisiydi.*” Friderike, Salzburg’daki evlerinin kaybıyla ilişkilerindeki şeffaflığın sona ermesi arasında bir bağlantı kurmuştur. Zira, Stefan’ın cilveleşmeleri her zaman için göçebelikle değil, seyahatlerle ilişkilendirilebilecek bir durumdu. Sürgün fantezileri Stefan’ı zararsız çapkından beceriksiz yuva yıkıcıya dönüştürmüştü. Friderike’nin iddiasına göre, Stefan yoğunlaşarak artan siyasi nedenlerden dolayı Salzburg’da yaşamının imkânsızlığına aklını takmış durumdaydı. Friderike, kendi deyişiyle “yirmi yıl boyunca *bizim olduğunu söylediğimiz*” masal şatosunun artık mekânla ilişkisini tamamıyla kesme kararı alan Stefan’ın sabırsızlığı yüzünden “*çer çöp*” gibi satılmış olmasını da hiçbir zaman affetmeyecektir. Onun Salzburg’da her geçen gün artan Yahudi karşıtlığı ve kendilerini yürüyüşçü kılığında gizlemek için ellerindeki bastonlarla geceleyin sınırı geçip Avusturya’ya giren Nazi partisi mensupları konusundaki endişeleri, Stefan’ın belediye başkanı ve tüccarlar tarafından eşit derecede hürmet edilen ve kentin sevilen birinci sınıf yurttaşı olarak konumunu koruduğu gerçeğini göz ardı etmekteydi. Friderike “Kendime tek başıma yaşayacağım yeni bir yuva kuracağım – bunun da nerede olacağını Tanrı bilir. Stefan hayali bir göçmen psikozunda yaşıyor ve ben de evimden keyif alıyorum” sözleriyle bir arkadaşına dert yanmıştır.

Zweig’in Lotte ile ilk dönem yazışmaları, havalı buluşma yerlerinin adlarıyla ve kendisinin uzak yerlerdeki randevularıyla dans

eder gibidir. Lotte, şu ve şu istasyonda trenden inecek, burada şu ve şu noktada birbirlerini bulacaklar, sonra da uzaklara giden bir trene atlayacaklardır. Yedek planlar ganidir. Eğer birbirleriyle orada karşılaşamazlarsa, şurada buluşacaklardır. Stefan iki gün içinde Paris'teki bir otelde, beş gün içinde Zürih'te, sonra Floransa'da ve Roma'da olacaktır. Ya da Marienbad'da. Ardından tekrar Paris'e geçecek, sonra iki hafta içinde on günlüğüne Nice'e gidecekti. Ve sonra, en nihayet Lotte'yi görmek için Londra'ya gelecekti. Londra müthiş derecede güzel bir kenttir. Stefan hafif cilveli bir edayla Lotte'ye, Londra çok şeker, diye yazar. Mektuplarının belirli bir noktasında Lotte'nin onun Londrası, Londra'nın onun Lottesi haline geldiği açık seçik anlaşılır.

Lotte'nin kendini durmaksızın bir şehirden, ülkeden, kıtadan ötekine gizlice götürülür halde bulması ya da sevgilisinin göz kamaştırıcı bir yükümlülüğü yerine getirmek üzere yanından alınıp götürülmesi karşısında başının dönmemesi mümkün müydü?

Lotte, Zweig'in Avrupa cennetinin son demlerine yetişti: Açılan kapılar, eriyen duvarlar; uzamı delercesine geçip limanlardan istasyonlara giden trenler, gemiler, otomobiller ve uçaklar; iki yana açılan büyük kapılar; hiç bitmeyen bir açıl susam açıl durumu; edebi şöhretin göz kamaştırıcı maymuncuk anahtarının karşısında yıkılan setler ve sınırlar vardı bu cennette. Ancak şimdi Stefan serbest düşüş halindeydi ve bir sonraki iniş yeri hakkındaki bitmek tükenmek bilmeyen arayışların ve kararsızlıkların ardından, Temmuzda birdenbire Ossining, New York'a taşınma kararı almasının üzerinde yoğun bir ani düşüş duygusu hâkimdi. Hem Stefan hem de Lotte bunun en iyi olasılıkla geçici bir önlem olduğunu biliyorlardı. Başı sonu belirsiz gezintilerle geçen onca aydan sonra Zweig'in pek bir şeyi umursadığı yoktu. Muhtemelen, sonunda Ramapo Road'un kira sözleşmesini imzalarken Alfred Polgar tarafından aktarılan küçük, hüznü bir anekdot Zweig'in kulaklarında yankılanmış olmalıydı:

“Göçmenin biri, başka bir göçmene sorar: ‘Nereye yerleşmeyi düşünüyorsun?’ Ötekisi ‘Ekvator’a diye yanıtlar.”

Birinci göçmen “ ‘Ama orası çok uzak!’” karşılığını verir.

Ötekisi omzunu silkerek “‘Nereye göre uzak?’ diye sorar.”

8. Bölüm

Eğitim Borçları

Böcekler ağır yeşil yaprakların içinde cıvıldıyor ve tıslıyorlardı. Sokağın aşağısındaki bir yerlerden bir çim biçme makinesinin *çat-çat* sesleri duyuluyordu. İnsan nereye giderse gitsin, bu ses, birbirlerine selam veren komşuların konuşmalarının fon müziğini oluştururdu: “Ne güzel bir gün, değil mi?” Lotte, Main Street’e¹ doğru yola koyulduğunda (Ossining sakinleri üç şeritli yolların kenarından dört blok boyunca uzanan dükkânlara yaptıkları geziyi “şehrin yukarısına gitmek” olarak adlandırırlardı) hayatın rahat, iyi huylu havası ona hem sükûnet, hem de uzaklık hissi verirdi. Kent merkezi, iki-üç katlı tuğla binaları, “süpermarket”i, kuyumcusu, bankaları, tuhafiyecileri, şekerci dükkânı, berberi, güzellik salonu, oteli ve eczanesiyle her türlü gösterişten uzaktı. Ossining sakinleri yabancılara “Olur da, dünyanın sekizinci harikasını görmek gibi bir niyetiniz varsa, bu sadece bir uyarıdır” derlerdi. Sıcak günlerde, rengârenk tenteler açılıp, havada uçuşan halılar misali vitrinlerin üstüne yerleşir ve mal sahipleri onların gölgesinde dükkanların önünde otururlardı. Çek bankomatının *pong* sesiyle yazar kasa makinesinin *ping* sesi her gittiği yerde insanın arkasından gelirdi. Sığınmacılar kendi aralarında, Amerikalıların paranın kendine özgü müziğinin icrasını dinlemekten hoşlandığı esprisini yaparlardı.

“Süper”in büyüklüğü her türlü ölçünün dışında kalıyordu. Mil-yonlarca insanın en temel gıda maddelerinden dahi yoksun olduğu bilgisiyle yaşarken etraflarında yığınlar halinde duran bütün *öteberiyi* –eti, tereyağını, konserveleri, taze sebzeleri ve insanın makul olarak arzulayabileceği her şeyi– görmek Zweig’ların vicdanını sızlatmaktan hiçbir zaman geri durmadı. Öteki mülteciler gibi onlar da yapılan israf karşısında dehşete düşüyorlardı. Kendileri gibi sürgün olan bir dostları hayretler içinde “Sokaklarda

ekmekler, ekmeklerin içinde kâğıtlar var” gözlemini paylaşmıştı. “Almanya’da savaşın öncesinde bile yoksul insanlar o kâğıtları satarlardı.” Kimileriye çöp bidonlarında sadece tereyağı şeritleri, sandviç ekmekler ve başka ıvır-zıvır yiyecek artıklarının değil, mobilyaların ve radyoların bulunması karşısında şaşkınlık yaşamışlardı. “Neredeyse herkesin dilediği zaman sahip olabileceği istiridyelerle, istakozlarla ve Ocak ayında çıkmış çileklerle ağzına kadar dolu” dükkân vitrinlerinin görüntüsü insanların başını döndürüyordu. Göçmenlerin belirttiği üzere, Almanya’da orta sınıfa mensup herhangi bir insanın bunlara sahip olması imkânsızdı. İnsanın içini saran, Cockaigne Diyarı’na² düşmüşlük duygusu bakkallarla ve çöp yığınlarıyla sınırlı değildi. Martin Gumpert’in yazdığı gibi çoğu insan “restoranların, barların, kafeteryaların, süt mamulleri satan dükkanların ve gazoz büfelerinin haddi hesabı olmayan bolluğu”ndan dumura uğramış vaziyetteydi. Gumpert, Amerikalı işçilerin Avrupalı mevkidaşlarının üç katı kadar sebze yediklerini hesap etmiş, buna ilaveten ölçülemeyecek miktarlarda süt içtiklerini ve az pişmiş bifteğe karşı “olağanüstü bir sevgi” besleyen tutkulu etoburlar olarak ünlerini koruduklarını iddia etmişti. Gumpert, *Heil Hunger! Health Under Hitler*³ kitabında Hitler’in kitlelerin karnını doyurma sorununu çözemediğini ve Faşizm’in sadece savaş makineleriyle değil, “uğursuz ikizler olan açlık ve salgın hastalık” tarafından bozguna uğratılacağı savını ileri sürmüştür. Yazdığına bakılırsa, Sam Amca’nın gerçek hayattaki modeli Troy on Hudson’da yaşayan ve haftada sekiz bin adet kesilmiş öküz temin etmek suretiyle 1812 Savaşı’nın kaderini Amerikan birliklerinin lehine değiştiren bir et toptancısıdır. Halihazırdaki hükümet de aynı bakış açısına sahiptir. O Temmuz *Time* dergisinin kapağında tarım bakanının bir hububat tarlası fonuna yerleştirilmiş ve altında bir alıntıya yer verilmiş bir portre fotoğrafı bulunmaktadır: “Gıda, savaşı kazanacak ve barışı ilan edecek.”

Zweig’lar yaz mevsiminin büyük bölümünde Ramapo Road’da yaşadıkları halde, mektuplarından, evden nadir hallerde çıktıkları

2 Ortaçağ Avrupa kültürlerinde insanların hiç çalışmadan lüks ve bolluk içinde yaşayabileceklerini hayal ettikleri ülke. Flaman ressam Pieter Bruegel’in (baba) 1567 tarihli ve aynı adı taşıyan yağlıboya eserinde tasvir edilmiştir. (ç. n.)

3 (İng.) Heil Açlık! Hitler Rejiminde Sağlık. (ç. n.)

anlaşılmaktadır. Stefan'ın otobiyografisi üzerinde her zamankinden daha çılgınca bir tempoyla çalıştıklarından haftalar geçtikçe bu çıkışlar gitgide seyrekleşmiştir. Kira kontratını ilk imzaladıklarında, Lotte'nin en sonunda bir mekâna yerleşecek olma beklentisiyle hissettiği rahatlama her şeye galip gelmiş, hatta içini pır pır ettiren bir coşku hali yaratmıştı. Haziranın sonlarında "Nihayet, yazı geçirebileceğimiz ve 'ev çalışanları' ve 'otomobilsiz' insanlar açısından tüm ihtiyaçlarımızı karşılayan bir ev bulduk; üstelik konumu güzel ve Eva'ya da çok yakın" sözleriyle durumlarını Hanna'ya bildirmişti. Yeğenine yakın olma ve bu şekilde, Eva'nın esenliğine dair düzenli raporlarla İngiltere'de bıraktığı erkek kardeşiyle yengesinin yüreğine su serpmeye düşüncesinin, kendi ailesi memleketinde mahrumiyet içindeyken Lotte'nin elinin altında bol miktarda yiyecek-içeceğin bulunduğu bir ülkede yaşamaktan dolayı hissettiği suçluluğu hafiflettiği ortadadır. Mektuba keyifli bir üslupla devam ederek "Eşya toplama ve düzenleme, birtakım insanlarla görüşmek ve başkalarıyla görüşmemek için çaba gösterme gibi işlerle meşgul olacağımızı tahmin edebilirsin" yazmıştı. Ancak Lotte'nin mektubundaki "otomobilsiz" sözcüğünün üstündeki bir yıldız işareti, Stefan'ın alameti farikası mor dolmakalemlle sayfa kenarına düşülmüş bir dipnotu göstermekteydi: " 'Dertsiz-tasasız' değil.⁴" Stefan hiçbir zaman taşınma fikrine sıcak bakmamıştı. Manhattan'dan ayrılmadan önce zihni tamamıyla yer değiştirmenin külfetine odaklanmış durumdaydı. Karısının ailesine itiraf ettiğine göre, Lotte iki gün boyunca aralıksız çalışmıştı. Muazzam miktarda kitabı zaten Rio'da bırakmak zorunda kalmışlardı; şimdiyse, kitaplığının başka bir bölümünü de Wyndham'dan ayrılırken ardında bırakması gerekecekti. "Benimle birlikte her yere gelen cinsten bir ofisim –içinde mektuplar, belgeler, daktiloya çekilmiş nüshalar, adresler, sözleşmeler– olduğundan bu taşınma benim için hiç kolay olmayacak. Yuva gibi bir yere nasıl özlem duyduğumuzu tahmin edebilirsiniz!!" Yine de, bu sözlerle Ossining'i kastetmediğini açıkça belli etmişti. Savaş devam ettiği sürece asla bir yuvalarının olmayacağını söylemiş ve "Sonbaharda Küba'ya gitmek durumunda

4 "Otomobilsiz" sözcüğünün İngilizcedeki karşılığı *car-less* ile *dertsiz-tasasız* anlamına gelen *carefree* sözcüğüyle bir benzerlik kurulmuştur. (ç. n.)

kalacağım gibi görünüyor ve belki başka ülkelere de gidebilirim” diye bir ekleme yapmıştı.

Zweig daha yeni yerine varmadan, zihnen oradan da ayrılmaktadır. “Küçük ev” (burayı hiçbir zaman başka şekilde nitelendirmemiştir) iki aylık kira sözleşmelerinin geçerli olduğu süre zarfında aralıksız biçimde hatıratı üzerinde çalışmayı planladığı bir inziva mekânıdır. Başka bir beklentisi yoktur. Aynı şekilde, kitabın kendisiyle ilgili olarak da okur kitlesi bakımından herhangi bir beklentisi yoktur. ABD pazarında başarı kazanan mülteci yazarların Amerikalılara tam olarak istediklerini veren kimseler olduğu konusunda ısrarcıdır: “Heyecan verici konular ya da sansasyonel haberler. Her bir sözcüğün sorumluluğunu üstlenen en iyilerin şansı çok az.” Lotte’yle birlikte Ramapo Road’a taşındıkları öğleden sonra, Stefan kendisini ziyaret etmek için bir ayarlama yapmasını söylemek üzere Ben Huebsch’e telefon etti ve telefonda editörün eşine ulaşabildiğinde, hiç olmazsa oraya bir uğramasını kocasına söylemesi için kadına dil döktü. Ardından, Huebsch’in aklını çelmek için buranın kendisine fazlasıyla eski Salzkammergut tatillerinde birlikte gittikleri yerleri hatırlattığını da ekledi.

Salzburg’un kuzeyindeki bakir Alp Dağları’nın mesire yeriyle onların Sing Sing’in tepesindeki cılız yükseltiye konumlandırılmış yeni evleri arasında bir benzerlik kurulması insanda hafiften sanrıların kıyısında gezinen bir ham hayalle karşılaştığı duygusunu uyandırır. Gelgelelim, sürgün uzadıkça her şey gitgide daha çok bir mazideki örnekleri saptama ve bağlantıları, bu örneklerin yaşamda karşılaşılan ilk halleriyle ilişkilendirecek şekilde kurma oyununa dönüşmüştür. Lotte, Hudson’ın üzerindeki yuvalarını Bath’taki bir komşunun evine benzetmiş, birtakım yönleriyle oraya çok benzediğini söylemişti. Elbette, evin kendisine benzemiyor, diye de bir itirafta bulunmuştu: “Burası çok daha küçük ve büsbütün farklı bir ev, ama dik bir araba yoluyla çıkılan tepenin üzerindeki konumu orayı andırıyor.” Bu arada hizmetçileri de Londra’dayken ailenin yanında çalışan Rhoda adındaki bir kadına bayağı benzemektedir. Stefan’a göre, Lyncombe Hill’deki evlerinin Bath şehrini kuşbakışı gören manzarası ona Kapuzinerberg’deki teraslı bahçesinin tepeden Salzburg’a nazır manzarasını hatırlatmaktadır; öte yandan buradaki vadiler de aklına, Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde

yaşadığı Baden'i getirmektedir. Oraya taşındığında Petrópolis de ona Semmering'i çağrıştırarak, "sadece onun daha ilkel olanı, tıpkı 1900 yılının Salzkammergut'u gibi" diye yazacaktır. Sürgündeki çoğu insanın izinden gittiğimizde, hareketlerinin sadece ülke sınırlarını aşmaktan ibaret olmadığını, fakat onların geçmişten şimdiki zamana zikzaklar çizmek suretiyle temporal bölgeler⁵ arasında da gidip geldiklerini fark ederiz.

Stefan evde bir haftasını doldurup, hatıratını yazarken kazandığı olağanüstü hızın –yedi günde yetmiş sayfa– haberini Ben Huebsch'e verdikten sonra "Maalesef, kendimi bu kadar yoğun şekilde işe vermem her zaman için bir ahlaki çöküntü belirtisi olmuştur" eklemesini yapmıştı. Stefan hiçbir zaman Ossining'deki ortam hakkında bir yorumda bulunmamıştı. Birkaç gün geçtikten sonra, orada kendisine hitap eden bir şeyin bulunmadığına ikna olmasına yetecek kadar birbirini tekrar eden manzara ve bina görmüş bulunmaktadır. Hiçbir şey yoktur, nokta.

Zweig'in, Ossining'e verdiği karşılık Martin Gumpert'in aklına Amerika'nın bütününe yayılmış öteki sürgünlerden duyduğu tepkileri getirmiştir. "New York'taki göçmenler 'Burada hiç ağaç yok' derler. Kaliforniya'dakiler 'Burada hiç bulut yok' derler. Yazarlar 'İnsanın saatlerce oturabileceği ve yazıp-çizebileceği kafeler yok' derler. 'Burada ne bir köy, ne bir han, ne bir çayırılık, ne de eğri-büğü minik bir sokak var... Yüksek dağlardaki vadiler, gerçek tepeler, gerçek sahiller de yok.' Eksik olan, yıllanmışlık kokusudur... Çam ağaçları, ıhlamur ağaçları, mavi kantaron çiçekleri, buharı tüten yemekler, şarap mantarları, yaban tavşanları ve geyiklerdir eksiklik. Geceleyin yapılan yürüyüşler, oda müziği, Lieder, ılık yaz gecelerindeki açık hava buluşma mekânları tarih olmuştur. Kitapçı dükkânları, tanıdık sesler, ekmek ve alacakaranlık, ilkbahar ve körpe minik bezelyeler kayıplara karışmıştır." Gumpert bunun hem yürek parçalayan, hem de gülünç bir durum olduğunu belirtmiştir. Bu şeylerin pek çoğunun, aslında –neredeyse birebir

5 İnsan beyninde bellek, öğrenme, duygusal denge ve sosyalleşme faaliyetlerinden sorumlu olan alan. Davranışlarımız temporal bölgeden gelen bellek akımlarıyla şekillenmektedir. (ç. n.)

aynı biçimde– Amerika’da da bulunabildiğini, fakat kendisinin ve onunla aynı durumda olan sürgünlerin “inatçı sevgimiz ve mantıksız nostaljimiz yüzünden bunların bir parçası olmak istemiyorduk” şeklinde özetlediği duyguyu paylaştığını yazmıştır.

Problemin kökenleri daha derindedir. Gumpert sözlerine “Amerikan taşrasındaki bir Main Street’ten daha acıklı bir şey olabilir mi?” diye devam etmiştir. “Aynı dükkânlar, aynı ürünler, aynı posterler her yerde karşınıza çıkar; her yer hayal gücünden yoksun bir mimarinin tıpatıp aynı örnekleriyle doludur: Cenaze levazımatçısı, bakkal, sinema salonu, halk merkezi. Saat onda ışıklar söner, orada burada park halinde birkaç otomobil durur, bir-iki kamyon gümbürtüler eşliğinde geçer; bunun dışında hayat, aynen mezardaki gibi, nihayete ermiştir.”

Ardından, Gumpert çizdiği tabloya farklı bir yorum getirir. “Olan budur, ama bir yandan da bu değildir. Zira, içimize bu kadar çok korku salan kasvet orada da mevcuttu. Berlin’in kuzeyinde toplu konutlar, Essen’de işçi mahalleleri vardı... Britanya’da ve Viyana’da gecekondu, Brandenburg’da kasvet bakımından hiçbir eksiği olmayan küçük kasabalar vardı.” Amerika’daki kültürlü sürgünlerin içini karartan bu unsurların hepsi Avrupa’da da mevcuttu. Gumpert, “Fakat bizler hiçbir zaman dünyanın çoğu yerinde bulunan, bu her şeyden bihaber kültürel ortamın insafına kalabileceğimizi aklımıza getirmemiştik” yazmıştır. “Artık ne kendimizi karşısında koruma altında hissedebileceğimiz durumlar, ne de karşısında dayanıklı durabileceğimiz acılar var.”

Gumpert, ayrıcalıklı sürgünlerin yaşadığı gerçek yerinden edilmişlik hissinin Eski ve Yeni Dünyalardaki kendilerine özgü fiziksel ortamlardan çok, bu insanların içinde yaşadığı toplumsal koşulların doğasındaki bir değişimle ilgili olduğunu ima eder. Gumpert ve Zweig gibi şahsiyetler bir anda sınıfsal dokunulmazlıklarını yitirmiş ve Zweig’in Berlin’de keşfettiği romantik yeraltı dünyasıyla değil, her yerdeki sıradan orta sınıf hayatının ölümcül sefaletiyle gerçek anlamda *kaynaşmak* zorunda kalmışlardır. Yeni Dünya, bu sürgünleri bilfiil orada yaşarken gözlerini kapatmayı becerdikleri Eski Dünya’nın ekonomik gerçeklerine maruz bırakmıştır.

Gumpert, herkesin sürgüne gitmeye mecbur kalmasından önceki saate atıfta bulunarak “Kibrimiz bizi nereye getirdi böyle?” diye

sormuştu. “Birdenbire Avrupa kıtasının sessizce çoğalmış kitleleriyle yüz yüze kalmıştık; tarihi bir hatırası, zihninde geleneğe dair bir fotoğrafı olmayan, eski kıtadaki manzaraların ve yaşam biçiminin kendileri açısından sadece bir kostüm ve fon anlamına geldiği anonim bir yaratıklar topluluğuydu bunlar. Varoluş üzerindeki haklı taleplerinin karşılanması adına, onların eğitilmesi, karınlarının doyurulması ve üstlerinin giydirilmesi ihtiyacı doğmuştu. Onların namına konuştuğumuzu sanıyorduk. Fakat ne biz onları anlıyorduk, ne de onlar bizi anlıyordu. Siyasette, toplumsal hayatta, ruhani ya da dinsel düzlemde cereyan eden her şey bizim için bir anlamı olan, fakat onların gözüne yalnızca saçmalık olarak görünen dünya dışı bir jargonla örtülüydü.”

Zweig bir avukatla, bir yayıncıyla, bir diş hekimiyle ya da bir arkadaşla görüşmek için Manhattan’a yaptığı ziyaretlerden birinden döndüğünde akşamın ilk saatlerinde Ossining tren istasyonu hep kalabalık olurdu. İnsanın kulağına su kenarındaki sıra sıra fabrikaların ve bitişikteki sokaklarda bağırıp çağıran, Teneke Tekmeleme ve Kaldırırma Vurmaca oynayan tatil çocuklarının gürültüsü gelirdi. Zweig, daima sıcaklamış, daima terlemekten mahcup halde ve daima Alman aksanının bilinciyle insanı un ufak eden kalabalığın içinde ilerlerdi; daima saç tıraşının kusursuz olmayabileceğini kafasına takarak, daima koyu rengin arasından sinsi sinsi çıkıveren gri saç tellerini düşünerek, daima gözlerini kaçırarak, daima saklanarak yürürdü. Mümkün olan en kısa sürede çevirebildiği bir taksiye kendini atar ve otomobilin içinde Croton Avenue’nun uzun süren rampasını tırmanmaya koyulurdu. O sırada tek istediği, kendini sundurmadaki gölgelerin içinde hapsedmek ve geçmişin cinini şişeden çıkarmak olurdu. Huebsch’e otobiyografinin romanından çok daha fazlasını talep ettiğini yazmıştı. “İnsanın kendisi merkezde olunca, doğru oranları tutturup tutturamadığını başka biri kadar iyi göremeyebiliyor.” Zweig o kadar çok şeyi bir kenarda bırakmıştı ki, elinde başka bir kitabı kotarmaya yetecek kadar malzeme bulunduğunun farkındaydı. Ossining’in dimdik kuleleri Zweig’in arkasında gözden kaybolurlardı. Küçük karanlık ev, minik tepeceğin eteğinde sessizlik içinde beklerdi.

Kimi zaman Lotte bir nefes almak için evdeki gölgelerden ayrılıp açık çimenliğe çıkardı. Lotte ailesine, hiç değilse burası sessiz sakin ve yeşil, diye yazmıştı. New York, daha Haziranın sonlarında bile sıcak, yapış yapış ve kötü kokan bir yere dönüşürdü. Ossining'in havası oradan daha serin değildi, ancak teyzesine söylediğine göre "koksa bile, insanın burnuna çiçek ve çimen kokularını getirirdi." Ve Eva onları ziyarete geldiğinde, orada yapılacak başka hiçbir şey olmasa da, Lotte'nin yazdığına göre "şahane, epeyce bronzlaşmış ve güçlü" haldeki genç kızın küçük oturma odalarında kıvrılmış, Paul de Kruif'in *Microbe Hunters*'ını⁶ okurkenki görüntüsü onlara yeter ve Manfred ile Hanna'yı kızlarının gelişip serpildiği konusunda rahatlatabilecek durumda olduklarını hissettirirdi. Lotte ile Eva'nın arasındaki yakınlık istikrarlı bir çizgide derinleşmişti. Eva ilk kez Zweig'ların yanına Bath'da yaşadıkları dönemde, ebeveynlerinin genç kızı Londra'daki Blitz'den uzakta güvenli bir yere göndermesi üzerine gelmişti. Sonraki günlerde, bombalı saldırıların yoğunlaşmasıyla Manfred ve Hanna, Eva'yı birtakım tanıdıklarının yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri'ne göndererek İngiltere'den tamamiyla uzaklaştırma kararını almışlardı. Stefan ile Lotte, kendileri hâlâ ilk Brezilya seyahatlerindeyken Eva'ya Amerika'daki birinci evini bulmuş, New York'a döndükten sonra da genç kızın daha uzun dönemli olarak yaşayabileceği bir konuta yerleşmesine yardımcı olmuşlardı. Zaman içinde Eva'nın Amerika'daki eğitiminin nasıl en iyi şekilde düzenleneceği problemi her ikisinin zihnini sürekli meşgul eden bir soru halini aldı.

Stefan, Avusturya'da yaşadığı dönemde, Friderike'nin kızları Suse ile Alix'in avare ve rahatına düşkün bulduğu yaşam biçimlerinden sık sık şikâyet ederdi. 1937'de ayrılıklarının resmileşmesinin ardından Friderike'ye yazdığı bir mektupta, içinden "dünyadaki bütün şansın" onun çocuklarını bulmasını dilediği konusunda eski eşine güvence vermesinin yanı sıra kendisinin arada bir sergilediği hoşnutsuzluğun kökenlerinin derinlerde aranması gerektiğini ileri sürmüştü. "Ben [onlarda] ikimizin de gayet iyi bildiği ve gençliğimizin en büyük başarısı sayılabilecek o insanın içini yakan öğrenme hevesini göremedim" diye yazmıştı. Stefan'ın onlardaki

6 (İng.) Mikrop Avcıları. (ç. n.)

tembelliğe yönelttiği eleştirilere rağmen, Suse ve Alix'in –muhtemelen yüksek öğrenime adanmış bir hayat için uygun olmadıklarının farkına vararak– kazançlı işler peşinde koşması sadece Stefan'ın öfkesini iyice tepesine çıkarmaya yaramıştı. Kızlardan biri Salzburg'daki bir tuhafiyecinin yanında işe girmeyi becerdiğinde Stefan, kızın bu önemsiz işle ailenin itibarını beş paralık etme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu bildirmek için derhal babalarına bir mektup yazmıştı.

Zweig hiçbir zaman yoksul insanlara tepeden bakmamış, ancak toplumun hangi kesiminden olursa olsun talihini iyileştirmenin sırf maddi yönüne odaklanan insanlardan hiç hazzetmemiştir. Bu, kendisinin farkına varabileceğinden çok daha yoğun şekilde onun ekonomik baskılardan muaf olma halini yansıtan tavrın en yakınındakilerin bile sinirine dokunduğu olmuştur. Joseph Roth 1933'te Stefan Zweig'a "Tanrı beni paradan kurtarsın diyorsun" yazmıştı. "Doğrusu öyle değil, sevgili dostum! Tanrı bana para versin, hem de yüklü miktarda versin! Çünkü günümüzün dünyasında para artık bir lanet olmaktan çıktı, yoksulluk da bir nimet değil. Açıkça söylemek gerekirse, *bu* dediklerin romantik kaçıyor... Benim parama ihtiyacım var! Para sayesinde yazabiliyorum, paramla altı-yedi kişiyi geçindiriyorum."

Gelgelelim, Friderike'nin kızları Stefan'ın gözünde, ruhen küçük burjuva olduklarını kanıtlamış bulunuyorlardı ve bu da, onun sosyopsikolojik hiyerarşisindeki en alt sınıfa tekabül ediyordu. Kendisi, birlikte yaşadıkları on beşi aşkın yıl boyunca Suse ile Alix'in bir kez olsun onun el yazması koleksiyonunu görmeyi istememiş olması gerçeğini de hiçbir zaman hazmedememişti. Bu ihmalkârlık, babalarının ağır hasta olduğunu öğrenmelerini izleyen birkaç saat içinde kızları Salzburg'daki bir dans salonunda Şimi dansı yapabilmek için Kapuzinerberg'den hoplaya zıplaya aşağı inmeye yönelten bencillikle başa baş gidiyormuş gibi görünmektedir. Zweig'ın kızlardaki duygudaşlık eksikliği konusundaki hiç bitmeyen hoşnutsuzluğu, onların daha geniş ölçekteki bir kültürel barbarlığın spor ve dans tutkunluğu bağlamındaki habercileri oldukları kanaatini yansıtmaktadır.

Daha anlayışlı gözlerin tipik ergenlik semptomları olarak değerlendirilebileceği davranışları ayıplarken sergilediği ciddiyet,

Zweig'ın Amerika konusundaki meselesinin de özünü oluşturur. Zweig, kendisinin oraya sürgüne gitmeden uzun zaman önce, halkın “emek harcamadan bulunan eğlence”nin peşinde koşmasına yol açan tüm kültürel trendlerin kaynağı olarak Amerika'yı işaret etmişti: Dünyayı sarsan dans akımları, kitle modası, popüler sinema vb şeyler insani ifadeler kozmosunu “tekdüze bir kültürel şemaya” indirgemekteydi. Bir makalesinde, eskiden Paris'te bir moda çıktıktan sonra bunun taşraya yayılmasının uzun yıllar aldığını yazmıştı. “Kesin bir sınır, insanları ve onların âdetlerini onun zorbaca isteklerinden korurdu. Bugün onun diktatörlüğü kaşla göz arasında evrensel hale geldi. New York, kadınların kısa saçlı olmasını mı emrediyor? Bir ay içinde sanki aynı tırpandan geçirilmişçesine 50 ila 100 milyon kadının uzun saçları döşemeyi boyluyor. Dünya tarihinde daha önce buna benzer bir gücü tatmış bir imparator da, han da yok veya benzeri hıza ulaşmış bir ruhani buyruk da yok.” Zweig daha 1925'te Amerika'nın “kaslar lehine sonuçlanan bir sinir atrofisi” geçirdiğini dile getirmişti. En küçük ortak paydayı temel alan en kolay ve en konforlu hayat tarzına olan düşkünlüğün nihayetinde bireyselliğin imha edilmesi anlamına geldiğini ileri sürmüştü. “Aynı tutkuların etkisiyle yüzler gitgide daha çok birbirine benzedi, aynı sporların yapılmasıyla bedenler birbirine daha çok benzedi, aynı ilgi alanlarının paylaşılmasıyla zihinler de benzeşti. ... Ve her şey en küçük zaman birimlerine uyarlandığından tüketim de artışa geçti: Dolayısıyla, hakiki eğitim–anlamın bir ömür boyu sabırlı bir şekilde birikmesi– çağımızda oldukça ender rastlanan bir fenomen halini aldı.” Amerika Birleşik Devletleri kitlelerin “köleliğe akını”nı başlatarak, psikolojik düzlemde her türlü diktatörlüğün gücü eline almasının yolunu açmıştır. Yazısını, şayet Büyük Savaş Avrupa'nın yok edilmesinin ilk evresini simgeliyorsa “Amerikalılaştırma da bunun ikinci evresi olmaktadır” sözleriyle bitirmişti.

Zweig, Ossining'e geldiğinde ve otobiyografisi üzerinde çalışmaya başladığında, bu fikirleri daha da ileri götürerek o âna kadar bireysel karakterlerini korumayı başarmış insanların bile haberlerin bütün dünyaya anlık olarak yayılmasının sonucunda artık

insanlıklarını kaybetmeye yazgılı olduklarını iddia etmişti. “Haberleri cereyan ettikleri anda yaymak için kullandığımız yeni yöntem” olan telsiz radyo yayınlarının her yerde hazır ve nazır olması sayesinde hiç kimse sürekli saatlik haberlerin içine çekilmekten kurtulamıyordu. Zweig, hatıratının önsözünde “Şangay’daki evleri yerle bir eden bombalardan, daha yaralıları evlerinden çıkarılmadan, bizler Avrupa’da oturduğumuz yerden haberdar oluyorduk” diye yazmıştı. “Denizin binlerce mil ötesinde yaşananlar sanki gözümüzün önünde olup bitiyordu. Sürekli her şeyden haberdar olmaktan ve olaylara dahil edilmekten kaçamıyorduk. Sığınabileceğimiz bir ülke, satın alabileceğimiz bir huzur yoktu; nerede olursak olalım, kaderin elinde oyuncak olmaktan kurtulamıyor, bitip tükenmek bilmeyen oyunun içine çekiliyorduk.” Süper eğitilmiş azınlığın kitle eğlencesinin cazibesine karşı durması mümkün olmasına mümkündü, ancak dünya çapındaki felaketlerden aralıksız beslenen yedi gün yirmi dört saatlik haber döngüsü hâlâ hissedebilecek durumdaki herhangi bir insanın tüm duyarlıklarını alt edebilecek durumdaydı.

Zweig’in Amerika’ya beslediği gizli düşmanlık orada yaşamaya başlamasından sonra daha kötü bir hal aldı. New York’tan Lotte’nin yengesine “Amerikalı çocukların terbiyesizliğinden, kabalığından ve kendini beğenmiş hallerinden nasıl bir tiksinti duyduğumuzu tahmin etmen imkânsız” diye yazmıştı. Çoğu göçmen ebeveyn de benzer kaygıları dile getirmiştir. 1940’ların sosyologları sürgün ailelerinde anlaşmazlıkların rutin olarak “çizgi romanlar, birtakım radyo programlarının dinlenmesi, ‘vahşi batı’ filmlerine gidilmesi” gibi konulardan çıktığına dikkat çekmişlerdi. Araştırmalar “pek çok sığınmacı evinde kıran kırana süren çizgi roman savaşları genellikle ebeveynlerin geri adım atmasıyla sonuçlanmaktaydı, çünkü ana-babalar çoğu okulun bunları öğretim araçları olarak kullandıklarını keşfetmişlerdi ve çizgi romanlar o kadar yaygınlaşmıştı ki, bir çocuğu bunlardan uzak tutmak insan üstü bir görev anlamına geliyordu” gerçeğini ortaya koymuştu. Kimi zaman söz konusu görev, fesat alt anlamlar içeren savunma biçimlerini de harekete geçirebiliyordu. Bir sığınmacı baba, oğlunun boks maçı yayınını dinlemesini yasakladığında yaşanan olayı anlatmıştır. Çocuk uyumayı reddetmiş ve maçın süresine denk gelen saatleri

yatak odasında “Kahrolsun yabancılar! Yabancılar Amerikalı değildir” diye avaz avaz bağırarak geçirmişti.

Zweig, bu istilacı kültürel etkilerin bir sonucu olarak, saplantılı şekilde Eva’nın adabı muaşeret hatalarını düzeltmekle ilgilenir olmuştu. Gerçekten de, Amerika’da kaldıkları süre boyunca Lotte’nin ailesiyle yaptığı yazışmalardaki en çok dikkat çeken motiflerden biri –sürgündeki milyonlarca insana, kitle katliamlarına ve Avrupa’nın sonuna dair yanıp yakılmaların ortasında– dönüp dolaşıp Eva’nın evine daha sık mektup yazmaması karşısında hissettiği rahatsızlığa gelmesidir. İyi mektup yazma alışkanlıkları konusundaki bu ısrarın ardında yatan kültürel değerler evrenini fark ettiğimizde, Zweig’in eleştirel tutumunu anlamlandırmaya başlarız.

Lotte, Main Street’teki dükkânlara gitmek için Ramapo Road’dan aşağı indiğinde Croton ile Dale’in birleştiği noktada duran yulaf ezmesi rengindeki Beaux Arts⁸ tarzındaki bir bina olan Washington School’un önünden geçerci. Binanın ön cephesinde, yüksek cam panellerin arasındaki üç adet taştan eşkenar dörtgenin üzerine boylu boyunca kazınmış olarak “BİLİM”, “DİLLER”, “TARİH” sözcükleri göze çarpardı. Yukarıdan parlak çimlerin üzerine yansıyan uzun büyük harfler, Zweig’ların Avrupa’daki yaşamlarında hayati bir önem taşıyan ve yeni yaşantılarında küçücük bir rolü varmış gibi görünen *Bildung* ilkelerinin anımsatıcıları durumundaydılar.

Bu sözcüğün ardındaki felsefenin aktarılmasını fazlasıyla zorlaştıran durum, Amerikalıların da kendilerine özgü, ancak aynı derecede tutkulu bir bilgi ve kişisel gelişim kültürüne sahip olmasından kaynaklanıyordu. Bauhaus⁹ akımının Alman göçmeni kurucularından biri olan Walter Gropius’un eşi Ise Gropius’un Amerika’ya dair ilk izlenimlerini aktardığı yazıda anlattığı gibi: “Bu ülkede bizi hayretler içinde bırakan şeylerden biri, olgusal gerçeklerin bilinmesine atfedilen büyük önem oldu. Sözgelimi,

8 Geç 18. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa ve Amerika’da egemen olan Yeni Klasik bir mimarlık akımı. Akımın ana destekçisi Paris’teki Ecole des Beaux Arts olmuştur. Tasarımlarında Antikite’ye özgü biçim öğeleri, kendini taşıyan dev kolonlar ve bağımsız heykeller dikkat çeker. (ç. n.)

9 Almanya’dan ABD’ye göçmen olarak gelen sanatçıların kurucuları arasında bulunduğu, 20. yüzyılda mimari, tasarım ve sanat alanlarında yeni akımlar yaratmış okul. (ç. n.)

televizyonlardaki çeşitli bilgi yarışması programlarında görüldüğü üzere, muazzam miktarlardaki bilginin olduğu şekilde üst üste yığılması herkes gibi bizi de şaşkına çevirdi. Bu durumun insanları, eğitimin asıl amacının karşımıza çıkan şeyleri koordine etmek ve birbirleriyle ilişkilendirmekten çok, ilintisiz gerçeklerden oluşan geniş bir koleksiyona sahip olmak tarzında hatalı bir düşünceye sevk edebileceği kanısındayız.”

Gropious’un bilgi yarışmaları göndermesi aynı zamanda mülteciler arasında var olan ve Amerikalıların her şeye –bilgi edinmeye de, para kazanmaya da– hoşça vakit geçirme arayışının bir parçası olarak baktıkları yönündeki ortak algıyı akla getirir. Her şeyi eğlenceli hale getirmek konusundaki ısrarcılık daha geniş ölçekteki bir kültürel gelişmemişliğin göstergesidir. Sürgünün biri “Bir grup yetişkin Amerikalı, biz Avrupalıların üzerinde çoğu zaman bir grup oyunbaz çocuğun bırakabileceği etkiyi bırakıyor” diye yazmıştı. Çoğu sığınmacı, yaşlı evli çiftlerin birbirlerine oğlan ve kız şeklinde hitap ettiklerini duymaktan dolayı büyük şaşkınlık yaşamıştı. Amerika’nın çocukluğa eğilimi, Fransızların ihtiyarlığa olan meyliyle ve Almanların hayatlarının baharındaki erkekleri idealleştirmesiyle tam bir tezat oluşturmaktaydı. Auden, Amerikalıların “yaşlı bebeklere” benzediğini söylemişti. Ayrıca, Amerikalıların gençliğe biçtiği değerin kendi ifadesini hayatın iniş-çıkışlarını hissetme konusundaki bir yetersizlikle değil, insanın kişisel tarihine ait izlerin yüzünde görünmesine karşı duran bir dirençte bulduğunu öne sürmüştü. “Sözcüğün Avrupalı anlamında bir yüzü olmak ifadesinden, insanın sadece haz duyması ve acı çekmesi değil, fakat aynı zamanda geçmişindeki en onur kırıcı ve nahoş deneyimlerin hatırasını bile muhafaza etme arzusu anlaşılmalıdır” yazmıştı.

Sürgünün aile yapısına getirdiği en radikal değişiklik kendisini yaşlı ve genç kuşaklar arasındaki ilişkide gösterdiğinden, mülteciler bu konuda özellikle duyarlıydılar. Çocuklar okulda ve ev dışındaki başka yerlerde edindikleri deneyimlerin sayesinde, neredeyse her zaman anne babalarından çok daha büyük bir hızla İngilizceye ve Amerikan kültürüne hâkim duruma gelebiliyorlardı. “Amerikalılaştırma” sürecini inceleyen bir araştırmacı “Yabancı ülkelerde dünyaya gelmiş ebeveynler evlerine, içerisinde kendi çocuklarının bulunduğu bir ‘Truva Atı’nın getirildiğini fark etmiştir” yazmıştı. Dönemin

sosyal bilimcileri ebeveynlerin toplumda asimile olma konusunda büyük bir hüsrana yaşamalarının sonucunda, mücadeleden hepten vazgeçtikleri ve bebekler kadar yardıma muhtaç vaziyete gelerek, tamamıyla geçmişte yaşadıkları ve kendilerini ilgilendiren her şeyi çocuklara bıraktıkları vakalar gözlemişlerdir. Bundan daha hafif şiddetteki vakalarda ebeveynler, çocuklarının nasıl uyum sağlanacağı konusunda *kendilerini* eğitmesini teşvik etmiştir. Bir Avusturyalı mülteci ve hekim, oğlunun George Washington Lisesi'nde iki yıl geçirdikten sonra annesine Amerikan yemekleri yaptırtmaya başladığını yazmıştır. “Hangi sinemalara ve tiyatrolara gideceğimizi bize o söylüyor. Oğlan okula gitmeye başladığından beri bizim İngilizcemiz de muazzam bir ilerleme kaydetti. Üstelik, beni sevgili fötr şapkamdan vazgeçirip yazın bir hasır şapka takmama da önyak oldu. Hastalarım beyzbol ve futbol bilgim karşısında hayretler içinde kalıyorlar. Eşim ve ben ciddi ciddi, oğlumuzu Kern ailesinin genel bilgiler ve halkla ilişkiler müdürlüğü görevine getirmeyi ve üstün hizmetlerinden dolayı kendisine sabit bir maaş bağlamayı düşünüyoruz!”

Dilin ve belirli kişisel özelliklerin dışında, sığınmacı gençlerinin başa gelen facianın daha derinlerdeki mesajını özümseme yetenekleri onlara Yeni Dünya'da avantaj kazandırmıştı. Martin Gumpert kendi çocuğunu anlattığı bir yazısında şu itirafa yer vermişti: “Bizler kuşku ve yılgınlıkla, deneyimlerimize bakarak bütün ihtimallerin içinde her durumda işimize en az yarayacak ihtimalin gerçek olacağı dersine sıkı sıkı tutunurken, kızımız ‘Roosevelt’in üçüncü dönemde de seçileceğine inanıyorum, çünkü benim hayatımda sadece daha önce hiç yaşanmamış şeyler oluyor’ deyivermişti.” Gumpert, yetişkin yaştaki sürgünlerin İkinci Dünya Savaşı yüzünden bir kafa karışıklığı yaşadığını söylemiştir. “Biz bu hayatı bir *déjà vu* atmosferinde yaşadık. Fakat çocuklarımız ‘mucize’nin üstlendiği role bizden çok daha aşinalar. Bu onlar için, kendi ‘güvenliğimizin’ bizim için ifade ettiği şeye yakın bir anlama geliyor. Onlar büyük bir kendinden eminlikle beklenmedik olanı bekliyorlar.”

Eğitim yetkesinin ağır sorumluluğunu bu şekilde başkalarına devretmek Zweig açısından kesinlikle tasavvur edilemez bir durum-

du. Hem onun, hem de Lotte'nin art arda Altmann'lara yazdığı mektuplar çiftin Amerika'nın Eva'ya sunabileceği en aydınlık ve iddialı eğitimin yanı sıra onun karakter gelişimini en fazla besleyecek türden ev ortamını harıl harıl arama konusundaki kararlılıklarının tanıkları durumundadır. En sonunda Lotte, kendileri de seçkin Alman mültecileri olan Olga ve Albrecht Schaeffer tarafından yönetilen gelenekdışı bir çocuk evi olan Amity Hall'u ziyaret etmek üzere Croton-on-Hudson'a gitti. Albrecht Schaeffer, kendisine "şairim" diye hitap eden ve son mektubunu bu yazara göndermiş olan Freud'un dostlarından biriydi. Amity Hall içerisinde sebze bahçesi, meyve bahçesi ve kümes çiftliği de bulunan geniş yeşillik bir alanda yer alıyordu. Belirli dönemlerde evde yaşayan takriben on iki çocuğun hepsi de bahçenin ve hayvanların bakımına yardımcı olurdu. Aynı zamanda kendi yataklarını düzeltmek, ayakkabılarını temizlemek ve masadaki yemek servisine yardım etmek zorundaydılar. Günün farklı saatlerinde, çocuklardan İngilizce yerine Fransızca ya da Almanca konuşmaları istenirdi. (Eva, Zweig'larla birlikte Bath'da yaşadığı sırada Stefan, genç kızın dile hâkimiyetini geliştirmek niyetiyle yemek saatlerindeki tüm sohbetlerin Fransızca yapılması konusundaki ısrarcılığıyla aşırı katı bir tutum sergilemiştir.) Lotte'nin bildirdiğine göre evde sadece birkaç temel kural mevcuttu, ama bunlar harfi harfine yerine getirilmekteydi: Dakiklik, haftada bir kez eve mektup yazmak, temiz eller ve düzgün sofrada adabı, "komiklik" yapılmaması, özel programlar dışında radyo dinlenmemesi, sadece çok olağanüstü durumlarda film izlenmesi ve ciklet çiğnenmemesi. Lotte, Olga ile Albrecht, Hristiyan oldukları halde evde "genel 'Hristiyanlık ruhu'nu" aşan bir dindarlık ortamının mevcut olmadığını da sözlerine eklemişti. Stefan yeni duruma ilişkin beklentileri konusunda normalde hiç olmadığı kadar olumluydu. Kendisi de Albrecht'in "çok iyi bir Protestan ailesinden geldiğine ve mükemmel bir yazar olduğuna" dikkat çekmiş ve sanki insanın kitaplarının Zweig'in eski yayınevi tarafından yayımlanması Eva'nın yetiştirilmesiyle ilgili tartışmasız bir vasıf gibi "hem bütün kitapları da Insel'den çıkmış" eklemesini yapmıştı. Stefan, başka bir onay belirtisi olarak son dönemde Albrecht'in kendisini gitgide daha yoğun şekilde "felsefi ve soyut çalışmalar"a verdiğini yazmıştı. Doğrusu Albrecht, sadece doğru-

dürüst değil, aynı zamanda “maddiyata hiç önem vermeyen” bir adamdı; öte yandan karısı da “çok zeki, faal ve anaç” bir kadındı. Stefan, ona güvenebileceklerini garanti ediyordu: “Hırslı ya da iş bitirici tipte bir kadın değildir.” Zweig da, Eva’nın “İngiliz, Amerikalı ve aynı zamanda az sayıda –fakat sadece pek az sayıda– Yahudi çocuğunun bulunduğu sessiz sakin bir ortamda öğrenim görmesi” fikrine Lotte’nin verdiği desteğin arkasında duruyordu. Bu durum, genç kızın bir Amerikan ortamı yerine Avrupa’ya özgü bir ortamda kalarak hem basit, hem de akıllı bir hayat tarzına alışmasını sağlayacaktı. Stefan, Eva’nın da kendilerini yetiştiren “sertlik ve düzeni, zekâ ve kültürle birleştirmiş” Avrupalı mefhumlara daha yakın bir sosyal çevrede bulunacak olması düşüncesinden mutluluk duymuştu. Tüm bunlar New York’ta sürekli olarak gördüklerinin, başka deyişle insanlardaki düşüncesizliğin, “mültecilerin aptallığının ve gerçek merhametten yoksun olmalarının” ışığında bilhassa önem kazanmış bulunuyordu.

Zweig hiçbir zaman kendi düşüncesine göre Amerikan eğitimindeki eksikliklerin neler olduğunu açıkça belirtmemiş olsa da, Avrupa’dan kaçışının ardından üniversitede profesör olarak çalışabileceği bir işe giren Alman sürgünü Henry Pachter tarafından yapılan analize onun da katılabileceğini düşünme eğilimindeyim. Pachter hatıratında, Amerikalı öğrencilerin kendisinde “yetersiz bilgilendirilmiş, taşralı, nota şartlanmış ve evrensel önemde meselelere odaklanma güçlüğü çeken” çocuklar izlenimini uyandırmış olmasının karşısında hissettiği sıkıntıyı dile getirmişti. Gelgelelim, kendisi “Amerikan eğitiminin bilgi açlığını kamçılama ve giderme konusundaki başarısızlığının sebebini” ancak kendi kızının okula gitmesiyle gerçek anlamda kavramaya başlamıştı. Pachter’in kanaatine göre, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki yüksek okullarda yaşanan sorun Amerikan liselerinde ve ilköğretim okullarında kendisine yer bulamayan unsurdan kaynaklanmaktaydı. Pachter, kendi zihnindeki eğitim kavramı “halk kitlelerinin seviyesini yükseltme umudunu taşıyan Avrupa tarzı elit kültür modelini esas almasına” rağmen “Amerikan eğitimi, elit sınıfa yönelik olarak en yüksek kültürel potansiyeli geliştirme ya da halk kitlelerine en yüksek faydayı ve kullanılabilir bilgiyi sunma amacına hizmet etmeyen bir en uygunluk noktasını tutturma gayreti içerisinde” diye yazmıştı.

Olaya daha anlayışlı yaklaşan bir gözlemci, Avrupa’da eğitimin ilim irfan odaklı olduğu, oysa Amerika’daki birincil hedefin vatandaşlık olarak belirlendiği yorumunda bulunarak sistemler arasındaki farkı göstermişti. Bu ayrım, kendisi de göçmen olan bir profesörün nazarında “demokratik bir sosyal tutumun ve politik davranışın” tesisi anlamına gelmekteydi. Başka bir mülteci de kendisi gibi sürgünlere, Amerikalıların “sırf *Figaro’nun Düğünü*’nü ezbere bilmiyorlar diye kültürsüz ya da eğitimsiz” kişiler olmadıklarının farkına varmaları çağrısını yapmıştı. “Bir de şöyle düşünün: Burası iyi *olmayı isteyen* insanların yaşadığı bir ülke. Çoğu zaman bunu gösterirken bir hayli beceriksiz davranmış olabilirler, fakat riyakârca çarpıtmalar bir yana onlar iyi, doğru ve düzgün olma arzularında samimidirler. Avrupa’nın hiçbir yerinde böyle insanlar görmemişsinizdir... fakat sanat onların hayatının bir parçası değil. Sizin katkınız da bu olsun; onların torunları sonsuza kadar sizlere minnettar kalacak.”

Zweig 1918 Ocağında Rolland’a “Benim amacım, günün birinde bir büyük eleştirmen ya da edebi şöhret olmaktan çok, bir ahlak otoritesi olabilmektir” diye yazmıştı. Arzusu kulağa şaşırtıcı gelse de, Zweig tamamiyle ciddiye ve kendisinden barış yanlılığı, yüksek kültürel idealler ve pan-Avrupacılığın öteki ilkelerini ele alan seyyar bir akıl hocası yaratma çabası Birinci Dünya Savaşı’ndan 1933’e gelinene kadarki dönemde gerçekleştirdiği apayrı faaliyetlerin arasındaki bağı oluşturmaktaydı. Bu dürtü, varlığını sadece yazılarında değil, düzenlediği çok sayıdaki salon toplantılarında ve Avrupa’nın dört bir tarafında verdiği, tutku dozu gitgide artan bir konferanslar dizisinde hissettiriyordu. Zweig, kişisel düzlemde de herkese verdiği nasihatleri kendi hayatında uygulamaya çalışıyordu. O ve Friderike 1919’da Salzburg’daki yeni evlerine taşındıklarında, bir işgalci aileyle pazarlık yapmak zorunda kalmışlardı: Bunlar bir bahçıvanın dul karısı ve doğduklarından beri o evde yaşamış olan iki çocuğuydu. Friderike’nin deyişiyle “batıl inançları olan, okuma yazma bilmeyen bir annenin babasız büyümüş oğlu” on dokuzundaki Toni, Salzburg’un en sert genç adamlarından biri olarak nam salmıştı. İki yıl önce imparator için savaşa gitmiş ve bir patlamanın ortasında kalmış olan Toni’nin aklı “o zamandan beri yerinde değildi.”

Komünizm etkisinin hissedildiği yeni devlet kurumlarının bulunduğu ve özel mülkiyet kavramının büsbütün kırılğan hale geldiği bir ortamda, genç adamla karşı karşıya gelmek bir takım riskler barındırıyordu. Birkaç yıl önce bir bisiklet hırsızlığına karıştığı için hüküm giymiş olan Toni, o sırada hapse girme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Friderike'nin yazdığına göre, genç adam onun ve Stefan'ın karşısına “ilginç bir pedagojik problem” olarak çıkmıştı. Stefan en sonunda Toni'ye, kendisine yöneltilen suçlamalarından aklanmasını sağlayan bir avukat tuttu. Anne, yanına geçisini de alarak kasabadaki bir odaya taşınmayı kabul etti. Zweig'lar kısa bir dönem Toni'nin kız kardeşini yanlarında hizmetçi olarak çalıştırdılar, ancak çok geçmeden genç kız vereme yenik düştü. Bu durumda, geriye bir tek Toni kalmıştı.

Zweig'lar, yanına daha önce ana binadaki maiyetinin bir bölümünü oluşturan kabadayıları almaması koşuluyla Toni'nin bahçe evinde yaşamasına izin verdiler. Ne var ki, çok geçmeden bu evde, Toni'nin yakındaki dağlarda faaliyet gösteren bir kaçak avcılar çetesine katıldığını belli eden “leziz kokuların” da eşlik ettiği gürültülü partiler yapılmaya başladı. Çift, bir kez daha olaya müdahale etmemeyi seçti ve Toni de onlara karşı bir bağlılık geliştirdi. Genç adam sonraları isyana kalkışan işsizlerin lideri konumuna yükseldiğinden, zaman içinde bu durumun o kadar da kötü olmadığı anlaşıldı. Zweig'lar, çağın getirdiği zorlukların Toni'yi komünizmin kanatları altında yeni bir adalet biçimi arayışına yöneltmesini son derece normal karşılamışlardı. Ancak onun mensubu olduğu kuşağın sosyoekonomik koşulları düzeltmek niyetiyle yeni bir kavgaya atılma hevesine dair endişeleri vardı. Friderike daha sonra “Stefan ve ben, heyecanlı zihinleri başka tarafa yöneltmek ve sakinleştirmek adına elimizden geldiğince yardımcı olduk” diye yazmıştı.

Bu durumda, Zweig'ın sergilediği eğilimin Salzburg'daki yeni Sosyalist hükümetle aynı çizgide olduğu söylenebilir. Yönetim, bahçeleri pay etmek yerine, “İlçe Eğitim Kursları”na kayıtsız şartsız başvuru yolunu açmak ve kültür edinme çabalarını teşvik etmek suretiyle işsizleri sokaklardan uzaklaştırmayı amaçlıyordu. Yetişkinlere ücretsiz kurs olanakları sunan derslikler açıldı ve Salzburg'daki entelektüel elitin de bu yeni kurumlara gönüllü destek vermesi istenildi. Hem Zweig, hem de Hermann Bahr buralarda

edebiyat dersleri verdiler. Üstlendiği görev Zweig'ın, işçilerin Avrupa edebiyat-kültür kanonunun kendilerinin de miras aldığı bir değer olduğunu kavramalarına yardımcı olarak hem şiddetli radikalizm arzularını etkisiz hale getirdiği, hem de kitlelerin manevi potansiyelini harekete geçirdiği yolundaki inancını pekiştirmişti. Friderike, üzerine düşeni yapmak adına, muhtelif yaşlardaki ve farklı altyapılardan gelmiş yetmiş aşkın öğrenciye Fransızca öğretmeye başladı. Ne yazık ki, öğrencileri ortak bir paydada buluşturmaya çalışırken sınıfının “Bir yoldaşım vardı” şarkısının Fransızcasını, nakaratları Salzach rıhtımını inletecek kadar yüksek sesle okuduğu bir resital düzenledi. Tesadüf eseri, orada bulunan Salzburglu işsiz dil öğretmenleri buna kulak misafiri oldular. Eğitimci, ücretli öğretmenler olarak işe alınma ve öğrencilerden okul ücreti alınması talebiyle programın idarecilerine başvurular. Öğrenciler para verebilecek durumda değillerdi ve asıl öğretmenler grubu maaş almayı reddetti. Profesyonel dil öğretmenlerinden gelen baskıların sonucunda proje uygulanamaz hale geldi.

Zweig'lar Salzburg'dan ayrıldıktan sonra Toni'nin başına nelerin geldiği konusu belirsizliğini korumakla birlikte, hikâyesinin dönüp dolaşıp Zweig'ın öyküsündeki akıbetle buluştuğu tahmin edilebilir. Aslına bakılırsa, Toni iki dünya savaşı arasındaki dönemde Yahudi “meselesinin” muadili durumundaki Avusturyalı sorununun vücut bulmuş hali gibidir. Bir türlü düzenli bir iş bulamayan Toni, adı suçlardan ve ilk başlarda kendi amaçlarına hizmet eden, sonra daha geniş toplum kesimlerine seslenen politik radikalizmden ibaret bir hayatın içine sürüklendi. Toni'nin işsiz kesim adına yürüttüğü çalışmalar, onun 1930'ların ortalarında Şansölye Dolfuss'un Katolik-Faşist hükûmetine karşı gerçekleşen ve başarısız olmasının sonucunda Avusturya'nın aktivist solunu yok ederek, Hitler'in Avusturya ajandasındaki en önemli engeli bertaraf eden Sosyalist ayaklanmasına katılmasıyla sonuçlanmış olabilir miydi? Sonu cezaevi mi, yoksa sürgün mü olmuştu? Almanca konuşulan dünyada işçi sınıfının arasında Hitler'in popülerliği arttıkça Nazi tarafına geçen azımsanamayacak sayıdaki Avusturyalı Sosyalistin arasında olabilir miydi? Zweig'ın arkadaşı Alfred Polgar, Lessing'e ait olan ve bir hayaletle “Dünyadaki en hızlı şey nedir?” sorusunun yöneltildiği diyalogu alıntılanmaktan hoşlanırdı. Hayaletin bu soruya yanıtı

“İyilikten kötülüğe geçiş” idi. Acaba akıbeti Toni’yi nerede bulmuş olabilirdi? Acaba ölümü hangi mezarlıkta, hangi topraklarda, hangi yaşam tarzının ardından ve hangi sebepten olmuştu?

Zweig, pan-Avrupa mesajlarını gitgide daha geniş dinleyici kalabalıklarına yaymaya devam etti. Ancak kibar alkışlarla karşılandığı dönemde bile, toplumsal programının gerçek anlamda benimsenmesinin aleyhinde çalışan ve sıradan insanlardan ayrı olduğunu hissettiren havayı hiçbir zaman tam olarak üzerinden atamadı. Alman yazar Irmgard Keun’un belirttiği üzere, Zweig her zaman “ince derili ve zararlara açık bir insan olarak, ruhtan ibaret pirüpak camdan dünyada yaşayan şu asil Yahudi tiplerinden” biri olmuştur. Zweig’in vasiyetine daha az saygı duyan bir yorumcu, onun hatıratından “Bir Zihnin Dört Tarafı Camla Çevrilmiş Kayıtları” diye söz ederek Zweig’i kendileri hakkında o kadar “güzel genellemeler” yaptığı kitlelerin aslında entelektüellerin zihnindeki “Ütopya düşlerinden” çok daha temel ihtiyaçlarının olduğu gerçeğine kayıtsız kalan “ayrıcalıklı bir ortam”da ikamet etmekle suçlamıştır. Zweig, insanlarda sevecenlik duyguları uyandırmasına uyandırmıştır, ancak kendi çağdaşlarının ve hatta birtakım samimi arkadaşlarının arasında bile küskünlüklere yol açan davranışlarda bulunmuştur.

Hermann Kesten kendisinin, Zweig’in, Joseph Roth’un ve Irmgard Keun’un dünya olaylarından kaçıp sığındıkları Belçika’nın Ostend sahil kasabasında 1936 yılında yaşanmış bir olayı anlatmıştır. Herkes gün boyunca otelde kendi köşesine çekilip çalışıyor, geceleriye hesapları Zweig’in ödediği gösterişli restoranlara ve barlara gidiliyordu. Roth’un ayrıcalıklılar diyarına yapılan bu gezintilerde üzerine giyebileceği tek bir yamalı pantolonu mevcuttu. Zweig, bu durumun farkına vardı ve yeni bir pantolon takımı için gereken beden ölçülerini aldirmek üzere Roth’u terziye götürme işini üstlendi. Roth, kumaşın kendisinin büyük saygı duyduğu eski Avusturya süvari üniformasının özgün modeline göre kesilmesi konusunda ısrarcı olduğundan, bunun epeyce maliyetli bir girişim olduğu anlaşıldı. Terzi ilk başta dizlerin altındaki özel kesimi yapmayı reddetti. Zweig’in parası adamın direncini kırdı ve Roth o akşam yeni ve şık pantolonunun içinde arzı endam edince, Zweig’in içi rahatladı.

Ertesi gün Kesten, pazaryerindeki bir barda Roth ile Keun'a rastladı. Garson yanlarına geldi ve Roth'un önüne içinde parlak renkli bir likörün bulunduğu üç bardak bıraktı. Roth, bir sistem dahilinde her bardağın içindeki sıvıyı ceketinin üzerine dökmeye başladı. Bu arada Keun ona alkış tutuyor ve tezahürat yapıyordu. "Ne yapıyorsun sen?" diye sordu Kesten. Roth, "*Stefan Zweig'i cezalandırıyorum!*" diyerek durumu açıkladı ve Zweig'i mahcup etmek için lekeli ceketini gece gezmesinde giyeceğini söyledi. "Milyonerler böyledir işte! Bizi terziye götürüp yeni bir pantolon alırlar, ama ona uygun ceket almak akıllarına gelmez." Roth da zaman zaman doğrudan onun cömertliğinden istifade ettiği halde, sonuçta Zweig'in "olayı kavrayamayacak" kadar zengin olduğunu ve insanlık haline karşı duyarlılığının giydiği ipek pelerinin incecik dokusuyla söndürüldüğünü düşünen çok sayıdaki insandan biriydi.

Zweig'in yaşam biçimine yöneltilecek tek ve en ağır suçlama, Hannah Arendt'in otuzlu yıllarda New York'ta kurulmuş Alman-Yahudi dergisi *Aufbau* için 1943'te kaleme aldığı yazıda dile getirilmiştir. Arendt, Zweig'in hatıratına ilişkin eleştirisini yazıncaya kadar sadece Yahudilere Avrupa'da nelerin yapıldığına değil, aynı zamanda Yahudilerin de kendilerine neler yaptıkları sorusuna ziyadesiyle kafa yormuş bulunuyordu. Arendt'in *Dünün Dünyası* eleştirisinde, Zweig ile akranları Avrupa Musevi halkının geleceği öngörme yetersizliğinin tipik örnekleri olarak konumlandırılırlar.

Arendt, yazısının en iğneleyici bölümünde itirazlarını sıralar: "Doğal olarak, Zweig'in tasvir ettiği dünyanın, dünün dünyasıyla hiçbir ilgisi yoktur; doğal olarak, bu kitabın yazarı da aslında o dünyada değil, sadece onun çeperlerinde yaşamıştır. Bu tuhaf sığınagın altın varaklı kafes çitleri, içerisinde yaşayanları keyiflerini kaçırarak her manzaradan ve her anlayıştan mahrum bırakacak derecede kalındır. Zweig, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yılların en kaygı verici belirtisi olan ve kendi memleketi Avusturya'yı öteki tüm Avrupa ülkelerinden daha büyük şiddetle vuran işsizliğin adını bir kez olsun ağzına almamıştır." Arendt'in iddiasına göre halk kitlelerinin işsizleşmesi sonucunda sokaklarda nelerin olup bittiğini görmek üzere Zweig ve hümanizmin öteki ağır topları şahane Olympos'larından aşağı inebilmiş olsalardı, onları politik aktivizme yönelebilecek vahşi sahnelerle tanışıklık edebilirlerdi.

Arendt'in eleştiri yazısı, Zweig'in kendisinden daha az talihli insanlara yönelik kusurlu bir merak eksikliği suçu taşıdığını ima eden yönüyle Roth'un yaptığı muzip şakayı çağrıştırmaktadır.

Zweig ise genel kabul görmüş büyük sanatçıların ve hevesli genç erkek şairlerin dostluğunu geri kalan herkese tercih eden fazlasıyla varlıklı bir adam olması sayesinde bu türden saldırılara karşı durabilmişti. Gelgelelim, kayıtsız kalma suçlamasını kolay kolay inandırıcı kılmak mümkün değildir. Aslına bakıldığında, işsizlik sorunu *Dünün Dünyası*'nda Hitler'in rağbet görmesinin sebeplerinden biri olarak ele alınmıştır. Ve Nasyonal Sosyalistlerin yükselişinden epey zaman önce Zweig, Viyana'daki bir işçi sınıfı mahallesine yapılan ve içini büyük öfkeyle dolduran bir gezi olarak adlandırdığı deneyimi bir mektupta Rolland'a anlatmıştır. Zweig "Muazzam sefaletin görüntüsü karşısında yumruklarımı sıktım" diye yazmıştı. "Kemikli minicik suratları olan çocuklar yırtık-pırtık giysileriyle koşturup duruyorlardı. Ve tam onların acınacak haldeki barakalarının içine baktığım sırada, bu cehennemden yıldırım hızıyla geçen lüks arabaların korna seslerini duydum." Hotel Sacher'de bağırıp çağıran savaş vurguncularının manzarası içini daha önce hiç tecrübe etmediği bir adalete susamışlık hissiyle doldurmuştur. "İnancım o ki, bu guruh kendi ölüm fermanını imzalıyor" diye bir karara varmıştı. Yine de, insanın yumruklarını sıkması ayrı, onları yumruk atmak için kullanması ayrı şeylerdir.

Buradaki mesele, Zweig'in savaş yüzünden ortaya çıkan işsizlik gerçeğini görememesi ya da bu facianın ardındaki güç ilişkilerini anlamakta yetersiz kalması değildir. Ölümünden sonra yayımlanan *Değişim Rüzgârı* adındaki novellasında, bu konulardan bazılarıyla doğrudan yüzleşme yoluna gitmiştir. Fakat Zweig, Brecht gibi daha Marksist eğilimli yazarlar tarafından desteklenen "Önce aş, sonra ahlak!" sloganını tersine çevirerek "Önce eğitim, sonra ekmek" cümlesine eşdeğer bir ifadeye dönüştürmüştür. İlk sloganın kulağa, Zweig'in alt sınıflara yüksek kültür dersleri verilmesi çağrısından çok daha gerçekçi geldiği ortadadır. Fakat Hitler'in kendisi de, sosyal refah programlarının her zaman bir etik mesajla beraber geldiğini kavramış bulunuyordu. Erken dönemdeki takipçileri "Ekmek ve özgürlük!" sloganını atarlardı. Naziler insanlara gıda dağıtır ve bunları alanlara daha önce niçin yiyecek yemek bulamadıklarını

anlatır, lafı dönüp dolaştırıp Yahudilerin ekonomik istismarına ve Versailles anlaşmasının mimarlarına getirirlerdi. Öğrencilerin bilgiye olan iştahını kabartmak için Talmud'daki¹⁰ bala bandırılmış meşhur sayfanın aksine, Hitler insanların kana susamışlık duygusunu tahrik etmek için onlara dağıttığı ekmeği kine ve nefrete bandırmayı seçti. Zweig, toplumsal çöküşten uzak durmanın en iyi yolu olarak yüksek kültürel idealler ve hoşgörü eğitimi kabul ettirmeye çalışarak yanlış tercihte bulunmuş olabilirdi, ancak geleneksel anlamda doktrinsel sol kanadın Nasyonal Sosyalizmin artan cazibesini savuşturmak adına daha iyi şeyler yapıp yapmadığı konusu da yeterince açıklığa kavuşmuş değildir. Friderike'nin söylediği gibi, Toni'ye akıl hocalığı yaparak ve Salzburg İlçe Eğitim Kursları'nda aktif rol üstlenerek örnek olmak istedikleri davranışı daha çok sayıda insanın izlememiş olması üzücüdür. Friderike, konu işçilere geldiğinde çoğu orta sınıf mensubunun “şu Bolşeviklere bir iki şey öğretelim” de iplerin kimin elinde olduğunu anlasınlar tutumunda ısrarcı olduğunu söylemiştir.

Zweig, “pasifizizm” ve “hümanizm” kelimelerini insanın kulağını tırmalayacak soyutluğa varacak derecede bol keseden kullanan bir üslubu benimsemiş, ancak 1920'lerin sonlarına gelindiğinde kendi toplumsal değişim gündemini oluşturmuştur. Geliştirdiği programı dile getirme fırsatını İtalyanların sayesinde bulabilmiştir: Zweig ilk kez 1932 mayısında milliyetçiliğin yaygınlaşmasına katkıda bulunan tarihsel eğilimleri araştırdığı Floransa'daki Palazzo Vecchio'da, ardından aynı yılın sonbaharında Roma'da yapılan ve “Avrupa'nın Ahlaki Temizlenmesi” başlığını taşıyan bir konuşmasını sunduğu prestijli Volta konferansında boy gösterdi. Roma'daki konferans, Zweig'ın davasını uluslararası bir forumun karşısında savunmak adına eline geçen en önemli fırsat durumundaydı. Eski dostu, işçi sınıfı şairi Walter Bauer de aradan yıllar geçtikten sonra sözü edilen konuşmadan feyz almayı sürdüren çok sayıdaki genç Zweig takipçisinden biriydi. Zweig konuşmasında “Yeni eğitim, tarihin yeni bir tasavvurunu başlangıç noktası olarak almalıdır” düşüncesi ortaya atmıştı. “Bunun da Avrupa halklarının birbirlerinden ayrıldıkları noktalardan çok, hepsinin ortak zeminini oluşturan düşüncenin

10 Yahudilikte şeriat kurallarının yer aldığı kitap. (ç. n.)

üzerine inşa edilmesi gerekir.” Konuşmanın ilerleyen satırlarında, yazarların, sanatçıların, müzisyenlerin ve “bir ruh kardeşliğine ait olan” herkesin ülkelerdeki tüm büyük başarıların ortak bir ideale hizmet ettiğini göstermek suretiyle gençliğin yönlendirilmesine katkıda bulunma yükümlülüğünü ayrıntılı şekilde ele almıştı. “Biz ileri yaştaki kimselerin, başkalarına duyulan hayranlığın insanın ruhsal gücünü tüketmekten çok tazelemeye yaradığını göstermemiz gerekir.” Zweig’ın savına göre, sadece başkalarına tutkuyla destek vererek içindeki coşkunun alevlerini canlı tutmayı öğrenmiş biri kendine gençlik aşılama umudunu taşıyabilirdi.

Zweig çağın hastalığını, tekrarlama zorlanımının¹¹ bir çeşidi olarak teşhis etmişti. Kendi kuşağının Büyük Savaş’tan devraldığı gizil haldeki tüm siyasi gerilimler ve kitlesel nefretler, dış düşmanlardan iç demografiye doğru yer değiştirmişti. Propaganda ve ekonomik kriz, durumu daha da kötüleştirmekteydi. Gelgelelim, Zweig, eğitim sayesinde zehrin ağır ağır verilen dozuna hâlâ tahammül edilebileceği yolunda nasihatler veriyordu. Okul müfredatları siyasi ve askeri tarihe yoğunlaşma eğiliminden arındırılıp, Avrupa halklarının “yüce ve ruhani bir anıt” yaratma yolundaki ortak çabalarını açığa çıkaracak bir kültürel aydınlanma programına yöneltilebilirdi. Zweig, birden çok Avrupa başkentinde şubeleri bulunan uluslararası bir üniversitenin kurulması fikrini ortaya atmıştı.

Zweig ülkedeki Sosyalist Parti’nin büyük lideri Victor Adler’den, Theodor Herzl’e kadar pek çok Avusturyalı politikacının ve Adolf Hitler’in, Wagner estetiğinden kendilerine mal ettikleri katılımcı temsil üzerinden kitle psikolojisini yönlendirme çabalarının karşısına geri çekilmenin ve öğrenimin gereğini koyuyordu. Kendi geliştirdiği tutku etiği kavramını en sonunda bir kenara bırakarak, insanın tüm benliğiyle kendini adamasından çok *kadirşinaslığı* hedefleyen bir çağrıda bulunuyordu. Zweig’ın müşterek hoşgörü programı, herkesin işinin erbabı dünya vatandaşları olarak eğitilmesini şart koşmaktaydı.

Savaş sonrası dönemde bu konuşmayı anımsayan Bauer, Zweig’ın “çağımızın şaşkına dönmüş genç erkeklerinin ve kadınla-

11 Psikolojide hastanın takıntılı düşüncelerinden kurtulmak için aklına başka düşünceleri getirmesine ya da bazı davranışlarda bulunmasına verilen ad. (ç. n.)

rının karşısına geçmesi” ve o zaman yapmış olduğu yorumları tekrar etmesi konusundaki şiddetli arzusunu dile getirmiştir. Ne var ki, Bauer’in kendisi de Zweig’in aslında Roma’daki dinleyicilerin karşısına çıkmadığını biliyor olmalıydı. Konferanstaki dinleyicilerin arasında önde gelen Nasyonal Sosyalistlerin (içlerinde Goebbels ile Alfred Rosenberg vardır) bulunacağı uyarısını değerlendiren Zweig, verilmiş başka sözlerini bahane etmiş ve konuşmanın bir vekil aracılığıyla sunulması için gereken ayarlamaları yapmıştı. Konferansın üzerinden çok uzun zaman geçmeden Bauer bir Nazi askeri olarak altı yıllık hizmetine başladı. Zweig’in kültürlerarası anlayışı işleyen en önemli konuşmasının 1932 yılında Faşist Roma’nın görkemli salonunda yankılandığını düşünmek insana dokunaklı gelir, ancak söylevin, sanki Zweig çoktan bir hayaletle dönüşmüş gibi, başka birinin sesinden okunmuş olması da eşit oranda iç burkucudur.

Zweig’in tüm yazışmalarındaki en kederli anlardan bir tanesi, Lotte’nin ailesine en sonunda Eva’yı yerleştirdikleri pragmatik eğitim programının kendi düşüncesine göre en doğru seçenek olmasının sebeplerini anlatmaya çalıştığı sırada yaşanır. “Geleceğin dünyasında” diye ileri sürer Zweig, “etkili, güvenilir ve bağımsız olma gereksinimi doğacaktır. Bu dünyada hayalperestlere yer olmayacaktır ve insan önce kendini düşünmesi gerektiğini ne kadar erken öğrenirse, kendisi için o kadar iyi olacaktır... Kişinin başının çaresine bakmasının gerekliliğini her geçen gün daha iyi anlıyorum.” Kitlelerin düzeyini yükseltme amacındaki büyük eğitsel projesi başarısız olduğunda, ona her ne kadar planının en başta hedef aldığı tehlikeyi anımsatsa da, Amerikan popüler kültürünün adeta alınına çaldığı lekeydi. Arendt, onu altın varaklı kafesinden hiç çıkmamakla suçlamıştır, ancak Zweig’in Salzburg’daki terasında Atina Okulu’na saygı duruşu olarak yarattığı ortama kendisinden daha az talihli insanları getirmek adına çaba gösterdiği ortadadır. Fakat en sonunda burada herkese yetecek yer olmadığı anlaşılmıştır. Ve bu sığınak paramparça olduğunda kendisine kalan –her ne kadar Zweig bunu o şekilde itiraf etmese de– büyük ölçüde klasik Amerikan tarzı özgüven gibi görünmektedir.

Zweig'lar Ossining'den ayrıldıktan iki yıl sonra –*Dünün Dünyası*'nın Amerika'daki kitapçılarda raflarda olduğu dönemde– kenttekilerin, Avrupa bağlamında Zweig'ın aktarmaya çalıştığı estetik yönü ağır basan dersten daha farklı bir ders çıkardığını gösteren belirtiler ortaya çıkmıştı. Bir yerel gazeteci, Ossining lisesinin önünden yürüyerek geçen bir üniformalı adamlar selinden bahsetmişti. Bu yazarın söylediğine göre, okulda “yeni bir düzen” kurulmuştu. Öğrenciler için temel savaş konularını işleyen kurslar açılmıştı. Düzgün adım yürüme ve beden eğitimi ders programının parçası olmuştu. Okulun arkasındaki atletizm alanında bir komando eğitim kursu faaliyete geçmişti. Ve lafı Main Street'e getiren yazar şu havadisleri veriyordu: “‘Süper’ marketlerde ağzına kadar dolu market arabalarıyla geçirilen günler geride kaldı. Artık etlerin ve konserve ürünlerin parça başına karneye bağlanması ve kahve, şeker, şapka ve ayakkabının karneyle verilmesi sayesinde israfa da, makul olmayan satın alma davranışlarına da rastlamak olanaksız. Bizler bu durumu bir savaşı kazanmanın demokratik yolu olarak kabul etmiş bulunuyoruz.”

9. Bölüm

Öteki Taraf

Stefan Zweig, bir cadı üçlüsünün şapkalarını andıran üç adet yan duvardan oluşan sıkış sıkış tek katlı evde içinden geçmişi geçirerek volta atıyordu. Huebsch'e "Buranın aşırı derecede sessiz sakin olduğu ve yoğun şekilde –neredeyse hiç ara vermeden– çalıştığım haricinde bildirebileceğim hiçbir şey yok" diye yazmıştı. Komşular tatilden dönüyorlardı. Çocuklar kamplara gönderiliyor ve genç adamlar güneyin iç kesimlerindeki garnizonlarından izinli olarak evlerine geliyorlardı. Yaz fırtınaları kenti birbirine katıyor, telefon ve elektrik kesintilerine yol açıyordu. Seyir halindeki tekneler ırmakta alabora oluyordu. Stefan, Temmuzun ortasında hatıratına ellinci yaş gününden sonra devam edip etmemenin kararsızlığını yaşamaya başladı. "Çok haklısın" demişti Huebsch'e "üçüncü kısım tamamıyla Yahudilerin 'Gegeifer' olarak adlandırdığı, sürekli şikâyet ve suçlamadan ibaret bir anlatıya dönüştü ve ben de kendi kendime kitabı bir sonsözle bitirmemin daha iyi olup olmayacağını soruyorum." Britanyalılar, Suriye cephesinde yenilgiye uğramış ve İtalya'da büyük kayıplar vermişlerdi. Moskova'daki bombalı saldırılar yoğunlaşmıştı. Sing Sing'de yirmi bir yılın sonunda emekliye ayrılan gardiyan elindeki son iki katili elektrikli sandalyeye yollamıştı. Yerel şehir kulübündeki gösteride bir grup genç kadın kazadımından seksi bir dans performansı yaratmıştı. Stefan yayıncısını "Savaş gitgide olağan yaşam biçimi halini almaya başlamış gibi görünüyor" sözleriyle bilgilendirmişti.

Bütün gün boyunca ve gecenin ilerleyen saatlerine dek Remington'ın tuşlarından çıkan azgın çat-çat-çat sesleri duvarlardan sızıyor ve vızıldayan böceklerin yarattığı ince bulutu delip geçiyordu. Metnin sayfalarını düzenlemek için kimi zaman Eva'dan yardım alınıyordu. *Birkaç haftada dört yüz sayfa*. Otobiyografisine ait ilk taslağın sonunu getirmeleri an meselesiydi ve Stefan yarı

şaka, yarı ciddi kitaba geçici bir ad bulma işine girdi: “Üç Hayatım.” İspanyolca çevirmesine “Bu Günler Geçip Gitti” ve “Geri Gelmeyecek Yıllar” isimlerini önerdi. Huebsch’e yazdığı öteki mektuplarda ortaya başka ihtimaller de atıyordu: “Bizim Kuşağımız” ve buram buram bir umutsuzluk saçan “Hayatım Avrupa’ydı.” Stefan “canının fazlasıyla sıkkin olduğu”nu itiraf ediyordu. Son yedi yıl onun açısından “daimi bir taciz” şeklinde yaşanmıştı ve kendisi de tıpkı “bir teki bile yürüyemeyen ve çoğu evden çıkamayan yedi şeytan misali” çalışıp durmuştu. Uğursuz bir göçebeliliğin peşinde geçirilen yedi yıl ve onu 1941’in yedinci ayında, Ramapo Road’da yedi numaraya getiren yedi şeytan söz konusuydu. Kitabını yakın bir zamanda yayımlatmak gibi bir derdi yoktu, fakat hâlâ hiç ara vermeden bir tür transa girmiş gibi çalışabildiğini görmekten dolayı mutluydu. “Buradan ne zaman ayrılacağım konusunda bir karara varmadan önce bitmiş olmasını istedim ve imkânsızı başardım” diyerek duruma açıklık getirmişti.

Kitaptaki duygu dozu yüksek öğeler eserin meydana getiriliş tarzını yansıtmaktadır; henüz dünyayı miras almamış bir nesle yapılmış umutsuz bir çağrı vardır bu satırlarda. Stefan hâlâ içinde yaşadığı çağ hakkında “O dönemi yaşamış, daha doğrusu o dönemi soluk soluğa, nefes almadan geçirmiş bir kimse, atalarından herhangi birine oranla tarihe çok daha fazla tanıklık etmiştir” diye yazmıştı. “Ancak bizler, parçalandığına tanık olduğumuz o sistemin içinde gerçeğin bir parçasını dahi sonraki kuşaklara aktarabilirsek, bütün bunları boşuna anlatmamış olacağız.”

Kitap, geleceğe aktarılacak üzere şişeye konulmuş bir mesajdır. Yapısının temeli –sahnelerinin topografyası, gerçeği yansıtmayan unsurları ve noksanları– Zweig’in geleceği yapacak olan kimselere gerçekten *kullanabilecekleri* bir belge, enkazdan yeni bir toplum yaratırken yapılacakları ve yapılmayacakları gösteren ağıt tarzında bir kullanım kılavuzu bırakma kararlığının üzerine kurulmuştur. Aslına bakılırsa, *Dünün Dünyası* Zweig’in eğitim misyonunda gerçekleştirdiği nihai edim olarak da görülebilir. Eleştirmenler kitaba, Zweig’in Salzburg’daki evinde bir araya getirdiği entelektüeller cemaatine duyguşallık atfettiği suçlamasıyla yüklenmişlerdi. Ben, anlatılan sahnelere tam olarak buyurgan değil, fakat alternatif yol-

ları gösteren cam fotoğraf slaytlarmış¹ gibi yaklaşmamız gerektiği kanısındayım. Burada Zweig der ki: Ülkelerin sınırındaki bu tür arada kalmış bir ortamda sanatçıların, entelektüellerin ve insanlığa yarar sağlayan kimselerin özgül örneğinde gerçekleşen bu türden bir sohbet bütününü kopyalanacak bir şey olabilir. Başka sahneler sapılan yanlış yolları teşhis eder niteliktedir. Bakın, propaganda nasıl ırkçılığı ve savaş ateşini besliyor, diye bir sav ortaya atar. Zweig, Rousseau'ya özgü tarzda zaafalarını teşhir etmekten çok, kendisinin ve akranlarının büyük girdaba karşı durmak adına neler yaratmaya çalıştıklarını sayıp dökmekle ilgilenmiştir. Sadece düş gücünde var olan yetiler daha insani bir gelecek manzarasını canlandırma kudretine sahip olduklarından hayaller safdışı bırakılmamış, tam tersine teşvik edilmişlerdir.

Friderike o yaz sık sık Ramapo Road'un sundurmasında Stefan'la beraber oturmuş ve eski eşi notlarını alırken kendisi de birlikte paylaştıkları hayatı tekrar gözden geçirme fırsatını bulmuştu. Çift eve taşınır taşınmaz Friderike onlara uğramaya başlamıştı. Bunun sebebi, kaderin bir cilvesiyle onun da dönüp dolaşıp Ossining'e taşınmış olmasıydı; oysa kent sığınmacıların yaşadığı bir merkez değildi. Boşanmaları sırasında yaşanan tatsızlıklarla rağmen sonraki dönemde hiçbir zaman bağlantılarını koparmamışlardı. Friderike 1941 Ocağında kendini Amerika'ya atmayı başardığında, o ve Stefan New York'taki Britanya Konsolosluğu'nda tesadüfen karşılaşmışlardı. Sonraki günlerde hem sürgünlerin katıldığı daha kalabalık toplantılarda, hem de daha samimi akşam yemeklerinde birbirleriyle düzenli aralıklarla görüşmüşlerdi.

Stefan, Friderike'nin yakınında bulunmasından ve onun hatıralarını kendi belleğindekiyle karşılaştırarak sağlama yapmasından hoşlanıyordu. Ve Friderike de eski kocasını irili ufaklı hususlarda düzeltmekten zevk alıyordu. Artık çeşitli mülteci komitelerinde yaptığı çalışmalarla ve Erika Mann ile Alma Werfel gibi nüfuzlu kadınlarla kurduğu dostluklarla, halka mal olmuş bir şahsiyet

1 17. yüzyılda, optik görüntüleme aygıtlarında kullanılmak üzere tasarlanmış ve camın üzerine elle çizilip boyanmış görüntülere verilen ad.

olmakla övünen tarafın *kendisi* olması düşüncesinin tadını çıkarıyordu. Greenwich Village'ın sanatçı mahallesinde tuttuğu dairede bağımsız bir Bohem hayatı yaşayan kişi de kendisiydi. Dairesine taşınır taşınmaz Stefan onun ziyaretine gelmişti. Friderike “Evcimenlik sisteminin en düşük seviyede tutulduğu bir mekânda kendini evinde hissetmiş olmalı ki, uzun süre oturdu” diye yazmıştı. “Şimdi roller tersine dönmüştü: Bunu bilinçli olarak tercih etmiş olmasam da, onun özlem duyduğu ‘öğrencilere has’ özgürlük ortamında yaşayan kişi bendim.”

Lotte ise şayet Friderike'nin Stefan'ın geçmişini canlandırmak konusunda bir katkısı olacaksa, onun başının üstünde yeri olduğu hissiyatındaydı. Ailesine itiraf ettiği üzere bu tuhaf bir durumdu, ancak kendisini ilgilendirdiği kadarıyla, aralarındaki ilişkinin artık düzelmiş olduğunu söyleyebilirdi. Lotte'nin, şakayla karışık “Mrs. Zweig No. 1” olarak bahsettiği Friderike'nin büyük içtenlikle Eva'nın esenliğiyle ilgileniyormuş gibi bir hali vardı. Erkek kardeşiyle yengesi onu “birinci ve ikinci eşler ve kocalar arasındaki ilişki” hakkında uyarmış olmalarına rağmen, onun gözünde “tüm yaşananlar fazlasıyla doğal ve normal”di. Kendisi iyice düşünüp taşındığında bunun muhtemelen aralarındaki büyük yaş farkıyla bir ilgisi olabileceği sonucuna varmıştı.

Gelgelelim, Temmuz yavaş yavaş geçerken, Friderike kendi açısından Ramapo Road'da tanık olduğu yaşantı karşısında samimi bir dehşete kapıldı. Yazdıklarına bakılırsa, Stefan ile Lotte birbirlerini vahşice bir “ifrata varan çalışkanlık” temposuna girmeye zorluyorlardı. Kızcağızın daktilodan ayrılabilirdiği yegâne anlar, doktorun tavsiyesine uyarak astıma bağıışıklık kazandıracak iğnelerini yaptırdığı Manhattan'a gidip gelirken katlandığı yorucu tren yolculuklarıydı. Yine de, hastalığı her geçen gün daha kötüye gidiyordu. Friderike, Stefan'a bu çalışma temposuna ayak uyduramayacağını ve bu durumun hem ona, hem de Lotte'ye fazla gelebileceğini söyledi. Ancak Stefan onun tüm itirazlarına –bu ağır çalışmanın gerektirdiği azmin hastalığı da uzak tuttuğunu ima edercesine– kendisini işe vermesinin Lotte'nin astım krizlerine karşı geliştirebileceği en etkili savunma yolu olduğu karşılığını vermekle yetindi.

Friderike, Stefan'ın acımasız temposuna uyum sağlayabilmek için Lotte'nin bedenindeki bütün sinirlerin tel tel gerildiğini görü-

yordu. Friderike “Çoğu hastalıklı insan gibi, o da kendisini ve başkalarını gücüne-kuvvetine inandırmak için özel bir çaba sarf ediyor” diye yazmıştı. İkisi de birbirlerinin zihinsel ve fiziksel dayanma gücünü yok etmekle meşguldüler. Friderike olayı “Altmışına yaklaşmış bir adam ve narin bir kadın, bir aşırı çalışma duvarının arkasına saklanarak çağın problemlerinden kaçabileceklerine inanmışlar” sözleriyle açıklamıştır. Yazın en şiddetli sıcaklarında ikisi de eve kapanıp günde sekiz-dokuz saatlerini Stefan’ın hayat hikâyesi üzerinde köle gibi çalışarak geçirmektedirler.

Genç kadının Stefan ile ortak çalışması her zaman güçsüz bir boyun eğişten ziyade dayanışmayı yansıtan bir pozisyon olarak görülmüştür. Lotte’nin kendisi de işlerin ciddiye bindiğinin fazlasıyla bilincindeydi. Temmuzun üçüncü haftasında ailesine “Arada bir size göndermeden önce Stefan’ın ‘sansürüne’ uğramayan bir mektup yazmam gerekiyor” diye yazmıştı. “Şu aralar onun için birazcık endişeliyim, canı çok sıkkın” itirafını da eklemişti.

Birdenbire sözcüklerinin altında bir uçurum açılmış gibi olur. Göçebe hayatı, daimi kararsızlık, “artık sahici bir toplu katliam halini almış olan savaş gerçekleri ve bunların hiç bitmeyecekmiş gibi durması Stefan’ın aklından bir an bile çıkmıyor” diye yazar. Lotte, birkaç satır boyunca, kişinin şiddetli acının pençesindeki bir insana bağlanmış olmasının neye benzediğine dair bazı ipuçları sunar. Mektuba “Umarım bu ruh hali yakında geçer. Konuşarak insanların neşesini yerine getiren ve bir şekilde cesaret ve umut aşıl原因an o insanlardaki hasletin birazının bende olmasını isterdim” diye devam eder. “Benim yapım daha çok, şikâyet etmeden ve kendime acımadan her türlü yaşam biçimine katlanmaya müsait, fakat konuşmalarım la onu şimdiki ruh halinden çıkaramıyorum ve daha önceki durumlarda olduğu gibi, bunu da kendi başına atlatmasını beklemekten başka çarem yok.” Lotte’nin kocasına sunduğu şey, Stefan ne yaparsa yapsın, bunu yaparken tek başına olmayacağı nın kesin bilgisidir. Ve Lotte eksik yönlerinin tamamıyla farkında olmasına rağmen, bu sadakat sözünün bir zayıflık göstergesi değil, bir taahhüt olduğunu da bilmektedir. Stefan nereye giderse gitsin kendisi de onunla gidecektir.

Lotte kocasının zihinsel durumuyla belirlenen şartlara teslim olduğunu ileri sürmüştür, fakat bir yandan da ailesine Stefan’ın

Britanyalı yayıncısıyla temasa geçmeleri ve İngiltere’de yaşadıkları dönemde yazılmaya başlanan Balzac metnini kendilerine göndermeye ikna etmeleri için üst üste ricalarda bulunmuştur. “Stefan, artık bunu istemediğini söylüyor, ama ben metnin kendisine gönderilmesi ya da elindeki çalışmayı bitirir bitirmez Viking Press’in onun emrine amade olacağını bilmesi halinde çok mutlu olacağından eminim” diye yazmıştı.

Lotte’nin Balzac metnini Stefan’ın eline tutuşturma çabaları ilerleyen aylarda daha büyük ivedilik kazandı. Lotte, başkaları ne yaparsa yapsın, Stefan’ın kendini hemen işe koşacak yapıda olduğunu biliyordu. Bu koşullarda hangi kitabın içine gömüldüğü önem taşıyordu, çünkü Stefan yazdığı satırların duygusal rengini alıverirdi. Balzac, hayatında çektiği onca zorluğa rağmen devasa bir yaşam kuvvetiydi. Düş gücünde o yazara dönüşmesi, Stefan’ın tekrar kendi yaratıcı potansiyeline inanmasını sağlayabilirdi. Aynı saikler, Lotte’nin ailesinden kendisine Stefan’ın külliyyatını içeren bir bibliyografi yollamalarını talep eden ikinci ricasının da esin kaynağı olmalıdır. Belki de, kocasına onun kendi elinden çıkmış ürünlerden oluşan Balzac ölçeğindeki edebiyat fabrikasının elle tutulur bir kanıtını sunmak istemişti. Mesele, Stefan’ın hayatının bir döneminde temposunu düşürmüş olmasından değil, artık eserlerinin daha büyük bir anıtın parçası olduğuna inanmamasından kaynaklanıyordu. Lotte ise onu yazdığı sözcüklerin kendi başlarına çağın karanlık ölü yakma odunlarının üzerinde yükselen bir üstyapı oluşturduğuna inandırma çabasına girmişti.

Ossining’deki son haftalarında Lotte’nin Eva’ya dozu gitgide artan oranlarda bilgi aşılama gayretleri, Stefan’ın kendi hatıratındaki yoğun çalışmasını yansıtır niteliktedir. Kitaptan bir sayfa daha. Kıza bir ders daha. Madem ki, kendisi *Dünün Dünyası*’nı kaleme almaktaydı, Eva da yarının dünyasının bir mikrokozmos olarak vücut bulmuş hali olmaktaydı. Temmuzun son günü, Lotte ailesine sadece birkaç satır yazabileceğini bildiriyordu: “Halihazırda, Eva’nın yazı yazma, örgü örme ve daktilo çalışmalarına ve hizmetçinin (çocuğunuzun gözünde hâlâ bir ziyafet yemeği olan) patates salatası denemesine nezaret etmekle meşgulüm.” Yaşa-

nanlara Ramapo Road, 7 numara tek odalı bir okula dönüşmüş gibi bir duygu katmıştır. Aynı gün, Stefan da Hanna ve Alfred Altmann'a bir mektup yazmış, Eva'yı da onlara birkaç satır yazmak konusunda tatlı sözlerle kandırmayı umduğunu belirtmiş, ancak kendisinin eski kötü polis rolüne atıfta bulunan bu göndermeyi yarıda kesmiştir: "Hayır, gerçekten de yazmayı seviyor ve artık kocaman, akıllı bir kız oldu" sözleriyle onun hakkını teslim ederek Eva konusundaki görevlerinin tamamlandığını ima etmiştir. Açıkladığına göre, çok yakında seyahat planlarını nihayete erdireceklerdir. Dönemin belirsizlikleri düşünüldüğünde, hiçbir surette oradan uzaklaşamayabileceklerini de belirtir. "Elbette, bir süre sonra buraya geri dönmek için elimizden geleni yapacağız. Benim asıl istediğim, yani fena halde istediğim şey birazcık istirahat ve New York da buna hiç uygun değil. Çok yoğun çalıştım ve küçük bir *dolce far niente*² istiyorum."

Ve sonra Lotte ile Stefan, sanki aylardır Cyclone eğlence treninin³ köhne bir vagonunda yükselmiş, zalim raylardan habire tırmanarak titrek yolun zirvesine gelmiş de kendilerini en tepede bulmuşlar gibi birdenbire yuvarlanmaya başlamış ve öbür tarafta yere çakılarak tuzla buz olmuşlardır. Elleri, başlarının üzerinde sallanırken ve büyük bir hızla yere çakılmalarına ramak kalmışken insan Lotte'nin zihninde atılan çılgınlıkları duyabilecekmiş gibi olur. Lotte'nin ailesine, Eva'ya envai çeşit şey öğretmekle ve Stefan'ın eserine yoğun bir şekilde çalışmakla meşgul olduğunu yazmasının üzerinden bir hafta geçmemiştir ki, birdenbire Ramapo Road'daki kira kontratlarını yarıda kesip Manhattan'a geri dönerler.

Ağustosun ilk günlerinde Lotte ile Stefan arasında geçen sözler yürek parçalayıcı cinsten olabilir. Bir aşağı bir yukarı yürümeleri ve uyku tutmayan geceleri, akıl yürüterek kaderlerini çizmek ve bundan sonra ne yapılması gerektiğine dair on binlerce imkânsız olasılığın üzerinden tekrar tekrar geçerek bir gelecek tasavvur etmek adına üst üste kalkıştıkları hissiz, acı dolu girişimleri –var güçleriyle bir çıkış yolu bulmaya çabalarlarken, yorgun seslerin o

2 (İtalyanca) Tatlı Aylaklık. (ç. n.)

3 New York'taki Coney Island'da bulunan ve artık var olmayan Thunderbolt ve Tornado ile birlikte Amerika eğlence treni kültürünün atası olarak kabul edilen efsanevi eğlence treni. (ç. n.)

küçük evdeki çıkışlarını ve inişlerini– düşünmek bile insana korkunç gelir. Ve tüm alternatifleri umarsızca düşünüp taşınmaları bile kısırıldıkları yolda bir arpa boyu ilerlemelerini sağlayamamıştır. Stefan'ın hatıratına gece-gündüz çalışarak yakalanan büyüden çıktıkları anda Amerika inzivaları da sona ermiştir.

Ağustosun altısında Lotte annesine bir mektup yazarak tekrar Wyndham'a geldiklerini ve henüz ne yapacaklarına ve Brezilya'ya gerçekten dönüp dönmeyeceklerine karar vermediklerini bildirdi. Aynı gün erkek kardeşine ve yengesine şunları yazdı: “Kararımızı verdik sayılır ve beklenmedik bir durum çıkmaması halinde 15'inde Rio'ya gitmek üzere yola çıkacağız. Her neyse, bu mektup elinize geçtiğinde neler olduğunu zaten telgrafla öğrenmiş olacaksınız.” Yolculuğa hazırlanmak için yapılması gereken onca şeyin düşüncesi bile Lotte'nin gözünde büyüyordu. Bütün belgeleri ve geri kalan bir sürü şeyi düzenlemesi gerekiyordu. Gitmeden önce Eva'yla görüştüler. Lotte “Elbette, buradan ayrıldığımız için üzülüyor, fakat Amity Hall'da kendini o kadar evindeymiş gibi hissediyor ki, aslında bizi o kadar da özlemeyecek” diye bir güvence vermişti. Ossining'de bulundukları sırada onunla birlikte Schaeffer'lerin evinde daha çok vakit geçirme fırsatı bulmuşlardı ve söylediğine göre, Lotte de Mrs. Schaeffer'in onu gerçekten sevdiğini ve Eva'yı sadece bir pansiyoner olarak görmediğini anlama şansını yakalamıştı. Ve Lotte onlara, Eva'nın da Mrs. Schaeffer'i sevdiğini zaten bildiklerini hatırlatmıştı. Ardından Lotte'nin mektubu kendini tutamaz olur; cümleleri bölünüp parçalanır ve elipslerin içinde gözden kaybolur. “Tabii ki, Ossining'den bu kadar çabuk ve erken ayrılmak üzücüydü, ama neyse ki geriye dönüp ‘keşke şöyle yapılsaydı ne güzel olurdu’ diye düşünecek kadar zamanımız yok... Bir sürü şey daha güzel olabilirdi eğer...” Stefan da aynı sayfanın üzerine bir not düşmüştü: “Yapılacak bir sürü iş var ve hepsi de çok zor geliyor. Gidip gidemeyeceğimizi bilmiyoruz, çünkü daha nelerin olabileceğini bilmiyoruz!!... Eva'yı gördük; çok büyümüş ve keyfi de yerinde. Daha şimdiden orada önemli bir kişi olmayı ve evdeki herkesin sevgisini kazanmayı başarmış. Mr. Schaeffer'in bile ona karşı özel bir sempatisi var.” Büyümüş dedikleri Eva on bir yaşındadır.

Ağustosun on birinde Lotte annesine, biletlerini ve gerekli belgelerin neredeyse tamamını almış olduklarını bildirdi. Muhtemelen

birkaç gün içinde oradan ayrılacaklardı. Eva konusunda endişe etmemesi gerekirdi. “Bizi çok seviyor olabilir, ama büyük ihtimalle ben onu Eva’nın bizi özlediğinden daha çok özleyeceğim.” Son günlerinde onunla sık sık görüşmüşlerdi ve yola çıkmadan önce bir kez daha göreceklerdi. Neredeyse doğum gününde oradan ayrılıyor olmak üzücüydü, ama Lotte ona güzel bir armağan bırakmaya çalışacak ve Eva’ya Amity Hall’da bir parti verilecekti. En sonunda bir yere uyum sağladıktan sonra gidiyor olmak üzücüydü. Bu kadar çabuk gidiyor olmak üzücüydü. Eva’nın on ikisine basmasından önceki gün gidiyor olmak üzücüydü. Üst üste binen üzüntüler adeta üzerlerine çökmüştü.

Son hafta boyunca Wyndham’da gece gündüz ziyaretçileri kabul ettiler. Kaçaklar ve göçmenler akın akın vedalaşmaya geliyorlardı. Gelenlerin arasında, Zweig’in kariyerinin ilk dönemindeyken hayatta kalmalarını sağladığı genç yazarlar grubunun bir üyesi olan Alman yazar Joachim Maass da vardı. Maass iri yüz hatları, kalın dudakları, yayvan ve birbirine yakın gözleri ve kabaran hamurla doldurulmuş bir portre çerçevesine benzeyen şişkin, yumurta biçiminde alnı olan bir adamdı. Alameti farikası olan kocaman papyonunu takmış haliyle bir yeraltı dünyası emprezaryosunu⁴ andırıyor olabilirdi, ancak kendisi Zweig’a büyük saygı besleyen ve Londra’dayken Lotte’yle de arkadaşlığını ilerletmiş olan neşeli, iyi yürekli bir karakterdi. Zweig onun Mount Holyoke College’daki adresine bir telgraf çekerek kendileriyle vedalaşmak için şehre inmesini rica etmişti.

Maass geldiğinde Zweig, Berthold Viertel’i kapıdan geçirmek üzereydi. Lotte yandaki odada oturmuş daktiloda yazı yazıyordu. Maass’ın anımsadıklarına bakılırsa, kapı Viertel’in arkasından kapandıktan sonra Zweig’in üzerine akli başından gitmiş gibi bir hal gelmişti: Ellerini ovuşturuyor, moralini yükseltip eski neşesine kavuşabilmek için çaba sarf ediyor ve sonra tekrar kaygılı ve düşünceli ruh haline gömülüyordu. Lotte yanlarına geldiğinde Zweig ani bir tepki verdi: “Evet çocuklar, şimdi ne yapıyoruz? Hadi çıkalım da bir şeyler yiyelim!”

4 Bir sanatçının çalışma programlarını ve anlaşmalarını belirli bir yüzde karşılığında düzenleyen kimse. (ç. n.)

Otelden pek uzak olmayan bir Viyana restoranına gitmek üzere yola koyuldular. Fakat Zweig, yemeklerden tat alamadı. Kristali buğulandıracak kadar soğuk güçlü, altın sarısı rengindeki şarap da ona keyif vermedi. Birkaç yudum içtikten sonra kadehi bırakıp kendisinden uzaklaştırdı. Sonra tabağını da itti ve karakterine hiç de uygun olmayan bir öfke patlamasıyla ağzına gelene sövmeye başladı: İçerisinde yolunu kaybettiği seyahat bürokrasisine, aptal pasaport yetkililerine ve gerizekâlı gümrük komisyoncularına lanetler yağdırdı.

Maass, mümkün olan en kayıtsız üslubu benimsemeye çalışarak “Ama, Stefan” dedi, “Tanrı bile, eğer günümüzde seyahat ediyor olsaydı, bu gibi şeylerle uğraşmak zorunda kalırdı.”

“Peki ama neden?” diye patladı Zweig. “Ne için? Tüm bu zırvallar, bu iğrençlikler neyin uğruna çekiliyor!”

Lotte gülümsemeye çalıştı. Elini Stefan’ın koluna koydu. Tekrar Stefan’ın tepesi attı. “Hiçbiri buna değmez!” Ve sonra başını iki yana sallar, sol eliyle alnını sıvazlar haldeyken birdenbire sandalyesini arkaya iterek masadan da, herkesten de tamamıyla uzaklaştı ve Lotte ile Maass yemeklerini yerlerken o tek başına oturmaya başladı.

Görüntü tüm yakıcılığıyla Maass’ın belleğine kazındı: Stefan Zweig, o zevk ve sefa düşkünü nezaketin kusursuzluk örneği adam, Manhattan’daki bir Avusturya restoranının orta yerinde tek başına bir sandalyeye tünemiş halde oturuyordu. Bacak bacak üstüne atmıştı, hiç durmadan başını sallıyor, ayaklarını yere vuruyor ve ellerini –o güzel, zarif, kusursuz ellerini– birbirine çarparken bir yandan da memnuniyetsiz bakışlarını odada dolaştırıyordu.

Maass, Zweig’a *Dünün Dünyası*’nın nasıl ilerlediğini sorarak havayı değiştirmeye çalıştı.

“Bitti. Tamamlandı,” dedi Zweig. “İnan bana, kitap beni hasta etti.”

Lotte alçak sesle Maass’a “Stefan kendini tüketti. Çok fazla çalıştı” dedi.

Maass “Bunu ben de görüyorum” diye cevap verdi.

Stefan tecrit edilmiş sandalyesinden her ikisine de öfkeli gözlerle baktı. “Yemeğiniz bitti mi? Hadi o zaman gidelim artık.”

Karanlık, yapış yapış yaz sokaklarından yürüyerek otele dönerlerken, Stefan sanki onlarla birlikte değilmiş gibi sürekli Lotte ile

Maass'ın yarım adım önünden yürümeyi sürdürdü. Wyndham'ın lobisine girdiklerinde "Benim biraz kestirmem lazım. Siz gidin barda bir içki için. Ama gitmeden önce mutlaka vedalaşmaya gel" diye bir açıklama yaptı. Sonra, bir baş selamı verdi ve asansörün içinde gözden kayboldu.

Lotte ile Maass barın en loş köşesindeki küçük bir masanın karşısına geçtiler. Lotte altüst olmuş vaziyetteydi.

"Neler oluyor bilmiyorum" dedi. "Gerçekten bilmiyorum. Durumu iyi değil."

Maass "Haklısın" diyerek bu sözlere katıldı. "İyi değil."

Maass'ın hatırladığı kadarıyla, konuşmanın geri kalanı yaşanan kederli umutsuzluğu gözler önüne sermişti. Lotte'yle birlikte asansörde yukarı çıkarlarken Maass'ın aklına söylenebilecek tek bir şey geldi: "Onunla birlikte olduğun için mutluyum. Yardımın dokunuyor."

"Çookk yardımım dokunuyor" dedi Lotte. "Onun için ne yapabilirim? Tek yapabileceğim, beni de yanında sürüklemesine izin vermek."

Yatak odasına girdiklerinde Zweig üzerinde beyaz, pırıl pırıl bir pijama takımıyla yatağında keyif yapıyor ve kitap okuyordu. Maass ona doğru yaklaşırken kitabı kenara bırakıp döşegin ucuna oturdu. Şimdi bambaşka bir haldeydi: Maass ile aynı eski günlerdeki gibi konuşuyor, kendinden yaşça küçük arkadaşına yazı tasarılarını soruyor ve kalbini fethettiği genç ve güzel kadınlar konusunda ona takılıyordu. Ve sonra birdenbire Zweig yoğun bir duygusallıkla ona kendisini neredeyse memleketindeymiş gibi hissettiren Brezilya'nın konukseverliğinden ve güzelliğinden söz etmeye başladı.

En sonunda, Maass'ın gitme vakti geldi. Belki de, birkaç saat önceki karamsarlık gelip geçici bir buluttur, diye düşündü Maass. Tam kapıyı açacağı sırada Zweig arkasından seslendi: "Dinle beni, dostum. Daktilomu alabilirsin. Artık ona ihtiyacım yok."

Maass şaşkına dönmüştü. "Artık ona ihtiyacın yok mu?"

Stefan "Lotte için yeni bir tane almak istiyorum" diye bir açıklama getirdi. "Bunu yanımızda taşımak istemiyoruz."

Bu davranışı, Maass'a tamamıyla yazarlara özgü bir batıl inancın ihlali gibi gelmişti: İnsan böylesine değerli eserler üretmiş bir

makineyi, bir yazarın büyük başarı ve şöhret kazanmasına katkıda bulunmuş bir aleti bırakıp gitmezdi.

Maass itiraz edecek oldu.

“Al işte” dedi Zweig. “Hâlâ çok iyi çalışıyor. Bana yaptığın ziyaretin karşılığında verilmiş bir hediye olarak kabul et.”

İçine kötü şeyler doğan Maass, *Dünün Dünyası*’nın yazıldığı Remington’ı Zweig’in ellerinden aldı.

Yola çıkmalarından önceki gün olan ayın ön dördünde, Eva’yı ziyaret etmek için yanlarına René Fülöp-Miller’i de alarak otomobille Croton’a gittiler. Lotte, Mrs. Schaeffer’in evine doğum günü armağanları, doğum günü mektupları ve İngiltere’deki ailenin gönderdiği kitaplarla dolup taşan koca bir paket yığınıyla gelerek Eva’ya işken-ce ettikleri esprisini yaptı. Derken, kızcağızı bu şekilde mahcup ettikten sonra, vakit uyku saatini bir hayli geçmiş olduğu halde, “Mrs. Zweig No.1’e veda etmek için” Ossining’e yapılan gece gezmesine Eva’yı da yanlarında götürdüler. Daha sonra popüler büyük mağazalardan birine gittiler. Muhtemelen burası da, ikinci katından yükselen beyaz İyon tarzı sütunlarıyla Main Street’teki binaların içinde en klasik görünüme sahip Kipp’s ya da uzun bir gazoz büfesi bulunan Ankerson’s olmalıydı. Lotte “Gecenin 9.30’unda bir coca-cola ve dondurma! Umarım gidişimizi her zaman iyi hatırlar ve fazla üzüntü yaşamaz” diye bir dilekte bulunmuştu.

Kente döndükten sonra Stefan mektuba “Onu geride bırakmak bize büyük pişmanlık verdi” eklemesini yaptı. Fakat kızı Brezilya’da tekrardan yeni bir dile başlamaya zorlamak, “özellikle de, kendini son derece iyi hissettiği ve orada çok mutlu olduğu izlenimini” edindikleri şartlarda Eva’ya fazla yüklenmek olacaktı. “Mr. Schaeffer kesinlikle güvenilir bir insan ve yeni ev rüya gibi bir yer.” Ve kendi namına tek arzusunu “sahip olduğum her şeyi ve bir zamanlar olduğum her şeyi unutmak ve eski ve unutulmuş olanların yerine yepyeni kitaplar yazmak” sözleriyle açıklamıştır.

Gemilerinin demir alacağı 15 Ağustos gününde yağmurlu ve rüzgârlı bir sabaha uyandılar. Stefan bir mektupta “Ne zaman döneceğimizi bilmediğimizden içimiz hiç rahat değil” diye yazmıştı. “Belki, Brezilya güzelliğiyle bize yardım eder, ancak bir daha Bath’i

göreçeğimden gitgide daha çok kuşku eder oldum.” Zaman zaman İngiltere’ye dönmeyi akıllarından geçirdiklerini tekrar etmiş, fakat bir daha asla gerçek bir evinin olmayacağı hissine kapıldığını belirtmişti. Ötekiler gibi onlar da Amerika’ya göçmen olarak gelmiş olsalardı, burada yeni bir hayata başlayabilirlerdi, “ancak başımıza bir sürü dert açmış ve gelecekte de açacak tabiiyetim yüzünden elim kolum bağlanmış durumda” diye yazmıştı. Bir kez daha dile getirdiği üzere, tek arzusu Manfred ile Hanna’nın kızlarını “büyümüş ve her zamankinden daha sevimli” haliyle görebilmeleriydi. “Bizim gibi milyonlarca insanın olduğunu biliyorum, fakat herkes kendi hayatını hisseder.”

Lotte’nin de en azından fiziksel açıdan daha iyi olduğunu gözlemlemişti ve belki de, Brezilya’da daha sakın bir hayatları olabilirdi. Göçebe hayatlarını nihayete erdirmek bile onlara yeterdi! Stefan “Orada kalabileceğimi bilsem, Brezilya’da bir Zenci kulübesinde yaşamak isterdim” diye bir fikir ortaya atmıştı. En azından, diye yinelemişti “genç kuşaklar bu muazzam çabaların ödülünü alacaklar. Benim için artık çok geç, artık zaferin tadını çıkarabilecek durumda değilim. Fakat siz ve çocuğunuz daha iyi bir dünya göreceksiniz.”

Lotte’nin otelden ayrılmadan önceki son mektubu belirli bir mantık sıralaması içermeyen ifadelerle doluydu: Bir zamanlar ailesinin dünyasını oluşturan bütün insanlara dair haberleri almak istiyor, Mrs. Schaeffer’in hâlâ Eva’nın doğum gününün nasıl en iyi şekilde kutlanabileceği kararıyla meşgul olduğunu bildiriyor ve yakın zamanda izledikleri *Fantasia*⁵ konusundaki görüşlerini aktarıyordu. “Neyse, bugünlük de bu kadar yeter. En azından bir süreliğine, Amerika’dan gönderilen son mektup bu olacak” diye dikkatli bir ekleme yapmıştı. “Bu kararı vermek hiç kolay olmadı ve daha önce hayatımda hiç yapmadığımı kadar uzun uzun düşünmek zorunda kaldım. Sizleri hep özleyorum, ama şu son haftalardaki kadar özlediğim hiç olmamıştı.”

Mrs. Schaeffer gecenin geç vaktinde Eva’yı Croton’dan trenle onları yolcu edecekleri gemiye götürdü. Çift, Eva’ya sarıldı. Ve

5 Walt Disney’in 1940 tarihli müzikal animasyon filmi. Müziklerde başta Claude Debussy olmak üzere 20. yüzyıl klasik müzik bestecilerinin eserlerine yer vermiştir. (ç. n.)

sonra gittiler. New York City arkalarından kayarcasına uzaklaştı. Düşünmeden denize fırlatılmış mika lekeleriyle kaplı bir çakıl taşını andıran o uzun ve ışıklar içindeki adayı gece yutuverdi ve araya geniş deniz girdi. Lotte gemiden ailesine bunun Eva açısından “heyecan verici bir güne başlama biçimi” olduğunu yazdı. Stefan da onu geride bırakmak ne kadar zor gelmiş olursa olsun Eva’nın “biz nereye gideceklerini bilmeyenlerin yanında olmaktansa orada ‘teyzeciğinin’ yanında olması daha iyi” şeklindeki kanaatini yinelemişti.

Lotte genç kızın ebeveynlerini, Eva’nın onu seven ve onun da sevgiyle bağlandığı Mrs. Schaeffer’in yanına ve Eva’ya özel bir sevgisi olan, mutlak surette güvenilir filozof şair Mr. Schaeffer’in de yaşadığı rüya evine geri döndüğü konusunda güvence vermişti. Eva geri dönmüş ve tren, kapkara Hudson’ın yanı sıra uzanan raylarda sarsıla sarsıla dönüş yolunu tutmuştu. Croton İstasyonu’na girdiklerinde vakit çoktan gece yarısını geçmişti. Amity Hall’a dönünceye kadar sabahın ikisini bulmuştu. On Altı Ağustos Eva’nın doğum günüydü.

10. Bölüm

Savaş Zamanında Bahçeler

Bir yaz sonunda ben de Stefan Zweig'ın şehri yalnızca kitaplardan öğrendikten sonra gerçek Paris'i keşfettiğinde yaşadığı o tekinsiz aşinalık duygusuna karşılık gelen kendi *anagnorisis* ânımı yaşadım. Benim açımdan bu durum, Hampstead Heath'in üzerindeki tepeye inşa edilmiş Georgian¹ tarzında bir evin arkasında yer alan İngiliz bahçesinde kendimi Lotte Zweig'ın yeğeni ve artık seksen üçündeki bir kadın olan, fakat kitaplardaki fotoğraflarından tanıdığım aynı kısa kesilmiş saçlara, büzülmüş dudaklara ve düşünceli yüz ifadesine sahip Eva Altmann'ın yanında oturur halde bulduğumda gerçek oldu.

İçlerini kemiren Eva sorunsalı, sürgün yılları boyunca Stefan'ın ve özellikle de Lotte'nin zihnini sürekli meşgul etti. Onu yürekten seven, fakat hiçbir güvenceye ve kendilerini bekleyen bir gelecek duygusuna sahip olmayan iki insan bir genç kızın geleceğini güvenceye almak için neler yapabiliirdi? Bu dönemde yazılmış mektuplarının her yerinde, planlarda Eva için yapılan değişiklikler defalarca karşımıza çıkar; başka hiçbir sorun hallolmasa bile hiç değilse bu meselenin çözümlenebileceğine dair bir umudun ifadesidir bunlar. Ve şimdi alışkanlıklarını ve zevklerini –büyük Alman kurt köpeklerine düşkünlüğünü, kitap okuma ve patates salatası sevgisi– öğrendiğim genç kız burada yanımda oturmuş Zweig'ların kendisini yerleştirmeye uğraştıkları iyi evlere ve titiz eğitime dair kendi yorumlarını aktarıyordu. “Albrecht Schaeffer mi? Ah, daha soğuk biri olması imkânsızdı” diyerek fikrini belirtti. “Zorla Goethe okuturdu. Benim için hiçbir şey ifade etmezdi.”

Eva ve ben, etrafı özenle dikilmiş rengârenk çiçekler ve küçük ağaçlarla sarılmış alabildiğine geniş ve ferah bir çimenlikte otur-

1 İngiltere'de George adını taşıyan dört kralın döneminde (1714-1830) yaygınlaşan ve mimarlık, iç mimarlık ve mobilya tasarımında örneklerine rastlanan sanat akımı. Tasarımlarda antikite'ye özgü biçimler ve unsurlar yalın kompozisyonlarda kullanılmıştır. (ç. n.)

duk. Yaz sonu İngiliz öğleden sonrasının akşam karanlığına yumuşak bir geçiş yaptığı saatlerde çaylarımızı yudumlarken her şey fazlasıyla Henry James kitaplarından fırlamış bir sahneyi –hatta belki de, *Bir Hanımefendinin Portresi*'nin başındaki Touchett'lar ile Lord Warburton'ın bahçede oturup okyanusun öbür tarafından yapılmış genç transferlerinin gelişi öncesinde hayati meselelerden söz ettikleri kısmı– andırıyordu. Tek fark, James'in tasvir ettiği mülkte “mahremiyet en üstün hâkimiyete”² sahip olmasına rağmen, Eva'nın yaşadığı evin her zaman başka bir Avrupalı sığınmacı ailesiyle ortak kullanılmış olmasıydı. “Biz buraya ‘kapitalist kibutz’³ adını takmıştık” dedi Eva. Evin kendisine ait kısmını artık

2 Henry James, *Bir Hanımefendinin Portresi*, Çeviren: Suzan Akçora. Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014. (ç. n.)

3 İsrail'de komünal bir yaşam biçiminin benimsendiği kolektif çiftliklere verilen ad. (ç. n.)

dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş öğrencilerle paylaşıyordu. O yaz yanında, biz sohbet ederken arka planda enstrümanıyla pratik yaparken çıkardığı belli belirsiz seslerini işittiğimiz Doğu Avrupa'dan gelmiş yetenekli genç bir müzisyen vardı.

Eva beni gezdirdiğinde, yer yer Zweig'in koleksiyonundaki hazine değerinde parçalarla –sözgelimi, Goethe tarafından yazılmış ve kendisinin bunu kaleme alırken kullandığı beyaz kuştüyüyle birlikte çerçevelenmiş bir mektupla– döşenmiş evdeki odaların sade ve ağırbaşlı olduklarını fark ettim. Daha sonra, Eva'nın Zweig'in yazdığı kitaplardan oluşan kütüphanesinin bulunduğu geniş çalışma odasını gördüm. Kitaplar Zweig'in karamel rengi ağaçtan yapılmış yüksek, derin raflarına yerleştirilmişlerdi. Raflar Zweig'in, Anschluss yılında baştan sona ipeğin üzerine basılmış Händel'in *Diriliş* oratoryosu hakkındaki bilimsel incelemesi gibi özel baskılarla birlikte onun muhtelif dillerde yayımlanmış sıra sıra kitaplarıyla doluydu. Üstelik, evin başka bir yerindeki kutularda saklanan binlerce mektup bunların arasında değildi. Külliyyatının heybetli fiziksel ölçeğine bakakalmışken, Viertel'in Zweig'in edebi verimi –hem kendi kitapları, hem de çevirileri– hakkındaki “adına Avrupa dediğimiz parka adanmış... muazzam bir bahçecilik faaliyeti” tasviri aklıma geldi. Viertel'in hipotezine göre, onun eserlerine bu kadar yoğun emek harcamasının sebebi, Zweig'in “temel değerleri muhafaza ederek, bir araya getirerek.... dipsiz uçurumda yok olmaktan kurtarmaya yönelik bir önsezinin, az çok bilinçli bir maksadın” etkisinde hareket etmiş olmasıydı.

Zweig'ların Amerika'daki dönemine dair hatıralarını anlatması konusundaki ısrarlarımdan sonra Eva ve ben Amity Hall konusuna geldik. Beş yıl önce, Stefan Zweig çalışmalarına giriştiğim sırada, kendisiyle yaptığımız kısa süreli yazışmalarda Eva onlarla Bath'ta yaşadığı yılın yanı sıra sonradan New York ve Ossining'de geçirilen dönemde yaşanan ve Stefan ile Lotte'nin iç dünyası hakkında insanı merakta bırakan birkaç ayrıntıyı paylaşmıştı. Eva, Lotte'nin mizacını onun erkek kardeşi olan kendi babasınıninkine bir hayli benzer tarif etti: İkisi de, sessiz sakın, fakat “pek soğuk ve kıvrak bir mizah duygusuna” sahip insanlardı. Eva'nın anılarında uzun boyuyla ve usulcacık zarafetiyle yer etmiş olan Lotte “her daim kibar, fakat oldukça azimli ve çok becerikli, bütünüyle sadık ve

sevecen” bir insandır. “Tıpkı babamda da olduğu gibi, Lotte’nin de mümkün olan her şartta anlaşmazlıklardan uzak kaldığı doğru olabilir, ancak biraz silikçe olsa da, kesinlikle kendi benliğini ortaya koyabilen bir insandı.” Eva, aynı zamanda hastalıklı bir kişi olarak çizilen Lotte portrelerinin onun mizacını hatalı yansıttığı konusuna da açıklık getirdi. “Amerika’da kendisine uygulanan ilaç tedavisi yüzünden sorunlar yaşadığının her halinden anlaşıldığı dönemde bile bir kez olsun onun bütün gününü yatakta geçirdiğini ya da sanki hastaymış gibi algılanabilecek başka davranışlarda bulunduğunu hatırlamıyorum” dedi Eva. “Lotte bir hastalıkla yaşayan güçlü bir insandı ve hastalığının arada bir alevlendiği olurdu, fakat çoğu zaman fark edilmezdi bile.”

Konu Stefan’a geldiğinde, Eva, onun çocuk yetiştirme konusundaki görüşlerinin bir hayli muhafazakâr olduğu gözlemini paylaştı ve kendisine “eve düzenli olarak yazmadığım için bana çıkışın” sözleriyle anlattığı çok sayıda eleştirel mektup gönderdiğinden bahsetti. Eva ve kuzenlerinden biri Zweig’larla birlikte yaşadıkları sırada, onlardan beklenen kendilerini tümüyle çiftin çalışmalarına adanmaları ve Stefan çalışırken aşırı derecede sessiz olmalarıydı. Fakat, Eva’nın yazdıklarına bakılırsa, Stefan onları şımartmaktan da hoşlanırdı. Eva on yaşındayken Stefan’ın kendisini Covent Garden’da *Don Giovanni*’nin bir gala temsili olan ve etrafın gece elbiseleriyle ısıltılı taçlardan geçilmediği “görkemli bir opera olayı”na götürdüğü akşamı hayatı boyunca unutmadı. Ve Stefan hiç aksatmadan genç kızı güneş battıktan sonra Bath’taki en iyi kafede çikolatalı meşrubat içmeye götürürdü; oysa bu yöredeki çocukların benimsemesine pek hoş gözle bakılmayan bir alışkanlıktı. Eva, New York’tayken de Stefan ve Lotte ile birlikte şık restoranlara ve başka yerlere gidildiğini anımsıyordu. Eva sözlerini “Zor beğenen biri olabilirdi, ama benim gözümde dünya tatlısı bir adamdı” diyerek bitirdi.

Artık ikimiz gerçekten bir araya geldiğimize göre, Eva’nın uzun saatlerini geçirdiği Ramapo Road 7 numarada hayatın neye benzediğine dair daha net bir resim çıkarabileceğimi umut ediyordum. Belki evin içerisine –en azından kendilerine tapan bir genç kızın bakışıyla– hikâyenin bu kadar ileri bir aşamasında bile çiftin her gittikleri yere beraberlerinde götürdükleri o zarafet havasının birazı sinmiş olabilirdi.

Eva'ya onlarla birlikte yaşadığı son eve dair hatıralarını sordum. Eva'nın gözleri bahçeye kaydı. "Kasvetliydi."

"Yani orada bir—" diyerek duraksadım. "Ayrıntılar bakımından, mekânı kurtaran bir şey – mesela..."

Eva başını iki yana salladı. "Hayır. Evin hiçbir çekiciliği yoktu. Güzel değildi."

"Peki, Manhattan?"

"Stefan, New York'tan nefret ederdi. Fakat Ossining'deyken, yakın civarda arkadaşları vardı."

Stefan'ın civardaki en samimi arkadaşlarının Croton-on-Hudson yakınlarındaki ormanlarda küçük bir kulübe kiralamış etkileyici René Fülöp-Miller ile Erika Renon çifti olduğunu biliyordum. Fülöp-Miller, Zweig'in onlarca yıl önce Viyana'daki eski Café Pucher'de gençlikteki şiirsel üretimine destek verdiği genç yazarlardan biriydi. Fakat söz konusu 1941 yazında, Fülöp-Miller kendi deyişiyle "ölüm hakkında kapsamlı bir bilimsel inceleme" olan eseri üzerinde çalışmaktaydı. Fülöp-Miller, onların Ossining'de bulunduğu dönemde kendisiyle Stefan'ın birlikte "son şeyler"le bağlantılı bütün meseleler hakkında ateşli tartışmalar yaparak pek çok gece geçirdiklerinden söz etmiştir. Sonraki yıllarda, Fülöp-Miller'in aklına Zweig'in nasıl ısrarla lafı dönüp dolaştırıp "öldürücü ilaçların maksimum dozlarına ve 'son saat' psikolojisine" getirdiği de gelmişti.

Zweig'in Ossining'de görüştüğü arkadaşları bile onun marazi halinden şaşkına dönmüş gibidirler. Friderike'nin bitmek bilmeyen eleştirilerinin de Stefan'ın ruh haline yardımcı olmadığı muhakkaktır. Sohbeti tekrar Amity Hall konusuna getirmeme yol açan da, bu ara dönemde aydınlık bir nokta bulabilme arzusundan kaynaklanıyor olabilirdi. Çok sayıda mektubun tanıklık ettiği üzere, Zweig'lar hiç değilse saygın Alman edebiyatçı Albrecht ile onun sevecen, sorumluluk sahibi karısı Olga'nın şahsında Altmann'ların kızına ideal sığınağı bulduklarını bilmenin rahatlığı içindeydiler.

Dolayısıyla, Eva'nın Albrecht'i aşırı derecede antipatik biri olarak tanımlaması beni çok şaşırttı. Ve Eva'nın dediklerine bakılırsa, Olga o kadar soğuk biri olmasa da, kadın hiçbir zaman ona kendisini evindeymiş gibi hissettirememiştir. Eva'ya çiftin başına neler geldiğini bilip bilmediğini sordum. Başını iki yana salladı. "Benim

ayrılmamın üzerinden çok geçmeden Mrs. Schaeffer kolunu kırmış” dedi Eva. “Ve birtakım komplikasyonlar olmuş. Çocuklar evden ayrılmaya başlamış. Sistem çökmeye yüz tutmuş.”

İşlerin Schaeffer’lerle beklendiği gibi gitmediği düşünülürse, Eva’nın, Zweig’in ağabeyi ve eşiyle ilişkileri sayesinde koruyucu ebeveyn rolünü üstlenen Westchester’lı varlıklı Salmon’lar çiftiyle yaşayarak edindiği ilk Amerika Birleşik Devletleri deneyimine dair hoş anılarının olabileceğine fazla umut bağlamak da olanaksızlaşır.

1940 Eylülünde, Stefan ile Lotte ilk Brezilya gezilerindeyken, Mr. Salmon Amerika’ya varmasını izleyen ilk birkaç günde kendisiyle Eva’nın “daha şimdiden mükemmel dost” olduklarını bildirmek amacıyla Zweig’lara mektup yazmıştı. Lotte, Ocakta New York’a döner dönmez onları ziyaret etmek için New Rochelle’e gitmiş ve erkek kardeşiyle yengesine Eva’nın, New Rochelle’in kırsal kesimindeki geniş, yeni evinin ayrıntılı bir resmini çizmişti. Eva’nın zevkle döşenmiş bir yazı masası ve terası da olan yeni odasında bir insanın arzulayabileceği her şey mevcuttu. Lotte’nin yazdığına göre ev, Eva’yla oynamaya can atan çocuklarla dolu bir ormanın içinde bulunmakta ve çok yakında genç kızın buz pateni öğrenmeye başlayacağı küçük bir göle yukarıdan bakmaktaydı. New Rochelle’den gelen ilk haberler insanda Eva’nın Blitz’le yakılıp yıkılmış Londra’dan bir Currier & Ives⁴ baskısına ışınlandığı duygusunu uyandıracak niteliktedir.

Eva’nın böyle cennet gibi bir ortama yerleştiğinin haberini verdikten sadece günler sonra, Mrs. Salmon ile uzun uzun konuştuğunu ve Lotte ile Stefan’ın Eva’ya başka bir ev bulmasının herkes için daha hayırlı olacağı konusunda hemfikir olduklarını bildirmek üzere Hanna ile Manfred’e tekrar bir mektup yazmak Lotte’ye ne kadar zor gelmiş olmalıydı. Lotte “Birbirlerine uygun değil-ler, hepsi bu” diye bir itirafta bulunmuştu. Mr. Salmon “belli ki, ilk başlarda onun güvenini kazanmak için çok uğraşmış, ancak başarılı olamamış ve daha sonra kızı inceden alaya alma yolunu seçmiş ve bunun da pek iyi bir sonuç vermediği anlaşılmıştı.”

4 1834’te New York’ta kurulan, tanınmış sanatçıların resimlerini siyah-beyaz litograflara aktardıktan sonra elle renklendirme yöntemini geliştiren firma. Litograf baskıların üretimi hızlı ve ucuz olduğundan, pastoral ve kar manzarası ağırlıklı ürünleri ABD’de popüler olmuştur. (ç. n.)

Mesele, birtakım “hadiselerin” ya da “kavgaların” çıkmış olmasından değil ancak “bir sosyal ortam farkı”ndan kaynaklanmaktaydı. Lotte eşsiz bir olduğundan önemsiz gösterme anlatımıyla “Adam futbolu ve eğlenmeyi seviyor ve bu da birbirleriyle uyuşmalarını mutlak surette olanaksızlaştırıyor” şeklinde bir ekleme yapmıştı. Mrs. Salmon daha kısa ve özdü. Mültecilere kucak açmaya çabalayan çoğu Amerikalının yaşadığı hayal kırıklığını birebir yansıtan sözcüklerle “Biz yanımıza bir çocuk almak istedik, ama o sadece bir konuktu” açıklamasını yapmıştı.

Hans Natonek, yeni bir göçmen olarak hissettiği baskılar hakkında “Bütün içtenliğimle minnettar kalmış olsam dahi sırf bir minnet düğmesine basarak Amerikalı olmam imkânsız” diye yazmıştı. “Collie cinsi bir köpek çorbadan kendisine ayrılan bir kemiğe müteşekkir olduğunu aşırı sevinç gösterileriyle ifade edebilir, ancak salt minnet gücüyle kendisini bir Spitz’e dönüştüremez.” Asimilasyon, Natonek’in gözlemlediği üzere “benliğin imha edilmesi anlamına gelmiyordu.”

En sonunda “Peki, Salmon’lar?” diye soracak oldum. Eva yüzünde incecik bir tebessümle “Ah, *cahildiler!*” dedi. “Fakat ben de zor bir insandım. Ben imkânsızdım. İmkânsız bir durumdu. Onlar ellerinden geleni yaptılar. Bana çok güzel armağanlar aldılar. Sonradan geriye dönüp baktığımda kendimi kötü hissettim. Hiç kimseyle mutlu olabilecek halde değildim.”

Bu, elbette anlaşılabilir bir durumdu. Aileden ayrılmak, İngiltere içerisinde olsa bile, güvenli yerlere yollanan çoğu Britanyalı çocuk açısından travmatik bir olaydı. Hele ki, okyanusun karşı tarafında olmak ve anne-babasının karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi bilmek Eva’ya dayanılmaz gelmiş olmalıydı. Gelgelelim, konuşmamızın devamında Zweig’lar Brezilya’ya gitmek için yola çıktıktan kısa süre sonra Eva’nın, Schaeffer’lerden ayrıldığı ve Columbia Üniversitesi’nde annesinin-babasının arkadaşı olan bir çiftin yanına taşındığı anlaşıldı. Eva “Ondan sonra iyi oldum” diyerek omzunu silkti. “Memlekette olmaktan farksızdı ... O sıralarda gelmiş olan, kimisi olanları epeyce hafif atlatmış, kimisi benim gibi üzücü tecrübeler yaşamış başka insanlarla konuşuyordum.”

Eve hatıralarını yad ederken, yapabilecek durumda olan insanlardan gelen ve sadece iyi niyetli olmayı değil, mültecilerin yaşa-

dıklarıyla empati kurmayı –onların sürgüne gelmeden önce sahip oldukları kimliğe ilişkin o sırada kim olduklarını anlamaya çalışmayı – içeren doğru türden yardımın yaşanan deneyimleri bambaşka bir boyuta taşıyabileceği zihnimde berraklaştı. Sürgünlerin kaderi yalnızca onların kişisel mizaçlarına ya da maddi servetlerine bağlı değildir. Eva hâlâ Salmon’larla yaşarken, Lotte, Manfred ile Hanna’ya bir mektup yazıp Eva’nın koruyucu ebeveyninin kendileriyle fazla iletişime geçmemiş olması konusunda içlerini rahatlatmaya çalışmıştı. “Sık sık yazmazlarsa bundan sakın başka bir anlam çıkarmayın” diye yazmıştı Lotte. “Fazla Amerikalı sayılırlar; kibar, neşeli ve kendi ufuklarının ötesinde bir düş gücüne sahip olmayan insanlar bunlar.”

• • •

Çimenlikteki sohbetimiz bir süre daha devam etti. Stefan’ın beklenmedik şekilde kütüphanesinin büyük bölümünü son anda Kudüs’teki İbrani Üniversitesi’ne bağışlamasından söz ettik. Ve Londra’ya gelmeden önce bir süre kaldığım ve Stefan’ın da asla birbirini tutmayan karmaşık sebeplerden dolayı en sonunda Avrupa’dan ayrıldığı yer olan Bath’tan söz ettik. Fakat konuştuğumuz sırada, farklı farklı sahnelerin fiziksel ayrıntılarına ve onun Zweig’larla karşılıklı ilişkisindeki özel anlara dair yönelttiğim soruların uygunsuz kaçtığını ya da bir şekilde konuyla alakasız olduklarını fark ettim.

Konunun özü, sonradan fark ettiğim şekilde, Eva’nın buradaki –bu mekândaki ve bu çağdaki– varlığında ve yaptığı işte düğüm leniyordu. Eva’nın mesleği de, kendini adamayı seçtiği hayat da bu dünyaya azımsanamayacak katkılarda bulunmuştur. Kendisi Londra Hastanesi Tıp Koleji’ne kabul edilen ilk kadınların arasındadır. Bir epidemiyoloji profesörü olmuş ve Down sendromu ve doğum oranı trendleri hakkında önemli araştırmalar yapmış, aynı zamanda Londra’nın sosyal haklardan mahrum kesimlerinde etkin halk sağlığı çalışmalarında bulunmuştur. Oğullarından biri Londra Senfoni Orkestrası’na mensup bir keman sanatçısıdır. Öteki oğlu, Uluslararası Af Örgütü’nde çalışmaktadır. Kurduğu yuva, içerisinden ciddiyet taşıyan amaçların çıktığı, kültüre ve kamu hizmetine

yoğun katılım gösteren bir yer olmuştur. Doğrusu, Eva'nın hayatı Stefan ile Lotte'nin *Bildung* düşünüyüşünü gerçekleştirmiş gibi durmaktadır. Birlikte geçirilen sürgün yıllarında çiftin genç kıza aktardığı değerlerin ve bilgilerin bu sürece ne kadar doğrudan bir katkısı olduğu bilinmez, ancak çabalar meyvelerini vermiştir. Zweig'lar, Eva'nın "yüksek eğitiminin" bir parçası olmuşlardı ve yaşasalardı, bunun genç kızın yazgısında gerçeklik kazandığını göreceklerdi.

Eva, konuşmamızın bir yerinde, Stefan, Lotte ve daha geniş anlamıyla sürgün konusuna olan ilgimin çıkış noktası hakkında bir soru sordu. Ailemin Avusturya'dan İsviçre'ye, oradan da İtalya'ya kaçışından ve babamın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk deneyimlerinden söz ettim. "O kadar çok hikâye var ki" dedi Eva. "Fakat beni asıl üzen, şimdi de çok fazla sürgünün olması. Biliyorsun, uzun zaman Londra'nın East End taraflarında çalıştım. Ve o mahallenin art arda gördüğü dalgaları bir bilsen... İlk önce Fransız Protestanları geldi. Arkasından İrlandalılar. Sonra Yahudiler. Şimdi de Bangladeşliler."

Zweig'in ait olduğu sürgünler kafilesinde entelektüellerin bir yere kadar önemli bir ağırlığının olmasının ilginç bir özellik oluşturduğu hakkında bir şeyler geveleyecek oldum. "Onların durumunda eşi benzeri olmayan bir şey vardı –"

Eva sözümü kesti. "Fransız Protestanlarına ne demeli?" Omzunu silkti. "Onlar da pek entelektüeldiler, öyle değil mi?"

Eva, bir kez daha, kendisinin ya da Stefan ile Lotte'nin deneyimlerine eşsizlik atfedilmesine direndi, daha doğrusu karşı çıktı. Bunlar sürekli tekrarlanan şeylerdi. Ve şimdi de oluyor, diye ısrar etti. Şimdiki zaman bir anda sohbetimizin yüzeyine çıkıverdi. Ve karanlık dalgaların arasından ansızın çıkıveren bir ceset misali, bir türlü suyun altında duramadı.

Eva Altmann'ı ziyaret etmeden önce, zarif Bath şehrindeki boyutları Eva'nınkinden daha küçük, ancak huzur bakımından hiçbir eksiği olmayan başka bir İngiliz bahçesinde dolaştım. Burası da Zweig'in Salzburg'daki bahçesi gibi teraslıydı ve içerisindeki ağaç

kıvrımlarından güzel çan kulelerinin ve bacaların fırladığı tepelik manzaralara bakıyordu. Manzara, Kapuzinerberg'den görünen Alp Dağları'nın sarp kayalıklı panoraması kadar düşsel olmasa da –operadan çok yaylı çalgılar dörtlüsünü hatırlatan kıvamıyla– güzellikte ondan aşağı kalır yanı yoktu.

Bahçe güzeldi ve bahçenin bağlı olduğu Rosemount konutunda yaşayan Liddell çifti buranın çeşit çeşit bahçecilik dünyasına olanak veren değişken güneş ve gölge dağılımlarına sahip farklı kademelerine gözleri gibi bakmıştı. Ailenin o bahçede çalışarak ve meydana getirilen küçük pastoral sahneye kafa yorarak burada ne kadar çok zaman geçirdiği ortadaydı. Nicola Liddell, Zweig'in zamanında bahçenin etrafında çok daha az sayıda binanın bulunmuş olabileceğini söyledi. Ayrıca, mülkü çevreleyen ağaçların çoğu da o dönemde henüz büyümemiş olmalıydılar. Nicola "Oradaki şu feci evlerin tekini bile göremezdiniz" dedi. Manzaralar ise daha göz alabildiğine uzanıyor olmalıydı. Bath merkezine yürüyerek yirmi dakikada varılmasına rağmen 1930'ların Rosemount'u "fazlasıyla kırsal, fazlasıyla tarımsal" bir mekânın duygusunu taşıyor olmalıydı.

Zweig da bu bahçede uzun saatler geçirmişti. Orada yaşarken, bahçeye bakan yaşlıca bir adam ve kendi başına bir kurum olan Edward Leopold Miller'la yakınlık kurmuştu. Miller, muhtemelen Bath'ın eski tarz ve kelimenin en bütünlüklü anlamıyla, meslekten yetişme bahçıvanlarının son örneğiydi. Rosemount'ta işe girmeden önce yakınındaki Lyncombe Hall'da elli yıl baş bahçıvan olarak çalışmış, eski arazisindeki eğitimine genç bir oğlan olduğu sırada başlamıştı. Bahçeciliğe getirdiği felsefi yaklaşımla Rosemount'ta çalıştığı dönemde çoktan bir bilge olarak nam salmış olmaktaydı. Zweig onun varlığını teskin edici bulurdu ve iki adam bahçedeki bankta oturduklarında Miller kâh hiç ses çıkarmadan piposunun dumanlarını üfler, kâh dünyanın haline dair derin düşüncelerini ortaya koyardı. Miller'ın kendini işine adanmış hali ve diktiği bitki sıralarındaki yaban otlarını temizlemekten ibaret uzun ve yorucu işine başlamak için yazın şafaktan önce yatağından kalkıyor olması adamın Zweig'in gözünde örnek bir kişilik mertebesine gelmesini sağlamıştı. Zweig başkalarına, Miller'ın çalışmasından aldığı meyvelerin –şeftalilerinin ve elmalarının, çiçeklerinin ve

sebzelerinin— bir emsalinin daha bulunmadığını, bunların adamın tarifi imkânsız yüce bir lütuftan feyz almış karakterindeki saflığın kanıtı olduğunu söylledi.

Zweig bir süre Miller'ın himayesinde, olanca ciddiyetiyle kendini bahçecilik sanatını öğrenmeye adadı. Ve Rosemount'ta yapılan bu çalışmalar, uzun zamandır İngiliz karakteri üzerine geliştirdiği derin düşüncelerle bir araya geldiğinde ortaya Bath'ta yaşadığı dönemin sonlarında kaleme aldığı bir nevi bahçıvanlık güzelleme çıktı. Zweig, *Gardens in Wartime*'da⁵ Britanyalıla-

5 (İng.) Savaş Zamanında Bahçeler. (ç. n.)

rın savaşın başlamasına verdiği tepkinin kendisini nasıl hayran bıraktığını yazmıştır. 1914'te Viyana'da savaşın ilanıyla bir tür esriklik halinin zincirlerinden boşandığını anımsar. “Evlerden ve işyerlerinden kendilerini akınlar halinde sokaklara atan kalabalık gruplar coşkulu konvoylar oluşturmuştu. Ortalıkta birdenbire hiç kimsenin nereden çıktığını bilmediği bayraklar dolaşmaya başlamıştı; nedendir bilinmez, müzikler çalınıyor, insanlar koro halinde şarkılar söylüyor, tezahürat yapıyor ve sevinçle bağırıyordu” diye yazmıştır. Dedğine bakılırsa, insanlar ortak heyecanı oluşturan durum hakkında konuşma ihtiyacı içindeydiler. “İçsel gerilimlerini sözcüklerle dağıtmak için hiç durmadan bir evden öbürüne telefonlar ediyorlardı. Restoranlar ve Viyana kafeleri haftalar boyunca gecenin geç saatlerine kadar kendilerini tartışmaya vermiş, her biri bir strateji uzmanı, bir ekonomist, bir peygamber kesilmiş sevinçten uçan, çenesi bir türlü kapanmayan asabi tiplerle tıklım tıklımdı.”

İngiltere’de yaşadığı sırada Zweig bir kez daha savaşın ilan edildiğini öğrenince haberi aldığı bürodan dışarı çıkmasıyla ona başkalarının olanları henüz bilmediğini düşündürecek kadar büyük bir sükûnetin etrafa hâkim olduğunu fark etmesi bir olmuştur. “Ortalık sülhimandı, insanlar hızlı adımlarla ya da heyecanlı bir halde yürümüyorlardı.” Derken “rüzgârda havalanan gazetelerin titrek beyazları göründü... İnsanlar bunları satın alıp okudular ve yollarına devam ettiler” sözleriyle hayretini dile getirmişti. “Dükkanlarda bile içi içine sığmayan insanlar, endişeli topluluklar yoktu. Ve bu haftalar boyunca böyle devam etti; her biri tahriklere kapılmadan, sessizlik içinde ve üzerlerinden dingin bir kararlılık akarak sakin sakin kendi görevini yerine getiriyordu.” Nasıl oluyordu da İngilizler gün boyu soğukkanlılıklarını korumayı başarabiliyorlardı? Zweig kafasını bu muammayı çözmeye takmıştı.

Zweig yetişkinlik hayatı boyunca, insanları ırk ve sınıf önyargılarını bir kenara bırakmaya ve hemcinsleriyle çekincesizce kaynaşmaya yönelten ortamları idealize etmiştir. Dolayısıyla, yirminci yüzyılın başlarının Paris’indeki erotikleştirilmiş toplumsal özgürlüğü ve 1930’ların Brezilya’sında gözlemlediği erotikleştirilmiş politik özgürlüğü öve öve bitirememiştir. Zweig, Büyük Britanya’da kendi zihnindeki demokratik kırsal yaşamın bir çeşitlemesini bulmuştur.

“Milyonlarca İngiliz vatandaşı –güya hiç de romantik olmayan İngilizleri– hafta sonlarında ya da iş saatlerinden sonra bahçe-lerinde veya parsellerinde harıl harıl çalışırken bulabilirsiniz: Sabah akşam demeden, işçi, kâtip, bakan, işadamı, rahip demeden herkes aletlerini eline alıp küreğini toprağa daldırır, fundalıkları budar ya da çiçeklerine bakım yapar” diye yazmıştı. “Bir spor, bir iş ya da bir oyun olmayan, fakat tüm bu faaliyetleri ağır ağır tek bir potada eriten bu *bahçe etkinliğinde*, İngilizler dayanışma ruhu edinir, toplumsal farklılıklar kaybolur ve zenginle yoksulun arasındaki mesafe ortadan kalkar.” Zweig’in kanaatine göre “insanları evin dışındaki tüm olaylardan soyutlayan” bu âdet “İngiliz halkının sahip olduğu şahane serinkanlılığın” kaynağı olmaktaydı. Bu süblimleştirilmiş⁶ tutkunun ödülleri ülkenin elastik yapısında kendilerini gösteriyorlardı. İngilizlerin mütevazı bahçeleri, boş vakit faaliyetlerinin daha az ölçülü türlerinin kişiye verdiği hazların yerine, kendilerine bakan kimselere “asabi heyecandan, belirsizliklerden ve dırdırın monoton sesinden ırak” teskin edici bir yatılımlılık sunmaktaydı. Ve ülkedeki bahçıvanların bu sayede edindikleri metanet tüm dünyaya “neredeyse doğanın kendisi kadar muhteşem bir ahlaki tutarlılık manzarası” dersi vermişti.

Kim bilir Zweig bu dersi içselleştirmek için ne kadar çok çabalamış olmalıydı! Zweig, İngiltere’yi sevmek istemişti. Hummalı Orta Avrupa’da yaşadığı onca sıkıntıdan sonra İngiltere’yi sevmesi gerektiğini son derece güçlü biçimde hissetmişti. Uzun zamandır hasretini çektiği serinkanlılığın ve nispeten politik fanatizmden bağışık olma halinin orada mevcut olduğunu biliyordu. Muhakkak ki, ülkeyi tüm kalbiyle sevdiği anlar da yaşanmıştı. Otobi-yografisinin İngiltere’de kaldığı dönemle sonlanması da tesadüf değildir. İngiltere’nin, İngilizlerin deyişiyle “Avrupa’ya ait olma, fakat Avrupa’nın içinde olmama” durumuyla sunduğu imkân, onun arapsaçına dönen sürgünü boyunca varlığını hissettirmiştir. Eva’yla konuşurken, Zweig’in –tıpkı Freud’un da hissettiği gibi– İngiltere’deki ağırbaşlılık ve akılcılıkta bulduğu ferahlama hissinden söz ettik. “Evet” diyerek güldü Eva. “İngiltere. Sıkıcı ve güvenli.” Ve

6 Psikolojide cinsellik gibi daha ilkel dürtülerin enerjisini toplum tarafından kabul gören faaliyetlere yöneltme davranışına verilen ad. (ç. n.)

bunu söyleyerek ülkenin Zweig'a hitap etmiş olabilecek başka bir özelliğine de dikkat çekmiş oldu: Britanya'ya özgü mizah anlayışı, ciddiyet arz eden durumlarda bile hiçbir şeyin fazla ciddiye alınmaması halidir. İnsanlar “Berlin’de işler ciddidir, ama umutsuz değildir. Viyana’da işler umutsuzdur, ama ciddi değildir” derlerdi.

Zweig hatıratında Bath'ta yaşamayı tercih etmesinin nedenlerini “çünkü İngiliz edebiyatının en ünlü simalarından Fielding kitaplarını burada yazmıştı; çünkü İngiltere şehirleri içinde başka bir yüzyıl, barışçı yüzyıl, on sekizinci yüzyıl en sadık ve en yoğun biçimde yaşayan ve yaşatan yer Bath şehriydi” sözleriyle açıklamıştı. Bath, Zweig'ın zamanda geriye yolculuk yaparak uygarlığın ve doğanın ender rastlanan bir dengeyi tutturduğu âna gittiği düşünür kurmasına olanak vermiştir.

Elbette, Britanya toprağının işlenmesi faaliyetinin etrafında sınıfsal sınırların ortadan kalktığına dair gözlemleri romantik bir bakış açısını yansıtmaktaydı. Bath'ta büyümüş olan Nicola Liddell, Zweig'ın bahçıvanıyla kurduğu türden yakın bir ilişkinin Bath sosyetesindeki kaymak tabakanın gözünde tuhaf ve uygun-suz kaçmış olabileceği gözleminde bulundu. Ancak Zweig'ın da o âleme girememiş olabileceğine dikkat çekti. Aslında, Nicola'nın tahminine bakılırsa Zweig, Bath'ı “dar görüşlülüğü ve seçkinciliği” yüzünden terk etmiş olabilirdi. Dediğine göre, Bath, Londra sosyetesinin en üst seviyelerine çıkmayı tam olarak beceremeyen ve bütçeleri şehrin meşhur yarımaya⁷ sokaklarında oturmaya elveren ve “mühim bir şahsiyet” olmayı hedefleyen insanlarla doluydu. Zweig ise Bath'a küçük, kültürlü bir şehirde itibar sahibi bir yazar olarak ideal konumunu bulmak beklentisiyle gelip, buranın Cyril Connolly'nin “hakiki *maladie anglaise*”⁸ olarak adlandırdığı züppeliğine kurban gitmiş olabilirdi.

Bu gözlemlerden Eva'ya söz ettiğimde, Eva'nın aklına Stefan ile Lotte'nin, Bath'ın daha iyi bir sınıfa mensup kimi vatandaşlarına kendisini hangi okula gönderecekleri konusunu sorup soruşturdukları an geldi. “ ‘Pekâlâ, Bath'ın en iyi okulları şunlar şunlardır’ demişlerdi. ‘Siz, tabii ki, kızı şu öbür okula gönderirsiniz.’ Ama

7 Britanya'da yarımaya biçimindeki, aynı tarzda inşa edilmiş evlerin bulunduğu sokaklar. (ç. n.)

8 (Fr.) İngiliz hastalığı. (ç. n.)

onlar böyle yapmadılar” diyerek gülümsedi Eva. “Beni oradaki en iyi okula yazdırdılar.” Bununla birlikte, hikâye bir kin vesilesi olmaktan çok, bir eğlence kaynağına dönüşmüş gibidir. Ve Eva “Zweig da Bath sakinleriyle dalga geçerdi” diyerek sözlerine devam etti. Benim varsayımına göre, Zweig Bath sosyetesinin gösterişli hallerini bunlardan rahatsızlık duyabilecek kadar ciddiye almamış olmalıydı. Sırasında çağın sanatsal şöhretlerinin karşısında dizlerinin bağı çözülen bir adam olsa da, bu gibi sosyete oluşumları hiçbir zaman ilgisini çekmemiştir.

Üstelik, yarımayların uzağında kalan ve içerisine Rosemount’u da alan daha az sosyetik Lyncombe Hill yöresinde Zweig’in gelişini genel olarak dostane bir merakla karşılanmıştı. 1960’ların sonlarında bile bölgede hâlâ Zweig’ların gelişini anımsayan tek tük insan bulmak mümkündü. İnsanlar onların arkasından fısıltıyla “birbiriyle epey uyumsuz iki insan” diye konuşurlardı. “Bilirsin, çok meşhur biriymiş... Avusturyalı yazar –bir sığınmacı– muhtemelen Yahudi... Yaşamak için neden burayı seçmiş, insan merak ediyor... Hele o kız. Nasıl da sessiz. Sanki hastaymış gibi bir hali var.” Bunun ardından, o dönemde yerel halkla mülakatlar yapan bir biyografi yazarının sözleriyle “Britanyalıların tahmin edilmesi zor durumlardaki tipik konuyu toparlama tavrıyla ‘Ah, neyse... pek hoş bir çifte benziyorlar. Umarım burada mutlu olurlar’ yorumu geliyordu.”

Zweig’in en büyük keyfi İngiliz kırsalında yürüyüşler yapmaktır ve bu amaçla, kahverengi ceket, golf pantolon ve bir bereden oluşan kendine özgü bir kostüm edinmişti. Bu gezintiler sayesinde, Greenway Lane, eski Somerset & Dorset demiryolu hattı ve Entry Hill civarının tanıdık simalarından biri haline gelmişti. Komşuların anımsadığına bakılırsa, yüzünde her zaman dalgın bir ifade olurdu, fakat yolda karşılaştıklarında ve kendisiyle sohbete girdiklerinde yerel halkın gözünde sempatik birine dönüşürdü: “Fevkalade nazik ve anlayışlı bir adam” demişti bir tanesi. Başka biriye “dikkate değer derecede sabırlı ve etrafında olup biten her şeyle fazlasıyla ilgili” anısını paylaşmıştı.

O halde, aşık olduğu kadınla ikinci kez evliliğin kutsal bağıyla birleştiği ve karısının sevgi dolu ailesinin de yaşadığı demokratik bahçeler memleketinin mimari zarafetiyle öne çıkan şehrinde satın

aldığı dingin evden Zweig'ı uzaklaştıran nedir? 1939 Eylülünde düşman konumundaki bir yabancı olarak adlandırılması üzerine bir kızgınlık nöbeti geçirdiği doğrudur, ancak İçişleri Bakanlığı bu sınıflandırmayı iptal etmek konusunda küstahlığa varacak kadar ağır davranmış olsa da 1940 Martında kendisine yeniden vatandaşlığa kabul belgesi verilmiştir. Zweig artık bir Britanya vatandaşıdır. Ve bunun üzerinden daha altı ay geçmemişken, kendini tekrar girdabın ortasına atmaktan çekinmemiştir.

Bahçedeki gezintimizi tamamladıktan sonra, Liddell'lar bana Zweig'ın huzursuz volta atma alışkanlığına uyum sağlamak üzere özel olarak tasarlanmış evin iç kısmını gösterdiler. Rosemount'un karmaşık devridaim planında her odada iki kapının olması, insanın bir kez bile aynı yoldan geri dönmeksizin bütün evi dolaşabilmesine olanak veriyordu. Bana, Zweig'ın şaraplarını orada saklayıp saklamadığı konusunda onları merakta bırakacak kadar depolamaya müsait şekilde düzenlenmiş serin taş mahzeni de gösterdiler. Eva'ya Rosemount'taki mahzene yaptığım yolculuktan söz ederek bu yüksek hayat standartlarının şişelenmiş anıları hipotezi konusundaki fikrini sordum.

Eva “Yani, şarabı bilmem, ama sabun vardı” diyerek kıkırdadı. “Tenekeler dolusu gıda ve kuzu butları vardı. Ben nedense bir dolu sabunu hatırlıyorum! Anlayabileceğiniz üzere, Zweig bir karamsardı. Özünde öyleydi. Ve tamamıyla haklı çıkmıştı.”

Savaş uzadıkça ve karneyle gıda dağıtımı gitgide daha sıkıntılı bir hal aldıkça, Eva'nın ailesi gerçekten Zweig'ın stoklanmış erzaklarıyla hayatta kaldı. Rosemount'taki hizmetçinin aklında, Zweig'ın çalışma odası her geçen gün daha çok kitapla ve başka yazınsal malzemeyle dolarken yerin altında da yukarıdaki metinlerin katlanarak artmasına paralel bir süreçle mahzenin daha çok gıdayla tıka basa doldurulması ve bütün evin eşzamanlı “bir müze ve konserve gıda deposu” halini aldığı kalmış. İş sebebiyle yolları aşağı kata düşen çalışanlardan bazılarıysa Zweig'ın istifleme davranışına iki açıklama getirdiğini söylemişlerdi. Bunlar, demişti Zweig, Nazilerin Britanya topraklarına inmesi halinde uzun süreli bir

kuşatmaya dayanabilmemi sağlayacaklar ya da (arada bir söylediği gibi) stoklar takas karşılığında özgürlüğüme kavuşmam için son çare olarak kullanılabileceklerdir.

Üst kattaki yaratıcı yazarlık ürünü sayfalar yığını günden güne yükselirken, gitgide daha çok sayıda konserve kutusuyla ve kuru gıdayla ağzına kadar dolan mahzenin tekinsiz imgesi bizi Zweig'in İngiltere'de kalamamış olmasıyla şekillenen muammanın çözümüne biraz daha yaklaştırır.

Zweig ile inişli çıkışlı tepelerde yaptığı yürüyüşlerde karşılaşan ve onun sakin, cana yakın tavrını unutamayan Bath sakinleri onun varlığına dair başka bir şeyi daha anımsamışlardır. Laf ne zaman dönüp dolaşıp haberlerdeki olaylara gelse, Zweig istisnasız biçimde "Nazilerin buraya gelmeyeceğine hakikaten inanıyor musunuz?" diye sorardı. Yerel halk ise klasik Britanyalı itidaliyle doğal olarak Nazilerin İngiltere'yi işgalinin imkânsız olduğu cevabını verirdi. Bunun üzerine, Zweig omzunu silker ve yüzünde bir merhamet ifadesiyle muhatabına bakardı. "Artık onları hiçbir şey durduramaz" derdi. "Hiçbir şey... *Ben biliyorum.*"

Edward Miller'ın oğlu Frederick, Rosemount'taki bahçede çalışırdı ve onun da evdeki Zweig dönemine dair insanın içine doku- nan hatıraları vardır. Arada sırada, Frederick'in anımsadığına göre, Zweig fena halde bunalır ve bu duruma geldiğinde hem babayı, hem de oğlu yanına çağırır ve oturmalarını isterdi. Bahçedeki bankta birini bir yanına, ötekini öbür yanına almış halde otururlarken gözleri yeşil çimenlikten ötedeki tarlalara doğru kayardı.

Miller'ın bir Nazi çıkarması hakkındaki görüşlerini alırken "Sizce günün birinde buraya gelecekler midir?" diye sorardı.

"Sen yaşadığın müddetçe buraya hiçbir zaman gelemeyeceklerdir" diye cevap verirdi Edward Miller. "Sana burada bir şey olmaz, sakın buradan ayrılayım deme."

"Ah, gitmem lazım" derdi Zweig. "Gitmem lazım. Buradan uzaklaşmam lazım."

Anlatılanlar, insanın aklına bir kâbusun ardından teskin edilme ihtiyacı hisseden ve hayalinde gördüklerinin sadece bir rüya

olduğuna inanmakta zorlanan gözü yaşlı bir çocuk imgesini getirmektedir.

Zweig'ı korkutan Nazi işgali gerçekleşmedi, ancak 1942 Eylülünde Lübeck'in Britanya Hava Kuvvetleri tarafından bombalanmasına misilleme olarak tahrip gücü yüksek yüzlerce bomba ve yangın bombaları Bath'ın üzerine yağdırıldı. 900 civarında bina tamamıyla dümdüz olup 12.500 bina hasar görürken, çoğunluğunu kadınların ve çocukların oluşturduğu 400'ü aşkın insan da hayatını kaybetmiştir.

Zweig'ın *Dünün Dünyası*'nda anlatılan hikâyede yaşamının hakiki gidişatında kasıtlı biçimde gölgede bıraktığı noktalardan hiçbirini kitabın son sayfasına yaklaşırken anlatılan ve eserin giriş cümlesini de oluşturan Shakespeare cümlesini alıntılادığı andan daha çarpıcı değildir. Sahne, herkesin başlamasının an meselesi olduğunu bildiği savaşın ilan edilmesinin hemen öncesindeki 1939 yazıdır. Hava, 1914 Temmuzunda Avusturya'da da olduğu gibi, hiç olmadığı kadar muhteşemdir. "Yumuşak, ipek mavisi gökyüzü Tanrı'nın bir barış çadırı gibiydi, yine güneşin hoş ışıkları çayır-ların ve ormanların üzerine vuruyordu, çiçeklerin o inanılmaz, tarifi imkânsız güzelliği yeryüzüne o aynı büyük barışın ışığını yansıtıırken, insanlar savaş hazırlığı içindeydi." Doğa, tarihin aman vermez tekrara düşme eğiliminin beklentisi içindedir. Her türlü makul hesaba göre, diye yazar Zweig, kendisinin mümkün olan en hızlı şekilde ayrılmak niyetiyle kitaplarını ve elyazmalarını topluyor olması gerekmektedir. Zira, İngiltere çok yakında savaşta olacağından, burada özgürlüğünün büyük ölçüde kısıtlanacağını bilmektedir. Fakat içindeki bir şey, kendini kurtarmasını sağlayacak aklın sesine karşı durmaktadır. "Bu belki de biraz inattı; peşimi bir an olsun bırakmayan, nereye gitsem arkamdan gelen yazgımdan yine ve tekrar kaçmak istemiyordum, biraz da yorgunluktu. 'Zamanı, bizi aradığı yerde karşılayalım' sözünü hatırlatıyordum kendime." *Cymbeline*'den alınmış bu dizede, Britanya kralı Romalıların eli kulağındaki istilasını beklemektedir. Kral, meydan okuyarak sonuç ne olursa olsun yerinden ayrılmama kararını alır. Zweig bu duyguyu otobiyografisinin başına koyacak kadar kudretli bulma-

sına bulmuştur, ancak söz konusu dize Zweig'in gerçek hayatında izlediği, sürgün yılları boyunca daim olan "Başka ne olursa olsun, zamanı bizi aradığı yerde karşılamayalım" şeklinde özetlenebilecek seyrin taban tabana zıddını ifade etmektedir. Zweig, zamanı kendisinin geride bıraktığı âna kadar, sürekli zaman kendisini bulmadan önce bir yerlerden ayrılıp durmuştur.

Zweig 1939 yazında tuttuğu günlükte, Hitler Polonya'yı işgal ettikten sonra Bath'ta karşılaştığı telaşsız sahneleri 1914'te Avusturya'da var olan ruh haliyle karşılaştırırken aklına yirmi beş yıl önce Viyana'da gönüllü olarak savaşa giden genç adamların görüntüsü gelir: "Antikçağlardaki tapınaklarda kurban olanlar gibi ellerinde çiçeklerle savaşa giderlerdi"⁹ diye yazar Zweig. Gelgelelim günlüğünde, otobiyografisinin aksine, kendisinin de katliama koşar adım giden bu gözü dönmüş Viyanalıların arasında bulunduğunu, hatta "bir gün bile gecikmek istemiyordum" diye yazabilecek kadar görev almaya istekli olduğunu itiraf eder. Ve Zweig bu özel notlarda, Britanyalı sükûnetini kayda geçirmekle birlikte, onlardaki bu karakter özelliğinin sonradan bahçeler üzerine yazdığı makalenin amaçları doğrultusunda ortaya koyduğu üzere fazlasıyla takdire şayan bir durum olup olmadığı konusundaki kuşkularını dile getirir. Zweig'in günlüklerinde, büyük bir dobralıkla İngiliz kararlılığının bir "ahlaki eğitim" meselesi mi, yoksa sadece "hayal gücü yoksunluğu" mu olduğuna dair bir soru ortaya atılır ve soru yanıtsız bırakılır.

Savaş ilan edildikten sonra Zweig ilk başlarda, ortama ege-men olan Britanyalı soğukkanlılığını kendisinin de sünger gibi özümsemesi durumundan bencilce etkilenmiş gibi durmaktadır; sakın sakın oturma ve "radyodaki haberlere böylesine dikkatimi toplayarak ve sessizce" kulak verme şeklinde tarif ettiği becerisi kendisini de hayretler içinde bırakmıştır. Fakat bu genel atmosferin ilk başlardaki yatıştırıcı etkisi geçmeye yüz tuttukça, İngilizlerin nasıl sükûnetlerini muhafaza etmeyi başardıkları konusundaki kuşkuları ona gitgide daha çok rahatsızlık verir olmuştur. Hitler, Alman ordusunun olanca gücüyle etrafa saldırmaya başladığın-

9 Stefan Zweig, *Günlükler*, Can Yayınları. Çeviren: İlknur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

da, Zweig'ın her türlü koşul altında mutlak şekilde savaşa karşı duruşu onu İngiltere'nin antlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirme ve savaşa girme kararı konusundaki ikircikli duygularla baş başa bırakır. Hatıratında, zihnine dolan karmakarışık anılar ve gelecek manzaraları yüzünden gerçek bir sanrı gördüğünü anlatır. Bath'ın dopdolu ve düzenli mağazalarında insanların işlerine bakmasını seyrederken Zweig esrarengiz bir zaman sürçmesi yaşamıştır. Önündeki dükkânlara bakarken birdenbire gözlerinin önünde 1918'den bir sahne canlanmıştır: "İçinde hiçbir şey kalmayan bomboş dükkânlar adeta faltaşı gözlerle bakardı insanların yüzüne. Gıda ürünleri satan dükkânların önündeki uzun sıralarda bekleyen üzgün kadınları, yaşlı anneleri, yaralıları, sakatları, o dönemin tüm o korkunç dehşeti adeta birer hayalet gibi bu öğlen ışığında gündüz düşü gibi gözlerimin önüne geliyordu."

Bütün İngiliz karakterlerinin içinde Zweig'ı en çok cezbedenin Shakespeare'in –William Blake tarafından resmedilmiş haliyle– delibozuk, kendi boyunu fazlasıyla aşan işlere kalkışan Kral John karakteri olması anlamlıdır. Zweig, Blake'in kendisine de "nereye gideceğini tam olarak bilmeden melek kanatları takmış gibi hayal dünyasının sürüklediği yerlere kanat çırpıp büyüleyici doğılardan biri" olarak büyük saygı duyardı. Bunun daha evvel "kediler, futbol ve viski" gibi mütevazı zevkleri sebebiyle övgüler düzdüğü klasik İngiliz mizacıyla ilgisi yoktur. Zweig, Blake'in Kral John portresini bir koleksiyoner olarak kariyerinin başlangıcındayken satın almış ve Freud'un Londra'daki sürgününe getirdiği küçük Athena heykelciğine tutunmasını andıran bir kıskançlıkla onu hiç yanından ayırmamıştı. Zweig otobiyografisinde "Tüm kitaplarım ve resimlerim bir yana, bu yaprak otuz yıl boyunca yanımdaydı. Duvara astığım bu resimdeki çılgın kralın büyüleyici ve ısıltı parlayan bakışları ne kadar sık bakmıştır bana" diye yazmıştır. "Sokaklarında ve şehirlerinde bulmak için beyhude aradığım İngiltere'nin dehası birdenbire Blake'in gerçekten yıldız gibi parlayan cisminde karşıma çıkmıştı."

Zweig'ın İngiltere'ye özgü dehayı sadece Blake'in, Shakespeare'e ait meczup bir karakteri çizdiği karakalem resimde keşfetmesi bize ondaki duyarlılığın ülkede gerçek hayatta karşılaştığı davranışların ne kadar uzağında durduğunu göstermektedir. İngiliz ulusunun

savaş ilanını uysallıkla kabul edişi “yıldız gibi parlayan” nitelemesinin tam zıddı gibi görünmektedir; benzer şekilde, Zweig’in had safhadaki barış yanlılığı da ondaki felaketlerle hummalı ve kâhinliğe varacak derecedeki aşırı özdeşleşme davranışını açığa çıkarmaktadır. Zweig, Franz Werfel’e yazdığı son mektuplardan birinde “İnsanlar bombardımanlardan büyük bir rahatlıkla söz edebiliyorlar, ama evlerin yıkıldığını okuduğumda ben de o evlerle birlikte yıkılıyorum” diye bir açıklama yapmıştı. Thomas Mann’ın sonradan Friderike’yle paylaştığı gözlemine göre, Zweig “radikal, kayıtsız şartsız barış yanlısı bir mizaca ve kanaatlere sahip bir adamdı. Bu savaşta... insan doğasını kendi suretlerinde biçimlendirme teşebbüsünde bulunan en şeytani ve savaş yanlısı kuvvetlere karşı verilen bir savaşta – kendisi bu savaşta başka bir savaştan, kana bulanmış talihsizliklerden ve tabiatının olumsuzlanmasından başka bir şey görmemiştir.” Hatta Zweig’in, Fransa’nın savaşa girmeme ve dolayısıyla “Paris’i kurtarma” tercihini göklere çıkarmasına Mann kırıngılık dolu bir sitem yollamıştır. Acaba bu tavır da Zweig’daki ahlaki zafiyetin başka bir kanıtı mıydı, yoksa Fransa’nın Hitler’in orduları karşısında hiçbir şansının olmadığı ve açık bir direnişe yeltenmesi halinde tamamıyla yok olacağını kabul eden derin karamsarlığından doğmuş kâhinlere özgü bir sağduyuyu mu yansıtmaktaydı? Fransa: Zweig’in en özgür ruhlu, erotik anlamda yüksek bir mertebedeki Avrupa tecrübelerinin âlemi!

İngiltere sürgününün hakiki, durağan tabiatı kafasına dank ettikçe bir zamanlar Avrupa kıtasında yaşadığı yoğun mutluluğa dair anıların daha canlı bir hal aldığına kuşku yok. Ve Zweig, Cymbeline ruh haline özenerek olduğu yerde kalma kararlılığını en nihayetinde sırf Nazi işgali korkusundan değil, aynı zamanda İngiliz kırsalında diri diri gömülme ihtimali karşısında kapıldığı derin kaygı yüzünden kaybetmiştir. İnsanın kendini bahçe işlerine vermesinin, Zweig’in da yazdığı gibi, rahatlatıcı bir yönü olabilirdi, ancak bir Viyana Yahudisi, dizlerinin üstüne çökmüş “küreklerini toprağa” daldıran İngilizlerle dolu bu çayırın ortasında bir nebze canlılık kaynağını nereden bulup buluşturacaktı? Rolland’a, İngilizlerin umursadığı yegâne meselelerin “spor ve sosyete haberleri” olduğundan dert yanmış, hatta ülkeyi önceki 1938 yazında terk etme arzusunu açıkça belirtmişti. Onu burada tutan tek

şey, Zweig'in dediğine bakılırsa, nereye gideceğini kestirememiş olmasıydı: "Ve ben de içimde bir nankörlük duygusuyla kalmaya devam ediyorum, çünkü kendimi buradayken dünyanın başka bir yerinde olabileceğinden çok daha yalıtılmış hissediyorum." Jules Romains'in gözlemlediği üzere, Zweig ülkenin tecrit edilmiş halini bunaltıcı buluyor ve İngiliz şehirlerinin "mutluluğun tüm dışsal görüntülerinden yoksun olma" haline bir türlü uyum sağlayamıyordu. Britanya'nın savaş ilanından tam iki gün sonra Zweig günlüğüne "Akşamlar artık korkunç bir ruhsal çöküntü yaşıyor. Sokaklar karanlık ve boş, pencerelerden en ufak bir ışık sızıntısı olmaması gerekiyor. Üstelik daha Eylül başındayız, hava 8'den önce kararmıyor. Ya hava saat 5'te, 4'te kararmaya başlayınca ne olacak? Tiyatro yok, sinema yok, o yok bu yok" diye yazmıştır. Zweig ansızın, bir haftadan az zaman önce Britanyalı ağırbaşlılığıyla karşılaştırırken bir hayli olumsuz anlamlar yüklediği, hayali bir cümbüşte yaşayan Viyanalı ruhuna özlem duyan yoğun bir nostaljinin içine düşmüştür. Zweig "1914'ün, hatta 1918'in Viyanası'nı düşünüyorum da, opera da vardı, balolar eğlenceler de; güven içinde yaşayabiliyor, uyuyabiliyordunuz!"¹⁰ diye feryat eder.

Güven içinde yaşamak ve uyumak! Kendisi zaman zaman bunun aksi geçerliymiş gibi davranmış olabilirdi, ancak *hayatiyet* ya da içi içine sığmayan, sanatla zenginleşmiş ve duyulara hitap eden bir varoluş Zweig'in güvenlik duygusu açısından dinginliğin her türlü derecesi kadar elzemdi. Mizacının bu yönü öylesine güçlüydü ki, halihazırdaki İngiliz tarzı yaşantının iç karartıcılığını savaşın fazla uzun sürmeyeceğinin bir kanıtı olarak göstermiştir. "Sevinçsiz, tekdüze bir hayat korkunç bir şey olacak; insan buna dayanamaz" diye bir iddia ortaya atmıştı. "Bu karanlık aylar boyu sürerse – böylesine tehlikeli bir deneyimi yaşamak istemem doğrusu."

İçindeki çatışmalar devam ederken, Zweig tüm öngörülerini bir kenara bırakarak, Eylülün birinci günü yönelttiği ve İngiliz sükûnetinin ardında yatan sebeplerin neler olduğu sorusunun cevabını bulduğunu hissetmiştir. Zweig'in aralarında kaybolmuş

10 Stefan Zweig, *Günlükler*, Can Yayınları. Çeviren: İlkunur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

ni evinde hissettiği dünya vatandaşı entelektüeller toplumunun gözünde kesinlikle gülünç bir durum olan Britanyalı toplumsal kibri ayrı, duygusuz milliyetçi ruh ise ayrı şeylerdir. Ekimin ortasında, yakıp-yıkıcı güçlerin tüm dünyayı büyük bir yoksulluk içine düşürmesinin ne kadar kısa bir zaman alacağını insanların idrak edememesi karşısında hissettiği dehşeti ifade etmiştir: “İnsanlık hep aynı hataları işliyor,” diye patlayıvermiştir, “hayal gücünden yoksunlar, yoksun!”¹¹

İki yıl sonra otobiyografisinde Britanya’nın Almanya’ya savaş ilan ettiği sabahı anarken, kendisinin ve Lotte’nin nasıl tepki verdiğini yazmıştır: “Odada sessizce kalakalmış, birbirimizin yüzüne bile bakmaya cesaret edemez hale gelmiştik. Dışarıdan kayıtsızca öten kuşların cıvıltıları geliyordu... ve güneşin altın ışıklarının vurduğu ağaçların yaprakları, sevgi ve şefkatle öpüşen dudaklar gibi birbirine değiyordu. Binlerce yaşını geride bırakmış toprak ana, yavrularının tasalarından yine habersizdi.”

Zweig doğayla düzenli şekilde temas kurmanın millet olma ruhunu tazelediği konusundaki gerekçelerini sıralamak için ne kadar canla başla çalışmış olursa olsun, İngilizlerin bahçecilik ritüelinden ne kadar ders çıkartmaya çalışırsa çalışsın yine de toprak ananın insani acılardan bihaber oluşunda dehşetengiz bir yön bulduğu gün gibi ortadadır. Kendisi, toprak ananın da caniliğe varacak kapsamdaki bir hayal gücü yoksunluğu sergileyebileceğini aklımıza getirir. Zweig’ın doğaya olan güvenini yeniden tesis edebilmesi için insan eliyle işlenmiş bahçelerin ötesine geçip kendini bakir doğaya bırakması gerekecektir.

11 Stefan Zweig, *Günlükler*, Can Yayınları. Çeviren: İlknur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

11. Bölüm

Arkadia¹ Sürgünü

Karanlık bastıktan sonra, Stefan ile Lotte mülkün her yanından fışkırmış ve yağmurdan şişmiş ortanca çiçeği öbeklerine sürtüne sürtüne evlerinden sokağa kadar olan elli basamağı indiler ve adımlarını ağaçlara yönelttiler. Sesleri alçak perdedendi; pek konuştukları da yoktu. Çoğu zaman ne söylenecek bir şey, ne de ayakları onları daha ileri götürdükçe varlıklarını daha eksiksizce sarıp sarmalayan güzelliğe birlikte hayran kalmak dışında yapılabilecek daha iyi bir şey olurdu. Her zaman izlenecek yeni yollar keşfederlerdi. Petrópolis'in anayollarından ayrılarak, onları ormanın içlerine atıveren eski bir patika bulurlardı. Önlerinde devasa boyutlarda tırtıklı eğrelti otları ve üzerleri çamura bulanmış yapraklar uzanırdı. Her yerden kıvrımlar ve bükümler halinde asmalar sarkardı. Sessizlikle kuşatılmış halde, hiç durmadan yürürlerdi. Çiçekler ağaçların arasında minicik ateşler yakarlardı. Ansızın, küçük bir derenin yanından geçerlerdi. Karşlarına küçük bir kulübe çıkardı. Birdenbire, ağaçların arasından çıkıp kendilerini karanlık dağlardan oluşan düzensiz manzaraya tepeden bakan bir yamaçta buluverirlerdi. Her gittikleri yerde, Stefan'ın yazdığına göre, “binlerce yıldızın altında” hareket ederlerdi. Stefan tekrar tekrar “Burası Cennet” derdi. “*Burası Kenan Ülkesi*”² derdi. Ve Lotte de onunla birebir aynı şeyleri hissedirdi. Gece yürüyüşü keşiflerinden ve evlerinden çıkıp sadece birkaç dakika içinde en göz alıcı güzellikteki tropikal bakir doğaya geçiş yapmaktan aldıkları hazzın sonu yoktu.

Stefan kasımda, Brezilya'ya gelişlerinden üç ay sonra, Lotte'nin ailesine “Çifte kumrular gibi yaşıyoruz” diye yazmıştı, “ve dünyayı

1 (Yunanca *Arkadhia*) Şiirsel düşlemde pastoral cenneti simgeleyen, insanların huzur ve mutluluk içinde yaşadıkları söylence ülkesi; Yunan mitolojisinde doğa tanrısı Pan'ın yuvası. (ç. n.)

2 Şeria nehrinin batısındaki Antik Filistin topraklarına İbrahimi dini metinlerinde verilen ad. Bu bölge günümüzde İsrail, Filistin ve Lübnan topraklarıyla Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini kapsar. (ç. n.)

unutmaya çalışıyoruz ve umarım dünya da bizi unuttur.” Nihayet, bahçe onları yutuvermiştir.

Stefan, Lotte'nin de yaşadıkları münzevi hayatından hoşnut olmasına müteşekkirdi. Hâlâ tanıdığı herkese, başkalarının onların hayatını sıkıcı ve monoton bulabileceğini, ancak onların sessiz yürüyüşlerinden ve okuma seanslarından büyük keyif aldıklarının haberini veriyordu. Gelecek altı ya da sekiz ay süresince hiçbir valiz ya da bavul görmeyeceklerini, onun yerine bu şahane manzaraya bakacaklarını düşünmek ne büyük bir sevinçti! “Hayatın burada nasıl bir çeşitlilik gösterdiğini ve nasıl bir canlılıkla dolu olduğunu hayal bile edemezsin. Buradaki hayatın ilkel yönleri bize yaşama dair sıradan beklentilerimizin gerçekte nasıl gereksiz olduğunu gösteriyor,” diye yazmıştı Ben Huebsch'e. Stefan, Lotte'nin ailesini de “Tolstoy'un, altmışındaki bir adamın el değmemiş doğaya çekilmesi gerektiğini söylediğini anımsıyorum ve bizim yalnızlığımız pek güzel bir yalnızlık – hayatımda burada Brezilya'da olduğundan daha güzel bir doğa manzarasında bulunduğumu hatırlamıyorum” sözleriyle bilgilendirmişti.

Kimi zaman çift, mest olmuş haldeki yürüyüşlerini gecenin ilerleyen saatlerine kadar uzatırdı. Adımlarının yönünü gerçek anlamda dikkate aldıkları yoktu. Stefan'ın Brezilya'nın “bakir atmosferi” olarak adlandırdığı doğanın içerisinde ne kadar uzağa giderlerse gitsinler, ne kadar uzak bir vadiye girerlerse girsinler önünde sonunda karşılarına onları Petrópolis'in merkezine geri götürecek otobüslerin çalıştığı mütevazı bir yerleşimin çıkacağını biliyorlardı. Ayrıca, pek de umurlarında değildi. İkisi de kendilerini yıllardır hissetmedikleri kadar hafiflemiş hissediyorlardı. Lotte kendi ifadesine göre “bütün dağlara tırmanmaya hazır.” Stefan ise “çıkabilecek tüm rahatsızlıklara ve sıkıntılara karşı kayıtsızlık” hisleri içinde olduğunu bildiriyordu. Hiç ara vermeksizin yollarına devam edebilirlerdi. Onları geriye çeken ipler gitgide azalmakta ve güçsüzleşmekteydi. Montaigne hakkında aldığı notlarda “Böylesi zamanlarda” diye yazmıştı Stefan, “hayattaki sorun birleşip tek bir sorun halini alır: Nasıl özgür kalabilirim? Kapandan nasıl kurtulabilirim. Kendimi korkudan nasıl özgür kılabilirim.” Belki de ormanlar boyunca yürümeye devam edip, geceyi de, bu hayatı da geride bırakabilir ve özgürlüğe kavuşabilirlerdi.

“Sana göstermek istediğim *buydu*.” Üzerinde bej ve altın renklerinde dökümlü bir takım elbise bulunan, uzun boylu ve zarif bir kadın olan refakatçim Maria Wolfring arabayı yolun kenarına çekti ve durdurdu. Dışarı çıktık ve Maria derin bir nefes aldı. “İşte *bu* benim 1940’lardan hatırladığım Petrópolis.”

Dar yoldaki kırık kaldırım taşlarının kenarını zümrüt yeşili uzun yapraklar süslüyordu; çatlaklardan incecik yaban otları

fırlamıştı; tepemizdeki bol miktarda yapraktan oluşan kubbeler dalgalanarak içeri hafif bir esinti gönderiyorlardı. Her yerden kuşların şakıma sesleri geliyordu. Hava mis gibi kokuyordu. Yolun kenarından ayrılarak eciş-bücüş çukurluklara ve uzaklardaki yüksek dağlara kavuşan manzaralar vardı. Bizi çepeçevre saran yaprak örtüsünün arasından başlarını çıkaran tek tük kırmızı kiremitli damlar ve beyaz duvarlar göze çarpıyordu. Her şeye bir azmanlık, dinginlik ve doğanın bereketine teslim olmuşluk hali sinmişti.

Maria, yetmişli yaşlarında. Bana geçenlerde bir arkadaşına artık yaşını başını almış bir kişi olduğuna dair bir yorum yaptığında, adamın kendisine “Hayır, hayır – sen daha *hayatının tatlı tabağı safhasındasın*” diye bir karşılık verdiğini anlattı. “Güzel değil mi?” Maria gülümsedi. “Hayatın tatlı tabağı safhası!”

Maria’nın durumunda, bu deyiş yerini bulmuş gibi görünüyor: Kendisi beni arabayla Rio’dan Petrópolis’e getirirken göz alıcı, yemyeşil dağları korkusuz bir hızla ırmanıverdi. (Helezoni otobandan döne döne çıktığımız sırada “Güzel – trafik yok. Tam benim sevdiğim gibi – hızlı” diye bir açıklama yaptı.) Son birkaç saatimizi kasabanın altını üstüne getirerek geçirdik ve Maria bana çocukluğunun Petrópolis’ini gösterdi.

Kasaba merkezinin etrafında oynayan tepelerin her biri İmparator II’inci Pedro’nun –Avrupalı göçmenleri teşvik etme hamlesinin parçası olarak– bağışladığı toprakların kalıntıları durumundaki ufak yerleşim öbeklerinin beşiği olan kendi küçük vadileriyle iç içe geçtiğinden, Petrópolis’in ölçeği yanıltıcıdır. Zweig, imparatorluk ailesinin yaz konutu için tercih edilen bu kasabaya gelişini tasvir ederken Rio’dan yukarı doğru yaklaşık doksan dakika süresince dönerek ve kıvrılarak yükseklere çıktıktan sonra, havanın kademeli olarak daha serin ve daha temiz bir hal aldığı bir noktada “sokağın her iki yanına sıralanmış güzel görünümlü evlerin ve ortadan geçen bir kanalın bulunduğu” bir yaylaya vardıklarını yazmıştı. “Arabayla küçük bir sayfiye yerine, kırmızı köprüleri ve epey köhne haldeki villalarıyla insanda eski tarz bir yazlık beldesi izlenimini bırakan bir yere girdik... burası insanın aklına Alman taşrasındaki kasabaları getiriyor.” Bugün de Petrópolis’in merkezine gelen biri büyük ölçüde aynı izlenimi edinir. Zweig’in döne-

minde bile kasabanın zarif yerleşim planı yeni inşaatların tehdidi altındaydı ve Zweig da “insanlar ve evler biraz sıkışık nizamlıymış gibi duruyor; başlangıçta yavaş giden ve ağır binek arabaları için inşa edilmiş sokaklarda şimdi otomobiller cirit atıyor” diye yazmıştı. Ve yine de, diye eklemişti, “mekânın büyüğü hiçbir zaman ciddi bir yok olma tehlikesine maruz kalmayacak, zira doğanın kendisi olağanüstü güzellikte. Keskin dış hatları olmayan dağlar, kasabayı hafif meyilli ve inişli çıkışlı tepeler halinde sarmışlar ve bu bahçe kasabasının her yeri çiçeğe kesmiş.” Bu yazılanlar da halen gerçekliğini koruyor. Arabayla Petrópolis’in koyu gri renkteki katedralinin yanından geçtik ve ana kanalın çevresinden dolaşarak imparatorun etkileyiciliğinden hiçbir şey kaybetmemiş tarçın rengi tonlarındaki yazlık sarayını geride bıraktık. Ondan sonra uzun, enikonu bakımsız bir ticaret mahallesine girdik, ardından tekrar yola düşüp tek tük görkemli evlerin ve birkaç saygın okulun yanından süzülürcesine geçtik. Fakat merkezden ayrıldıktan sonra, dik bir tepeye çıkan dar, sessiz yolda kıvrıla kıvrıla giderken Maria’nın gözleri parladı.

Maria ve ailesi de Zweig’ların gelişinin üzerinden çok zaman geçmeden Rio’dan Petrópolis’e taşınmıştı ve onlarla aralarında, Maria’nın öyküsünde karşılık bulan büyük paralellikler mevcuttu. Maria’nın Almanya’dan gelmiş anne-babasının soyunda, babasını bir Alman şirketinin Brezilya şubesinde çalışan Reich vatandaşından 1930’lu yılların işsiz güçsüz sürgününe dönüştüren karmaşık bir Yahudilik bağlantısı vardı. Maria’nın çocukluğundan hatırladığı ve Zweig’in da ilk kez karşılaştığı Rio, fazlasıyla az gelişmiş bir yerdi. “O zaman klimalar yoktu” dedi Maria. “Yaz ayları çok kötü kokardı ve çok sıcak geçerdi. Ortalık sivrisinekten geçilmezdi. Bataklık kaynaklı hastalıkların her türlü vardı. Et, balık ve insanın ihtiyaç duyabileceği her şey iki ucunda sepetlerin asılı olduğu bambu direkler taşıyan adamlar tarafından satılırdı. Bütün gün kırk derece sıcaklığın altında dolaşıp duran etin halini ve onca sineği artık sen düşün!”

En sonunda, şehirdeki sıcaktan ve hastalıklardan kaçmak ve epeydir Brezilya’daki Yahudi göçmenlerin başlıca geçim kaynaklarından biri halini almış büyüyen tekstil endüstrisine yumuşak ve iyi sularıya katkı sağlayan dağlık kesimlerde daha çok fırsatlar

olabileceği düşüncesiyle aile yukarıdaki Petrópolis'e taşınmıştı. Maria'ya, özünde Stefan ile Lotte'nin de karşılaşmış olabileceği aynı ortamı barındıran çocukluğunun kasabasını düşündüğünde aklına ilk neyin geldiğini sordum.

“Sisli! Çok nemli! Çok soğuk! Kapılar tam kapanmazdı. Pencere tam kapanmazdı. Evlerde ısıtma sistemi yoktu. Yatmaya gittiğimizde yatakları sırlıslık bulurduk. Bundan *nefret ederdim!*” Maria gülümsedi. “Fakat o sırada henüz bunların farkında değildim, çünkü hayatta bildiğim her şey bundan ibaretti ve biz çocuklar çok güzel vakit geçirirdik.”

Stefan Zweig'in adı, Amerika'da aldığım eğitim süresince hiç karşıma çıkmadı. Onun eserlerini mezun olduktan ancak yıllar sonra, odağında Brezilya'nın bulunduğu bir yazı projesine girdiğim keşfettim. Konuya uyum sağlayabilmek için kütüphane raflarından ülkeyle ilgili bütün kitapları indirdim. Bu ciltlerden bir tanesi insanı çeken resmiyetten uzak diliyle, hızlı ilerleyişiyle ötekilerden ayrılıyordu; hatta, janrlar arasında gidip gelirken tekrarlanan motifleriyle cazı andıran bir hali vardı. Gezi yazılarından tarihe, oradan doğa ile uygarlık arasındaki ilişki üzerine felsefi tefekkürlere geçen bir yapıdaydı. Kitap, Zweig'in oraya 1941 Ağustosundaki gelişinden sadece haftalar sonra yayımlanmış *Brazil: Land of the Future*³ idi.

Egzotiklik yönleri ve gözden kaçırılmış kısımları yüzünden kitabı eleştirmek kolaydır. Fakat eser aynı zamanda insanlar ve ülke hakkında öylesine içi içine sığmayan bir tutkuyla doludur ki, yöneltilecek eleştiriler genellikle parmak bastıklarından daha çok noktayı göz ardı ediyormuş gibidir. Öncesinde Zweig hakkında hiçbir bilğim olmaksızın *Brazil: Land of the Future* ile tanıştığım için, Zweig'in kitabı kendisinin ülkeye yazdığı “aşk şarkısı” olarak gören bakışını sorgulamak aklımın ucundan bile geçemezdi. İçindeki hatalar bir yana, Zweig'in kendi anavatanı Avrupa'da rezilce ihanet edilen hümanist değerlerin Brezilya'da hayata geçirilmiş olmasını göklere çıkaran cömertliğinin dokunaklı bir tarafı vardır. Brezilya hakkında “Avrupa'nın çılgınca yıkım halinden henüz

3 *Brasilien. Ein Land der Zukunft*; Brezilya: Geleceğin Ülkesi. (ç. n.)

kurtulmuş bir insan, kamusal ve özel yaşamda her türlü nefretin toptan yokluğunu önce inanılmaz bir durum gibi karşılar, ardından sonsuz bir iç rahatlığıyla onu kucaklar” diye yazmıştır. “On yıldır sinirlerimizi mahveden korku dolu gerilimden burada eser yok... İnsan içgüdüsel olarak daha özgürce nefes alır; ırk ve sınıf nefretinin boğucu havasından kaçıp bu daha sakin ve daha insancıl ortama sığınmış olmaktan dolayı içi şükran hisleriyle dolar.”

Kitabın giriş sayfalarında Zweig, 1936’da Brezilya’ya ilk kez davet edildiğinde bu ziyaretten fazla bir beklentisinin olmadığını anlatır. Kendisinin ülkeye dair fikirleri tipik “kibirli Avrupalı” bakışını yansıtmaktadır. Bütün Güney Amerika cumhuriyetlerinin az çok birbirlerine benzediklerini düşünmektedir: “Hepsinde sıcak ve sağlıklı iklim, politik huzursuzluk ve umutsuz iktisadi koşullar mevcuttur; kötü idare edilen ve yarı sivilleşmiş ülkelerdir ve sadece sahil şehirlerinin yakınlarında yoğunlaşmışlardır.” Güzel doğa manzaralarına ve keşfedilmemiş imkânlarla sahiptirler “uzun lafın kısası, umutsuz göçmenler ve yerleşimciler için biçilmiş kaftan olabilecek, ancak kendilerinden hiçbir entelektüel hareketlilik beklenilemeyecek diyarlardır. Profesyonel coğrafyacı, kelebek koleksiyoncusu, sporcu ya da işadamaı olmadığımı göre on günlük ziyaretin yeterli olacağını farz etmiştim. Bir hafta, on gün yeter, sonra yine gelirim diye düşünmüştüm.” En nihayet Rio’ya gelişi hakkında, Zweig şunları yazmıştır: “Hayatımın en kudretli izlenimlerinden biriyle karşı karşıya kaldım. Büyülendim ve bununla eşzamanlı, derinden etkilendim. Zira, karşımda duran, sadece dünyanın en şahane manzaralarından biri –denizle dağın, şehirle tropikal arazinin eşsiz bir birleşimi– olmakla kalmıyor aynı zamanda yepyeni bir uygarlık türüne karşılık geliyordu.”

Bu girişteki insanı cezbeden alçakgönüllülüğün çocuksu keşif ruhuyla birleşmiş hali, Zweig’in 1936’da Brezilya’ya yaptığı ilk gezide topladığı malzemeleri içeren, ancak büyük bölümü onun ve Lotte’nin 1940’ta buraya yaptığı gezi sırasında ve hemen sonrasında yazılmış kitap boyunca etkisini sürdürür. Zweig’in o dönemde hâlâ ne kadar meşhur olduğunu anlamaya başladığımda, onun bu genç Güney Amerika cumhuriyetinin görüntüsü karşısında kendi kendisine yönelttiği eleştiriler bana daha da etkileyici geldi.

Zweig'in Petrópolis, Rua Gonçalves Dias üzerinde yaşadığı ev, yolları 1933 ile 1945 arasında Brezilya'ya düşen sürgün hikâyelerinin anısını yaşatmayı amaçlayan küçük bir müze olarak yakın zamanda kapılarını açtı. Birkaç küçük vitrin dışında tamamıyla çırılçıplak bırakılmış ve temizlenmiş küçücük alanı, mültimedya ekranlarından gelen bangır bangır sesler ve yanıp sönen ışıklar kaplamış. Bu haliyle, sayfiye evinin Zweig ile Lotte tarafından yuva olarak adlandırıldığı dönemde neye benzediğini daha az çağrıştıran bir yer olması imkânsızdı. Dürüst olmam gerekirse, içeri girdiğimde verdiğim ilk tepki dehşet duygusundan ibaretti. İnsan *tek bir şeyi* bile mi bir zamanlar olduğu şekliyle bırakamazdı? Evin geniş balkonuna çıktım. Binanın alt kısmına, belli ki Zweig'in merkezine bir satranç oyununu oturtan son novellası *Satranç*'in zevksiz bir kanıtı olarak siyah beyaz mozaiklerden yapılmış kocaman bir satranç tahtası döşenmişti. İnsan hiç değilse bakışlarını palmye yapraklarındaki tüylerin ve kahverengi-kırmızı damların üzerinden aşırıp koyu yeşil tepelerin inişlerinde ve çıkışlarında, yüksek dağ sıralarıyla kaplanmış ufukta gezdirebiliyordu. Kendimi yemyeşil manzaraya vererek ve rüzgârla kuşların seslerini dinleyerek balkonda geçirdiğim süreyi uzattım.

İçeri girdiğimde, Maria'nın evin arka duvarına kazınmış sürgünlerin adlarından oluşan uzun listenin fotoğraflarını çektiğini gördüm. Kendisi bana sonradan hayata mülteci olarak yeniden başlayan birtakım akrabalarının adını orada görmenin nasıl etkileyici bir deneyim olduğunu anlattı. Bunların arasında, Almanya'dayken saygın bir yüksek mahkeme yargıcı olan ve yaşlılık çağında, kutulardaki böcek ilaçlarını satmak için kapı kapı dolaşmak suretiyle Brezilya'da sil baştan yeni bir hayat kurmak zorunda kalan bir amca da vardı. Üstelik, Maria'nın görevliye yönelttiği bir soru da, dışarıda evin önüne yapılmış kocaman satranç mozaığının çok yakında yerel devlet okullarından gelen küçük çocuklara satranç öğretmek için kullanılacağını ortaya çıkardı. Zweig yazılarında, Petrópolis'in güzel çocuklarından büyük bir sevecenlikle söz etmiştir. Yaşadığı evin, kendisi için çok büyük anlamı olan oyunun bu çocuklara öğretileceği bir yere dönüştürülmesi onu da bir hayli duygulandırabilirdi. Kendisinin orada tecrübe ettiklerine dair azıcık bir şeyler görebilmeyi ya da işitebilmeyi ne kadar çok arzulamış olursam

olayım, son konutunun tapınak misali bir anıt mezar şeklinde donup kalması elbette Zweig'in içini de korkuyla doldurabilirdi. Etraflıca düşündükten sonra ilk yargımın fazla aceleci olabileceğinde karar kıldım. Küçücük evde bir zaman makinesini alacak kadar yer yoktu.

Zweig'in Brezilya'yı keşfi, bir kimsenin ansızın kendi evinde hiç haberinin olmadığı fazladan bir odanın bulunduğunu öğrendiği klasik rüyayı aklımıza getirir. 1936'da gemiyle ilk kez Rio limanına girerken bile bu geceye özgü fantezi gerçek olmuş gibidir. Zweig günlüklerinde sabah sisinin içinde limana kayarcasına girerken şehri kıvrımlar halinde kuşatan muhteşem koylarla karşılaşma deneyimini "koylarla durmadan yinelenen şehir, şehri ele geçirmek isteyen bir elin parmakları gibi aşağı uzanan dağ eteklerindeki tepeler şehri sürekli bölüyorlar. Bir şehrin böyle sevimli bir yelpaze

gibi yayılmasından daha güzel bir görüntü düşünemiyorum” sözleriyle anlatmıştır. Karadan gelen parfümlü bir esinti okyanusun kokusuna karışmaktadır. Şehre giriş “güney ülkelerindeki bir karşılaşma kadar sıcak, oysa aynı büyüklükteki New York insanı taştan buzdağlarıyla karşılar, gürültüsünü insanın yüzüne utkuyla çarpar. New York çağırıyor, Rio ise bekliyor, biri erkeksi, öteki kadınsı, bu kıvrımlı çizgilerde dalgaların arasından yükselen bir kadının, Tanrıça Venüs’ün silueti var sanki.”⁴

1936’ya gelindiğinde, Zweig artık Avrupa’nın kültürel ve doğal kaynaklarının son damlasına kadar tüketildiği kanaatindeydi. Hâlâ Almany’a’nın içinde bulunan Yahudi dostlarından gelen mektuplar oradaki hayatın nasıl hızlı ve çarpıcı şekilde çözülmekte olduğunu gözler önüne sermekteydi. Zweig, Avrupa kıtasının başka başka yerlerinde, insanların kendilerini bulması an meselesi olan yıkıma karşı tüyler ürpertici bir kayıtsızlık hastalığına yakalandıklarını gözlemlemişti. Arkadaşı Joseph Leftwich’in *What Will Happen to the Jews?*⁵ kitabının önsözüne “Avrupa artık congestionnée⁶” diye yazmıştı. Bütün kıtayı “kandan patlayacak hale gelmiş ve haliyle, aşırı hassas, tahrik olmuş, hiperdinamik” bir yapı ilan ettikten sonra “şayet savaşa özgü barbarca kan dökme yönteminden uzak durulacaksa, Nietzsche’nin deyişiyle ‘Asya’nın küçük bir yarımadası’ durumundaki bu aşırı kalabalık kıtadaki insan fazlasının başka kıtalardaki nüfusun daha az yoğun olduğu kısımlara dağıtılması ve yönlendirilmesi gerekir” sonucuna varmıştı.

Sonra birdenbire aynı yılın Ağustosunda kendini, yazdığına göre, “tıpkı coğrafi açıdan ilk denizcilerin nezdinde olduğu gibi kültürel açıdan hâlâ büyük ölçüde *terra incognita*⁷ durumundaki” bir ülkede buluvermişti. Üstelik, burası öylesine uçsuz bucaksız genişlikte bir yerdi ki, aslında ülke olarak adlandırılması bile gerçekçi değildi: “Daha ziyade bir kıta, üç yüz, dört yüz, beş yüz milyon insanı alacak kadar yeri olan bir kıta; bereketli ve el değmemiş topraklarının altındaysa olsa olsa binde birinin kullanıldığı haddi

4 Stefan Zweig, *Günlükler*, Can Yayınları. Çeviren: İlknur Özdemir, İkinci Basım: 1999. (ç. n.)

5 (İng.) Yahudilere Ne Olacak? (ç. n.)

6 (Fr.) Bir organın ya da bedeninin bir parçasının kan toplamasına verilen ad. (ç. n.)

7 (Lat.) Keşfedilmemiş Topraklar. (ç. n.)

hesabı olmayan bir zenginlik yatıyor... gelecek kuşaklar açısından önemi, en cüretkâr akıl yürütmeye dahi kestirilemeyecek bir memleket. Ve bu yolculukta beraberimde getirdiğim fazlasıyla yersiz Avrupalı kibri bagajım, şaşılası bir hızla uçup gitti. Dünyamızın geleceğine baktığımı anlamıştım.”

Onun bu tepkisinde, kitapta sözünü etmediği başka bir etken de rol oynamıştır: Zweig, tekmeden indiği andan itibaren bir süperstar olarak el üstünde tutulmuştu. Tam da kitaplarının satıldığı en önemli pazarı kaybettiği ve geniş anlamdaki Avrupalı prestijinin sert bir düşüşe geçtiği bir dönemde kendini Brezilya’da, daha önce Avrupa Kıtası’nda *görüp gördüğü* her şeyi aşan düzeydeki bir şöhet olarak bulmuştu. Friderike’ye söylediğine bakılırsa, 1936’da Rio’ya gelişi “şahane ve yorucu bir peri masalının” başlangıcına işaret etmişti. Dışişleri Bakanlığı’ndan dört yüksek dereceli memur, Avusturya maslahatgüzarıyla birlikte onu limanda karşılamışlardı ve kendisi derhal Copacabana Sarayı’ndaki dört odalı bir süite götürülmüştü. Bir “büyük otomobil ve bunu kullanacak şoför her zaman emrime amade ve bakanlıktan gönderilmiş sevimli bir Ataşe bütün gün hizmetimde.” Dışişleri bakanı onun şerefine Jockey Club’da muazzam bir akşam yemeği daveti vermişti. Zweig ise Başkan Getúlio Vargas ile tanışmak üzere “bütün ileri gelenlerin” boy gösterdiği bir resepsiyona gitmişti: “Deniz Kuvvetleri Komutanı ve arka arkaya tüm Bakanlar, benimle bir fotoğraf çektirebilmek ya da bir imza alabilmek için sıraya girdiler – ve buranın bir köy değil, fakat bir buçuk milyonluk bir şehir ve kırk milyon nüfuslu bir ülke olduğunu da dikkate alman lazım.” Zweig’in, Avusturya ve Almanya’daki genel okurlar arasındaki kendi okur kitlesi ne kadar geniş olursa olsun, bir sanatçı olarak yakalanan bu tarz popülerlik ve siyasi faaliyet düzlemi arasında çok net bir ayrım vardı. Hükümet yetkilileri tarafından bu şekilde onurlandırıldığını görmek tek kelimeyle Zweig’in gözlerini kamaştırmıştı. Vatansız kalmanın eşiğine geldiği bir sırada, kendisine ülke başkanlarına layık bir karşılama düzenlenmişti.

Zweig’in Brezilya halkının gözünde sahip olduğu itibarın da coşku bakımından bundan aşağı kalır yanı yoktu. Brezilya’ya 1941’de göç etmiş ve Zweig ile yakınlaşmış bir Alman mültecisi

ve gazeteci Ernst Feder sonraki yıllarda “aile kitaplığı ister bir düzine, ister binlerce kitaptan oluşsun onun kitaplarına rastlamadığı” tek bir Brezilyalı evi görmediğini ileri sürmüştü. Zweig, Copacabana’daki odalarına adım attığı anda kendisini bekleyen bir kartvizitler dağıyla karşılaşmıştı; gündelik çalışma programı bütün gazetelerde çıkmıştı. Kendisi de hiç mübalağa etmeden “Burada bir dizi konferans vermek istesem, Albert Hall’u rahatlıkla dört kez üst üste doldurabilirim” şeklindeki gözlemini aktarmıştı.

Her sabah bütün gazetelerde Zweig’ın boy boy yeni fotoğrafları yayımlanıyordu. Edebiyat Akademisi’nde bir konuşma yaptığında, iki bin koltuk bir çırpıda satılmış ve salona girme kuyruğu iki bloklu mesafeye yayılmıştı. Daha küçük bir toplantı salonunda, daha özel ve duyurulmamış bir okuma etkinliğine katıldığında 1.200 kişi birbirlerini ite kaka mekâna girmiş, hatta bunların yarısı etkinlik boyunca ayakta durmak zorunda kalmıştı. Rio sokaklarında yaşanan izdiham sahneleri, kendisinden önceki –yerli veya yabancı– başka herhangi bir yazarın yarattığı heyecanı fersah fersah geride bırakacak nitelikteydi. Üstelik, São Paulo’ya gittiğinde de aynı şekilde karşılanmıştı. Orada büyük bir cezaevini gezmiş ve üç cinayetten hüküm giymiş biri olan cezaevi fotoğrafçısı Zweig’ı en az kırk defa fotoğraflarken, cezaevi bandosu uygun adımlarla avluya giriş yapmıştı. Zweig’ın refakatçiler eşliğinde bandoyu izlemeye götürülmesiyle mahkûmlardan oluşan müzisyenlerin Avusturya milli marşını çalmaya başlaması bir olmuştur: Kendisi buna “Hayatımda ilk kez benim şerefime çalındı” yorumunu getirmişti. Rio’dayken günde beş yüz imza veriyordu ve insanı sakat bırakabilecek yazar krampı hastalığına tutulmuştu. Zweig önceki haftadan söz ederken “Marlene Dietrich’ten farksızdım” diye yazmıştı.

Zweig tam da Marlene ruh halindeyken kendi Brezilya rapsodisindeki en belirgin nakarat halini almaya başlayan unsuru dile getirmiştir. Ülke insanının fazlasıyla büyüleyici olması yetmezmiş gibi, söylediğine bakılırsa burası “ırklarla ilgili herhangi bir meselelerin söz konusu olmadığı tek yer” durumundaydı. “Zenciler ve beyazlar ve Kızılderililer, dörtte üç, sekizde bir oranında, şahane Mulatto ve Kreole kadınları, Yahudiler ve Hristiyanlar – bunların hepsi de sözcüklerle tarifi imkânsız bir huzur içinde bir arada

yaşıyorlar.” Zweig bir ırklar ötesi cennete ayak bastığına kendisini inandırmış durumdaydı. Elbette, işler görüldüğünden çok daha karmaşık olabilirdi, fakat onun Avrupa’da yaşadıklarıyla kıyaslandığında –sırf görüntüde bile olsa– halkların neşeyle kaynaşması halinin gerçek olduğu bir ülkeye bu şekilde tepki vermiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Zweig, İspanyolların tersine Portekizlilerin “zaferi kan dökerek değil, yatakta kazanmış” olduklarını savunan popüler Brezilya özdeyişini sahiplenmişti. Vargas hükümetinin, Brezilya’daki birlik duygusunu geliştirmenin yolu olarak ırklararası evliliği teşvik etme çabaları da bu yaklaşıma yönelik başka bir adım olarak görülebilirdi: Daha geniş kapsamlı bir eşitliğe giden yolda erotizmde ırk ayrımının ortadan kalkması hedefleniyordu. Zweig bu politikaların mutlu sonuçlarını “okulları, devlet dairelerini, kiliseleri, meslekleri ve orduyu, üniversiteleri, üniversite kürsülerini” dolduran karma ırktan insanların manzarasında görebiliyordu.

Gerçekten de, Zweig, yakın ilişkilerdeki etnik engellerin ortadan kalkmasının sonucu olarak karşısında duran insanların fiziksel güzelliklerine hayran kalmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiş ve her gittiği yerde kol kola gördüğü türlü deri rengindeki çocukla-

rın sadece milli dayanışmaya değil, fakat tüm insanlara seslenen yeni bir toplum modeli olasılığına katkıda bulunduğu kanaatine varmıştır. Brezilya, diye yazmıştır, “İrk fanatiklerinin bizi kapılmamamız yönünde uyardığı tüm ‘yozlaşmış’ kişilik özelliklerinden arınmış, kusursuz bir birey türü yaratmıştır.” Avrupa’nın fazlasıyla üzerine gidilmiş asabiyetinin ve Kuzey Amerika’nın işkolik dinamizminin aksine, Brezilya’daki ırkların kendi haline bırakılmış karışımı Zweig’in öve öve bitiremediği bir mizacı şekillendirmeye yaramıştır: “Sessiz tevazu ve nezaketle bir araya gelmiş zekâ.” Zweig’in gözünde, Brezilya’daki etnik yapıyı oluşturan zengin ırk çeşitliliği kendi büyük koleksiyon projelerinin bir nevi genetik ifadesi olmaktaydı: Salzburg’daki terasında bir araya getirmeye uğraştığı topluluklar; insanlığa mal olmuş büyük sanatçılarda yaratıcılığın tezahür ettiği anları bir araya getirme çabasıyla topladığı elyazmaları; saplantılı biçimde yolculuk ederek izlenimler topladığı ülkelerden oluşturduğu teçhizat. Brezilyalıların kanında, doğuştan kazanılmış bir hak olarak, ruhların ve mekânların bu bilgelik dolu buluşmasından kalmış bir şeyler mevcuttu.

Rio’nun Zweig’in kalbini çalmasının sebebi, şehrin ona bu olağanüstü heterojenliğin damıtılmış hali gibi gelmiş olmasıydı; kendisi bu niteliği Rio’nun “tezatlar sanatındaki” ustalığına atfetmiştir. Baştan sona modern bir şehir çok geçmeden sıkıcılaşıyor, diye yazmıştı. Geri kalmış bir şehir önünde sonunda rahatsızlık veriyordu. Şaşılaştırıcı şehirler renksizdi. Proleter şehirler iç karartıcıydı. Rio tüm bu şehir kimliklerini tek bir kumaşta topluyordu; söz konusu kimlikler dört bir yana dağılmış olsalar da, bunlar “yeniden bir potada eriyerek tuhaf bir ahenk” oluşturmak suretiyle sihre bürünüyorlardı. Rio’da her tarzdaki evin, bahçenin, sokağın ve binanın bir arada var olabilmesi sonucunda şehir, kendi sakinlerine “bütün varoluş biçimlerine olanak tanıyan bir esneklik” sunuyordu. Fiyatları Manhattan Park Avenue’daki pastanelerden farksız klimalı bir pastanede oturup dondurma yiyebilir, öte yandan köşe başındaki bir yerde kendinize yarım sent karşılığında aynı ziyafeti çekebilirdiniz. “İnsan beyaz bir takım elbiseyle lüks bir arabada ya da tramvayda işçilerle birlikte seyahat edebilir. Hiçbir düşmanlık hissedilmez ve kişi nereye giderse gitsin, kiminle konuşursa konuşsun, konuştuğu ister bir ayakkabı boyacısı ister bir aristokrat olsun, aynı nezaketle karşılaşır” diye

yazmıştı. “Gerilimleri ortadan kaldırmadan rahatlatmak, düzeni güç kullanarak sağlama yoluna gitmeden bu çeşitliliği korumak nasıl da bir sanat! Bu şehir ebediyen böyle kalsın!”

Ayrıca, şehrin hiçbir zaman ızgara biçimindeki sokak modelinin “geometri çılgınlığına” yenik düşmemesini dileyen samimi umudunu da dile getirmiştir: “Şehrin taşıdığı karakteri – sürprizleri, kaprisleri, ilginç küçük köşeleri ve en çok da tezatları birlik ve tekdüzelik uğruna kurban eder; insanın burada öylesine uyumlu bir kendi haline bırakılmışlık ortamında tadını çıkarabildiği eskiyle yenin, şehirle doğanın, zenginle fakirin tezadıdır bunlar.” Nasıl ki, uykusuzluk çeken biri uykuya karşı koyamayacağı odanın düşünüyorsa, doymak bilmez gezgin de demir atabilmek için dünya üzerindeki her yerden yeterli miktardaki anımsatıcıyı kendi bünyesinde barındıran limanı hayalinde yaşatır. Zweig, Rio’da o kadar çok sayıda halkın, tarihin, topografyanın, mimari tarzların ve gizemlerin tek bir noktada birleştiğini duyumsamıştır ki, kişinin kökeni ya da tercihleri ne olursa olsun orada sürgün duygusunun imkânsız olduğu hissine kapılmıştır. Hepsini taçlandıran bir ayrıntı olarak, kumsal bulvarlarının insanın aklına “bir kitaptaki basılı metnin etrafını çevreleyen beyaz kenar boşluğunu” anımsattığından söz etmiştir, “ve sanki bu kitabın her sayfası Tanrı’nın eliyle açılmaktadır; insan bu kitabın sayfalarını çevirmekten hiçbir zaman bıkmaz, çünkü her sayfa başka bir güzelliği gözler önüne serer.” Zweig, Rio’da bulunduğu dönemde kendini gerçekten de kutsal yaratım kitabının içine giren bir kimse gibi hissetmiştir.

Zweig’in normal uzunluktaki son iki eseri olan *Brezilya: Geleceğin Ülkesi* ve *Dünün Dünyası*, adlarıyla bile birbirlerine ayna tutan kitaplardır. Brezilya araştırmasının tamamlanmasını izleyen birkaç ay içinde var olan tüm gücüyle otobiyografisini yazmaya girişmiş, bu eserin nihai taslağını da Brezilya kitabını bitirmesinin üzerinden tamı tamına dokuz ay geçtikten sonra tamamlamıştı. İki kitap da süreklilik içinde, ivmesi gitgide artan bir serbest düşüşün sızlarıyla yazılmıştı. İlk yazılan Brezilya kitabı olduğu halde, fikirler düzleminde anılar, bu eserin bir tür öndeyişi olarak anlaşılabilir. Otobiyografiyle aynı ölçekte ya da derinlikte bir proje olmadığı her

halinden anlaşılrsa da, ayrıntılı bir yeni dünya modellemesi olarak görülen *Brazil: Land of the Future* tutkulu bir eserdir. Zweig, New York City’de ve New Haven’da oturup Brezilya notlarını incelerken, o güne kadar hayatında benimsemiş olduğu bütün bir değerler kümesini sorgulamaya başlamıştır.

Bu süreçte, İngiltere’de dillendirmeye başladığı doğa üzerine tefekkürler yaşadığı Yeni Dünya deneyimlerinin merceğinden geçirilmiştir. Zweig, kendisine bir kez daha doğallıkla yaşamanın hangi anlama geldiğini sormuş ve Brezilyalıların hakiki özgürlük duygusunu besleyen bir yaşam tarzı keşfettiklerine her zamankinden daha çok ikna olmuştur.

“Özgürlük” sözcüğü, *Dünün Dünyası*’nın bütününde en çok tekrarlanan isim olmalıdır. Gerçekten de, özgürlük arayışı ve kazanılmış özgürlüğün yavaş yavaş kaybedilişinin hikâyesi kitabın kapsayıcı temasını oluşturur. Genç adamlar olarak, Zweig ve arkadaşları kendilerine ayak bağı olan okullardan, evlerindeki burjuva öğretilerinden –geri kafalı otoritenin her türlüsünden– kurtulup özgürlüklerine kavuşmanın savaşını vermiş ve sanatsal özgürlüğün değişik biçimleriyle özgürleşmenin peşinden koşmuşlardı. Zweig, yirmi üçünde doktorasını aldığı döneme ilişkin kendisini “artık görünüşte özgürdüm ve o günden bugüne tüm yıllarımı içten içe özgür kalabilme –günümüzde gitgide zorlaşan– savaşı için harcadım” sözleriyle anlatmıştır.

Zweig, çoğu Avrupalı çağdaşının “ruhsuz, açgözlü ‘Devlet’ heyulasının onların ruhlarını iliklerine kadar emmek suretiyle ne kadar büyük bir özgürlüğü ve sevinci götürdüğünün” anısını bile unuttuklarını ileri sürmüştür. “Bütün insanlar artık sadece tuhaf bir gölgenin hayatlarının üzerine geniş ve kesif bir şekilde çöktüğü hissiyle yaşıyorlar. Fakat biz, bir zamanlar var olan bireysel özgürlük dünyasını anımsayanlar, Avrupa’nın geçmişte bir tasasızlıkla kendi kaleydoskopik renk cümbüşünün tadını çıkardığını bilir ve buna şahitlik edebiliriz. Ve dünyamızın intihara eğilimli azgın öfkesi sebebiyle nasıl kasvetli, karanlık, esir düşmüş ve zincire vurulmuş halde olduğunu düşündüğümüzde tüylerimiz ürperiyor.”

Kendisi de, Brezilyalıların yaşadıkları iklimin gevşetici etkisi altında Avrupalılara kıyasla daha büyük bir tembellik eğilimi gösterdiklerinin doğru olduğunu kabullenmiştir. Evet, insan orada

“daha az zindelik, daha düşük yoğunluklu bir hayatıyet – uzun lafın kısıası, bugünlerde bir milletin ahlaki değerleri olarak kendilerine trajik bir şekilde yüksek kıymet biçilen ve göklere çıkarılan bütün niteliklerin daha azıyla” karşılaşırdı. Zweig, kitabın dokunaklı bir kısmında “son yıllar, ‘uygarlık’ ve ‘kültür’ sözcükleriyle ilgili fikirlerimizi büyük ölçüde değiştirdi. Artık bunları ‘düzen’ ve ‘refah’ sözcükleriyle koşut tutabilecek durumda değiliz” diye bir açıklamada bulunmuştu. “Maddeci istatistik bilimine” göre hüküm verilecek olursa “en kültürlü ve en medeni halklar en güçlü üretim dürtülerine, maksimum tüketime ve bireysel zenginlik açısından en yüksek orana sahip halklarmış gibi durmaktadır” diye yazmıştı. Gelgelelim “en üst düzeydeki organizasyon biçiminin, milletleri bu gücü sadece vahşet uğruna kullanmaktan alıkoyamadığı” da gün gibi ortadadır. Verimlilik ve üretim ölçeğine dair hesaplamalar en önemli unsuru, başka bir deyişle hâlâ “kültür ve uygarlığın ölçümü için en doğru kıstas” olma özelliğini koruyan barışçı düşünceyi ve insani tavırları aşılama sanatını dışarıda bırakmaktadır. O nedenle, Brezilya Zweig’in üzerinde “öykünülmeyi en çok hak eden ve dolayısıyla, dünyamızın en sevilesi ülkelerinden bir tanesi” izlenimini bırakmıştır. Zweig, ülkedeki büyük hoşgörünün sonucu olarak, Brezilya’nın o sırada dünyanın herhangi bir yerinden çok daha yüksek oranlarda bireysel özgürlük ve hoşnutluk barındırdığı gözlemiyle sözlerini tamamlamıştır.

Zweig, Brezilya örneği sayesinde kişisel özgürlüğün kazanılmasını ve hakiki anlamda uygarlaşmış bir devletin gerçeğe dönüştürülmesini birbirleriyle bağlantılı girişimler olarak görmeye başlamıştı. Bunların her ikisi de, tüm sonsuz değişkenleri dahilinde, bireyselliğe yönelik derin bir saygıya dayanmaktaydılar. Zweig’in, Goethe’den alıntı yaparak, paradoksal biçimde doğadaki ortak zeminimizin kabulünü şart koşan “açık sır” olarak adlandırdığı duruma beslenen derin bir saygıdır bu.

Brezilya’da yaşadığı sırada Zweig, hatıratına “*Eros Matutinus*”⁸ adını taşıyan bütününü yeni bir bölüm eklemiştir. Bu bölüm, yal-

8 (Lat.) Uyanan, ışık saçan aşk tanrısı. (ç. n.)

nızca Brezilya'nın onun içinden çıkarabileceği ve sonradan akla gelerek kitabın kıvrımlarına eklenmiş gizli bir düşünce gibidir. Gerçekten de, gençliğinin Viyanası'ndaki cinsel uyanışa odaklanmış bu derin düşünceler aynı zamanda bütün hikâyenin gizli temel taşı olarak da okunabilir.

Geçmişteki otoriteler, diye yazmıştır Zweig, modern çağda geçerli olan sistemle kıyaslandığında arzuları denetim altında tutmanın daha kolay ve daha dürüst bir yolunu bulmuşlardı: Cinsel dürtüler, sofuca bir bakış açısıyla şeytana ve günaha havale edilirdi. Geçmiş çağlardaki dinsel otoritelerin elinin altında bulunan böylesine “radikal bir aforoz” yönteminden yoksun olan Zweig'in dönemindeki iktidar sahipleri cinselliği yalnızca utanç verecek derecede anarşik bir durum olarak görmekteydiler. Edepli toplumda arzuya yer olmadığından Eros sürgün edilmiştir. Bunun sonucu ise “tutuculuğu ve geri kafalılığı kamufle edilmiş bu boğucu baskıcı ortamda” büyümek olmuştur. Doğruluktan uzak ve “saklanmaya dayalı ahlak anlayışı” gençliğinin üzerine “bir karabasan gibi” çökmüştür.

Zweig, bu baskılama ruhunun modadaki yansımalarını ayrıntılarıyla anlatmıştır: Erkeklerde, her türlü hareketi imkânsız hale getiren yüksek, dik “yakalar”; kadınların taktığı, belden aşağılarını bir çan misali genişletirken, üst taraftaki her şeyi düğmelemek ve bağlamak suretiyle onları felcin eşiğine getiren çelik korseler vardır. Gelgelelim, toplumun cinsellik korkusu yüzünden ayırt edici cinsiyet özelliklerini gizlemek için başvurduğu tüm yollar sadece bunların insanların düş gücünde baş köşeye oturmasına yaramaktadır. İnsanlar, deyim yerindeyse, çıkış yolunu metropolün arka kapısında bulan bir daimi aşırı uyarılma halinde yaşarlardı. Zweig, bütün bir Viyana'da müstehcen duvar resimleriyle kaplanmamış bir çit ya da tuvalet duvarı bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu ileri sürmüştür; tüm havuzlarda gözetleme delikleri, bütün arka sokaklarda açık-saçık tiyatrolar ve kabareler mevcuttur. Restoranlarda, kişinin uygun türden bir tezgâhtar kızla iffetsiz bir mahremiyet içinde yemek yiyebileceği *chambres séparées*⁹ bölümleri vardır. Şehir kafelerinin her birinde masanın altından yeniyetme oğlanlara çıplak fotoğraflar gösteren adamlar bulunmaktadır.

9 (Fr.) Müstakil Odalar. (ç. n.)

Zweig'ın on dokuzuncu yüzyıl sonu Viyanası'nın erotik yeraltı dünyasını anlatırken yaptığı sınıflandırma, kitabın tarihsel olarak en özgün ve muhtemelen en dikkatle ayrıntılandırılmış kısmıdır. Zweig bu tasvirlerle kendi yüreğini koymuştur.

Zweig hatıratında “muazzam bir fahişe ordusu”ndan söz eder; Viyana sokakları günün her saatinde, her fiyata kendini satılığa çıkarmış kadınlarla öylesine doludur ki, bu kadınlardan uzak durmak onları bulmaktan daha zordur. Fahişeler, sokakların yanı sıra arkasını gösteren aynalarla döşenmiş ve rahibe kıyafetlerinin bulunduğu odalarıyla iftihar eden adı çıkmış kapalı evlerde, gece kulüplerinde, dans salonlarında, barlarda, kabarelerde ve randevuevlerinde faaliyet göstermekteydiler.

Zweig, *Brazil: Land of the Future* kitabında Rio'daki seks ticaretinden de söz etmiştir. Fakat bu şehrin “büyük aşk pazarı”na dair tasvirleri “her türlü ırktan ve renkten, her yaştan ve kökenden” bir sürü kadının rengârenk lambalarla aydınlatılmış kapı girişlerinde müşteri beklediği şehrin açıklığını ve özgürlüğünü yansıtmak amacıyla yazılmıştır. “İriyari Senegalli Zenci kadınlar, yaşın getirdiği kırışıkları boyayla güç bela kapatabilmiş Fransız kadınları; narin Kızılderililer ve şişman Hırvatlar” hepsi bir arada durmaktadır. Fahişelere gelen müşterileri “hiç utanması olmayan ve güneylilerdeki o dürüst samimiyeti taşıyan bu genç insanlar kapıların önünde dolaşır ve kimi zaman, beyaz takım elbiselerine vuran titrek ışıkların altında bu kapılardan birine girip gözden kaybolurlar” sözleriyle anlatmıştır. Bu sözlere beyaz takım elbiselerin, içerisinde sadece kadınların bulunduğu odalara değil aynı zamanda erkekleri de barındıran odalara dalıverdiğini ilave edebilirdi. Zweig'ın Rio'daki davetkâr ve baştan çıkarıcı genç erkekler âlemine yaptığı akınlara dair rivayetler mevcuttur. Zweig sözlerini tamamlarken “Başka şehirlerde” demiştir, “sanki yapılan işten utanç duyarcasına en çirkin ve en bakımsız mahallerde gözden uzak yerlere gizlenmiş bu ücra yer bile Rio'da belirli bir güzelliği koruyabilmiştir.”

Zweig'ın Rio'daki fahişeliğe dair anlatısı egzotik öğelerle süslüdür, fakat erotik arzuyla toplumsal düzen arasındaki ilişkinin Viyana'dakinden daha az gizli kapaklı ve daha az acı verici biçimler alabileceği konusunda vermeye çalıştığı mesaj önemli bir noktadır. Avrupa uygarlığına daha geniş kapsamlı bir suçlama yöneltebilmek

adına kendi gençliğinde cinsel kimliğini hapsetmiş doğanın inkârı mefhumundan yararlanmıştır. Kimi zaman yaşı küçük olan eşe-dosta, onların şartlarıyla kıyaslandığında kendi gençliğinin pek de avantajlı olmadığını anlatmaya mecbur kaldığı gözlemini aktaran Zweig, her şeye rağmen kendi kuşağının şimdikinden daha fazla politik özgürlüğe sahip olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Üstelik, diye yazar, “Bizler rahat rahat sanatla ilgilenebiliyor, düşünsel eğilimlerimize kendimizi istediğimiz gibi verebiliyorduk... Hiç kimse görüşümüz, menşeimiz, ırkımız ya da dinimiz nedeniyle bizi sorguya çekmiyordu.” Ancak cinsellik meselesi dönemin üzerine olanca ağırlığıyla çöktüğünden, neredeyse sahip oldukları öteki tüm avantajları ortadan kaldırmaktaydı. “Ahlak özgür bıraksa, devlet baskı yapar, devlet özgür bıraksa, bu defa ahlak bastırır” diye bir açıklama getirmiştir. “Bizler dünyayı daha iyi ve daha çok yaşadık, ama günümüz kuşağı kendi gençliğini daha bilinçli yaşıyor.” Zweig bir kez daha –kendi yetiştirme yıllarında fena halde özlemine çektiği– özgürleşmiş gençlik arzusundaki pozitif değeri mutluluk mertebesine çıkarır. 1941’in genç insanları, diye yazmıştır Zweig, “bizlerin gelişimi üzerinde büyük baskı yaratan bütün sindirme, yıldırma ve gerilimlerden habersiz bugünün gençliğinin güven duygusu nasıl da bambaşka! Doğal olarak kendilerinin hakkı olarak gördükleri ve bizlere yasaklanan ve bu nedenle bizim gizlice yaptığımız şeylere sahip olmak için gizliliğe ve dolambaçlı yollara başvurmuyorlar.” Asıl şaşırtıcı olan, hayat boyu *Bildung* kavramına bağlılığını koruyan Zweig’in yeni cinsel özgürlüğe karşı ödenen bedelin “düşün dünyasına duyulan saygıdaki” bir azalma olabileceği yönündeki açıklamasıdır. Bu durum beraberinde, aşkın en kıymetli yönleri olan “tevazuun ve mahcubiyetin o gizemli suskunluğunu, bir parça şefkat ve nezaketin” kaybını da getirmiştir getirmesine, ancak kişilerin dürtülerine korkusuz bir içtenlikle bakabilmeleri bu takası onlar açısından kazançlı hale getirmektedir. “Geçmişî hatırladığımda, gençlik yıllarımdaki hemen hemen tüm arkadaşlarımin solgun yüzleri, şaşkın ve çaresiz bakışları gözümün önüne geliyor; kimine hastalık bulaşmıştı, kimi de bulaşmasından korkmaktaydı, bir başkası birlikte olduğu kadının kürtaj tehdidi altındaydı” diye yazmıştır. Zweig, Avrupa’nın kendi esrime açlığını zapturapt altında tutmaktan hastalandığını ve sonuç olarak

karşısında Hitler'i bulduğunu ima eder. Önceki devirde gerilmiş sınırların artık bu ağırlığı kaldırması olanaksızdır. Avrupa-merkezli anlamıyla uygarlık, doğanın gaddarca baskılanması ile vahşi bir zincirinden boşanmışlık hali arasında gidip gelen umutsuz bir ikili devrede sıkışıp kalmıştır. Hem savaş öncesi Avrupa toplumu, hem de Nazi rejimi çalışkan toplum mutabakatını en üst düzeye çıkarmak uğruna hakiki bireysel özgürlük idealini ayaklar altına alma suçunu işlemişlerdir. Şehvet yüklü arzuları boğmak ve kana susamış duyguları serbest bırakmak, güçlü enerjileri ulusal çıkarların hizmetine kanalize etmenin iki yolu olmaktadır. Şayet eski Avrupa cinselliğin, üretkenliğe sekte vurma gücünden daha az korkmuş olsaydı, faşizmin sunduğu kitlesel kendinden geçme halinin baştan çıkarıcılığı hiçbir şekilde meyve vermemiş olacaktı. Freud anatomisinin kaderimiz olduğunu iddia ederken, Zweig özerklik kazanma dürtüsünün kaderden daha kapsamlı bir durum olduğunu gösterme çabasına girmiştir. Mükemmel özerklik duygusu, gerçek anlamıyla, genç olmanın ne anlama geldiğinde –başka bir deyişle, Zweig'ın şemasına göre insanın gerçekten yaşadığını hissetmesinin hangi anlama geldiğinde– karşılığını bulur.

Zweig'ın Brezilya kitabında, ulusal zenginliği hedefleyen ve yazdığına göre, nihayetinde sadece “açgözlülüğü ve iktidar arzusu” açığa çıkaran teknik ilerleme kavramının tamamına şüpheyle yaklaşma konusunu temel meselesi haline getirmesine şaşmamak gerekir. Onun Brezilya'da Avrupa'nın patolojik nefretlerinden ve maddi hırslarından arınmış “doğadaki ahenkli mizacın bütün milletin hal ve tavırlarının bir parçası halini aldığı” yepyeni bir uygarlık biçimi keşfettiğine inanmak isteyişine de şaşmamak gerekir.

Bugün Petrópolis'teki yazlık sarayın içinde yer alan ve Kraliçe Isabella'nın Brezilya'daki kölelere özgürlüklerini veren bildiriye imzalarırken kullandığı şahane bir tüy biçimindeki, som altından yapılmış dolmakalemin muhafaza edildiği Imperial Museum'ı gezerken Zweig'ın özgürlük kavramına yaptığı büyük yatırımı aklımdan geçirdim. Maria Wolfring beni şehir turumuzdaki son durağa getirdiğinde bunu bir kez daha zihnimde evirip çevirdim. Havayı hissetmek için durduğumuz sakin, eğimli sokağın tepesin-

de, artık üzerinde bir Katolik azizine ait türbenin bulunduğu ve Petrópolis'i geniş bir şerit halinde kuşbakışı gören tepelik alana geldik. Otomobili arkamızda bıraktık ve gözetleme noktasına yürüdük. Yamacın alt kısmında, mezarlardan ve lahitlerden oluşan düzensiz bir yığın, ağaç kümelerinin içerisinde kendisine bir oyuk açmış ve vadinin derinliklerine inen başka bir yolun üzerinden taşmıştı. Yolun öbür tarafında, üzerlerine kerpiç kiremitli damları olan beyaz evlerin serpiştirildiği ilk yeşil tepeler yükseliyordu. Bizi çepeçevre saran kuşların ısıkları ve cıvıltı sesleri, usturuplu bir şekilde bozulmuş bir müzik kutusu mekanizmasını andırıyordu.

Maria birdenbire “Çocukken bu tepelerin altını üstüne getirdik” dedi. “Harikaydı.” Dudaklarında kederli bir tebessümle başını iki yana salladı. “Saatlerce yürürdük. Ve nereye gidersek gidelim önünde sonunda karşımızda bir kulübe bulurduk. Bir bardak su isterdik – bir bardak suyu her zaman alabilirdik. Ve sonra bir muz isterdik. Onu da her zaman alırdık. Muzun yetişmediği yer yoktu. Bazen kulübedekiler bir muz ve bir yumurta verirlerdi. Çiğ yumurta'yı içip muz da yedikten sonra karnımızı bir güzel doyurmuş olurduk ve yolumuza devam ederdik.”

Gözlerim biraz ilerideki, tam zirve yaptıkları sırada donup kalmış dalgalar gibi ufkun üzerine çizilmiş yüksekçe bir yeşil tepeler silsilesine takıldı.

Maria “Bir keresinde buradan pek de uzak olmayan tepelerde yürüdüğümüzü ve küçük bir yolun epeyce yukarısında ufak bir kulübe gördüğümüzü hatırlıyorum” diyerek sözlerine devam etti. “Minicik evinin önünde oturan çok yaşlı siyahi bir adam vardı. Ve bu adam, kölelerin özgür bırakıldığı zamanı anımsayacak kadar ihtiyardı. Adam bize kâh alçak sesle şarkılar söyleyerek, kâh yorgunluktan tökezleyerek evinin altındaki yoldan geçen bir sürü eski köle gördüğü günleri anlattı. Bu insanlar, sahiplerini terk ediyorlardı. Aç ve susuzdular. Hiç durmadan yürüyerek bu tepeleri aşan uzun insan sıraları vardı.” Petrópolis'ten ayrıldıktan sonra da, yumuşak bir sesle şarkılar söyleyerek ve tepelerin koyu yeşil denizini aşarken kimi zaman tökezleyip düşerek ileriye –kim bilir hangi varış noktasına– doğru hareket eden bu uzun insan ırmağı imgesi aklımdan hiç çıkmadı.

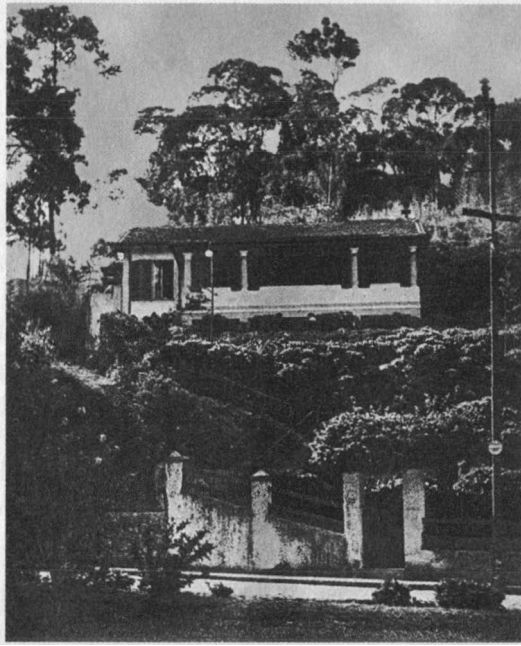
12. Bölüm

Sığınak

1941 Ağustosunda New York'tan Rio'ya yapılan yolculuk dalgasız sularda on iki gün sürdü. Stefan ile Lotte neredeyse tamamıyla içlerine kapanmışlardı. Lotte hiçbir iş yapmayacağını açık ve kesin dille ifade etmişti. Stefan ise aralıksız şekilde müsveddelerin orasıyla burasıyla oynama faaliyetini en düşük seviyede tutuyordu. Bir yöntem dahilinde son dört-beş yılın çok satanlarını okumuş ve deneyimi öğretici bulmuştu. Bu seyahate önceki çıkışlarında işlerle ve endişelerle dolu günler yüzünden “feci derecede yorgun” olduklarından “savaş meydanındaki Homeros kahramanları gibi yere yığılmışlardı.” Bu seferkinde de yıkılmışlar, ancak şan-şeref duygularına kapılmamışlardı.

Yerlerinden kımıldamadan yattılar ve uyudular. Yolun yarısına geldiklerinde, Zweig kendini bir transtan çıkıyormuş gibi hissetmeye başladı. Ne kadar bitap düştüğünün ancak yeni yeni farkına varabiliyordu. *Uruguay*'ın huzurlu güvertesinde hatıratını gözden geçirirken sonuçta kitabın tamamlanmamış olduğunu idrak etti. Son haftalarda haddinden fazla üretim yaptığı gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kaldı. Artık şimdi “otobiyografiyi yavaş yavaş düzeltme, değiştirme” işine başlamıştı ve yayıncısına “bir mekâna yerleşir yerleşmez bundan gerçek bir eser çıkarma işine soyunacağım” diye bir haber veriyordu. Friderike'ye iyileşme sürecinde olduğunu ve aynı zamanda “ruhen daha özgür” hissettiğini bildiriyordu. Ossining'deyken gerçek bir çöküntü geçirdiğini sonra sonra anladığını itiraf etmiş, “olabilecek her şeye dair (ve bunların bazıları da gerçekten olabilirdi) karanlık düşüncelerle doluydum” diye bir ekleme yapmıştı. “Lotte haftalarca bir deri bir kemik halde öksürüp durdu.”

Fakat gemideyken bütün bu zamanlar geride kalmaya başladı. Lotte ile Portekizce çalışıyorlardı. Brezilya'ya gitmek üzere

yola çıkmaları doğru bir karardı; o kadarı kesindi. Hâlâ New York'tayken *Brazil: Land of the Future*'ın elyazmalarını gören ve kitabın çok yakındaki çıkışı konusunda en içten tebriklerini gönderen Brezilyalı bir bakandan aldığı telgrafı keyifle düşündü. Bir daha Rosemount'ı görebileceğine dair hiçbir inancı yoktu. Lotte'nin ailesinin orayı tamamıyla devralmasını istiyordu. Orada bıraktıkları her şeyi istedikleri gibi kullanabilirlerdi: "Giysiler, ayakkabılar, mobilyalar vs." deyip duruyordu. Her şeyden elini eteğini çektiği anlamına gelen bir Avusturya deyişine atıfta bulunarak "Hepsini bacaya yazdım" diye bir açıklamada bulunuyordu. Gittikleri yerde hiçbir şeye ihtiyaçları olmayacaktı.

Daha önceki iki gelişinde de olduğu gibi, Rio'daki rıhtımda devlet erkânından oluşan bir topluluk geminin gelmesini bekliyordu. Zweig'ın yakın arkadaşı, üretken ve hükümetle yakın ilişkiler içerisinde hali vakti yerinde bir yazar olan Claudio de Souza oradaydı. Ve hükümet yetkilileri grubunun içinde uzun boylu,

etkileyicilik derecesinde yakışıklı dışişleri bakanı Osvaldo Aranha gibi mühim bir şahsiyet de vardı. Zweig, sevgili Brezilyalı yayıncısı Abrahão Koogan'a bu kez çılgınca bir resepsiyon ve davet sağanağı olmaması konusundaki hassasiyetini bildirmişti – Tanrı aşkına, birazcık dinlenmeye ihtiyaçları vardı! Yine de, yapılan jest hoşlarına gitmişti. Lotte ve Stefan kendilerini flaşların ve el sıkışmaların yaylım ateşine hazırlayarak iskele merdiveninden indiler. Aranha, Zweig'ları karşılamak üzere harekete geçen Dışişleri Bakanlığı maiyetinin başını çekiyordu, ancak birdenbire başka tarafa döndü ve aslında karşılamaya geldikleri Japon diplomatı selamlamak için oradan uzaklaştı.

Stefan dileklerini açıkça ifade etmişti etmesine, ancak durum biraz can sıkıcıydı. Onları aldığı gibi çabucak Copacabana'ya götürecek şoförlü bir araba yoktu. Kâhyaları olarak hizmet edecek dost canlısı bir yetkili yoktu. Bu sefer, Brezilya'da kendi başlanmaydılar.

Gelgelelim, Zweig'lar yeniden Hotel Central'a yerleşir yerleşmez, temelde hiçbir şeyin değişmediğini fark edince içlerine su serpildi. Rio'nun duyulara hitap eden kaleydoskopu önceki gibi olağanüstü güzellikteydi; otel de aynı hoşlarına giden sadelikteydi. Kendilerine geçen sefer kaldıkları, büyük terası panoramik koy manzaralarına bakan odanın aynısı verilmişti. Yemekler aynıydı; deniz ve insanların inceliği de aynıydı. Her şeyin bitmiş gibi görüldüğü uzun haftalardan sonra, Stefan kendini yeniden çalışabilecek motivasyona kavuşmuş gibi hissediyordu.

Ne var ki, şehir yakın zamanda sıcak olacaktı. Kalabalıklar dağlara göçmeden önce, bir an evvel Brezilya yazında nerede konaklayacaklarının çaresine bakmak yapılabilecek en iyi işmiş gibi görünüyordu. Rio'ya geldikten iki gün sonra Zweig'lar arabayla Petrópolis'e gittiler ve ev bakmaya başladılar. Lotte durumu kendi ailesine "Rio'nun yakınında kalmak isteyen herkesin tercih ettiği sayfiye yeri; hatta, Brighton ve Eastbourne'un Londra için olduğundan daha fazlası" sözleriyle açıklamıştı. Bir haftadan kısa zamanda, altı aylığına kiralayabilecekleri kendilerine uygun bir ev buldular: Tıpkı Ossining, Bath ve Salzburg'daki evler gibi, bir

yükseltinin üstüne kondurulmuş, küçük, dayalı döşeli bir sayfiye eviydi burası. Ayrıca, kasabanın merkezine otuz dakikalık yürüyüş mesafesindeydi. Ortam sakindi ve güzel dağ manzaralarına bakan geniş taraçadan gelen havada Avrupa ilkbaharının kokusu vardı.

Artık nereye yerleşecekleri sorununu çözdüklerine göre, şimdilik Rio'da bulunuyor olmalarının avantajını öteki işlerini halletmek için kullanabilirlerdi. Yerlerini Petrópolis olarak değiştirdiklerini kayıtlara geçirmek üzere pasaportlarını polise vermişlerdi ve bir-iki dakika sürmesi gereken işin hallolması haftalar almıştı. Bürokrasi laneti bir hışım gelmiş ve onları burada da bulmuştu. Stefan, mükemmel bir Viyanalı diş hekiminin gözetiminde, kalan son dişlerini çekirmiş, adamın kendi elleriyle yaptığı takma dişlerden çok memnun kalmıştı. Lotte'nin de bu dönemi, tekrardan kötüye gidiyormuş gibi duran astımından kurtulmak için kullanmasını istiyordu, çünkü bu günler sona erdiğinde, kelimelerle anlatılamayacak gerilimlerle geçen onca aydan sonra sessiz sakin yaşamak ve çalışmak için ihtiyaç duydukları her şeye sahip olacaklardı.

Dişlerle ya da bürokrasiyle uğraşmadıkları zamanlarda kentte dolaşıp Rio'nun güzelliklerini yeniden keşfediyordu. Stefan kentin gizemli, dar sokaklarını nasıl da sevmişti! Burası onlara insanın ihtiyaç duyduğu her şeyin elinin altında olduğu, otomobillerin dakika başı gümbürtüyle önlerinden geçmediği zamanları hatırlatıyor ve eski el sanatlarını icra ederken bir dizi Felemenk janrı¹ sahne meydana getiren alt kattaki dükkânların içine bakabiliyorlardı: Yanlarında çıraklarıyla oturmuş çizmelere çivi çakan ayakkabı ustaları; evlerin avlularında çamaşır yıkayan kadınlar; sandalye tamiri yapan sepetçiler. Stefan, açık tramvaylar olan eski tip *bonde*'lerin görüntüsünden nasıl da keyif almıştı. Geceleyin araçların tıklım tıklım olan iç mekânları bir ışık sağanağı altında kalırdı. Beyaz takım elbiseli adamlar basamaklara tutunurlardı; bir rengârenk yüzler dalgası önünüzden hızla geçiverir, insan sanki bir avuç çiçek gözlerinin önüne boca edilmiş hissine kapılırdı. Ve tekrar tekrar her köşe başında insanın karşısına çıkan kafeler saymakla bitmez,

1 17. yüzyılın Felemenk sanatçıları portre, manzara, ölü doğa gibi alanlardaki eserlerinin yanı sıra ev içi yaşantılarını ve köylülerle işçilerin yaşamlarını konu alan, çok sayıda küçük figür içeren kompozisyonlar yaratmışlardır. (ç. n.)

kapılar bütün gün ve gece boyunca açılıp kapanırdı. Nasıl bir renk ve canlılık bolluğuydu bu!

Brazil: Land of the Future, Zweig'ın Rio'ya gelişiyle neredeyse eşzamanlı olarak piyasaya çıkmış ve Brezilya'nın en önemli gazetesi *Correio da Manhã* üç gün arka arkaya kitap hakkında küçük düşürücü eleştiriler yayımlamıştı. Tek-tük olumlu eleştiri bir yana, başka eleştirmenlerin de tarihsel hataları ve eksikleri sebebiyle Zweig'ı yerden yere vurduğu görülmüştü. Özellikle sol görüşlü pek çok entelektüel kitabı ellerine almaktan bile imtina etmişti.

Zweig'ın Brezilya'daki sosyal çevresinde hiçbir zaman ülkenin aktivist entelektüelleri ya da daha radikal sanatçıları yer almamış ve kendisi genellikle Brezilya yüksek sosyetesine içli dışlı olmuştu. Ülkenin öncü sanatçı kesimi, saygın Alman mültecisi gazeteci Ernst Feder gibi birkaç istisnanın dışında, Zweig'ın kendine arkadaş olarak seçtiği yazarlara nefretle bakıyordu. Claudio de Souza, Vargas diktatörlüğünün dalkavuşu olarak görülüyordu. Seçkin bir monarşist ailenin soyundan gelen Guilherme de Almeida ise bir anakronizm² vakası olarak değerlendiriliyordu. Zweig'ın çevresindeki öteki şahsiyetler Katolik aristokratlar, uluslararası şöhretler ve hükümette yer alan bakanlar karmasından oluşmaktaydı. Kitabın yayımlanmasından sonra, Zweig'ın Brezilya'daki "sevgili dostları" olarak addettiği kişilerden bazıları dahi ondan soğumuşlardı.

Zweig, üzüntüsünü hafifletmek niyetiyle Friderike'ye, Brezilya üzerine yazdığı kitabın "yerel halk tarafından yeterince coşkuyla karşılanmadığını" öğrenmekten dolayı muhtemelen "şaşıracaklarını" yazmıştı. "Ülkenin tam da bizim hoşumuza giden yönlerinden hoşlanmıyorlar ve buradaki olağanüstü renklilikten ve basit, doğal hayattan çok fabrikalarıyla ve sinemalarıyla gurur duyuyorlar."

Kitabının kabul görmemesine dair kendi yorumu hem doğrudur, hem de doğru değildir. İşin aslı, Zweig'ın ülkedeki girişimcilik dinamizmini doğru yansıtamaması ve güzel manzaraları, Brezilya'nın teknik alandaki türlü başarılarına ve modern mimariye yapılan hatırı sayılır yatırımlara yeğ tutması yüzünden topa tutul-

2 Tarih hatası. (ç. n.)

muş olmasıdır. Ve kitabın çağdaş edebiyattan kopuk olmasının, Zweig'ı çağın büyük Brezilyalı yazarlarının nezdinde çekici kılmadığı da su götürmez bir gerçektir. (Zweig'in Brezilyalı yazarlar konusundaki açıklamaları on dokuzuncu yüzyıl yazarları Machado de Assis ve Euclides da Cunha ile sona ermektedir.) Zweig çoğu zaman Brezilya kültürünü *in potentia*³ bir miras çerçevesine oturur, ancak söz konusu potansiyelin akıl almayacak kadar büyük olduğunu da ileri sürer. Kitapta, ülke çapında entelektüel üretime yönelik ilgideki büyük artıştan sevecenlikle söz edilmiştir. Her yerde art arda kitapçı dükkânları açılmakta ve Brezilya'daki yayıncılık sektörü Portekiz'i geride bırakmaktadır. Zweig "Sanatsal ve entelektüel başarılar, gençlerdeki ilginin spor ve politika yüzünden feci şekilde dağıldığı Avrupa'da olduğundan daha büyük bir yoğunlukla tüm milletin ilgi odağına yerleşmiş durumda" diye bir iddiada bulunmuştur. İnsan "boş zamanlarında elinde gazetesi olmayan bir işçiyle veya tramvay kondüktörüyle ya da kitap okumayan genç bir öğrenciyle" ancak ender hallerde karşılaşmaktadır. Zweig'in vardığı sonuca göre "Avrupa büyük ölçüde daha çok gelenek, daha az gelecek barındırır; Brezilya ise daha az geçmiş, daha çok gelecek barındırır. Burada başarılan her şey gelecekte başarılabilecek olanların bir parçasıdır." İki yarı küre bir terazinin iki yanında sallanıyor gibidir: Bir taraf daha ağır, öteki daha hafif çeker.

Ancak, Brezilya'nın modern zamanlardaki kültürel ve endüstriyel başarılarının ihmal edilmiş olması problemin sadece tek bir parçasıdır. Zweig'in entelektüeller arasındaki konumu açısından daha talihsiz olansa, Brezilya dinamizmini Vargas'ın Estado Novo'suna –diktatörün Yeni Devleti'ne– bir saygı gösterisi olarak göklere çıkarmasıdır. "Makinenin ivme kazanmış gücü ve insan zihninin bundan daha bile mükemmel olan organizması" sayesinde diye yazmıştı Zweig, Getúlio Vargas iktidarındaki tek bir yıl "Dom Pedro II yönetimindeki on yıldan... ya da Kral João idaresindeki bir yüzyıldan çok daha fazlasını başarabilecek durumdadır... Son yıllarda henüz keşfedilmemiş ve atıl haldeki Brezilya'nın gücüne yeni bir güç katılmıştır: Ulus bilinci." Vargas, Zweig'in ifadesiyle "bu halihazırdaki son derece etkili yönetici" Brezilya tarihindeki daha

3 (Lat.) Potansiyel olarak. (ç. n.)

önceki tüm dönüşümlerin işareti olan kargaşanın mümkün olan en aزیyla iktidara gelmiştir. Aslında, hem iç hem de dış politikada ülke her zaman aynı karakteri sergilemiş olmasına karşın, şimdi Vargas iktidarında daha da güçlenen şey “ortak hoşgörü sayesinde tüm anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümlenebileceğine” dair mutlak bağlılıktır.

Vargas mirası son derece karmaşıktır. Başkanın, devlet gücünü doğrudan Brezilyalı işçinin arkasına alma kararının kalıcı olumlu sonuçları olmuştur, fakat Estado Novo’sunu kurarken örnek aldığı model, Portekiz ve İtalya’daki faşist diktatörlüklerdir. Hem Zweig’in kitabını yazdığı sırada, hem de kitabın yayımlandığı dönemde entelektüel sol kesime mensup kişiler bilfiil zulüm görmekteydiler. Dahası, Vargas yönetiminin ulusalcı ve yerelci politikaları, kendi kabinesindeki –aralarında Nazilerden feyiz alan Yahudi karşıtlığının en zararlı türlerini destekleyen kimselerin de bulunduğu– çok sayıda Avrupa ırk teorisi savunucusundan etkilenmiştir. 1930’larda, Yahudilerin Eski Dünya’da istenmeyen kişi ilan edilmesiyle aynı türden sebeplerle Yahudi göçünü ciddi şekilde engellemek üzere kanunlar çıkarılmıştı. Estado Novo’nun ordunun da desteğiyle resmen idareyi eline aldığı 1937 yılında, Brezilya Dış İlişkiler Bakanlığı tüm “Yahudi kökenli” kişilere vize verilmesini yasaklayan bir genelge yayımlamış, ancak ilişikteki kısa notta “Kültürel, politik ya da toplumsal alanlarda tanınmış Yahudi şahsiyetler” için istisnalar yapılabileceğini belirtmişti. Yahudi göçünü bıçak gibi kesip, önceki oranın dörtte birine indiren bu genelgenin mimarı, Zweig’in gemisi limana girdiğinde rıhtımda bekleyen adamdan, yani Osvaldo Aranha’dan başkası değildir.

Zweig’in kitabı, aralarında romancı Jorge Amado ve şair Carlos Drummond de Andrade’nin de bulunduğu bir takım entelektüellere Vargas rejiminin öylesine çıplaklıkla yapılmış bir savunması gibi görünmüştü ki, bu kimseler onun bu kitabı yazmak için hükümetten para almış olabileceği varsayımında bulunmuşlardı. Kendisine yöneltilen ithamlar Zweig’ı fazlasıyla mahcup etmişti ve bunlar bir yere kadar gerçeği yansıtmamaktaydılar. Zweig, hükümetin toptan ödemeye finansman sağlama teklifini reddetmiş, ancak araştırmalarını yürütürken ülkenin çeşitli yerlerine gitmesine katkı sağlayacak “operasyon desteğini” kabul etmişti. Kitap yayımlandıktan

sonra haftalar boyunca Zweig'in, Vargas tarafından "satın alındığı" haberlerinin ortalıkta dolaşmaya devam etmesi üzerine, Zweig en sonunda önemli bir Brezilya gazetesine açıklamalarda bulunarak kitabı hür iradesiyle yazdığını söylemiştir: "Bu hayran olunası ülkenin bugününü ve geleceğini gözlemlediğimde ve idrak ettiğimde içimdeki bütün coşkuyu kitaba yansıtmış olmalıyım." Bu da doğrudur, ancak entelektüel kesimin dikkat çektiği üzere, Zweig'in konumu *Brazil: Land of the Future*'da söylediklerini ve söylemediklerini bilhassa anlamlı kılmaktadır. İster destek vermek niyetiyle, ister –Zweig'in karakteri göz önüne alındığında, daha yüksek bir ihtimalle– aşırı heyecanlı bir şükran ifadesi olarak yazılmış olsun, tam da sol kesimin kendi otoriter rejim karşıtı duruşuna Zweig kadar tanınmış bir şahsiyetten gelebilecek katkılardan memnuniyet duyabileceği bir anda kitabın Vargas'ın meşruiyetinden hiçbir şey eksiltmediği ortadaydı.

Zweig çok iyi bir konuktu. Dönemin rahatsız edici sosyopolitik nüanslarından her ne anlamış olursa olsun, Brezilya'nın kendisinin geleceği olabileceği kararını vermiş biri olarak zihninin bir parçası onu misafir etme arzusunu açıkça gösteren hükümetle arayı açmayı göz önüne alamayacağını hesaplamış olmalıydı. Burada başka bir hesabın da devreye girmiş olması muhtemeldir: Zweig'in yazışmaları, Brezilya'da gün geçtikçe artan milliyetçilikten ve ülkenin dünya sahnesinde etkili olma arzusundan haberdar olduğunu gözler önüne serer. Kendisi de, buyeni yeni boy veren emellerin Vargas'ın, Brezilya'nın İhtilaf Devletleri'nin mi, yoksa İttifak Devletleri'nin mi yanında yer alacağı konusundaki tercihinde etkili olacağının farkındaydı. Vargas bu kararı 1942 ocağına kadar ertelemiş, nihayetinde tercihini Brezilya'nın Nazilere karşı ittifakta yer almasından yana kullanmıştır. Zweig hiç kuşkusuz, dünya çapında tanınmış ve vatansız bir Yahudi yazarın Vargas'a muhalif olan entelektüellere verebileceği her türden onayın –herhangi bir etki yaratabilmesi halinde– büyük olasılıkla kendi savunduğu davanın aleyhinde düşmanca bir karşı tepkiyi doğurmasından endişe etmişti.

Nihayetinde Zweig, kitabında Brezilya'ya ilişkin söz açmadığı siyasi ve kültürel karmaşalardan haberdar olsun ya da olmasın, eleştiriler karşısında yaşadığı şok boyunu aşan bir işe kalkıştığını gösteriyor gibidir. Zweig, bütün ömrünü farklı kültür başkentle-

rinde ve farklı entelektüel ters akıntılarda ustalık dolu diplomasi manevraları yaparak geçirdiği halde, bu Yeni Dünya labirentinde yolunu bulma ihtimaline karşı bile tereddütle yaklaşmaktaydı. 1941 Eylülünde, Romain's'e "Sandığımdan daha çok Avrupalı çıktım" diye bir itirafta bulunmuştu. Endişe verici bir yorumdur bu. Ne olmuştur da, onyıllardır kendisini bütünüyle, yazgısal olarak ve sonsuza dek sadece ve sadece bir Avrupalı ilan etmiş olan Stefan Zweig o güne dek fark ettiğinden *daha* bile çok Avrupalı olduğunu keşfetmiştir? Bunu Zweig'ın aklına getiren Brezilya ise, geleceğini bağladığı ülke topraklarının kıraç olması işten bile değildir.

Gelgelelim, soğuk tavırlar ve iğneleyici sözler bir yana, ilerleyen haftalarda Zweig'ın yazdığı kitabın halk arasında büyük bir popülerlik kazandığı ortaya çıktı. Ernst Feder'in hatıralarında, kitap çıktıktan sonra okuma deneyiminin içlerinde uyandırdığı derin duygulardan söz eden çok sayıda Brezilyalı ile yaptığı sohbetler yer almaktadır. Bu insanlar, sadece kitabın edebi içeriğinin değil, aynı zamanda yazarın duygusal mizacı ve kendilerinin hayata karşı tutumları arasındaki derin akrabalık duygusunun da etkisi altında kalmışlardır. Feder, bu ortak duyarlılık hissinin, Zweig'ın daha geniş kapsamlı külliyatının Brezilya'daki üstün başarısının da sebebi olduğu tahminini yürütür. Zweig'daki hüznü romantizmin zaman zaman içinden gelen neşeli bir kalabalıkta yitip gitme arzularıyla birleşmiş hali kesinlikle Brezilya insanındaki paradoksal *saudade* (yapayalnız derin düşüncelere dalınmış melankoli) ve karnaval ruhu karışımını çağrıştıracak niteliktedir. Brezilyalıların Zweig ile yaşadıkları özdeşleşme hissi öylesine güçlüdür ki, Feder "Yerli veya yabancı başka hiçbir yazarın onun kadar çok ve geniş kesimler tarafından okunmamış olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız" iddiasında bulunacak kadar ileri gitmiştir. Elbette, Zweig'ın kendisi de bu durumu sezinlemiş olmalıydı. Ve Brezilya kitabının yayımlanmasının sonucunda, prestijinin halk nezdinde zarar görmek şöyle dursun adeta tavan yaptığı bilgisini edinmesi, entelektüeller tarafından reddedilmiş olmasının acısını hafifletmiştir. Ayrıca, bu durumun, Brezilya'nın en büyük başarısının modernizm âleminin dışında –insanlarda bir bütün olarak göz-

lemlenen sevecenlikte ve eskide kalmış doğal, renkli hayat tarzlarının korunmasından türetilmiş bir güzellikte- kalmış olmasından kaynaklandığı duygusunu da iyice pekiştirdiğine kuşku yok.

Stefan ile Lotte, Eylülün on yedisinde Petrópolis, 34 Rua Gonçalves Dias adresine taşındılar. Bir yılı aşkın süredir ilk kez, bavullarını boşalttılar ve göremeyecekleri bir yere kaldırdılar. Kasabanın hâlâ “upkı ekim ayındaki Ischl gibi, güzel bir terkedilmiş halini” yaşamakta olduğunu gördüler. Ve Stefan buranın ne kadar ucuz bir yer olduğuna inanmakta zorluk çekiyordu: Ayda beş dolar karşılığında iki hizmetçi ve getir-götür işlerine bakan bir bahçıvan çalıştırabiliyor, iki sente bir fincan şahane kahve içebiliyorlardı. Stefan insanlara, cimrilik ediyormuş gibi görünmek istemediğini söylüyordu, ama gazete yazılarına ya da yazar temsilcilerine bağımlı olmadan yok denebilecek kadar az parayla yaşayabileceklerini bilmek gerçekten de büyük ferahlıktı. Zweig, Brezilyalıların kafe ritüellerine olan bağlılığına hayran kalmıştı: Yerlilerin deyişiyle, üzerine tek damlası gelse bir köpeği uluyarak koşturacak kadar yüksek sıcaklıktaki bir fincanı likör içermiş gibi tek yudumda yuvarlayıveriyorlardı. O leziz ve kuvvetli tat duyuları bileyen, düşünceleri billurlaştıran kapkara bir ateş gibiydi. Zweig herkeşe, Petrópolis’te dört başı mamur bir hayat süreceklerinin gün gibi ortada olduğunu söylüyordu.

Stefan, Friderike’ye “Şayet burada Avrupa’yı unutmayı; bütün mallarıma, evime, kitaplarıma kaybedilmiş nesneler olarak bakmayı; ‘şöhrete’ ve başarıya kayıtsız kalmayı ve Avrupa açlık ve sefaletten perişan haldeyken böyle harikulade bir ülkede yaşamama izin verildiği için şükran duymayı başarabilirsem halimden memnun olabilirim” demişti. Hedefleri daraltılmış ve arındırılmıştı: Artık tek istediği, içsel ve ruhani bir aldırılmazlık haline erişebilmektir. Bir de, otobiyografide düzeltmeler yapmak ve metne daha fazla yoğunluk katmak. Ve yeni bir novella planlamak. Ve birkaç kısa öykü yazmak.

Petrópolis’teki gündelik tur güzergâhını belirlemesi bir haftadan kısa zamanını aldı. Gideceği kafeleri ve berberi sıkı bir dene-

timden geçirdi. Yazı masasını üstü kapalı taraçada duracak şekilde düzenledi. Eski klasiklerden ve en meşhur satranç oyunlarının yer aldığı kitaptan oluşan küçük, fakat kendisine yetecek bir kütüphane topladı. Yeniden otobiyografisi üzerinde çalışmaya başladı. Lotte ise Portekizcesini kendisini idare edecek kadar ilerletme ve hizmetçiye neler yapacağını göstermek suretiyle yemek yapmayı tekrardan öğrenme işlerine odaklanmıştı. Çocukluğundaki oyuncak ocakları hatırlatan tüten mutfak ocağıyla ve hayatında manyok⁴ ve siyah fasulyeden başka yemek pişirmemiş bir genç kadınla, bu hiç de kolay bir iş değildi. Hizmetkârların sınırlı referans çerçevesi Zweig'ları hayrete düşürüyordu. Stefan'ın iddiasına bakılırsa, patates ve pirinç zaten lükstü ve balık bilinmeyen bir mahluktu. Hizmetçi kız hazine bulmuş gibi Zweig'ların boş konserve kutularını evine götürmüş ve bunları bardak niyetine kullanmıştı.

Zweig'in tek rahatsızlığı Lotte'nin bir türlü kesilmeyen astım öksürüğüydü. Lotte yeniden kilo vermeye başlamıştı. Hava, sesleri uzak mesafelere iletecek kadar durgun ve berraktı. Lotte öksürmeye başladığında uzaktaki bir evin köpeği de havlamaya başlıyordu. Stefan, Lotte'nin ailesine, her gece ikisinin arasında bir ya da iki düetin gerçekleştiğini anlatmıştı. Kendisi ısrarla Lotte'ye başka bir tedavi yöntemine geçmesi gerektiğini söylüyordu. Peki, Lotte'nin tam olarak ne yapması gerekiyordu?

Mevsim ilkbaharın başı olmasına rağmen hava bozdu. Hemen hemen her gün sabahtan akşama kadar yağmur yağıyordu ve hava soğuktu. Bu durum, Stefan'ı ve doğal olarak Lotte'yi de otobiyografisi düzeltmelerinde daha yoğun bir çalışma temposuna yöneltti. Sağanaklar iyiden iyiye bastırıldığında Lotte gitgide daha geç saatlere kadar uyuma isteğine engel olmakta zorlandı.

Zweig, altmışıncı yaş gününün birkaç hafta öncesinde "Benim yaşımda, insanın *via contemplativa*⁵ bakışını benimsemesi ve şanı

4 Tropik bölgelerde yetişen ve kökü çeşitli yemeklerde kullanılan yeşil yapraklı bir bitki. (ç. n.)

5 (Lat.) Tefekkür yolu. (ç. n.)

şöhreti ve zenginliği başkalarına bırakması lazım” diye bir açıklama yapmıştı. “Bir köpeğimiz olsun mu, olmasın mı tam olarak emin değiliz. Bir gün tekrar taşınmak ya da buradan ayrılmak durumunda kalırsak ona bağlanırsak diye korkuyoruz.” *Dünün Dünyası*’nda yeniden yazım sürecinin sonlarına yaklaştığı ekimin ikinci yarısında ve kasımın ilk haftalarında kısa bir mutluluk dönemi yaşandı. Mutluluğun kaynağı, daha büyük sorunlardan herhangi birinin çözülmüş olması değildi. Stefan bir daha asla evinin, yuvasının ya da yayıncısının olmayacağı ve Avrupa’da bıraktığı dostlarına artık yardım edemeyeceği gerçeğini düşündüğünde, her şeyin sonuna gelmişlik duygusu tamamlanıyordu. Yine de, güzel ve olaysız hayatlarının ortasında şaşılacak kadar uzun zaman dilimleri boyunca aklına bu gibi şeyleri getirmiyordu. Radyonun sadece Brezilya’ya dair haberleri vermesine minnettardı. Ve karşısına çıkan bütün gazetelere bakarken, sanki yüz yıl öncesine ait bir şeyi okuyormuş gibi davranma alışkanlığını edinmişti. Kendisi “Montaigne, hayal gücünde başkalarının acılarını yaşayan insanlardan sonsuz bir üzüntüyle bahsediyor ve onlara kendilerini geri çekmelerini ve başkalarından soyutlamalarını salık veriyor” diye bir gözlemde bulunmuştu. “Az miktarda egoizmin ve hayal gücü yoksunluğun bana hayatta epey bir faydası olabilirdi.” Kimi zaman, büyük bir Avusturya romanına başlamanın hayalini kuruyordu, ancak bu amacın gerektirdiği doğru ayrıntıları bulabilmek için on yıllık gazeteleri taraması gerekecekti. Böyle bir işe sadece New York’ta kalkışabilirdi ve yakın zamanda oraya dönmek gibi bir arzusu yoktu. Keşke her zaman üretmek konusunda bu kadar dertlenmeyen biri olabilseydi, ancak kendisi “yeni bir akış olmaması halinde, yaratıcı üretimin tıpkı oksijensiz kalmış ateş gibi yavaş yavaş sönüp gideceğini” gayet iyi bilirdi.

Fakat şimdilik, kendilerini şimdiki zamanla sınırlayabildikleri sürece mutluydular. Zweig, Lotte ile geçmişin büyük müsabakalarını oynayarak geçirdikleri saatlerden esinlendiği küçük satranç hikâyesinden epey çok sayıdaki tutkunu için güzel bir “edition de luxe” çıkabileceği önerisini Huebsch’e iletmmişti. Franz Werfel’e “bir renk ve zarafet cümbüşü” sözleriyle tarif ettiği ortamda geçen

bir kısa öykü yaratmaya çalışmak onun açısından gerçek bir mutluluktur.

Kasımdaki ilk haftanın sonlarına gelindiğinde otobiyografi az çok tamamlanmış gibiydi. Zweig, kitabın dürüst ve canlı bir eser olduğu konusundaki umudunu Huebsch'e iletmişti. Eski dostu Avusturyalı senaryo yazarı Berthold Viertel'e ise bunun içerisinde abartı ya da böbürlenme barındırmayan son derece insani, son derece düzgün bir kitap olduğuna dair inancını ifade etmişti. "Bence sen kitabı seversin. Aslında gençliğimizdeki cinselliğin sert ve gerçekçi bir tasviri sayılabilir ve fena halde anti-romantik." O sırada, yazmış olduklarına dair kendi algısında erotik ifşaatları ağır basmaktadır. Ve tam bu dönemde, Zweig'ın Balzac müsveddelerinin en sonunda Londra'dan gelmesiyle Lotte rahat bir nefes almıştı: Böylece Stefan, bu kitaptaki çalışmalarına kaldığı yerden devam edebilecekti. Belki de, "çalışma" doğru sözcük değildi, zira Zweig'ın Lotte'nin ailesine yazdıklarına bakılırsa, gereken belgeler elinin altında değildi. En azından metinle "oynayabilir" ve hatta birkaç bölüme nihai şeklini verebilirdi. Balzac üzerindeki meşakkatli çalışmaları sırasında, Zweig'ın Lotte ile ilişkisi bir dönüşüm geçirmeye başladı. Kitabın editörü Richard Friedenthal, Zweig'ın magnum opus'u [başyapıt] olarak tasarladığı bu eserde, müsvedde sayfalarında Lotte'nin sunduğu işbirliğinin "hiçbir şekilde mekanik daktiloya çekme işiyle sınırlı olmadığı" açıkça görüldüğüne dikkat çekmiştir. "Yönelttiği sorular ve sayfa kenarlarına düştüğü notlar son derece net ve isabetlidir ve sıklıkla, Zweig'ın lirizme sığınma girişimleri-ne karşı yararlı bir denge unsuru görevini yerine getirmektedir." Zweig, kendi deyişiyle, melodinin cazibesine kapılıp "bir arya söylemeye" niyetlendiğinde onu dizginleyen Lotte olmuştur.

Lotte, metnin müsveddeleri eline geldikten sonra bile İngiltere'ye yazmayı sürdürmüş, eserin tamamını gönderip göndermediklerinden emin olmak için iki kez kontrol etmiş ve ailesinden Zweig'ın notlarının yer aldığı siyah klasörlerin hepsini postayla göndermelerini rica etmişti. Kendisi de Zweig'la birlikte tek tek bütün sayfaların üzerinden geçmişti. Bu metnin kaderi de insanın içine dokunacak cinstendir. Metne ait parçalar kendilerine özgü bir diasporada oraya buraya dağılmış, kimi Londra'da, kimi Bath'da son bulmuş ve bazı kısımları muhtelif banka kasalarında saklanmıştır.

Ve Friedenthal en sonunda Zweig'in Balzac eserine ait eksiksiz bir taslağı yeniden toparlamayı başardığında –Londra'daki iki farklı dairede ve iki ayrı olayda– patlayan Alman bombaları yüzünden metnin geçici taslağı, kelimenin düz anlamıyla elinden koparılmış ve odanın her yanına dağılıvermiştir. “Tavan çöktü ve notlar enkazın altında kaldı” diye yazmıştı Friedenthal. “Cam kırığı parçaları ve alçı tanecikleri hâlâ sayfaların içine gömülmüş halde duruyor.”

Sağanaklar kesintisiz devam etti. Lotte, *Palatschinken*, *Schmarren* ve *Erdapfelnudeln* gibi çocukluğunun eski Avrupa yemeklerini pişirmeyi yeniden öğrenmek için uzun saatlerini hizmetçiyle birlikte geçiriyordu. Her dükkândan *Streuselkuchen* ile *Bolus* ve Frankfurt'tayken çok sevdikleri eski tip bisküvilerden satın almanın mümkün olduğunu yazmıştı. Bahçıvan tahta döşemeyi cilalamaya

geldiğinde, hizmetçiyle birlikte tüm mobilyalarla halıları dışarı çıkarıyor ve halıları Lotte'nin çocukluğundan hatırladığı gibi sopalarla dövüyorlardı. Çamaşırlar eski tarz ev yapımı bir ağartıcı olan *Waschblau* ile titizlikle işlemenden geçiriliyordu. Mayonez elle yapılıyor ve tavuklar pazardan evde öldürülmek üzere canlı canlı satın alınıyorlardı. Lotte bu gidişle, bugün yarın krem peynirini yapmaya ve kendi et salamurasını hazırlamaya başlayacağını umut ediyordu. Eski limon kremalarının hatırası zihninde tekrar kendisine yer bulabilmek için mücadele ediyordu. Geçmiş hiç durmadan yukarı çıkmakta ve şimdiki zamanı istila etmekteydi. Lotte, yaşadığı hayreti teyzesine “Burada olsaydın kendini büyükannenin evindeymişsin gibi hissederdin” sözleriyle anlatmıştı.

Stefan, kasımın onunda Lotte'nin ailesine “Haftalar boyu hiç kimseyi gördüğüm yok” diye yazdı. Lotte ise kasımın yedisinde ailesine Petrópolis'e taşınmış olan dünyaca ünlü bir kadın şairle, tanınmış bir Alman mültecisi doktorla ve birkaç Fransız-Brezilyalı entelektüelle düzenli görüştüklerini yazmıştı. Stefan'ın haftalarca hiç kimseyi görmeme düşüncesini herkesin paylaşmadığı ortadaydı. Kendisi sürekli “bir keşiş hayatı” yaşadıklarını tekrar edip duruyor, yine de bunun sağlıklı olduğunu söylüyordu. Jules Romains'e “Bu sessizlik tedavisine girmemiz şartmış” demişti. Sonunda, Lotte'nin astımı da iyiye gitmeye başlamıştı. Rosemount'un Hanna ile Manfred'in başına dert olması onu fazlasıyla üzmüştü. “Benim lanet olası işlerimle vakit kaybetmeyin” diye yalvarmıştı. Goethe'nin dünya işlerinin beyhudeliğini anlatan şiirinin başlangıcından alıntı yaparak “Her şeyi oluruna bırakın... *ich hab mein Sach, auf nichts gestellt*” diye bir ekleme yapmıştı. *Ben meselemi hiçe bıraktım.*

Stefan'ın yirmi sekiz kasımdaki korkulan altmışıncı yaş günü gelip çatmıştı. Kendisi hiçbir kutlama, hiçbir gazete ilanı, hiçbir armağan, hiçbir ziyaret istemediği konusunda gereken talimatları vermişti. Yine de her ihtimale karşı, o günü Lotte ve yayıncısıyla birlikte dört saat uzaklıktaki bir dağ kasabasında geçirme planını yapmıştı.

Beklenen gün geldiğinde, dinmek bilmeyen yağmur yüksek dağ yollarında ilerlemeyi olanaksız hale getirmişti. Petrópolis'ten yukarı bir saatlik mesafedeki Teresópolis'e kadar gelebilmişler ve mühim gün umut edilebilecek en olaysız şekilde geçmişti. Zweig'a Brezilya dışındaki dünyadan gelen yegâne tebrik mesajları birkaç telgraftan ibaretti. Yayıncısı ona Zweig'ın Salzburg'daki springer spaniel'in zekâsından ve dört dörtlük karakterinden yoksun, ancak Stefan'ın deyişiyle "İbrahim'in soyundan gelen bizlerin üzerinde sevimli tavırları kadar etki yaratmayan" kabarık soyağacına sahip bir fox teriyer armağan etmişti. Köpek, evlerine yuva duygusunu getirmişti. Bir başkası, Stefan'a Viyana'nın 2. Bölgesi'nden gelmiş olabilecek kadar yüksek kalitede bir Macar kaz ciğeri armağan etmişti. Lotte ise ne yapıp edip ona Balzac'ın tüm eserlerinin Fransızca baskısını bulmayı başarmıştı.

Lotte, doğum gününün ardından "Stefan'ın kendini daha iyi hissetmesi ve savaş ile savaş sonrası dönem sebebiyle her şeyin boş olduğunu düşündüğü, hatta işinden dahi keyif alamaz olduğu günleri atlatmış olması bana büyük mutluluk veriyor" diye yazmıştı. "Tanrıya şükürler olsun, o günler kesinlikle atlatılmış gibi görünüyor." Yazma faaliyeti yeniden ilgisini çekmeye başlamıştı ve araştırmasında ihtiyaç duyduğu malzemeleri kendisine temin edebileceklerini düşündüğü birtakım insanları ziyarete bile gitmişti. Lotte, Ossining'de Fülöp-Miller'lar ve Albrecht Schaeffer ile geçirdikleri dönemde Stefan'daki depresyonun münferit bir vaka değil, çeşitli Avrupalı yazarları ardı ardına etkisi altına alan bir durum olduğunu anlamıştı. Bu farkındalığın, Stefan'ın moralini yükseltmek üzerinde hiçbir katkısı olmadıysa da Lotte'nin "yazarların, sahip oldukları hayal gücü ve eserlerini bir yana bırakıp kendilerini karamsarlığa kaptırma özgürlüğü sebebiyle, başkalarına kıyasla bu gibi depresyonlardan etkilenmeye daha yatkın olmalarının nedeni" anlamasına yardımcı dokunmuştu. İtiraflarına bakılırsa, Stefan'ın canını sıkmaktan korktuğu evle ilgili sıradan meseleler hakkında iki çift laf edebileceği birtakım yerli kadınlar tanıyabilmiş olma dileğini içinden geçirdiği günler olmuştu. Petrópolis'te tanıdığı az sayıdaki kadının tamamı "öfkesi burnunda ev kadınlarından ya da aşırı derecede ilgisiz tiplerden" meydana gelmekteydi. Kimi zaman kendi aralarında Eva'dan bahseder, onu geride bırakmış olmaktan

dolayı bir pişmanlık hisseder, fakat genç kızı Schaeffer'lerin yanına koyarak doğru bir iş yaptıklarından emin olurlardı.

Hayatları küçüktü. Hayatları yoksul, külüstür ve saygınlıktan uzak bir hayattı. Hayatları hiçbir şeye benzemiyordu. Fakat, ne olursa olsun, Stefan'ın hiç durmadan kendine anımsattığı gibi tarihin en büyük faciası yaşanmaktaydı. Herkesin "çivilenmiş gibi" tek bir yere çakılıp kaldığını ve "hayatın o muazzam akışıyla bağlantılarının kesildiğini" yazmıştı. "Artık her şeye hazırlıklıyım." İşleri yine fevkalade denilebilecek kadar iyi gidiyordu. Satranç novellası neredeyse bitmiş sayılırdı. Balzac onun için gerçek bir mutluluk kaynağı haline gelmişti! Ve Montaigne zihninin bambaşka bir köşesine hitap ediyordu. Jules Romains'e "Montaigne'i tıpkı bir keşif yaparmışçasına okuyorum" diye yazmıştı. "Bazı yazarlar sadece belirli bir yaşta ve seçilmiş anlarda bize kendilerini gösterirler." Viertel'e ise Montaigne'i "içsel özgürlük şampiyonu... aynı umarsızlıktan mustarip, fakat bu özgürlük fanatizmine rağmen adil ve bilge kalabilmiş (dış dünyadaki güncel başarıları iskalayan ve küçük gören)" bir adam olarak anlatmıştı.

Lotte, İngiltere'deki ailesinden linzer torte tarifi istedi. Eski model ocakları bu kadarını yapabilecek durumdaydı. Stefan, yeni planlarının bulundukları yerde yarım yıl daha kalmak olduğuna karar vermişti. Daha uzun dönemli kiralayabilecekleri başka bir ev bulmak için uzun saatlerini harcıyorlardı. Fakat her şey ateş pahasıydı. Stefan beş yıl önce Brezilya'dan bir şey satın almış olmayı nasıl da isterdi! Fiyatlar adeta uçmuştu! Oysa burada hayat ne kadar ucuzdu! Stefan, Manfred ile Hanna'dan Rosemount'taki bahçeyi unutmalarını rica ediyordu. *Unutun gitsin.*

Japonlar, Pearl Harbor'ı bombaladı. Stefan ile Lotte kendilerini Avrupa'dan iyice soyutlanmış hissettiler. Ah, Amerika Birleşik Devletleri'ni kasıp kavuran heyecan nasıl da müthiş olmalıydı. Bunun yakınındaki bir yerde bulunmadıkları için nasıl da mutluydular! Stefan, Rio'da bulunan ve sığınmacılar için düşünülmüş bir Valéry çevirisi üzerinde çalışan sürgün dostuna "katıksız bir umarsızlık" içinde olduğunu yazmıştı. "Dünyamız yerle bir edildi." "Bu dilin ta kendisiyle düşünmek, yaşamak ve yazmak nasıl bir lanet olmalı" diye feryat ediyordu. "Almancaya çevirmek senin açından ne büyük bir kahramanlık!" Fox teriyer Plucky, zaman

içinde sevimli bir can yoldaşı olduğunu göstermişti. Fakat her gece onu banyoya kilitliyorlar ve hayvan da onlarla birlikte uyuyamadığı için ağlıyordu. Köpek, kimi zaman alıp başını Café Elegante'ye gidiyordu. Ah, o huzurlu ve küçük hayatları, o güzelim yalnızlıkları! Aralıksız yağın yağmur herhangi bir şeye yoğunlaşmalarını imkânsız hale getiriyordu. Stefan, Lotte'nin ailesine "Zihnimin son derece berrak olduğuna ve Eva'dan önce Lotte'ye kavuşma isteğinizi yerine getiremiyor oluşumun, ortaya çıkabilecek birtakım zorlukların ihtimalini görmemden kaynaklandığına inanmanızı istiyorum" demişti. Şu ara herkesin sabırlı olması lazımdı. Kendisi, hayat aylar boyunca bu şekilde sürse bile hiçbir şikâyeti olmayacağı konusunda ısrarcıydı.

Dış dünyadan kendilerine ulaşan mektupların sayısı her geçen gün azalıyordu. Zweig, Huebsh'e "Herhalde insan yaşlandıkça, başka insanların her türlü içini ısıtan düşüncesinin değerini daha çok hissedebilecek duruma geliyor (tıpkı Kral Davut'un fiziksel anlamda Abigail'in⁷ bedenini hissettiği gibi)" demişti. Bedeni artık kendini ısıtamaz olduğunda, kral genç kızı bir sıcaklık kaynağı olarak titreyen kemiklerine yaklaştırmıştı.

Zweig bir arkadaşlarına, Nazilerin Güney Amerika'yı istila edebileceğini düşünüp düşünmediğini sormuştu. Kadın kısacık bir an düşündükten sonra "Evet" demiş, fakat cevap vermeden önce Zweig'a göz ucuyla bile bakmamıştı. Bunu yaptığı anda, Stefan'ın gözlerine yerleşen ifade karşısında dehşete kapıldı. Zweig can evinden vurulmuşa dönmüştü. Öylesine edilmiş bir lafı bu! Kendisi askeri meseleler konusunda hiç de yetkin bir uzman sayılmazdı! Fakat verdiği cevabın yarattığı etkiyi geri alması olanaksızdı. Zweig, Brezilya'daki genç bir arkadaşına Japonların savaşa girişinin bu olayı dünya tarihindeki ilk gerçek dünya harbi durumuna getirdiğini söylemişti. İnsanlar bunun ne anlama geldiğini kavrayabilmiş değiller, diye bir açıklama yapmıştı. Bu savaşın cesedinden, hem bedeni hem de ruhu etkileyen, yepyeni bir salgın hastalık düzeninin çoğalması ve tüm dünyayı sarması kaçınılmaz bir durumdu.

7 Kitapı *Mukaddes*'teki Kral Davud ile genç ve akıllı eşi Abigail'den söz edilmektedir. (ç. n.)

Yeni yıl günü, Viertel'e, düşüncelerinin bir tünelden geçen gözleri bağlanmış sürücü misali duvardan duvara tosladığı uzun bir mektup yazdı. Hayatta iple çektiği yegâne olay, Hitler'in alaşağı edildiğini görebilmektir! Büyük İspanyol oyun yazarı Jacinto Benavente'nin unutulmuş piyesi *La Malquerida*'yı okuyalı az zaman olmuştu ve eserin dramatik açıdan güçlü yönleri karşısında adeta afallamıştı. Büyük bir eserin sabırsızlığı vardı onda! Freud'dan önce Freudyen olabiliyordu! Viertel'in mutlaka bunun bir çevirisini edinmesi lazımdı, çünkü kitabın olağanüstü bir başarı kazanacağından hiç kuşkusu yoktu. Gerçek bir yeniden keşif olurdu bu! Kendini yoğun şekilde Montaigne üzerine yaptığı çalışmaya vermişti. "Bir de, gerçekten uzun bir hikâye yazdım." Otobiyografisi İsviçre'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanmak üzereydi. Fakat yaptığı hiçbir şeyde "canlılıktan" eser yoktu.

"Bizim kuşağın hayatı dönüşü olmayan şekilde tayin edildi, kendimizi hayal kırıklığına uğratmış kişiler olarak ne olayların gidişatını etkileme gücümüz, ne de sonraki kuşaklara akıl verme hakkımız var" diye yazmıştı. "Sohbetlerimizi hatırlarsın; şu anda olanların muhtemelen sonraki ya da ondan sonraki kuşaklara bir faydası olacaktır, ancak bizimkine bir yararı olmayacağı ortada ve herhalde içimizde en çok akıllılık edenler çekip gidenlerdir. Bizler kendimizin gölgelerine dönmüş halde sürüncemede yaşarken, onların doğru düzgün bir hayatları olmuştur." Petrópolis'teki hayata gelince, insanın burada mümkün olan en yalnız, sessiz ve anonim hayatı yaşadığını yazmıştı. Başta klasikler olmak üzere, bol bol kitap okuyordu. İçinden şiir yazabilme arzusu geçiyordu. "Fakat düşünceleri Singapur ile Libya ve Rusya arasında dolaşan bir insan bu işi layıkıyla yerine getirebilir mi? Sevgili dostum senin yaşadığın, o zekice sohbetlerin ve arkadaşlarla yapılan tartışmaların insanı beslediği ortamda bulunmadığımı ve Brezilya'nın bir köyünde mektupların hâlâ büyük önem taşıdığını ve postacının ortaya çıkışının günün 'olayı' haline geldiğini sakın unutma."

Ve sonra birdenbire Zweig şaşkınlığını gizleyemez olmuş ve zamanda serbest düşüşe geçmişti: "Hayat tıpkı çocukluğumun ilk günlerindeki gibi ve buradaki her şey bana babalarımızın ve büyük-babalarımızın zamanını çağırıyor. Odunla ısınan ve siyahi hizmetçi tarafından yelpazelenen mutfak sobası, sıcak su konularak

hazırlanması gereken banyo, insanların iyiliği ve naifliği, her şeydeki basitlik – onca şehir gezip gördükten sonra bu tür hayat biçimlerine dönmek benim açımdan tuhaf bir macera.” Demek ki onca yolu, dünden önceki günlerin dünyasına geri dönmek için katetmiştir.

Ernst Feder, Nice’te bulunan Roger Martin Du Gard’dan bir mektubun geldiği 8 Ocak gününün akşamında Zweig’la beraberdi. Zweig, bunun yıllardır bir insandan aldığı en iyi mektup olduğunu belirtti. Öylesine heyecanlanmıştı ki, taraçada otururlarken mektubu yüksek sesle Feder’e okumak konusunda ısrarcı oldu. Feder, mektubu okurken Zweig’ın yüzünde oluşan ışıltılı ifadeyi hiçbir zaman unutmadı. Roger Martin du Gard, savaştan sonra bugünün gerçekliğinden tamamen farklı *un Nouvel Ordre*⁸ kuracağı beklentisini dile getiriyordu. Bizim yaşımızdaki adamlar, diyordu du Gard, büyük dramın daha doğrusu trajedinin seyircileri olmakla yetinmelidirler. Aktif bir rol üstlenme işini gençlere bırakmak lazımdır. “Bizim rolümüz yalnızca sessiz kalmaktan ve sahneyi haysiyetli biçimde terk etmekten ibarettir.” Zweig, kendisine göklerden vahiy indirilmiş gibi bir hisse kapılarak, “Tamamına benim duygularımı ifade etmiş!” diye bir çığlık atmıştı.

Feder, Zweig’daki yaratıcılık gücünün hiçbir yorgunluk belirtisi göstermediğine dair itirazlarını dile getirdiğinde ve yer aldığı çok sayıdaki projeyi sıraladığında Zweig sahici bir tedirginlik yaşadığını hissettiren bir görüntü vermişti. Gülümseyerek başını iki yana sallamıştı. “Doğrudur, geçmişte yazdıklarımın bir parıltısı vardı.”

Stefan ile Lotte havanın düzeldiği her anı akşam karanlığından sonra yapılan uzun yürüyüşlere çıkma fırsatı olarak değerlendiriyorlardı. Arada bir Feder de onlara katılırdı. Zweig’lar ona “Seni de ‘gece kuşu’ yapacağız” diye takılırlardı. İkisi de gece insanlarıydılar ve gece, onlar için her zaman başkalarıyla birlikte olunan bir vakit demektir. Şimdiyse, konserlerin ve tiyatronun yerini almış doğanın etraflarında cereyan eden gizemli oyununu seyre dalıyorlardı. Kimi geceler, bütün orman bir Noel ağacı gibi ıslıl ıslıl olurdu. Stefan, “Birkaç ay güzel bitki örtüsünün ortasında bir bitki misali ilkelce

yaşamak adına", diye yazmıştı Werfel'e, "gizliden gizliye beslediğim arzuyu anlayabiliyor musun?" Gözlerinin önünde, kendisinin ve Lotte'nin sık ormanla bir olmuş hali canlanıyordu.

Ocağın ortasında, sakın ve monoton hayatlarının orta yerine hareketli bir telaş hali geldi. Bahçıvanın karısı doğum yapmak üzereydi. Lotte duygusallaşmış, yerinde duramaz olmuştu. Stefan onun bu haline gülüyordu. Stefan'ın, karısının ailesine yazdıklarına bakılırsa "büyük an geldiğinde" onun Bath'taki çalışma odasının yarısı büyüklüğündeki minicik bir odada koca, ebe, bir kız kardeş, onun çocuğu ve bir köpek hep birlikte kadının etrafına yığılmışlardı. Lotte olanları görebilmek için kendini paralamıştı. İçerisinde mutfak ocağının bulunduğu bu ağzına kadar dolu mekânda musluktan akan su gibi hayatı kolaylaştıran en küçük unsur dahi mevcut değildi. Lotte çok heyecanlanmıştı! Sonrasında, tanık olduğu her bir ayrıntıyı ona anlatmak ihtiyacıyla koşa koşa Stefan'ın yanına gelmişti. Modern hayattaki araç-gereçlerin ya da bilimin yerinde yeller estiği bir ortam vardı, fakat "her şeye rağmen kahverengi bir oğlan çocuğu dünyaya geldi" diye bir gözlemde bulunmuştu Stefan. "Hem de pek sessiz bir çocuk, şimdiye kadar hiç sesi çıkmadı. Lotte çok heyecanlıydı, oysa olayın hemen sonrasında sakın sakın kafeye giden baba öyle bir heyecan yaşamadı."

Stefan'ın gözünde, olayın önemi bütününüyle didaktik bir ahlak dersi olarak içerdiği değerden kaynaklanmaktaydı. İnsan Brezilya'daki halkın yoksulluğu karşısında hayrete düşmekten kendini alamaz ve o yoksulluğa baktığında, sözde medeni hayattaki bir sürü şeyin nasıl da lüzumsuz olduğu dersini çıkarırdı. Geçmişe dönüp Ossining'de, René ile Erika'nın küçük bir bebeğinin olduğu günleri, bütün sterilizasyon ve korunma yöntemlerini aklından geçirdi. Burada Petrópolis'te "her şeyi siyahi bir ebe (pek de temiz olmayan şartlarda) hallediyor ve buradaki çocuklar tüm bu şartlara rağmen çilekler gibi yetişıyorlardı." Hizmetçilerinin beş çocuğu vardı! Etraflarındaki her şey tıpkı iki yüz yıl öncesinde olduğu şekilde devam ediyordu. Kısa süre sonra Stefan tekrar Lotte'nin ailesine bir mektup yazdı. "Sayfiye evimizle bağlantılı kulübede yaşayan işçinin bir bebeğinin olduğunu, minicik bir yaratığın doğduğunu, size haber verdiğimizi sanıyorum. Haliyle, Lotte bebek ve

köpek sayesinde kendisine bir *Ersatz*⁹ yaratmış olabilirdi, ancak bebeğe benim sandığım kadar çok ilgi göstermedi.”

Bu hikâyede Zweig’in sergilediği davranışların insana rahatsızlık verdiği çok sayıda an vardır. Gelgelelim, kaderini mutlak şekilde kendisinden çocuk sahibi olamayacağını bildiği bir adama bağlamış otuz üçündeki bir genç kadın olarak Lotte’nin olaydaki konumunu düşündüğümüzde, bu küçük ev içi vakanın Stefan’ın fazlasıyla itici biri izlenimini verdiği tek durum olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik bu adam, dünyanın neresine giderse gitsin onu da yanında sürüklemiş ve o sırada İngiltere’deki ailesinden takriben dokuz bin altı yüz kilometre uzaktaki ve genç kadının arkadaşlık edebileceği tek “düzgün insan” bulamayacağı küçük bir köye getirmiş kişidir. Ve sonra, beklenmedik bir anda, bu olağanüstü hadise yaşanır: Yeni bir hayat dünyaya gelmiştir. Lotte, bütün dünyanın yıkılıp yıkıldığı sırada bir bebeğin doğduğunu görür ve duygularına yenik düşer. Ve Stefan ona kahkahalarla güler. Onun bir “Ersatz” bulmasıyla ilgili espriler yapar.

Kahkahaların, feci bir ıstırapın pençesinde bulunan ve karısının heyecan fırtınasında devamlı dışlandığı olayla yüzleşmeye mecbur kalan bir adamın sırtışını akla getirdiği doğrudur. Sırf dışlanmanın değil, fakat kişinin kendisinin de bizzat bu dışlanmanın faili durumunda olduğunu bilmesinin verdiği acıdır bu. Bu dönemde Viertel’e “İnsan muayyen bir yaşta çocuk sahibi olmama lüksünün bedelini ödüyor” demiş, bir bedbahtlık patlamasıyla “peki öbür çocuklarım – kitaplarım nereye gittiler? Çoğu benden önce öldü, çoğu erişilemez durumda ve benim dilimden farklı dillerde konuşuyorlar” diye bir ekleme yapmıştı.

Sonra Şubat ayı geldi. Stefan, yaz mevsiminin evi daha *hayat dolu* bir yere dönüştürdüğünü bildiriyordu. “Bizim evin yanındaki bir odada yaşayan işçinin karısı bize bir bebek verdi, bir köpeği-miz oldu, köpek pirelendi. Sivrisinek, örümcek ve başka küçük hayvanların ısırıklarına karışan pirelerini temizlemeye uğraşıyoruz.” Tropik yaz ciltlerine damgasını vurmuştu. Özellikle de, köpeğine bayıldığı derecede tüm hayvanların ilgisine mazhar olan Lotte’ninkine, diye ekliyordu, “ki tüm bastırılmış analık dürtüleri, köpeğine yoğunlaşmıştı.” Bahçede iki yılan çıkmıştı.

Stefan, Lotte'nin yeniden biraz kilo alabilmesi için karaciğer iğnelerine başlamasını istemektedir. Lotte'nin mektuplarıysa git-gide daha çok Stefan'ın onu hasta bir insan olarak tasvir etmesine karşı çıkan belgelere dönüşmüştür. Kendisi eskisine kıyasla çok daha iyi durumdadır, Petrópolis'e geldiğinden beri tek bir kriz geçirmiştir. Her ikisi de evi sonraki dönemde tutup tutamayacaklarının haberini çok yakında alacaklarını umut etmektedir. Taşınmak gibi bir niyetleri yoktur. Stefan'ın en büyük yardımcısı okumaktır – sadece eski ve güzel “kendilerini *kanıtlamış* kitapları, Balzac'ı, Tolstoy'u ve Goethe'yi” okumaktadır. Yaşananların ve yaşanacakların farkında olan insanlarla yapılan güzel sohbetlere nasıl da hasret kalmışlardır. Çift, her gün postacının turlarını dikkatle izler ve adam onların bahçe kapısına girmeden geçtiğinde bekledikleri mektubun neden gecikmiş olabileceğini büyük bir dikkatle birbirlerine anlatmaya çalışırlardı. Bazen sabah vaktinin yarısını merdivenlerde postayı bekleyerek geçirirlerdi.

En sonunda yağmurlar kesildi. Hava güneşli ve açıktı; dağlar güzeldi ve bitki örtüsü göz kamaştırıcıydı. Heyecana kapılan Stefan, kasvetli düşünceler de olmasaydı her şeyin mükemmel olacağını söylüyordu. Karnaval zamanı gelmişti ve Stefan festival için Rio'ya inme kararını verdi. Onların gideceği, sosyetik karnaval değil Praça Onze'deki gerçek insanların karnavalıydı. Dünyanın yarıya yakın kısmında insanlar patlamalarda ölüirken şahane sevinç gösterilerini izlemek konusunda karmaşık hislere kapıldıklarını söylemeye gerek yok. Stefan “Fakat böylesine eşi benzeri olmayan bir gösteriye iştirak etmemek aptallık olacaktır (hele ki, altı aydan uzun süredir tiyatroya ya da konsere gitmediğimiz ve neredeyse sinema bile görmediğimizi düşünecek olursanız)” diye yazmıştı.

Şubatın on altısında Ernst Feder'i de alıp otomobille karnavala gittiler. Zweig bütün yol boyunca *Reader's Digest* makalesinde kullandığı bir Balzac eseri hakkında tatlı tatlı gevezelik etti. Rengârenk kostümler içerisindeki çocuklardan oluşan ilk tören alaylarıyla karşılaştıklarında, Zweig büyük mutlulukla “Şuna bakın, nasıl da güzel!” deyiverdi. Ve Guanabara Koyu'na geldiklerinde Zweig “Harika bir şey!” diye bağırdı. Bunları daha önce hiç görmemiş gibi davrandığı Feder'in dikkatinden kaçmadı. Zweig bütün gün, taş-

kın bir renk cümbüşü halindeki sahneleri Lotte'yle paylaşmaktan dolayı büyük keyif alıyormuş gibi bir görüntü çizdi.

Zweig'in ömrü boyunca hürmet duyduğu iki şey vardır: Biri dünyada insanlığın birliği düşü, öbürüyse sanatın tüm düşmanlıkları ve cüzi ayrımcılıkları arındırıcı, estetik ve dünyevi aşkınlık yaratma kapasitesidir. Ve burada, Rio karnavalında hayatı boyunca beslediği iki idealin etrafında ahenk içinde var olabildiğini görmüştür. Yaşananları Jules Romains'e "Eski günlerde olsaydık, bütün bir kentin polislerin, gazetelerin ve işin gücün olmadığı dört gün boyunca dans ettiğini, yürüdüğünü, şarkılar söylediğini –tek bir sevinçten meydana gelmiş büyük kalabalığı– görmekten dolayı nasıl da büyük bir mutluluk yaşardık!" sözleriyle övmüştür.

Gelgelelim, Zweig bu dönemde kendi varlığına inancı kalmayan biri olup çıkmıştır.

Karnavaldaki ikinci gün kahvaltıda onunla birlikte olan arkadaşları, Nazilerin Ortadoğu ve Asya'daki yeni ilerlemeleri hakkındaki gazete manşetlerini gördüğünde Zweig'in yüzüne yansıyan dehşetin farkına varmışlardı. Fakat bu aşamada, moralinin başka bir olay yüzünden bozulması da mümkündü. Tekrar tekrar, Avrupa'nın intihar ettiğini yazıyordu. Hiçbir yere ait olmadığı ve gidilecek bir yerin kalmadığı duygusunu bir türlü üzerinden atamıyordu. Artık tüm yaptıklarında, sona gelindiğini çağrıştıran gizli anlamlar mevcuttu. Hiçliğin cazibesi; elinde kalan her şey ve hiçbir şeydi. Bunlardan birini tercih etmek gibi bir durum söz konusu değildi.

Zweig'ların karnavaldan dönmesinden sonraki günlerde yaşananlar, art arda kaleme alınan veda mektuplarının yanı sıra muazzam ölçekteki bir eşya dağıtma faaliyetine karşılık gelir. Yapılan, muazzam ölçekteki bir toplananları *yok etme* çalışmasıdır. Kitaplar arkadaşlara ve Petrópolis kütüphanesine yollanmıştır. Belgeler muhtelif arşivlere gönderilmiştir. Giysiler, kendilerine hizmet eden ve Stefan'ın ev sahibesine yazdığı gibi, Rua Gonçalves Dias'taki evde kaldıkları dönemi "daha keyifli hale getiren" hizmetkârlara veril-

miştir. Plucky, ev sahibesinin kendisini almayı istemesi durumunda Mrs. Banfield'a verilecektir. "Sizin oğlanlarla iyi vakit geçireceğini düşünüyorum" diye yazmıştır Zweig. Bu kadına İngilizce yazdığı mektup dikkat çekicidir. "Çok üzgünüm, ancak güzel evinizi tekrar kiralamaktan başka bir karar verdik" diye bir açıklamada bulunmuştur.

20 Şubat Cuma günü, Stefan bahçenin arka tarafında büyük bir ateş yaktı ve kâğıtlarını yakmaya başladı. Aklından, Almanya ve Avusturya'daki kitap yakma faaliyetlerini geçirmiş olabilir miydi? Acaba sinemaya gittiğinde, askeri müziklerin bangır bangır çalındığı ve odunların kenarında uygun adım dimdik bedenlerle yürüyerek kulağı tırmalayan milli marşlar söyleyen ve kıvrılan alevlerin içine art arda kitap fırlatan adam sahneleriyle dolu haber filmlerini izlemiş olabilir miydi? İnsan bu sahneleri yakından incelediğinde, kitapların hemen yakılarak can vermediklerini ve çoğunun ateşin yukarı çekiş gücüne kapılarak bir-iki saniye havada kaldıklarını ve kapakların uçan kuşlar misali kanat çırpıklarını görür.

Cumartesi ayın yirmi birinde, Stefan, Feder'i aradı ve onunla karısını evlerine davet etti. Çiftler birbirleriyle sohbet etti. Feder'in aktardıklarına bakılırsa, Zweig'lar her zamanki "cana yakın, zarif ve anlayışlı" hallerindeydiler. Stefan, son zamanlarda uykusunun bozulduğunu, fakat bol miktarda kitap okuduğunu anlattı. Bir Napolyon biyografisi bitirmişti ve bu kitabı okuması için Feder'e verdi. Ayrıca, ihtiyacının olmadığını söyleyerek Feder'e ait olan Montaigne'i de sahibine iade etti. Lotte, Avusturya yemeklerinin bulunduğu bir kitabı Feder'in eşine geri verdi. Feder, âdetleri olduğu üzere, Stefan'ı satranç oyununa davet etti. Feder'in hatıralarına bakılırsa, siyah beyaz tahtada Stefan'ın rakibi olmak hiç de keyifli bir olay değildi. Kendisi kötü bir oyuncuydu, ancak Stefan oyunda öylesine yeteneksizdi ki, onu yönlendirip arada bir kazandırmak bile pek zor bir işti.

Pazar günü Zweig'lar yürüyüş yaparak ve mektup yazarak kendi hallerinde bir gün geçirdiler.

Pazartesi, öğle yemeği saati geldiği halde çift hâlâ yataktan kalkmamıştı. Hizmetçi onların bu kadar geç kalması karşısında şaşkınlık yaşıdıysa da, odadan horultuya benzer bir ses duydu ve uykularını bölmek istemedi. En sonunda saat dört buçukta kadınla

kocasını odaya girip baktılar. Stefan ile Lotte kıpırtısız halde yatıyorlardı. Ne cevap veriyor, ne de hareket ediyorlardı.

Polis çağırıldı. Ardından dedektifler geldi. Fotoğraflar çekildi. Bir Fransız mimar arkadaşları tesadüfen uğradı. Komşular geldi. Gazeteciler geldi. Haberler, kâğıdı saran ateşi andıran hızla Petrópolis'in her yanına ulaştı. Claudio de Souza, Vargas'a telefon etti ve bir devlet töreni düzenlenmesi konusunda izin aldı. Ertesi gün, çiçeklerle süslenmiş tabutlar toplumun tüm kesimlerine mensup acılı insanlardan oluşan büyük bir kalabalığının arasında taşınırken Petrópolis'teki dükkânların tümü dayanışma göstermek adına kepenklerini indirdiler. Özel izin alan bir haham kasabada Zweig'ların gömüldüğü Katolik mezarlığında cenaze duasını okudu. Çiftin ölümü Brezilya gazetelerini doldurdu ve önemli günlük gazetelerden bazılarında, gazete başına bir düzine övgü yazısı yayımlandı. Feder, Petrópolis'te gittiği her yerde –restoranlarda ve ofislerde, halk kütüphanesinde ve belediye binasında– alçak sesle Stefan hakkında konuşan, hikâye alışverişi yapan, sanki ölen kendi şahsi dostlarıymış gibi üzüntülerini ve şaşkınlıklarını dile getiren insanlara kulak misafiri oldu.

Lotte, tıpkı Stefan'ın sondan birkaç saat önce kaleme alınmış herkese açık intihar mektubunda yer almadığı gibi, olaya dair çoğu raporda da neredeyse yok gibidir. Zweig, gücünün “uzun yıllar boyunca yersiz yurtsuz biri olarak oraya buraya sürüklenmekten dolayı tükenmiş olduğunu” yazar. Mektup “Bütün dostlarıma selam olsun!” diye sona erer. “Dilerim, uzun gecenin şafağını görmek onlara nasip olur! Ben, her zamanki sabırsızlığımla, önden gidiyorum.”

Özel veda mektuplarında da Zweig, verdiği karar yüzünden cesaretinden hiçbir şey kaybetmemiş birinin duygularına sahiptir. Friderike'ye “Bu mektup eline geçtiğinde kendimi eskisinden çok daha iyi hissediyor olacağım. Sen beni Ossining'deyken görmüş-tün. Uzun ve sakın bir dönemin ardından depresyonum çok daha ağır bir hal aldı – o kadar büyük acılar çektim ki, artık hiçbir şeye yoğunlaşamıyorum... Sevgi ve dostlukla kal; huzurlu ve mutlu olduğumu düşünerek neşelen.” Hanna ile Manfred'e durumu “Bu ülkeyi çok sevdik, ama burası bizim için daima evimizden ve dostlarımızdan uzakta eğreti bir hayat anlamına geldi ve altmışıma gel-

diğimi düşünürseniz, bu feci dönemde yıllar boyunca elim kolum bağlı bekleme fikri dayanılmaz bir hal aldı” sözleriyle açıklamıştı. Lotte’nin süregiden rahatsızlığının ve Eva’nın yokluğunun, hayata devam etme isteklerini yok ettiğini eklemişti. “Biz de, sevgiyle bağlanmış insanlar olarak birbirimizden ayrılmama kararını aldık” diye yazmıştı. “Kendimi, sizlere ve Lotte’nin annesine karşı sorumlu hissediyorum, fakat bunca yıl ikimizin nasıl mükemmel bir uyumla geçindiğimizi ve aramızda tek bir anlaşmazlık ânının yaşanmadığını siz de bilirsiniz.”

Stefan’ın Eva’ya yazdığı –yer yer sevimli, yer yer ölümü çağrıştıran– yürek parçalayıcı mektup, bir yerde iyi bir kız olmasını ve anne-babasını sevindirmek için çok çalışmasını tembihlerken, başka bir yerde Eva’nın kendisinden beklenenleri harfiyen yerine getireceğine dair kesin inancını ifade etmektedir. Genç kızdan kendilerini unutmamasını istemiş, fakat aynı zamanda yalnız hissetmemesini ve kendisini seven herkese minnettar olmasını rica etmiştir. Eva’ya, birbirini sevenlerin ayrılmadığı daha iyi bir dünya göreceği güvencesini verir. Stefan bu kararı vermenin hiç kolay olmadığını, fakat kendisinin ve Lotte’nin genç kızın tasavvur edemeyeceği kadar zor zamanlar geçirdiklerini söyler. Eva’nın olgunlaşmasının her evresinde onun yanında olmayı, onu üniversiteye giderken ve ilk aşkını yaşarken görmeyi ve büyüme yolunda attığı her adımı sevgi ve gururla takip edebilmiş olmayı ne kadar çok istediklerini açıklar. Fakat ona söyleyebilecekleri tek şey, bunu defalarca ve uzun saatler boyunca hayallerinde yaptıklarıdır. Stefan, Eva’yı son âna kadar düşüncelerinde sevgi dolu hislerle yaşattıklarını yazarak mektubunu sonlandırır.

Stefan’ın kilerle kıyaslandığında Lotte’nin son mektupları daha kesik kesik, bitkin ve karanlıktır. Mektuplarda, Stefan’ın arada bir hissedilen coşku ifadelerinden eser yoktur. Lotte yengesine, Eva’yı yanlarına alarak onun için kişisel anlamda daha çok şey yapamamış olmaktan dolayı hissettiği pişmanlığı dile getirmiştir: “Ancak bir yandan da, samimi fikrim, anlayışlı sevgisi ve eğitim tarzı seninkine büyük ölçüde benzeyen Mrs. Schaeffer’in yanında olmasının Eva açısından daha hayırlı olduğu yönündedir. Bizimle beraber olsaydı, ruh halimizi hissedecekti... İnan bana, bu yaptığımız en doğrusu.” Eva’ya onu yanlarına alabilmiş olmayı ne kadar çok

istediklerini belirten birkaç satır yazmıştı. Genç kızı hayatlarına dahil edebilmiş olmak onları nasıl da mutlu edecekti. Fakat artık, dileklerin bir geçerliliği yoktu; bu savaşın vahşeti hepsinin hayatına dokunmuştu. Eva, Nazilerin alaşağı edileceği ve evine döneceği zamanı beklemeliydi. Lotte genç kıza, artık evine dönmesine çok fazla zaman kalmadığının sözünü veriyordu.

Stefan Zweig'in intiharının uzun bir zamandır neredeyse kaçınılmaz olduğu ortadadır. Benim gözümde olayın hakikaten üzücü yönü onun ölümü değil, derin bir sevgiyle bağlandığı genç karısına ona eşlik etmekten başka seçeneğinin olmadığını hissettiren bir vaziyet yaratmış olmasıdır. Ya da daha doğru ifade edecek olursak, ardından gelmesi kararını Lotte'nin adına vermiş olmasıdır. Lotte'nin ölümü *dehşet vericidir*. Ve yaşadığı sondan geriye bir gizemin tortusu kalmıştır. Adli kanıtlar, onun Stefan ile aynı zamanda ölmediğini açığa çıkarmıştır. Cesetler bulunduğu anda, Lotte'nin bedeni, Stefan'inkinin aksine hâlâ sıcaktı. Lotte zehri Stefan'dan sonra içmişti.

Polis fotoğraflarıysa anlatılmamış hikâyeleri gün yüzüne çıkarır. Saçları kusursuz taranıp düzeltilmiş Stefan sırtüstü yatmıştır; üzerinde pantolonu, düğmeleri iliklenmiş bir gömlek ve özenle bağlanmış bir kravat vardır. Lotte'nin üzerinde kimonosu vardır. İç çamaşırları, üstünü alalacele çıkardığını çağrıştıracak biçimde banyoda yerde durmaktadır. Ve her ne kadar Lotte'nin yastığı ve çarşafı kendi karyolasına uzandığını belli edercesine buruşmuş olsa da, genç kadın tamamıyla ölmeden önce bir ara Stefan'ın yattığı döşeğe geçmiş, sağına dönerek onun koyu renkli battaniyesinin altına girmiş, yanağını onun omzuna dayamış ve sol elini Stefan'ın kavuşturulmuş ellerinin üzerine koyarak incecik baş ve küçük parmaklarını onun parmaklarına dolamıştır. Stefan ölü bir adam, Lotte aşık bir kadın gibi görünmektedir.

Stefan'ın öldürücü Veronal dozunu aldığı ve Lotte'nin ölümüne sebep olan dozu aldığı anlar arasındaki zaman diliminde neler yaşanmış olabilirdi? Birkaç farklı senaryo gerçekleşmiş olabilir. Stefan, kendi dozunu onsuz aldığı sırada Lotte banyoda olabilirdi. Bu davranış, onun açısından acımasız bir sabırsızlığın ya da daha iyi niyetli düşünülürse, Lotte'nin onu çoktan ölmüş halde bularak, gerçekleştirilecek eylemi son anda yeniden düşünebile-

ceği yolundaki umarsız bir ümidin yansımasıdır. Belki de, Lotte banyodayken Stefan onun koşarak dışarı fırlamasına ve olanları anlamasına yol açan bir ses çıkarmış ve Lotte de –Stefan’ın hayal ettiği gibi olayı yeni baştan düşünmektense– eşine katılmak için acele etmiştir. Nihayetinde, Stefan’ın onu da beraberinde götürme arzusunu yeniden gözden geçirmiş olması ve Lotte’nin onu *arkasından gelmeyeceği* konusunda ikna etmiş olması veya kendini zehirlemeden önce Stefan’ın kendine ait dozu almasını beklemiş olması da muhtemeldir. Ya da bir ihtimal, Stefan kendini öldürmeye başladığında, Lotte *gerçekten* bu kararı bir kez daha değerlendirmiştir. Bir miktar zamanını kararını prova ederek ve sonuna kadar gitme ya da gitmeme konusunu yeni baştan düşünerek geçirmiştir.

Belki de, hiçbir hareketinde kuşku ya da telaşa yer yoktur. Ölmek üzere olma düşüncesi Lotte’nin zihnini, etrafa dağılıp saçılmış iç çamaşırlarını dert edemeyecek kadar fazlasıyla doldurmuş olmalıdır. Belki de biraz daha beklemiş olmasının sebebi –ister Stefan’ın telkinleriyle, ister kendi duygusal ikileminin baskısıyla olsun– bir şeyleri yeniden gözden geçirmesine değil, tamamıyla *kendine ait* son bir an yaşama isteğine bağlanabilir. Belki de, son kez taraçaya çıkmak ve koyu yeşil dalgalı biçimlere ve aşağıda hayatın devam ettiği kafeye bakmak istemiştir. Belki de hayatını ve sevdiklerini anabileceği, dünyayı görebileceği ve işitebileceği kısacık bir an daha yaşamak istemiş, ancak bundan sonra kendini hazır hissetmiş, yatağa uzanmış ve sevgili hayat arkadaşına sarılmıştır.

Ve büyük olasılıkla, bu hayali sahnelerin teki bile yaşanmamıştır. Stefan’ın zehrini aldığı anla Lotte’nin de kendi zehrini içtiği anın arasında olup bitenler –yapmış olabileceği hareketler ve aklından geçirmiş olabileceği düşünceler– sonsuza dek bütünüyle kendisine aittirler. Stefan Zweig’in hayatının sonundaki en son gizem sadece Lotte’ye aittir ve genç kadın ölürken gözümüzde daha büyük bir derinlik kazanır.

Sonsöz

Bir insan, dünya üzerinde ne tür bir iz bırakabilir? Acaba nasıl hayatlar sürmeliyiz ki, giderken bıraktığımız boşluk geride kalanların düş gücüne üretkenlik sağlayabilsin?

Bir sonbahar Viyana'ya dönüş yolculuğu yaptığım da ve yolu mu –opera ile Burgtheater'dan kafelere, müzelere ve parklara kadar– Zweig'in yaşadığı ve varlığını hissettirdiği farklı mahallelere düşürdüğümde aklımdan bu sorular geçiyordu. Zweig, hayatı boyunca düşlerimizin umarsızlıkla bulandırılmadan önce bu dünyada gerçekleşme hallerini hangi oranda devam ettirebildikleri muammasıyla boğuşup durmuştu. Öte yandan, Berthold Viertel'in belirttiği üzere “eleştirmen, çevirmen ve tarihçi olarak” geçirdiği tüm başkalaşımlarda, “Stefan Zweig'in tek bir gayesi vardı: Zaten kendi varlığında yaşayan Avrupa'nın yaratılması, muhafaza edilmesi ve herkese duyurulması. Kendisi, onun 'resmi temsilcisi' ve manevi değerlerinin dağıtımcısı durumundaydı. Hiç usanmadan, bu haddinden fazla sınanmış kıtanın dört bir yana dağılmış unsurlarını bir araya getirdi.” Bu girişim, insanüstü üretkenliği sayesinde Avrupa'nın bireysel özgürlüğün anavatanı olarak birleştirilmesine ve huzura kavuşturulmasına tek başına katkı verebileceği hayaline dayandırılmaktaydı.

Gelgelelim, Zweig bir yandan da en ilham verici tasavvurların bile hayal gücünü terk ettikten ve dünyaya adım attıktan sonra başlarına gelenler konusunda derin kuşkular beslemiştir. 1934'te kahramanı Erasmus'un mirasını gözden geçiren ve onun Luther'in ezici kuvveti karşısında topluma yönelik hümanist reçetelerinden *herhangi birini* hayata geçirmek bakımından yaşadığı hüsranı kabul eden Zweig, somut dünyada zafere ulaşamayan fikirlerin zihin âleminde “bir dinamik kuvvet” olmayı sürdürecekleri ve “gerçekleştirilemeyenlerin çoğu zaman en alt edilemez idealler” olduklarını ileri sürmüştür. Zweig'in savına göre, Erasmus gibi bir şahsiyetin zihnindeki idealin eylemde somutlaşmamış olması,

bu idealin “eski-püskü ya da bir şekilde tehlike altında olduğu” anlamına gelmemekte ve haliyle “sonraki nesilleri daha yüksek bir ahlak düzeyine çıkılması yolunda teşvik eden maya görevini” yerine getirmeyi sürdürmektedir.

Yazılarında inceden inceye varlığını hissettiren imgelem ürünü unsurlar bulunsa da, Zweig hiçbir zaman sadece ruhun hüküm sürdüğü bir âleme inanmamıştır. Dünyaya verdiği armağan, varlığını onun damarlarındaki duyumsal sıcaklığa borçludur. Zweig bir arkadaşına “hakiki anlamda *tecrübe edebilenin* sadece beden olduğu” açıklamasını yapmıştır. İnsan kalabilmek, ruhun ve maddenin –tıpkı kılı kırk yaran bir özenle topladığı mürekkep lekeli elyazmalarında olduğu gibi– her zaman iç içe geçmiş olduğunu, tek bir akımdan beslendiğini kabul etmek anlamına gelir. Jules Romains’e hayatının sonunda yazdığı gibi, Zweig başkalarına verdiği her şeyin “içsel bir hayatîyet”ten kaynaklandığından emindir: “Başkalarının düş gücünü ele geçirebiliyordum, çünkü ben de ele geçirilmiş durumdaydım ve bu da içten bir sıcaklık yaratıyordu. İnancım olmadan, şevkim olmadan salt beynimin gücüne indirgenmiş biri olarak koltuk değnekleriyle yürüyor gibiyim.” Richard Friedenthal, Zweig’in ölümünden sonra “eserleri dostluklarda doğmuştur... ve onu bu sona getiren de... arkadaşlarıyla kişisel bağlantısının kesilmesi, insani yoldaşıklara özlem duymasıdır” yorumunu getirmiştir.

Hayatının son dönemindeyken, geleceğe bırakacağı mirasa dair meseleler Zweig’in zihnini meşgul etmiyordu. Kendine ait her nesnenin doğru evi bularak yeniden kullanılabilmesini umudundan hareketle, dünyadan ayrılırken geride bıraktıkları onu sadece elinde kalan eşyaların dağıtılmasına olağanüstü özen göstermek bağlamında ilgilendiriyordu. Son aylarında kendini “tıpkı mezarına ‘Suya Yazılmış’ sözünü kazıtan Keats gibi” hissettiğini yazmıştı. Fakat onun da kabul ettiği üzere, devir herkesin bu gibi mefhumlara alışmasını gerektiriyordu. Aslında söz konusu olan, uzun zamandır kafa yorduğu ve hatta kıymetini takdir ettiği bir ilkeydi. Zweig’in edebi ölümsüzlüğüne dair Eva ile yaptığımız sohbetin ortasında Eva’nın birdenbire kendi düşüncesine göre Zweig’in

vereceği en güçlü tepkinin, bütün olup bitenlere ve en çok da hâlâ okunuyor olması gerçeğine yönelik büyük bir şaşkınlıktan ibaret olacağını söylemesi aklıma geliyor. “Bence tamamıyla unutulacağı kanısındaydı” demişti Eva.

Zweig bir yazar olarak kudretinin, cinsel arzusunun düzenli beslenmesine bağlı olduğunu bildiği gibi, popülerliğinin de zamanın ruhunu sözcüklerine aktarmasını sağlayan etkenlerin birleşmesinden kaynaklandığını anlamıştı. Ve bu Zeitgeist¹ ilişkisinin bedelini de kabullenmişti. Bir makalesinde “Öncelikli olarak unutulma davasına baş koymuş muazzam bir kuvvetin dünyamızdaki üretim kuvvetlerine karşı koyması gerekir. Aksi takdirde, yeni eserleri koyacak yer bulamayız ve geçmişin sandık odalarından şimdiki zamanın çalışma odalarına yer kalmaz” diye yazmıştır. Zweig’in açıklamalarına bakılırsa onu en fazla hayrete düşüren, şöhretin gelip geçiciliği değil, her yıl milyonlarca kitabın fiziksel anlamda düpedüz ortadan kaybolmasıdır. Kendisi bunların meçhul kimselelerin kitaplık raflarına gömülmüş halde duruyor oldukları sonucuna varmıştır. “Homeros’un ölüler diyarındaki gölgeler misali, onlar da insani biçimlerini ve özlerini yitirmezler; bu mazide kalmış kadın ve erkek kahramanlar solmuş kapakların sınırları içerisinde, bugün de binlerce yerde varlıklarını sürdürmektedirler.” Hal böyle olunca, kendi içlerinde gelecekteki dirilişlerini mümkün kılan tekinsiz bir kapasiteyi barındırırlar; ancak bu yalnızca keşfedilmeleri, yeniden kaleme alınmaları, gözden geçirilmeleri ve kendilerine yaşayan bir yazarın kanının nakledilmesi koşuluyla mümkün olabilecektir. Ölmüş kitaplar sadece başka bir yazarın, yeni bir ismin sayesinde yeniden seslerine kavuşabilirler, diye yazmıştır Zweig. Ne var ki, insanın bir makalede bu gibi fikirler üzerine düşüncelere dalması başka, daha ölmeden kendini unutuluşa terkedilmiş halde bulması başka bir şeydir. Zweig’in hayatının son döneminde adının suya yazılmış olduğu duygusuyla yaşaması, sürgünün onu geçmişte felsefi ilke olarak benimsediği bir fikri gerçek hayatta tecrübe etmeye mecbur bırakması durumunun başka bir örneği olarak görülebilir.

Ne olursa olsun Zweig’i asıl çileden çıkaran, yok olup gitme ihtimali karşısında yaşadığı endişeden çok, bu dünyaya zorla haya-

1 (Alm.) Zamanın ruhu. (ç. n.)

letini kabul ettirme düşüncesi idi. Aslında, intiharında ağır basan saik, bunu kendi isteği dışında *zaten* yapıyor olduğu –Keats’in deyişiyle, ölüm sonrası bir hayatı yaşadığı– duygusudur. Romain’s’e bu durumu “İçsel krizim artık kendimi pasaportumdaki benle, yani sürgündeki kimliğimle özdeşleştiremememden kaynaklanıyor” sözleriyle anlatmıştır. Zweig’in ikilemini açıkça ifade etmenin bir başka yolu da, sürgün halinin Zweig’a başka birinin anlatısında sıkışıp kalmışlık hissini yaşattığını söylemek olacaktır. Ve bu konunun yanlışlığı dünyadan tamamıyla silinip gitme ihtimalinden çok daha kötüdür.

Zweig, görmüş olduğumuz üzere, hiçbir zaman ve hiçbir yerde kendisini gerçek manada evinde hissetmemişti, ancak Nazizm öncesi dönemde içsel bir ihtiyaç sebebiyle gezinip durma bahanesine sığınabilmişti. Rolland, Zweig’ın kendi dürtülerine bakışını yansıtır şekilde, ondaki büyük insanların ve akımların “sırlarını açığa çıkarma” arzusunun Zweig’ı bir “Uçan Hollandalı”ya dönüştürdüğü yorumunu getirmiştir. Hareketlerinin dış güçler tarafından emredilmesine –*kendi* sırlarının başkaları tarafından açığa çıkarılmasına– geçiş yapmış olma duygusu ona katlanılmaz gelmişti. Otobiyoğrafisinde Bath’ta bulunduğu sırada İngiltere’nin savaş ilan edip etmeyeceğini bekleme duygusunu tasvir etmiştir. “Ölmesine ya da yaşamasına en özeline ve geleceğine, beyninde oluşmuş düşüncelerine ve hiç oluşmamış planlarına, uyanık kalmasına ya da uykusuna, arzularına, sahip olduklarına ve tüm varlığına karar verilen tüm öteki insanlar gibi ben de, bir sinek gibi savunmasız, bir salyangoz gibi güçsüz, odamda oturuyordum.” Bu derin endişeyi iyice artıran durumsa, Zweig’ın hayatı boyunca iç organlarını etkileyen bir bürokrasi korkusuyla yaşamış olmasıdır. Kendisi bir ofise gerçekten girmek şöyle dursun, girmenin düşüncesiyle ortaya çıkan panik mide bulantısını ve kalp çarpıntılarını anlattığı bir makalede bunu *Bureauphobie* olarak adlandırmıştır. Şayet Zweig 1919’da bunları hissetmişse, kim bilir savaşın başlaması üzerine memur sınıfıyla karşılaşmaların haddinden fazla arttığı ve seyahatin pıtrak gibi çoğalan kimlik kartlarını, vizeleri, biletleri, davetiyeleri, parmak izi nüshalarını ve sağlık raporlarını mecburi kıldığı 1939’da hangi duyguları yaşamış olmalıdır. Yanında kim olduğuna dair daha çok kanıt bulundurmamak zorunda kaldıkça daha

az kendisi gibi –ya da tam olarak bu sebepten dolayı hiç kimse gibi– hissetmektedir.

Zweig dostlarına tekrar tekrar kendisine kalan yegâne şeyin haysiyetini koruyarak sahneden çekilmek olduğunu yazmıştı. Ve çoğu mülteci –hayatta yaşanmaya değer hiçbir şeyin kalmadığı korkularını pekiştiriyormuş izlenimini vermesi sebebiyle– Zweig’in yaşamdan vazgeçiş karşısında sadece hissettikleri şoku değil aynı zamanda öfkeyi de dile getirdikleri halde, onun ölümü aynı zamanda sürgünler arasında hayatla barışık bir beraberlik dalgasının doğmasına yol açmıştır. Carl Zuckmayer savaş sırasında yayımladığı tek kamusal bildiri durumundaki “Bir Hayat Çağrısı” adını taşıyan kitapçığı kaleme alacak kadar duygulanmıştı. Hans Natonek, Zweig’i “son bir gerçeklerden kaçma” hamlesi yapmakla suçlamış, fakat “Onun ölümünü haber aldıktan sonra, hâlâ hayatta olduğum mucizesini de idrak ettim. Ben ki, zayıfların kardeşliğine ait biriydim. Mucizeyi kabul ettim. Umarsızlığı üzerime aldım. Mücadeleyi sonuna kadar sürdüreceğime yemin ettim” sözleriyle bir sonuca varmıştır. *Aufbau*’da yazan Bruno Frank “Birbirimize kenetlenelim, birbirimize maddi ve manevi destek olalım ki artık hiç kimse ışığı görmeden yıkılıp gitmesin” demiştir. André Maurois “Dünyanın dörtbir yanındaki duyarlı insanlar, bu çifte intiharın haberini aldıkları gün, her birimize düşen sorumluluk ve Stefan Zweig’in yaşayamayacağı bir dünya yaratan uygarlığın utancı üzerine kafa yormuş olmalıdır.” *New York Times*’ta çıkan bir başyazıda, Stefan Zweig öldüğünde yurtsuz biri olmasına rağmen, onun intihar etme kararının aslında “kendilerini sırf nezaketten, sanattan, eğitimden, eski Avusturya’nın en iyi yönlerinden değil, fakat medeniyetten de sürgün edenlerin” bizzat Naziler olduğunu açıkça gösterdiği yorumuna yer verilmiştir. “Habil’in nişanıyla damgalanmış göçebelere onlar.” Yazar, makalesini bitirirken Zweig’in ölümünün geride kalanlar açısından “vicdan hatırına, sürgündeki sorunlarının biraz daha kişisel düzlemde anlaşılmasını” sağlayacağı yönündeki umudunu dile getirmiştir. “Böyle insanlar iyi ve dürüst insanlardır.”

Zweig’in intiharı ister içerleme, ister yas duyguları yaratmış olsun, sürgün cemaatinin içerisindeki ve ötesindeki dünyada insanları uzun uzadıya düşünmeye sevk ettiği bir gerçektir. Onun

yenilgiyi kabullenışı, çoğu insana sonun geride kalanlar için farklı biçimlerde tecelli etmesini sağlama kararlılığını aşılamıştır.

• • •

1941'de doğmuş Avusturyalı yazar Barbara Frischmuth ile savaş sonrası dönemde ülkede büyümeye dair anılarını konuşurken kendisinin ilk söylediği şey “Hiç kitabımız yoktu” olmuştur. Anlattıklarına bakılırsa, ülkede kalan yegâne kitaplar memleketinden ayrılmamış insanların elinden çıkma yarı faşist metinlerdi. Bunlar, gerçek anlamda hiç kimsenin kanına girmemiş olsalar da, Nazi rejimiyle suç ortaklığı yapma kabahatini işlemişlerdi. Avusturya karanlıktayken dünyada neler olup bittiğini gösteren ya da genç insanların ilham alabilecekleri kitaplar ülkede basılmıyordu ve bulunan ender bir nüsha paralarının yetmeyeceği kadar yüksek bir fiyattan satılıyordu. Bunun sonucuysa, Frischmuth'un dediğine göre, kitapları ortaklaşa satın almaları ve kitapların bir kişiden başkasına el değiştirmesi olmuştu. “Birlikte okumaya çalışırdık” demişti. “Avrupa standartlarını yakalamak zorunda olduğumuzu hissederdik.”

Çoğu savaş çocuğunun en çok özlemini duyduğu şey, avangart edebiyattı. Sürrealizm, Dadaizm ve öteki tüm radikal akımlar hakkında bilgi edinmek istiyorlardı. Geçmişin ağırlığı altında ezilmek istemiyorlardı. Tamamıyla yeni bir şey istiyorlardı. Sohbetimizin akışı sürgün edebiyatı konusuna geldiğinde, Barbara'nın söz ettiği ve bu kategoriye girmeyen tek bir kitap vardı. Avusturya'nın, Hitler yılları dönemindeki tarihiyle yüzleşmek meselesindeki olanca geri kalmışlığına rağmen Barbara'nın dediğine göre, Zweig'in *Dünün Dünyası* eseri onlara okulda öğretilmişti. Kendisi, kitabın tarihi bir eser olma özelliğinden ziyade, bir edebiyat sınıfında işlenmesi sayesinde ders programına girebildiğini de eklemiştir. Ne olursa olsun, bu kitap onların *hakiki* eğitimlerinin bir parçası olabilmiş ve ülkelerindeki az sayıda yetişkinin hakkında konuşmak istediği konular bağlamında nelerin olup bittiğine dair farkındalığın artmasına katkıda bulunmuştur. Barbara'nın dediğine göre, Nasyonal Sosyalist rejim aleyhine faaliyetlerde bulunmuş kişiler bile genellikle sessiz kalmayı seçerlerdi. Zweig'in hatıratı sessizliğe iştirak etmeyen tek

eser durumundaydı. O ve arkadaşları, ülkelerinin konuşulmayan tarihini açığa çıkarma sürecinde Avusturya'nın Hitler tarafından işgal edilen ilk ülke olarak kendisine biçtiği mağduriyet imajını toptan reddetme noktasına gelmişlerdir. Barbara'nın çoğu sol görüşlü akrabası açısından bu durum, ebeveynlerinin yaptıklarına göz yummanın imkânsız olduğu idrakinde karşılığını bulmuştur. Dediğine göre, kuşaklar arasında 1960 sonlarındaki büyük çaplı protesto hareketlerinin zeminini hazırlayan bir uçurum meydana gelmiştir.

Dünün Dünyası olanca nostaljisi, kusurları ve kasıtlı yanılsamalarıyla o yıllarda dayanıklı bir devrim tohumunun atılmasına katkıda bulunmuş olmalıdır. Zweig'in, otobiyografisinin geleceğe gönderilmiş bir mesaj olması fikrine yaptığı büyük yatırım aklıma geliyor. Kitabın önsözünde "Ancak bizler, parçalandığına tanık olduğumuz o sistemin içinde gerçeğin bir parçasını dahi sonraki kuşaklara aktarabilirsek, bütün bunları boşuna anlatmamış olacağız" sözleriyle düşüncesini belirtir. Hatıratının sonunda "Geçmişteki her şey yok olmuştu. Tüm başarılar yerle bir edilmişti" sözleriyle içinde bulunduğu durumu kabul eder etmesine, fakat "Yeni bir şeyler, yeni bir dönem başlıyordu" diye de bir ekleme yapar. Gelgelelim, bu yeni dönemin kendisinin erişemeyeceği kadar uzakta olduğunu hisseder. Kitabın son satırlarında Zweig, kendi deyişiyle, şimdiki savaşın ardında daha önceki savaşın gölgesini görmesiyle tıpatıp aynı şekilde fark ediverdiği gölgesi üzerine düşüncelere dalar. Aynı gölgeden yayılan karanlık çizgilerin yazmakta olduğu bu kitabın kimi sayfalarına da düşmüş olabileceği tahminini yürütür. "Fakat sonuç olarak her gölge, ışığın bir çocuğudur," sonucuna varır Zweig.

Gölge ve ışık arasındaki sebep-sonuç ilişkisi –en çok da, yazarın vazifesi anlamında– onun hiç peşini bırakmamıştır. Zweig başka bir bağlamda, güç ile ahlak arasında ender hallerde bir bağın bulunduğunu, aslında bunun hiç kapatılamayacak bir boşluktan ibaret olduğunu ve yazarının görevinin somut eylemlerdeki şiddete başvurmaksızın, söz konusu boşluğu tekrar tekrar teşhir etmekten oluştuğunu açıklamıştır. Zweig'in kısa hikâye derlemelerini değerlendiren bir eleştirmen, Zweig'daki toplumsal vicdanın "canlı ve uyanık ve rahatsız edici" olduğu gözleminde bulunmuştur. Fakat

kendisi “ekonomi, Faşizm, Yeni Düzen, İngilizlerin sıkı duruşu ya da Fransızların temkinli bekleyişi” gibi konularla ilgilenmemektedir. Özünde “kaçamaklı ifadelerle sığınan bir Tolstoycu, bir dekadın erken dönem Hristiyanıdır.” Zweig, gerçekleşmemiş potansiyelin sonraki nesillere aktarılabilir yegâne doğru olduğuna inanırdı. Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına yaklaşıldığında “Kardeşliğimizi politikanın öbür tarafında arayalım, coğrafyayı ve tarihi bir yana bırakarak düşünelim – hayır, aslında hiç düşünmeyelim” diye yazmıştı. “Potansiyel eylem birliğimizin zeminini, güneşin ve yıldızların karmakarışık dünyamızın tepesinde durduğu andan itibaren insanoğlunun bu denli alçalmadığı duygusunda bulabiliriz.” Amerika’ya 1938’de yaptığı seyahatte verdiği bir mülakatta Zweig, aslında hiçbir zaman biyografiye özel bir ilgisinin bulunmadığından, kendisini asıl çekenin karakterdeki trajik unsur olduğundan söz etmişti. “Her zaman başarılı insanlar hakkında yazmaktan imtina etmişimdir” demişti. “Ben galip gelenlerden, başarı kazananlardan hiç hazzetmem, mağlupları severim ve sanatçının görevinin de yaşadığı devrin eğilimlerine ters düşen ve kendi inançlarının kurbanı olan karakterleri anlatmak olduğuna inanırım.” Zweig’in hisleri, bunun alternatifinin inançları yüzünden milyonlarca insanı kurban haline getiren kimseleri yüceltmek anlamına geleceği yönündeydi.

Bugün Viyana sokaklarında dolaştığımda kentin fiziksel güzelliği adeta aklımı başımdan alıyor. Jugendstil² mimariye; içlerinde asil heykeller bulunan ve sonbaharda ağaçların dibindeki dökülmüş yaprakların tırmıkla düzgün şekilde toplandıktan sonra küçük altın sikke yığınlarını andırdığı heybetli parklarına bayılıyorum. Viyana müzelerinde sergilenen sanat eserleri de nefes kesicidir ve kentte insanı mest eden o yüce müziği işitebilmek de hâlâ mümkündür. Bir turist ya da araştırmacı kimliğimle konuştuğum insanlar bana her zaman iyi davrandılar ve yardımcı oldular. Almanya ile kıyaslandığında Avusturya’nın geçmişle yüzleşme meselesinin çok daha

2 Art Nouveau sanat akımının Almanca konuşulan bölgelerde dönüştüğü ve en önemli örneklerine 1906-1914 yılları arasındaki dönemde rastlandığı mimari stili verilen ad. (ç. n.)

uzun sürmüş olduğu doğrudur. Ve yetişme yıllarımdan, babamın kaybettikleri karşısında hissettiği kırılganlık hissini nasıl hiçbir zaman davranışlarının “tuhaf” mitsel boyutu karşısında afalladığı Almanlara değil de “düpedüz aşağılık hainler” gibi davranan Avusturyalılara yöneltilmiş olduğunu hatırlarım. Yine de, son yıllarda babam geçmişten öfkeyle söz etmekten vazgeçti ve bugün ailesinin haricinde hayatındaki en önemli genç insanlar askerlik görevlerini Washington’daki Holocaust Museum’da³ stajyer olarak yapan Avusturyalılardan oluşuyor. Bu kişiler muntazaman onu ziyaret eder, başına gelenler hakkında akla gelebilecek her türlü soruyu sorarlar. Babam da onları öğle yemeğine götürmekten hoşlanır ve gördüğü Amerikalı öğrencilerle kıyaslandığında onların aldığı eğitimin üstünlüğü karşısında daimi bir hayret yaşar. Hayranlıkla “Her konu hakkında bilgileri var” der. “Tarihi ne kadar iyi biliyorlar!” Babamın deyişiyle başka hiçbir ülkenin kendilerini sığınmacı olarak kabul etmediği dönemde ailesini kabul etme nezaketini göstermesi sebebiyle, dünyanın en büyük ülkesi olarak Amerika Birleşik Devletleri’ni savunmakla geçen bir ömrün ardından onun farklı bir ülkeyi bu kadar ateşli biçimde methettiğini işitmek olağanüstü bir durum. Üstelik bu ülkenin Avusturya olması da olağanüstü bir durum.

Babam mekânla barışmakla kalmadı, hatta bir dönem kendisinin Soykırımında sağ kalmış bir kimse olarak yaşama hakkını kazandığı devlete ait huzurevlerinden birine gitmeyi dahi aklından geçirdi. Ne var ki, arkadaşlarından duyduğuna göre kendini ailesiyle yapılan yaz tatillerinden sevgi dolu hatıralar biriktirdiği bakir dağ köylerinden birinde değil, düz ovaya kurulmuş kasvetli sanayi şehirlerinden bir eve gönderilmiş olarak bulması ihtimali vardı. “Şimdi burası Hallstatt olsaydı” diyerek gülmüştü babam, “ya da Salzburg’un üzerindeki enfes kırsal bölgelerden birinde olsaydı, o zaman iş değişirdi!”

Artık ben de yetişkinlik yaşına geldiğimden ve şehirlerde ve kırsal kesimde gezme fırsatı bulduğumdan babamın Avusturya’nın güzelliğinden söz ederken yüreğinin cız etmesinin sebebini daha iyi anlıyorum. Avusturya güzel olmasına güzel, ama bundan daha

3 (İng.) Soykırım Müzesi. (ç. n.)

büyüleyici ya da daha görkemli olması da imkânsız. Bu kitabı yazarken bizzat Viyana'ya taşınma, hayatımın her gününde bütün o –insan elinden çıkma ve doğal– ihtişam görüntüsüne erişme fikrini aklımdan geçirdiğim anlar oldu. Kenti kuşatan ormanlar... üzüm bağları... oğlumun gerçekten bir şeyler öğrenebileceği okullarda eğitim görmesi. Yeni başlayanlar için Alman dili dersini alması. Neden olmasın ki? Şu aşamaya kadar geçmişteki meselelerin üstüne gidildi, öyle değil mi? Ve ele alınmayan her ne mesele kalmışsa, bunun şimdiki zamanın gençlerini töhmet altında bırakmadığı da muhakkak. Görebildiğim kadarıyla onlar parlak, girişken ve sosyal sorumluluk sahibi bir kuşağa mensuplar. Belki de artık Avrupa'ya, Avusturya'ya ve Viyana'ya dönme konusunu ciddi ciddi düşünmenin zamanı gelmiştir.

Viyana'daki son cumartesinde kafamda bu gibi düşünceler dönüp dururken, şahane sanat ve kusursuz kahveyle dolu bir günün ardından Hitler'in başvurusunu başarısız bulan ve kentin ilk resmi kamu sanatı müzesi de olan Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'ne gittim. Akademide çok sayıda büyük Avrupalı sanatçının eserleri sergilenir, ancak buranın genel kabul görmüş şaheseri uzun bir oda sırasının sonunda yer alan ve Hieronymus Bosch'un elinden çıkma üç parçadan oluşan ışıltılı *Kıyamet Günü* tablosudur. Günahların ve getirdiği sonuçların bir manzarasını tasvir ederken Bosch'un dönemindeki ikonografiden ayrılan bu dehşetengiz tabloda göklerdeki cennet kapılarının yerini katıksız acıyı yansıtan imgeler almıştır. Her yerde çıplak, bir deri bir kemik bedenler kamalar ve mızraklarla delik deşik edilmekte, sakat bırakılmakta ve gri zırhlar kuşanmış grotesk hayvanlar tarafından tarifi imkânsız işkencelere maruz bırakılmaktadır. Yukarıdaki bulutların içinde süzülen, ellerini terazinin kefeleri gibi oynatan İsa olanların tamamıyla dışında ve merhamet dilenenlerin erişemeyeceği bir yerdeymiş izlenimini vermektedir.

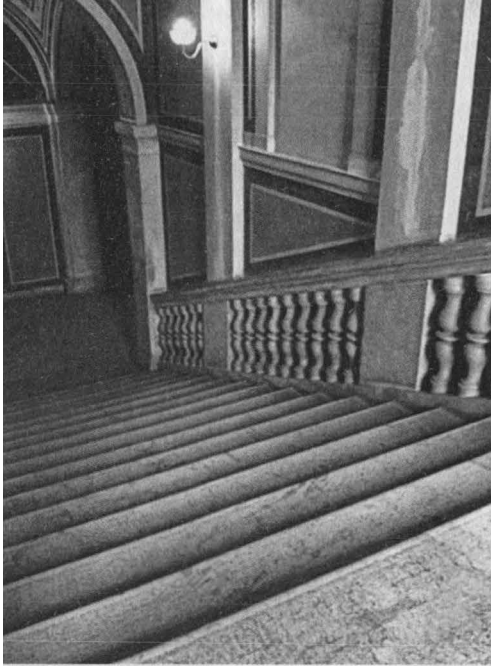
Bu işkence sahnelerinin arka planında meşum bir doğa parçasında hayaletimsi ateşler yanmaktadır. Bosch tablosunun fevkaladelîği, bir avuç insanın haricinde *herkesin* lanetlenmiş olmasından kaynaklanır. Bu kıyamet gününde insanlık kurtarılamayacak vaziyettedir ve ahiret âlemi yalnızca sonsuz işkencelerle bezelidir.

Viyana'da bu tablonun önünde dururken toplama kampı düşüncelerini zihnimden uzaklaştırmanın imkânsız olduğunu fark ettim. Üstelik, Avusturya şansölyesinin Hitler'e teslim olmasını izleyen gece Carl Zuckmayer'in Viyana'da yaşananlara dair anlatısı aklıma geldi. Etrafındaki sokaklarda gözler önünde yaşanan dehşet, medeniyet temellerinin öylesine geri dönülemezcesine ortadan kalktığını çağrıştıracak gibidir ki Zuckmayer birden kendini korkudan azade bulmakla örtüşen tekinsiz bir deneyim yaşar. "Öfke, tiksinti, umarsızlık ve sağ kalma ihtimalime karşı eksiksiz bir kayıtsızlık dışında hiçbir şey hissetmedim" diye yazmış, kendisinin bunun öncesinde de kitlelerin yer aldığı vahşet sahnelerinden nasibini aldığını eklemiştir. Fakat Berlin'deki Nazi iktidarının başlangıcı bile 1938'deki o geceye emsal teşkil etmemektedir. Zuckmayer olanları "Viyana'nın üzerine boca edilen adeta bir haset, kıskançlık, gazez sağanağı ve kör ve habis bir intikam arzusuydu" sözleriyle açıklamıştır. Devrimler her zaman korkutucudur, ancak "hakiki bir ihtiyaçtan doğmaları halinde..." yaratılan korkunun anlaşılabilir bir yanı olur. "Fakat burada sadece zincirlerinden boşanmış uyuşuk güruhlar vardı. Körlemesine tahripkârlıkları ve nefretleri doğanın ya da zekânın incelttiği her şeye yönelmiş durumdaydı."

Yazdıklarına bakılırsa, olup bitenler tamamıyla bir kızılca kıyametin kopması halidir. "Cehennem, kapılarını açmış ve içerisindeki en alçak, en iğrenç, en feci şeytanları dışarı kusmuştu." Bütün gece boyunca Viyana'da solunan hava daimi cırlak seslerle ve isterik çığlıklarla doludur. Olanları yansıtacak bir görüntü arayışına giren Zuckmayer, Viyana'nın "Hieronymus Bosch'un elinden çıkma bir kâbus resmine dönüştüğünü" yazmıştır.

En sonunda, karşımdaki görüntülere bakmayı içim kaldırmadığı ve geri dönüp akademiden sokağa kadar inen geniş, taştan yapılmış dönemeçli merdiveni inmeye koyuldum. Aşağı inerken Hitler'in, Bosch'un zihnindeki tasavvuru hayata geçirdiğini ve ilk ırk günahına karşılık kıyamet gününü gerçeğe dönüştürdüğünü aklımdan geçirdim. Onu öfke ve kırgınlıkla dolmuş, aşağılanmasının intikamını almaya yönelmiş döndürülemez bir karara varmış vaziyette merdivenlerden inerken hayal ettim.

Bağışlamak bir erdemdir. Viyana artık o zamanın Viyanası değil. Genç Viyanalılar geçmişteki suçların zerresini bile taşımyorlar.

Kendi kendime bu sözcükleri tekrarladım. Söylediklerime ben de inanıyorum. Yine de, uzun zaman önce yaşanmış birtakım şeyler fiziksel varlığımızın bir parçası olurlar ve bizlerden de, bizim gibi insanlardan da daha güçlüdürler.

Yağmurlu, soğuk ve gri bir hava vardı. Akademinin önünde bulunan ve elinde bir kitapla meydan okuyan gözlerle Viyana'ya bakan Schiller heykeline ev sahipliği yapan parktan geçtim. Heykelin altındaki sütun kaidesinde katıksız bir dehşet ifadesine bürünmüş, etrafı uçuşan saç lüleleriyle çevrilmiş ve boğazının olması gerektiği yerde üst üste binmiş iki kamanın yer aldığı bir suratı tasvir eden kocaman bronz bir madalyon vardır. Kafa kesilmiştir ve kakhahalarla gülen satir karmakarışık saç yığınlarının içerisinde gizlenmektedir.

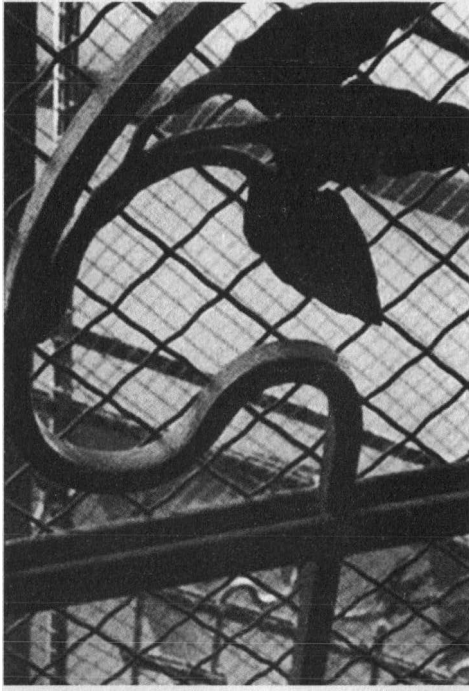
Çıkış noktasına dönmeyi hedefleyen yarı biyolojik, yarı teolojik bir dürtünün haricinde belirgin bir amaç duygusu taşımaksızın

Belvedere'e ve babamın eski apartmanına doğru yürüdüm. Babamın oturduğu binanın yer aldığı Rennweg'e ulaşmayı başardığımda yağmur en sonunda durmuştu. Binanın mat sarı rengindeki ön cephesi artık kir pas içindeydi. Pejmürde bir mahallede hiçbir özelliği olmayan bir sokağın üzerindeki 13 Numara. Kimselere görünmeden içeri girdim. Başlangıçta her şey gri beyazdı: Ayaklarımın altındaki karolar griydi, lobi duvarlarını kaplayan uzun beyaz dikdörtgen mermerlerdeki madalyonlar griydi. Işık kireç beyazına çalıyordu. Pencerelerin dışındaki gökyüzünün, kıvrımlı koyu metal ızgaraların arasından giren aydınlığı içeriye soluk bir ışık veriyordu. Dönen merdivenler ve asansörün koyu renkli metal kafesi yeşil, yılankavi metal asmalarıyla örtülmüştü.

Merdivenden çıkmaya başladım.

Stefan Zweig'in Viyana hakkındaki sonu gelmeyen tüm ikircikli duygularına – Birinci Dünya Savaşı'nın ardından orayı “feci bir çürümenin pençesindeki, ölmeyen ancak kokuşmakta olan lanetlenmiş bir kent” sözleriyle yaftalamasına ve intiharından birkaç ay önce “her türlü kısıtlamadan ve önyargıdan arınmış” yaşanabilecek en kültüre doymuş ve şenlikli yer sözleriyle tarif etmesine – rağmen, kentin Hitler'in eline geçmesiyle yaşadığı kayıp duygusunda

bitişi çağrıştıran bir şeyler vardır. Sonraki yıllarda “1938 yılının 13 Mart günü yaşanan insanlık dışı olayları hiç kimse hayal bile edemezdi, benim olacaklarla ilgili öngörülerim de yaşananlar karşısında pek hafif, basit ve küçük kaldı” diye yazmıştır. “İşte şimdi maske düşmüştü.” Anschluss’u izleyen haftalar, söylediğine göre, hayatının en berbat dönemidir ve bir yazar dostunun kendini pencereden atma kararını Viyana’nın sonuna verilebilecek “en felsefi tepki” olarak nitelendirmiştir.

Aklıma babamın, Hitler kente girmeden önceki gün bu binanın ön cephesine asılan uzun kan kırmızısı bayrakları anlatışı geliyor. Babam bütün gece bu bayrakların şafak sökene kadar esen sert bir rüzgârda dalgalanma seslerini ve kırbaç misali çatırtılarını dinlemişti. Ve Hitler otomobiliyle şehre girdiğinde tezahürat yapan kalabalıkların uğultusu sağır ediciydi. Babamın Viyana’da evinde olmaya dair son anısı buydu.

Her basamakta adımlarımın yankısı duyuluyordu. Arada bir gevşek karolardan tıkırtı sesleri geliyordu. Ortalık çok sessizdi; birtakım kapı aralıklarından kulağıma belli belirsiz mırıltı sesleri geliyordu, ama neredeyse hiç çıt çıkmıyordu ve ortam insanı korkutacak kadar durgundu. Işık fazlasıyla griydi ve her şey donmuş ve tozla kaplanmış gibi duruyordu. Dönemeçli merdivenden çıkmaya devam ettim; neden bunu yaptığımı hakkında hiçbir fikrim yoktu, tek istediğim hiç durmadan yükselmektir. Kendimi bir hayalet gibi, ancak ondan bile daha uçucu hissettim: İki ayrı şekilde bu mekânda bulunması imkânsız biriydim. Birincisi, babamın bundan yetmiş dört yıl önce bu binadan sürgüne gönderilmiş olmasıydı. İkincisi de, eğer babam Viyana'da kalmış olsaydı, benim de dünyaya gelmemiş olacağım gerçeğiydi. Hayatta kalanların suçluluk hissi olduğu gibi, varlıklarını yerinden edilmelere ve facianın kapısından girilen yeni dünyalardaki ilişkilere borçlu olan ikinci kuşağın da

bir suçluluk hissi vardır. En üst kata gelene değin gri taş uzamdan yükselmeye devam ettim. Orada ne işim vardı? Kendimi, şimdiki zamandan geçmişi aşırmaya çalışan bir hırsız gibi hissettim. Ve aklımdan büyükannemle büyükbabamı, babamı ve babamın Yeni Dünya'da genç yaşta ölen ve ismi bana verilen erkek kardeşini geçirdim. Üzerlerinde taşıyabildikleri birkaç parça eşyayla geceleyin bu binadan gizlice kaçışlarını, suçlu insanlar gibi evlerinden sessizce çıkışlarını, içleri korku ve belirsizliklerle doluyken bir yerde gizlenmelerini düşündüm. Oradan sonra nereye gideceklerdi? Sınırı nasıl geçeceklerdi? Başlarına neler gelecekti? Dünyaya neler olmuştu böyle?

En sonunda adımlarım beni pencereye götürdü. Cam buzluysa. Pencereden bir şey görebilmek olanaksızdı. Çerçeveadaki beyaz boyalar her yerden pul pul dökülmüş ve soyulmuştu. Ama benim gözlerim eski parça parça bir örümcek ağının sarkan ipliklerinin altındaki denizlikte ters dönmüş halde yatan ölmüş kanatlı böceklerin üzerinde sabitlendi. Büyük bir sessizliğe gömülmüş bütün o kanatlı ölümlere bakakaldım.

Teşekkür

Yayıncım ve baş editörüm Judith Gurewich bu kitap üzerinde çalışırken zamanı ve tutkulu zekâsı konusunda olağanüstü cömertti. Kitapla ilgili fikirleri daha ileriye götürmem konusundaki her türlü ısrarı için ona içtenlikle minnettarım. Dahası editörlük sürecinde gösterdiği yoğun dikkate artık ne denli ender rastlandığının farkındayım. Onu bir arkadaş ve müttefik sayabildiğim için şanslıyım. Aynı şekilde, titiz editörlüğüyle kitabın pek çok bölümüne önemli katkı sağlayan Marjorie DeWitt'e de müteşekkirim. Tynan Kogane'in fotoğrafları bulmak ve metinle en uygun biçimde ilişkilendirmek konusunda hayli yardımı ve harika önerileri oldu. Yvonne E. Cárdenas'ın taslak metnin kitaba dönüşmesinin çeşitli aşamalarında can alıcı yardımı dokundu. Temsilcim Jin Auh'a da yardımları için buradan teşekkür ediyorum.

Kitabı yazarken ailemedekiler ve arkadaşlarım ile yaptığım sohbetler, Zweig'in hayatını ve sürgününün önemli unsurlarını anlamama katkı sağladı. Zweig hakkında yazmaya beni en başından teşvik eden Paul Holdengräber ile Inigo Thomas'a minnettarım. Paul, çalışma süresince vazgeçilmez kaynaklara dönüşen kitapları önermeyi sürdürdü. Zweig'a derin hayranlık duymuş kitap dostu Viyanalı sürgünlerin bir çocuğu olarak, onunla sohbetlerimiz her zaman aydınlatıcıydı. Adam Cvijanovic bu kitabın savına ilişkin birçok kritik noktada bilgilerini paylaştı; özellikle sanatın etkileri ve zaman zaman sıkıntılı sosyoekonomik eğilimler hakkında. Natalie d'Souza'nın, kültürler arasında bir yurt edinmenin düşüyle yaşamının ne demek olduğuna dair samimi kavrayışı sayesinde, Zweig'in öyküsünün günümüze yansması aklımdan çıkmadı. D'Souza bana ayrıca Zweig ile Hermann Broch arasındaki yazışmalardan bir kısmını çevirdi; ikisi demokrasinin geleceği hakkındaki karmaşık vizyonlarını tartışıyordu.

Sandra Kogut'un Zweig'in eserlerine çok yönlü bakışı, kurguları hakkındaki savlarımı –özellikle eserlerdeki melodrama ilişkin

soru işaretlerimi- şekillendirmeme yardımcı oldu. Salzburg'daki Stefan Zweig Merkezi Direktörü Klemens Renoldner bana birkaç yıl önce kurumunda ufuk açıcı rehberlik etti, akabinde araştırmamda destek verdi. Oliver Matuschek araştırmalarım, kitabın yazılması süresince sayısız değerli katkılar sundu. Zweig'in Eva'nın evindeki kütüphanesi üzerine Stephan Matthias'ın yaptığı titiz çalışmayı izlemek esin vericiydi ve Zweig'in kitapla fiziksel bir nesne bakımından ilişkisini canlandırmamı sağladı. Sina Najafi, Wolfgang Schivelbusch, Arnon Grünberg, Michael Greenberg, James Livingston, Laura Kipnis, Tom Levin, Lawrence Osborne, Jonathan Nossiter, Barbara Wansbrough ve Fred Kaufman ile çeşitli fırsatlarda Zweig ve sürgünü hakkında konuştum; paylaştıkları bakış açıları kitapta kendine yer buldu.

Babam Martin Prochnik'in yaşadığı sürgün ve sığınma deneyimi bu kitabın yazılmasını zorunlu kılmıştı. Ona ve annem Marian Prochnik'e olan minnetim sonsuz. Kardeşlerim Elisabeth, James ve Ethan çalışmalarımın her zaman büyük birer destekçisiydi. Kardeşlerimin sevecenliği konusundaki şansım, zaman geçtikçe daha çok taktir ettiğim bir olgudur. Kardeşim Ethan, "Alice teyze" ile diğer aile bireylerinden daha yakın bir ilişki sürdürmüştü. Geçmişle ilgili bazı dramatik anekdotları paylaştığı için ona müteşekkirim. Çocuklarım Yona, Tzvi, Zach ve Rafael ilham verici bir sevinç kaynağı. Onlar hem fikirlerime temel sağlıyor hem Zweig ve akranlarının önem verdiği, düş gücüne saygının aydınlık yönlerini hatırlatıyorlar. Bu kitapla geçmişin dünyaları ile kendi gelecekleri arasında üretken bağlar kurmalarını umuyorum. Eşim Rebecca Mead'in açık zihni, yazdıklarımın gerek en detaylı gerek uzaktan bakış düzeyinde yapı ve berraklık kazandırdı. Sürgün düşüncelerinin girdabında boğulmaya yüz tutmuşken onun neşesi ve nazik güveni beni yeniden evimde hissetmemi sağladı.

Notlar

Zweig'in *The World of Yesterday*'i sürekli bir referans noktası, esin kaynağı ve öyküsünün bendeki yansımalarının zeminini oluşturdu. Kitaptaki özel yaşamına dair ayrıntılar pek çok kez yorumlanmıştır ancak, Zweig'in ifade-sindeki duygu zaman zaman o denli doğrudan ve ihtiyatsız ki, karakteri ve ruhsal durumunu açık yüreklilikle ortaya seriyor. Tıpkı çıplak gerçeklerin bazen kişisel bir skandalı belirsizleştirmesi gibi. Söz konusu kitabın sanılan aksine daha çıplak olduğunu hissettim. Bunlar ünlü entelektüellerle yapılan neşeli toplantılar, ödüllendirici estetik çalışmalar ve esen fırtınalı sosyal değişim rüzgârlarının akıcı anlatımı arasından sızan şaşırtıcı itiraflardı. Zweig'in kişisel deneyimleri hakkındaki bazı ifadelerinin esrarı, taşındığı yeni çevreyle birlikte yakından incelendiğinde daha da kışkırtıcı hâle geliyordu. Kitabın yazımı esnasında Zweig yayıncısı Benjamin W. Huebsch ile Helmut Ripperger'in ulaşılabilir İngilizce çevirilerini referans aldım. İlerleyen zamanda Anthea Bell'in yeni çevirisini de okuyabildiğim için şanslıyım (Pushkin Press, 2009). Onunkisi daha canlı, daha inandırıcı günlük dildeki versiyonu. Metin boyunca kullandığım alıntılardan az sayıdaki onun çevirisinden, geri kalanıysa önceki edisyonundur.

MEKTUPLAR

Zweig'in ciltler dolusu yazışmaları kitabım için hayati önemde kaynak sağladı. Başvurduğum koleksiyonlar arasında Zweig'in Friderike ile gerçekleştirdiği mektuplaşmalar vardı. Bunların bir kısmı *Stefan and Friderike Zweig: Their Correspondence 1912-1942* başlığıyla, Erna MacArthur'ın yardımı ve Henry G. Alsberg'ün çevirisi ve redaksiyonuyla yayımlandı (Hastings House, 1954). Daha kapsamlı ve tarihlemesi daha doğru olan, Jeffrey B. Berlin ile Gert Kerschbaumer'in editörlüğündeki *Stefan Zweig Friderike Zweig Briefwechsel 1912-1942* adlı Almanca toplamadan da yararlandım (S. Fischer Verlag, 2006). Özenle elden geçirilmiş, editörlüğünü Darien J. Davis ve Oliver Marshall'ın yaptığı *Stefan and Lotte Zweig's South American Letters: New York, Argentina & Brazil, 1940-1942* (Continuum,

2010), gerek belirli alıntılarda gerek Zweig'in Brezilya'daki yaşamına dair genel atmosferi canlandırması açısından tekrar tekrar faydalandığım bir referans kaynağıydı. Söz konusu ciltte çiftin New York'taki dönemine ilişkin bir bölüm ve Zweig'in o dönem yazdığı pek çok mektuptan da alıntılar yer alıyor. Sonuncu derlemede yayımlanan tüm mektuplar orijinalinde İngilizce olarak kaleme alınmıştı; tıpkı Zweig'in Friderike, Ben Huebsch ve başkalarıyla yaptığı bir dizi yazışma gibi. Özellikle İngiltere ile Almanya arasındaki savaşın patlak vermesinden sonra, sansür meselelerini atlatma kaygısının Stefan'ın İngilizce sorununa ağır bastığı anlaşıyor. (Lotte'nin İngilizcesi daha iyi olmasına karşın yine de düzensizdi.) Onların yaptığı gramer, sözdizimi ve noktalama yanlışlarını, tashih ya da sözdizimi hatalarının yanıltıcı olabileceğini düşündüğüm yerler haricinde öylece bıraktım. Örneğin hem Lotte hem de Stefan New York'u "Newyork" biçiminde bitişik yazma eğilimindeydi, ben bunu düzelttim. Ayrıca Lotte'nin yengesinin adının yazımını düzenledim, zira kendisi her zaman "Hanna" diye yazarken, Stefan her defasında "Hannah" olarak kullanıyordu. Davis ile Marshall yayımındaki Zweig'larla Lotte'nin ailesiyle olan yazışmalar yanı sıra, ABD'den Lotte'nin İngiltere'deki ailesiyle arasındaki tüm yayımlanmamış mektuplarını da okuduğum, SUNY Fredonia'daki Stefan Zweig arşivine birden fazla ziyaret gerçekleştirdim. Buradaki koleksiyonun baş arşivcisi Gerda Morrissey sayısız kere canla başla yardım etti. Kendisi ulaşılması zor kaynakları bulmak bir yana, ümitsizce son dakika dile getirdiğim kaynakların taranması ve hatta mektupların çevirisi konusundaki isteklerimi de asla geri çevirmedi. Bir yazar daha yardımsever, daha nezaket dolu bir arşivci dileyemezdi; ona içtenlikle minnettarım. Benjamin Huebsch ile Stefan Zweig arasındaki yazışmanın önemli mektuplarından pek çoğu, Jeffrey B. Berlin'in hayli aydınlatıcı iki denemesinde yayımlandı. Erken dönem mektuplarının bir kısmı Jeffrey B. Berlin, Jorun B. Johns ve Richard H. Lawson editörlüğündeki *Turning-of-the-Century Vienna and Its Legacy: Essays in Honor of Donald G. Davian*'da, "Some Unpublished Stefan Zweig Letters, with an Unpublished Zweig Manifesto" adlı makalede gün yüzüne çıkıyordu (Edition Atelier, 1993). İkisinin geç dönem yazışmaları "Stefan Zweig and His American Publisher: Notes on an Unpublished Correspondence, with Reference to *Schachnovelle* und *Die Welt von Gestern*" makalesinde alıntılanıyordu (*Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, J. B. Metzler Verlag, 1982). Huebsch ile Zweig'in yayımlanmamış mektupları için Kongre Kütüphanesinde arşivlenmiş Benjamin W. Huebsch belgelerinden de fay-

dalandım. Knut Beck ve Jeffrey B. Berlin'in editörlüğünde Zweig'in seçme mektuplarının derlendiği bir dizinin son cildi olan *Stefan Zweig: Briefe 1932-1942*, araştırmamın çok önemli kaynağıydı. Alıntıların bir kısmını bu antolojiden aktardım. Zweig ve Joseph Roth arasındaki iletişim ise, Michael Hofmann'ın çevirip edit ettiği *Joseph Roth: A Life in Letters*'da canlı bir biçimde betimlenmişti (W. W. Norton & Co., 2012).

ZWEIG'İN ESERLERİ

Zweig'in basılmış eserleri arasından kitabım için en önemli olanlar şunlardı: *Erasmus of Rotterdam* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Viking Press, 1934); *Kaleidoscope: Thirteen Stories and Novelettes* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Viking Press, 1934); *Jewish Legends* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Markus Wiener Publishing, 1987); *Émile Verhaeren* (çeviri Jethro Bithell, Constable and Company, 1914); *The Struggle with the Daemon: Hölderlin, Kleist, Nietzsche* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Pushkin Press, 2012); *Mental Healers: Franz Anton Mesmer, Mary Baker Eddy, Sigmund Freud* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Viking Press, 1932); *Joseph Fouché* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Viking Press, 1930); *Beware of Pity* (çeviri Phyllis ve Trevor Blewitt, Pushkin Press, 2003); *Twenty-four Hours in the Life of a Woman* ile *The Royal Game* (çeviri Anthea Bell, Pushkin Press, 2003); *The Invisible Collection* ile *Buchmendel* (çeviri Eden ve Cedar Paul, Pushkin Press, 1998). Alıntı yaptığım *Letter from an Unknown Woman*, Stefan Zweig, *The Burning Secret and Other Stories* adlı antolojide yer alan (E. P. Dutton, 1989) Jill Sutcliffe çevirisinden. Zweig'in *Marie Antoinette: Portrait of an Average Woman*'dan alıntım, Eden ve Cedar Paul çevirisinden (Viking Press, 1933). *Brazil: Land of the Future* adlı kitabının hem Viking Press 1943 baskısından hem de yakın tarihli Lowell A. Bangerter çevirisinden (Ariadne Press, 2007) yararlandım.

ANILAR, BİYOGRAFİLER, HATIRAT

Friderike Zweig'in eşi Stefan Zweig (Thomas Y. Crowell Company, 1946) üzerine anı-biyografisi, eksikliklerine ve çarpıtmalara karşın hâlâ önemli ve yer yer çekici bir kitap. Daha özenli ve adil çalışmalarla bir arada okunduğunda, Zweig karakterinin içyüzüne dair hazine barındırıyor. Ayrıca

Zweig'ı tanımış olup onunla ilgili anılarını yazanlardan yoğun şekilde faydalandım, özellikle *Stefan Zweig: A Tribute to His Life and Work* adlı kitaptaki denemelerden (çeviri Christobel Fowler, editör Hanns Arens, W. H. Allen, 1951). Hanns Arens editörlüğündeki *Der große Europäer Stefan Zweig* ise anısına derlenen çok kapsamlı bir antoloji ve Joachim Maass, Klaus Mann, Thomas Mann ve Irmgard Keun'un ufuk açıcı makalelerinin kaynağıydı.

Öncü arşiv çalışmaları ve açıklayıcı düşünceleriyle anlatımına renk katan ve kendi bakış açımı şekillendirmeme yardımcı olan pek çok akademisyen ve biyografi yazarına minnet borcum var. Donald Prater'ın harikulade eseri *European of Yesterday: A Biography of Stefan Zweig* (Oxford University Press, 1972), özellikle çok sayıda mektuba yer vermesiyle paha biçilmez bir kaynaktı. Zweig'in yaşam öyküsünün gidişatını tümüyle kavramaya ilgi duyan okurlar bu üzücü derecede ender bulunan kitabı edinmeli. Oliver Matuscheck'in kaleme aldığı *Three Lives: A Biography of Stefan Zweig* (çeviri Allan Blunden, Pushkin Press, 2011), kitabımı yazdığım sırada çıktı ve Zweig'i kavramayı sağlayan dünya kadar önemli biyografik malzeme sağladı. Prater'ın Friderike Zweig ile kurduğu ilişki ve onunla sohbetleri çalışmasını zenginleştirdiği kadar da sınırlıyordu. Oliver Matuscheck'in böylesi yanlılıktan uzak betimlediği Zweig portresi ise nesnellik ve kapsamı bakımından örnek nitelikte. Ancak Matuscheck'in cömert meslektaş desteğinden, biyografisinin yayımlanmasından çok önce yararlanmaya başlamıştım. Beni, aksi halde ulaşamayacağım birçok kaynağa yönlendirdi. Onun birikimine ve yüce gönüllülüğüne şükranlarımı sunuyorum. Benimle hatıralarını paylaşarak Stefan ve Lotte Zweig'in yaşamlarını daha iyi anlamamı sağladığı için Eva Alberman'a da teşekkür ediyorum.

BÖLÜM REFERANSLARI

Aşağıda sayacağım kaynakça ayrıntılı olmayı amaçlamıyor. Bunun yerine, kitabımı ne derece başkalarının çalışmalarına borçlu olduğumu göstermek için, yaptığım alıntıların ve kullandığım argümanların dayandığı en önemli kaynaklara işaret ediyorum. Bir diğer amacım ilgili okura ana kaynaklara ulaşması konusunda yol göstermek.

Giriş

Giriş bölümünün başında, genel havayı yansıtmak amacıyla ve alıntılar için Davis ile Marshall'ın *Stefan and Lotte Zweig's South American Let-*

ters'ından yararlandım. Zweig "ilkel" sözcüğünü, Petrópolis'te evindeki yemeklerini tarif etmenin yanı sıra Brezilya'daki yaşamlarının diğer unsurları için de kullanır. Zweig'in defterinde Montaigne üzerine notunu ve André Maurois'a sürgün hakkında söylediklerini Prater'den kaydettim. Avusturya'nın tropikal bir dile dönüşümünü Zweig, Beck'te bulunan Franz ve Alma Werfel'e yazdığı mektupta anlatır (Berlin'in *Stefan Zweig: Briefe 1932-1942*). Joseph Roth'un Avusturya yurtseverliği Friderike'nin Zweig biyografisinde yer alır. Jules Romains'in Zweig'in Ossining'deki konutuna dair yazdıkları, benim için önemli bir kaynak olan "Derniers Mors et Dernières Lettres de Stefan Zweig" adlı makalesinden (*La Revue de Paris*, 62e anné, 2, Şubat 1955). Klaus Mann'ın otobiyografisi, New York sokaklarında Stefan Zweig ile karşılaşmasından söz edişinin kaynağı (*The Turning Point*, L. B. Fischer, 1942), ancak "Er war ein Verzweifelter" başlıklı yazısında daha detaylı betimlenir (*Der große Europäer: Stefan Zweig*, Arens). *The Turning Point* aynı zamanda Zweig'in 1930'daki Reichstag oylamasına tepkisi konusundaki referansım. Carl Zuckmayer'in Vermont'taki hayatı ve Zweig ile akşam yemeğine dair bilgileri hem hatıratından (*A Part of Myself: Portrait of an Epoch*, çeviri Richard ile Clara Winston, Harcourt Brace Jovanovich, 1970) hem de Arens'in yer verdiği denemesinden ("Did You Know Stefan Zweig?"). Bruno Walter'in vecizeleri Bruno Walter'in *Theme and Variations: An Autobiography* adlı eserinden (Alfred A. Knopf, çeviri James A. Galston, 1946). Heinrich Mann'dan yaptığım alıntılar, kitabın çeşitli yerlerinde bana yardımcı olan, Wolfgang Schivelbusch'un harikulade yazdığı *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*'den (Picador, çeviri Jefferson S. Chase, 2004). Zweig'in Ossining'deki evi ve geniş anlamda çevresi hakkında Ossining Historical Society arşivinden ve yardımsever küratörlerinden bilgi aldım. "ABD'de mest olma hali" satırı Maurice R. Davie'ye ait (*Refugees in America: Report of the Committee for the Study of Recent Immigration from Europe*, Yale University Press, 1947). Zweig'in bekâr evi hakkında Max Brod'un yorumları, Arens'in *Der große Europäer*'indeki "Erinnerungen an Stefan Zweig" başlıklı makalesinde yer alır ve Matuschek'in biyografisinde referans gösterilir. Zweig'in Hallam Street'teki dairesinin ortamı ve "arada kalmış yaşamı" Hilde Spiel'in dilbaz hatıratı *The Dark and the Bright*'ta tarif edilir (Ariadne Press, çeviri Christine Shuttleworth, 2007). Richard Fridenthal makalesinde ("Stefan Zweig and Humanism," Arens) Zweig'in geçmişteki ünlü sürgünlerin gayretinden cesaret aldığını yazar. Jules Romains, Zweig'in Piccadilly Circus meydanında dünyanın eksenini bulma karar-

lılığını 1939 Paris veda konuşmasında hatırlatır (*Stefan Zweig: Great European*, çeviri James Withall, Viking Press, 1941). Gershom Scholem'in Alman Yahudi yazarlara dair yorumu, *On Jews and Judaism in Crisis* (ed. Werner J. Dannhauser, Paul Dry Books, 2012) antolojisinde yer bulan "Jews and Germans" başlıklı sunumundan. Bu arada Viyana hakkında engin bilgi sahibi olan Christian Witt-Dörning'e, Schiller heykelindeki madalyonun önemini deşifre etmedeki katkısına ve bu süreci mümkün kılan her daim yardımsever Michael Huey'e minnettarım.

1. Bölüm

Kokteyl partisini betimlerken Zweig'in Lotte'nin ailesine yazdığı mektuplardan, Oliver Matuschek'in benimle paylaştığı Lotte'nin yayımlanmamış bir güncesinden ve 20 Aralık 1936 tarihli *Stokholms Dagblad* gazetesindeki İsveççe çevirisinde keşfettiğim Zweig'in "The Spirit of New York" başlıklı denemesinden faydalandım. Metni bana Monica Löfgren çevirdi. Zweig'in partideki halini Klaus Mann da "Er war ein Verzweifelter" makalesinde tarif eder (Arens, *Der große Europäer Stefan Zweig*). Göçmen sayısının giderek artmasıyla istenmemeye başlanmaları görüşü Donald Peterson Kent'e ait (*The Refugee Intellectual: The Americanization of the Immigrants of 1933-1945*, Columbia University Press, 1953). Zweig'in New York'ta görüşmek durumunda kaldığı insanların sayısından şikâyet edişini Friderike ile yazışmalarından alıntıladım. İlerleyen yıllarda partiyon biriktirmesini tartışırkenki temel kaynağım, Harry Zohn'un "Music in Stefan Zweig's Last Years: Some Unpublished Letters" adlı monografisiydi (*The Juilliard Review*, İlkbahar 1956). Viyana'da sınıfsal sınırların kesin olmayışı, Zweig'in gittiği her yerde edebi bir ortam yaratabilmesi ve Viyana'ya özgü çok katmanlılığa ilişkin görüşleri Klaus Mann'dan aktardım ("Victims of Fascism: Stefan Zweig", *Free World*, Nisan 1942). Zweig'in ruhun yaşamına dair söylediklerini Walter Bauer makalesinde yazmıştı ("Stefan Zweig the European", Arens). Zweig'in Salzburg üzerine değerlendirmeleri, *Stefan Zweig Journeys* antolojisindeki "Salzburg: The Framed Town" adlı denemesinden (çeviri Will Stone, Hesperus Press, 2010). New York City'deki ruh halini yansıtmak için dönemin gazete haberlerinden de hayli faydalandım. Bunlardan bazıları Henry N. Dorris, "Says Spies Infest Forts in City Area," *The New York Times*, 3 Haziran 1941; "Says Bund Mapped Wall St. Hangings," *The New York Times*, 4 Ekim 1940; "22000 Nazis Hold Rally in Garden; Police Check Foes," *The New York Times*, 21 Şubat 1939. İçsel değişimine ve bunu dengeleme arzusuna dair Charles

Baudouin'in gözlemleri ve Zweig ile Erich Ebermayer arasındaki yazışmalar Prater'in eserinde kayda geçer; Prater ayrıca, belki Friderike'den aldığı bilgilere dayanarak, Zweig'in New York City'de yaşanmayı geciktirici hormon tedavisi gördüğünden bahseder. Zuckmayer Zweig ile iletişimini ve onun Amerika'daki bakir bölgeleri keşfedişini hatıratında anlatır. Zuckmayer'in aklı ve anlatıcı ustalığı hakkındaki görüşler Elias Canetti'den (*The Play of the Eyes*, çeviri Ralph Manheim, Farrar, Straus ve Giroux, 1986). Sürgünlerin Yeni Dünya'ya ilişkin pek çok tepkilerini ve Amerikan kırsalıyla olan ilişkisini anlamamı, Anthony Heilbutt'ın nefis eseri (*Exiled in Paradise*, Viking Press, 1983) sağladı. Dönemle ilgili genel bilgiler için ayrıca Helmut F. Pfanner'in *Exile in New York: German and Austrian Writers After 1933* eserine başvurdum (Wayne State University Press, 1983). Thomas Mann'ın Zweig'in yardımseverliği üzerine paylaştığı anekdot, "Stefan Zweig zum zehnten Todestag 1952" başlıklı denemesinden (Arens). Katja Guttman bana bu metnin ve Zweig'in Paul Zech'e yazdığı 5 Haziran 1941 tarihli mektubunun çevirisinde yardımcı oldu (Beck, Berlin, *Stefan Zweig: Briefe 1932-1942*). 1933 Salzburg Festivali içinse örneğin bkz. Frederick T. Birchall, "Salzburg Idolizes Bruno Walter, Ousted by Nazis as 'Non-Aryan'", *The New York Times*, 4 Ağustos 1933 ve "Austrian Indignant", *The New York Times*, 31 Temmuz 1933. Zweig'in sığınmacıları Odysseus ile karşılaştırmasını Robert Van Gelder aktarmıştı ("The Future of Writing in World at War", *The New York Times*, 28 Temmuz 1940). Tanrısız Odyseia'nın anonim alıntısı Benjamin Appel'in "The Exiled Writers" başlıklı yazısında karşıma çıktı (*The Saturday Review of Literature*, 19 Ekim 1940). Hannah Arendt'in "Ulysses gezginleri" analizi, "We Refugees" denemesinden (Hannah Arendt, *The Jewish Writings*, ed. Jerome Kohn ve Ron H. Feldman, Schocken Books, 2007). Martin Gumpert'ten tüm alıntılar, ilgiye değer hatıratından (*First Papers*, çeviri Heinz ile Ruth Norden, Duell, Sloan ve Pearce, 1942). Zweig'in parasının sürgüne yeteceği esprisi, Richard Dove'un hayli bilgilendirici eserinden (*Journey of No Return: Five German-Speaking Literary Exiles in Britain, 1933-1945*, Libris, 2000). Kitabım için önemli, Zweig ile Roland arasındaki bir dizi yazışmanın kaynağı yine bu kitaptı. Brecht'in konsolosluk ofisinin gülünçlüğüyle dalga geçişi, *Conversations in Exile* adlı dramından. Gustav Anders'in vecizeleri, Alan D. DeSantis'in makalesinden ("Caught Between Two Worlds: Bakhtin's Dialogism in the Exile Experience", *Journal of Refugee Studies*, Cilt 14, No 1, 2001). Zweig'in Jules Romains'e gençlik pınarından söz ettiği mektubu Romains'in "Derniers Mors et Dernières

Lettres de Stefan Zweig”tan. Hans Natonek’in Manhattan’ı Amerika’nın alfabesine benzettiği gözlemi, fevkalade etkileyici ancak ne yazık ki bulunması neredeyse imkânsız hatıratında kayda geçer (*In Search of Myself*, G. P. Putnam’s Son, 1943). Claude Lévi-Strauss’tan yaptığım alıntı, ikinci bölümde kullandığım gözlemleriyle birlikte, *The View from Afar* adlı toplamadaki “New York in 1941” başlıklı denemesinden (çeviri Joachim Neugroschel ve Phoebe Hoss, The University of Chicago Press, 1985).

2. Bölüm

Zweig’in Metropolitan Opera sahnesi hakkında yorumlarını Matuschek kaydetti. Gerek Ludwig Marcuse’nin Zweig’a epikürcü suçlaması gerek Reichner’in alaya alınması, Hofmann’ın *Joseph Roth: A Life in Letters*’ında yer alan yazışmalardan. Zweig’in New York 1935’teki basın konferansının en kapsamlı dökümüne, Jewish Telegraphic Agency web sitesinden ulaşılabilir (Henry W. Levy, “Stefan Zweig Tells Plan for Review, Says Folks Don’t Trust Intellectuals,” 31 Ocak 1935, <http://www.jta.org/1935/01/31/archive/stefan-zweig-tells-plan-for-review-says-folks-dont-trust-intellectuals>). Joseph Brainin’in konferanstaki Zweig’a verdiği karşılığının özeti, yazarla daha sonra otel odasında gerçekleştirdiği söyleşiden okunabilir (“The Tragedy of Stefan Zweig,” *The National Jewish Monthly*, Nisan 1942). Almanya’da kaderine terk edilen Yahudilerin rehine konumunda olduğuna dair savı, Joseph Leftwich’e yazdığı mektupta karşıma çıktı. Leftwich bunu ayrıntılı incelemesinde tekrarlar (“Stefan Zweig and the World of Yesterday,” *Year Book III of the Leo Baeck Institute*; East and West Library, London, 1958). Zweig’in tamamlanmamış manifestosu, Berlin’in büyüleyici makalesinde hatırlatılır (“The Struggle for Survival - From Hitler’s Appointment to the Nazi Book-Burnings: Some Unpublished Stefan Zweig Letters, with an Unpublished Manifesto”). Zweig’in 1938 Amerika turunu anlatırken, o döneme ait Lotte Zweig’in yayımlanmamış güncesinden yararlandım. Bu belgeye ulaşabilmeyi, Zweig’dan mali destek isteyen sığınmacılarla yazışmaları da araştıran ve bu talepler meselesinde doğru bakış açısını gösteren Oliver Matuschek’e borçluyum. Cotton Club’ın yeniden canlanması konusunda bkz. “Night Club Notes” (*The New York Times*, 26 Eylül 1936). Dönemin gece kulüplerine ilişkin diğer bilgileri, örneğin Rainbow Room’un ünlü müdavimlerini kapsayan listeyi *Fortune* dergisinde “Manhattan Night Life” haberinde okudum (Cilt 13, No 3, Mart 1936). Curtiss’in Zweig ile yaptığı söyleşi için bkz. “Stefan Zweig”, Thomas Quinn Curtiss, *Books Abroad*, Cilt 13,

No 4, Güz 1939. Zweig New Haven'deki genel manzara hakkında Hanna ile Manfred'in yanı sıra Friderike'ye de yazmıştı. Natonek'in sığınmacı deneyiminin paniğine dair söyledikleri, *Hitler's Exiles: Personal Stories of the Flight from Nazi Germany to America*'da yeniden yayımlanan "The Last Day in Europe" başlıklı denemesinden (ed. Mark M. Anderson, The New Press, 1998). Natonek'ten yaptığım tüm öteki alıntıları hatıratından kullandım. Zweig'in "esamisi okunmayanlar" hakkındaki sözü, Dove'da referans gösterilen ve Roland'a yazdığı bir mektuptan. Sığınmacıları köpeklerle karşılaştırması, Prater'in yayımlanmamış bir konuşmasında geçmişti (SUNY Fredonia'daki arşivden). Feuchtwanger'dan alıntı, Anderson'da yeniden yayımlanan "The Grandeur and Misery of Exile" denemesinden. New York City'de suçun ani yükselişi için örneğin 12 Kasım 1940 tarihli *The New York Times* gazetesine bakılabilir ("Big Rise in Crime is Reported Here"). Camus'den alıntıladıklarım, 1947'de kaleme aldığı "The Rains of New York" denemesinden (Albert Camus, *Lyrical and Critical Essays*, çeviri Ellen Conroy Kennedy, ed. Philip Thody, Vintage, 1970). Erich Kahler'in büyüleyici makalesi, "Collectivists", sürgündeki yazarlara adanan *Saturday Review of Literature* dergisinin 19 Ekim 1940 tarihli özel sayısından. Brecht'in iğneleyici, ümit etmenin sürgündekinin asıl işi olduğu yönündeki sözleri Heilbut'ta kayda geçmişti. Hilde Spiel'in gerçek Amerika üzerine gözlemleri, *The Darkened Room* adlı romanından (Methuen & Co. Ltd, 1961).

3. Bölüm

Kitapların insanlardan daha iyi birer yoldaş olduğuna dair Zweig'in ifadesi, Friderike'ye yazdığı bir mektupta geçiyor. Nazi Almanyası'ndaki Yahudilere ait kitaplar hakkındaki yorumlarımın kaynağı, pek çok açıdan faydalandığım Victor Klemperer'in sıradışı kitabı *The Language of the Third Reich: LTI – Lingua Tertii Imperii* (çeviri Martin Brady, Continuum, 2006). Zweig'in "Thanks to Books" adlı denemesi, Harry Zohn'un çevirisiyle 8 Şubat 1958 tarihli *Saturday Review*'da yayımlandı. Zweig'in bekâr evine girmiş Fleischer, anılarını *Stefan Zweig - Spiegelungen einer schöpferischen Persönlichkeit* adlı antolojide yer alan makalesinde paylaşmıştı (ed. Erich Fitzbauer, Bergland Verlag, 1959). Zweig'in 1922'ye ait otobiyografik taslağından satırlar Matuschek'ten alıntı; tıpkı Zweig'in Fleischer'e yazdığı genç ruhlu mektubundan aldığım vecizeler ve Fontana'nın Zweig'in teşhirciliğine dair yorumu gibi. Heykeltıraş Ambrosi'nin mektubu ve Zweig'in cinsel hırs eksikliği hakkındaki yoru-

mu Prater'ın makalesinde ("Zweig and the Vienna of Yesterday") geçiyor (Berlin, Johns and Lawson, *Turn-of-the-Century Vienna and its Legacy*). Prater'ın Friderike ile yaptığı söyleşisiyle ilgili yayımlanmamış notları, Friderike'nin Zweig'in bir "Don Juan" olmadığı yönündeki sözlerinin de kaynağı. Prater, "Stefan Zweig" başlıklı makalesinde Friderike'ye dayanarak, Zweig'in çocuk yapmak istememesinin nedeninin delilik korkusu olduğunu kaydetti (*Exile: The Writer's Experience*, ed. John M. Spalek ve Robert F. Bell, The University of North Carolina Press, 1982). Almanya ve Avusturya'daki intihar oranı artışı hakkında bilgi edinmek için Darcy Buerkle'in ilginç makalesine, "Historical Effacements: Facing Charlotte Salomon", göz atılabilir (*Reading Charlotte Salomon*, ed. Michael P. Steinberg ve Monica Bohm-Duchen, Cornell University Press, 2006). Hilde Spiel'in çocuklarının İngiltere'de büyümesinden şükran duyduğunu, savaş sonrası Viyana'ya dönüşü konulu harika çalışmasından öğrendim (*Return to Vienna: A Journal*, çeviri Christine Shuttleworth, Ariadne Press, 2011). Zweig'in hayvanat bahçesinde teşhircilik yaptığına dair hikâye Geiger'dan (*Memorie di un Veneziano*, Vallecchi, 1958). Romain's'in Zweig'in sorgulayıcı üslubu üzerine gözlemleri ve şiddetli tutkularına dair itirafları, *Stefan Zweig: Great European*'dan. Zweig'in Avusturya kaderciliği üzerine söyledikleri, anısına Otto Zarek'in kaleme aldığı önemli makalesinde yer aldı ("Stefan Zweig - A Jewish Tragedy", Arens). Klaus Mann, Zweig'in ılımlı istekleri hakkında yorumlarını *Free World* için yazdığı makalesinde dile getirdi. Zweig'in kişisel hazlar için çok sınırlı bir bütçe ayırması, flört dönemleri ve Salzburg'a taşınmaları üzerine Friderike'nin sözleri, Zweig anılarından. Viyana'da müziğin anti-semitizme palyatif etkisi, Gombrich'in gözlemi ve *Strangers at Home and Abroad: Recollections of Austrian Jews who Escaped Hitler* adlı kitabından (çeviri Ewald Osers, ed. Adi Wimmer, McFarland & Company, Inc., 2000). Viyana'da Hristiyan bayramlarındaki anti-semitist ortamı Richard S. Geehr, *Karl Lueger: Mayor of Fin de Siècle Vienna*'da tartışıyor (Wayne State University Press, 1990). Viyana parlamentosundaki suiistimaller, George E. Berkley'in aydınlatıcı araştırmasından (*Vienna and its Jews: The Tragedy of Success, 1880-1980s*, Madison Books, 1988). Zweig'in Yahudi seçecresini en kapsamlı haliyle aktaran Leo Spitzer (*Lives in Between: Assimilation and Marginality in Austria, Brazil, West Africa 1780-1945*, Cambridge University Press, 1989). Zweig'in Yahudi sorunlarıyla her zaman canla başla ilgilendiğine dair kayıt, Leftwich'in referans verdiği David Ewen'ın Zweig ile söyleşisinden.

4. Bölüm

Carl E. Schorske'nin *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture* eseri, Zweig ve akranlarını önemli ölçüde etkilemiş, Viyana'daki hummalı sanat üretimi ile siyasi haklarını kullanamamaları arasındaki garip git-gel konusunda vazgeçilmez birincil kaynak (Vintage Books, 1981). Hitler'in *Mein Kampf*'ı için Michael Ford çevirisini referans aldım (Elite Minds, 2009). Aile dostlarının birinci sınıf Yahudi burjuvazisinden olduklarına dair Alfred Zweig'in notu Matuschek'ten. Zweig'in bir enginar ile tarih arasında analogi kurması, Stokholm'de 1939 PEN konferansı için planlanan ancak savaş patlak verince iptal edilen "bir sanatçı olarak tarih" konulu konuşma metninden. Zweig'in kitabı "bir avuç sessizlik" olarak tarif edişi Friderike'nin biyografisinden. Zweig'in yazma eylemini afyon ve haşhaşa benzetmesi Wittkowski'ye yazdığı geç dönem bir mektubundan; Spalek ve Bell'in *Exile: The Writer's Experience*'te yayımlanan Prater'in makalesinde yer almıştı. Huzur ve sessizliğe verdiği değer hakkında mektupları, Schickele'ye yazdığı önemli mektupla birlikte yine aynı kaynaktan. Zweig'in Erasmus'una Forster'in tepkisine *The BBC Talks of E.M. Forster 1929-1960* dökümünden erişilebilir (ed. Mary Lago, Linda K. Hughes ve Elizabeth MacLeod Walls, University of Missouri Press, 2008). Amerika tarafındaki tepki içinse örneğin Percy Hutchison'ın "Stefan Zweig's Life of Erasmus" makalesine bakılabilir (*The New York Times*, 4 Kasım 1934). Irving Howe "güçsüzlüğün erdemleri" deyişini Yidiş edebiyat bağlamında, *A Treasury of Yiddish Stories* kitabının önsözünde kullanır (ed. Irving Howe ve Eliezer Greenberg, Viking, 1954). Gustine Ambrosi'nin Zweig için "insan zihnindeki ebedi yolcu" betimlemesi Harry Zohn'un "The Burning Secret of Stephen Branch, or A Cautionary Tale About a Physician Who Could Not Heal Himself" başlıklı makalesinde alıntılanır (*Stefan Zweig: The World of Yesterday's Humanist Today, Proceedings of the Stefan Zweig Symposium*, ed. Marion Sonnenfeld, State University of New York Press, 1983). İntikam hatırlatıldığında Zweig'in yüzünün bembeyaz olduğu sahneyi Werfel, anısına kaleme aldığı "Stefan Zweig's Death" başlıklı denemesinde anlatır (Arens). *Jungvolk* üzerine referanslar, Erika Mann'ın çarpıcı kitabından (*School for Barbarians*, çeviri Muriel Rukeyser, Modern Age Books, 1938). Hitler'in Alman eğitim sistemini etrafıca dönüştürmesini anlattığı eseri, Nazi fenomeninin nasıl ortaya çıkabildiğini kavramak açısından elzem. Zweig'in Herzl üzerine ilk denemesini ve Martin Buber ile mektuplaşmalarını Michael Stanislawski'nin dört dörtlük makalesi "Autobiography as Farewell I"dan alıntılıdım (*Autobiographical Jews*:

Essays in Jewish Self-Fashioning, University of Washington Press, 2004). Kraus'un siyonizm hakkında söyledikleri Harry Zohn'dan (*Karl Kraus*, Twayne Publishers, Inc., 1971). Zweig'in Yahudilerin kutsal misyonuna dair yorumları, Romain Rolland'ın *Jean Christophe* eserinin analizinin "The Jews" bölümünde yer alır. Münih'teki müzede yaşanan olay Zarek tarafından kaydedilmiştir (Arens).

5. Bölüm

Biltmore'daki *marshmallow* kokusundan Zelda Fitzgerald 1930 yazında Scott'a gönderdiği mektupta söz eder. PEN buluşması hakkındaki kayıtlar arasından, "1,000 Authors Here Defy Nazi Power" başlıklı haber (*The New York Times*, 16 Mayıs 1941) yanı sıra Zweig'in *Aufbau*'da (16 Mayıs 1941) yayımlanmış ve Katja Guttman'ın Almancadan çevirisine bana yardım ettiği konuşmasından yararlandım. Klemperer, Tacitus olayını Scherer'in anlatımından (*The Language of the Third Reich*) aktarmıştır; "fanatik" teriminin değişiminin analizi aynı kaynaktan. Zweig'in Almanya'yı entelektüel anavatanı olarak gördüğüne dair Romain's'in yorumları, *Stefan Zweig: Great European*'dan. Scholem'in Zweig gibi yazarlara atfettiği uçuk yanılsamalar nitelemesi, Dannhauser'un *On Jews and Judaism in Crisis*'te yeniden basılmış "Walter Benjamin" makalesinden. Zweig, Avusturya kimliğindeki Slav unsurunun "akla yatkınlığı" yönündeki beyanını Ernst Feder'e yapmıştı; Feder'in "Stefan Zweig's Last Days" makalesinden (Arens). Hitler'in ifadeleri için örneğin bkz. Kurt G. Ludecke, *I Knew Hitler* (Charles Scribner's Sons, 1937) ve Emil Lengyel, "Hitler at the Top of his Dizzy Path," *The New York Times*, 5 Şubat 1933. Ernst Kris'in Hitler'in sloganları üzerine yorumları "Expert Analyzes Nazi Propaganda" haberinden (*The New York Times*, 8 Aralık 1940). Zweig'a Latin üslubu yakıştırması Viertel'in "Farewell to Stefan Zweig" denemesinden (Arens). Amelia von Ende'nin "Viyana ırkı" gözlemleri, *The Bookman*'da yayımlanmış "Literary Vienna" makalesinden (Ekim 1913). Arendt'in 28 Ekim 1964'te Günter Gaus ile gerçekleştirdiği söyleşiye toplu eserinde erişilebilir (Hannah Arendt, *Essays in Understanding: 1930-1954*, ed. Jerome Kohn, Harcourt Brace & Co., 1994). Hilde Spiel, Upper West Side'da partideki göçmenleri *The Darkened Room*'da betimler. Birleşik Krallık'taki sığınmacıların kötü koşullarını acı bir dille aktaran Dove'un kitabı, Zweig'in oradaki deneyiminin geniş çerçevesini görmem için referansımdı. Zweig'in kendini dinsel inancı olmayan Yahudi olarak tarif ettiği Felix Braun'a mektubu aynı kaynaktan. Anna Freud ile Miriam Beer-Hoffman-Lens'in Freud'un

cenazesinde yan yana gelip Zweig'in nesrine duydukları hayranlığı dile getirmeleri, Elisabeth Young-Bruehl'ün biyografisinde yer alır (*Anna Freud: A Biography*, Sheridan Books, 2008). Kitap boyunca başvurduğum Stefan Zweig günlüğü içinse, Stefan Zweig *Tagebücher* (S. Fischer Verlag, 1984) edisyonunu kullandım.

6. Bölüm

Genç sığınmacının Amerika'da doğru düzgün kafelerin bulunmayışına serzeniş Gerhart Saenger'in *Today's Refugees, Tomorrow's Citizens: A Story of Americanization* kitabında okunabilir (Harper & Brothers, 1941). New York'un dur durak bilmeyen hareketliliğini kafe kültürü ruhuna aykırı bulan Zweig'in bu gözlemi, "The Spirit of New York"ta karşıma çıkmıştı. Fritz Wittels'in Viyana kafeleri üzerine düşünceleri *Freud and the Child Woman: The Memoirs of Fritz Wittels*'ten (ed. Edward Timms, Yale University Press, 1994). Zweig ile Troçki'nin Café Central'da karşılaşmasını Zarek anlatır. Ebermayer'in mektubunu Prater'den alıntılıdım. Hotel Regina önündeki Nazilerin konfeti yağmurunu Hilda Doolittle betimledi (*Tribute to Freud: Writing on the Wall - Advent*, New Directions Books, 1974). Avusturya'nın güdükleşmesine dair popüler fıkraları aldığım John Gunther'in *Inside Europe* adlı eseri, 1930'lu yılların Avusturyasında olup bitenler hakkında önemli tanıklıklar içeriyor (Harper & Brothers, 1938). Şubat 1934 ile İspanya iç savaşı arasında kurulan tarihsel analogi Spiel'e ait (*Dark and the Bright*). Canetti, Broch ve Zweig'in bulunduğu sahne Canetti'nin *The Play of the Eyes* eserinden. John Gunther'in Viyana'daki Café Imperial'de oturup Viyana hakkında haber okuma çabasının betimi, Temmuz 1935'te *Harper's Magazine*'de yayımlanmış güçlü "Dateline Vienna" makalesinden. Döneme ilişkin düşüncelerimde bir diğer belirleyici referans kaynağım *Interwar Vienna: Culture Between Modernity and Tradition* idi (ed. Deborah Holmes ve Lisa Silverman, Camden House, 2009). Karl Kraus'un Café Griensteidl'daki müdavimleri anlattığı "The Demolished Literature" denemesi, değerli *The Viennese Coffeehouse Wits: 1890-1938* antolojisinde okunabilir (çeviri ve ed. Harold B. Segal, Purdue University Press, 1995). Kraus'un Zweig ile Ludwig'i "kültürün yükselticileri" olarak nitelediği "Pretiosen" başlıklı makalesi *Die Fackel* dergisinin Haziran 1926 sayısında yayımlandı. Berkley'e göre, anti-semitist fıkra Yahudilerin benimsemesiyle Viyana'da iyice yaygınlık kazanmıştı. Zweig'in savaş dönemi propagandası, Viyanalı akranlarının propaganda çalışmasıyla birlikte, Edward Timms tarafından özetlendi (*Karl Kraus: Apocalyptic*

Satirist, *Culture and Catastrophe in Habsburg Vienna*, Yale University Press, 1986). Musil'in Kraus hakkındaki gözlemleri, Walter Kaufman ile Erich Heller arası mektuplaşmalarda kayda geçti (*The New York Review of Books*, 9 Ağustos 1973). Roth, yenilgiye uğramış savaş kuşağını, *The Emperor's Tomb* romanında tarif eder (çeviri John Hoare, Overlook Press, 2002). Hitler'in Imperial'e dönüşü ise Pierre J. Huss'un anlatımından (*Heil! And Farewell*, Herbert Jenkins Limited, 1943).

7. Bölüm

Zweig'in kendini nerede temellendireceği yönündeki derin düşünceleri için başlıca kaynağım Huebsch'e ve Lotte'nin ailesine yazdığı mektuplardı. Van Loon'un evi ve sığınmacı deneyimiyle ilgili bazı arkaplan bilgileri, hakkında Robert Van Gelder'in yazdığı portresinden edindim ("Van Loon, the Man Who Can't Say No," *The Milwaukee Journal*, 14 Mayıs 1941).

Van Loon, Zweig'in kendisini Long Island Sound'taki ziyaretini ve ona bir ev bulma çabasını Ben Huebsch ile yazışmalarında anlatır. Davie'nin *Refugees in America: Report of the Committee for the Study of Recent Immigration from Europe* adlı çalışmasının giriş bölümleri, Hitler'in etkisi altındaki ülkelerde hızla gelişen olayların uluslararası sığınmacı politikalarını nasıl etkilediğine dair en iyi özetlerden biri. Söz konusu cilt Amerikan mağazalarına karşı yürütülen "fısıltı kampanyasının" ve göçmenlerin neden olduğu ekonomik endişelere ilişkin haberlerin de kaynağıydı. Sonuncu konu Saenger ve Donald Peterson Kent tarafından da işlendi (*The Refugee Intellectual: The Americanization of the Immigrants of 1933-1945*, Columbia University Press, 1953). Saydığım üç kitapta pek çok dokunaklı vaka örneği veriliyor. Pittsburgh'teki teknik ressamın öyküsü Kent'ten. Yahudilerin ABD'ye sürgüne gitmesinin genel çerçevesine dair bilgi için Saul S. Friedman'a bakılabilir (*No Haven for the Oppressed: United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945*, Wayne State University Press, 1971). Klaus ile Erika Mann'ın sığınmacı deneyimi gözlemleri, *Escape to Life* adlı ortak çalışmalarından (Houghton Mifflin Company, 1939). Zweig'in Fransa'nın düşüşü üzerine Desmond Flowers'ın kaydettiği tepkisi, Prater'ın yayımlanmamış konuşmasında ("Stefan Zweig") yer alır. Çocuk sığınmacılar ve soykırım kurbanları hakkındaki istatistikler, Gerhard Sonnert ve Gerald Holton'ın aydınlatıcı araştırmasından (*What Happened to the Children who Fled Nazi Persecution*, Palgrave Macmillan, 2006).

Yahudi savaş kurbanları adına Brezilya'da düzenlenmiş bir yardım toplantısında Zweig'in konuşmasını Leftwich alıntılamıştır. Zweig'in bu

konusmasında yaşamı sürdürmenin değersizliği konusundaki düşünceleri açıktır. “Latin neşesi” arayışıyla İngiltere’den kurtulması Romain’s’in 1939 konuşmasında dile getirilir. Aldous Huxley ve Thomas Mann’ın Sanary çevresindeki sığınmacı koşullarına dair izlenimlerini öğrendiğim başlıca kaynağım Sybille Bedford idi (*Aldous Huxley: A Biography*, Alfred A. Knopf/Harper & Row, 1971). Thomas Mann, Zweig’in 1930 seçim sonuçlarını hatalı okumasını ve buna tepkisini otobiyografisinde hatırlatır (*The Turning Point*). Zweig’ların Cap d’Antibes’e yaptığı gezinin ayrıntıları, Friderike’nin biyografisinden ve Zweig üzerine kaleme aldığı, *Greatness Revisited* antolojisinde yayımlanmış denemesinden okunabilir (ed. Harry Zohn, Branden Press, 1971). Friderike’nin daktiloda kopyaladığı Lotte’nin Stefan’a aşk mektubu Fredonia’daki arşivden. Zweig’in Lotte’yle ilişkisini başlarda Londra ile özdeşleştirdiğini görmemi sağlayan Oliver Matuschek. Alfred Polgar’ın Ekvador’la olan mesafe hakkındaki anektodu Erika ve Klaus Mann’ın *Escape to Freedom* eserinden.

8. Bölüm

Ossining Historical Society Başkanı Norm Macdonald’a, Zweig’ların Ossining’de oturduğu 1930’lu ve 1940’lı yıllardaki yaşamı ve kentin genel durumu hakkında verdiği yanıtlar için müteşekkirim. Ayrıca Ossining Historical Society’nin hazırladığı *Images of America* serisinin *Ossining Remembered* monografisinden faydalandım (Arcadia Publishing, 1999). Ossining’de 1941 ve 1943’te olup bitenler üzerine bazı ayrıntıları, *The Intelligencer*’ın 1944 Mayıs sayısında yayımlanmış Sally Walsh’un “War Comes to Main Street” makalesinden edindim. Göçmenlerin ABD’deki gıda bolluğu karşısında şaşkınlığı pek çok metinde karşıma çıkarken, başlıca referanslarım Davie, Kent ve Saenger idi. İlkın 1 Şubat 1925’te *Berliner Börsen-Courier* gazetesinde yayımlanmış Zweig’in büyüleyici makalesi “The Monotonization of the World”, *The Weimar Republic Sourcebook* toplamasından (ed. Anton Kaes, Martin Jay ve Edward Dimendberg, University of California Press, 1994). Çizgi romanlarla mücadele ve göçmen babasını yeterince Amerikalı olmamakla itham eden oğlun hikâyesi, sanat ve eğitim gibilerinde Avrupalı ile Amerikalı arasındaki farklılıklar Kent tarafından kaydedilmiştir. İse Gropius’un ikna edici makalesi Davie’de yeniden yayımlandı. Amerikalıların yaşlı bebekleri andırdıklarını söyleyen Auden’in gözlemi için bkz W.H. Auden, *The Dyer’s Hand and Other Essays* (Vintage Books/Random House, 1990). Göçmen ailelerindeki çocukların birer Truva atına benzetilmesi, Mary

Treudley'in "Formal Organization and the Americanization Process, with Special Reference to the Greeks of Boston" başlıklı makalesinden (*American Sociological Review*, Şubat 1949). Amerikanlaşmış oğlunun ailenin yayıncısı olmasını isteyen babayla ilgili vaka Saenger'ın. Henry Pachter'in Amerikan eğitim sistemindeki sorunların analizi, *The Legacy of the German Refugee Intellectuals* antolojisinde yayımlanmış "A Memoir" makalesinden (ed. Robert Boyers, Schocken Books, 1972). Zweig'in "ahlak otorite" olma arzusunu dile getirdiği Rolland'a mektubu, Prater'dan alıntı. Kapuzinerberg'deki gecekondular meselesi ve Zweig'in bunların varlığına tepkisi Friderike'nin Stefan biyografisinde aktarılır. Virgilia Sapieha'nın *The World of Yesterday* eleştirisi olan "The Glass-Enclosed Record of a Mind," 18 Nisan 1943 tarihli *The New York Herald Tribune*'de yayımlandı. Zweig, Roth ve Keun'u içeren Hermann Kesten'in anekdotu Michael Hofmann'ın *Joseph Roth: A Life in Letters* eserinde tekrarlanır. Arendt'in "Stefan Zweig: Jews in the World of Yesterday" başlıklı temel eleştirisi, Kohn ile Feldman'ın *The Jewish Writings* toplamastan. Zweig'in yoksullaşmış çocuklar ve savaş vurguncuları hakkındaki sözleri Lionel B. Steiman'ın çarpıcı "The Worm in the Rose: Historical Destiny and Individual Action in Stefan Zweig's Vision of History" makalesinde tartışılır (Sonnenfeld, *The World of Yesterday's Humanist Today*). Zweig'in Volta Kongresindeki konuşmasından uzun bölümler, Walter Bauer'ın "Stefan Zweig the European" makalesinde alıntılanmıştır (Arens). Friderike de Stefan biyografisinde konuşmanın bazı kısımlarına yer vermiştir. Wagner'in estetik teorilerinin Avusturya siyasetini şekillendirmede oynadığı belirleyici rolü anlamak için, Schorske'nin yanı sıra William J. McGrath'ın *Dionysian Art and Populist Politics in Austria* eseri önemli bir giriş niteliğinde (Yale University Press, 1974). Volta Kongresi hakkındaki sorularına, Alman Naziler ile İtalyan faşistlerin 1932 olaylarındaki tahakkümü üzerine verdiği ayrıntılı yanıtlar için Dr. Arturo Larcati'ye teşekkür ederim.

9. Bölüm

Zweig'ların Ossining'de yaşadığı dönemdeki bazı olayların detaylarını, kentin o yıllarda başlıca günlük gazetesi *Citizen Register*'in Haziran-Ağustos 1941 tarihleri arası nüshalarından araştırdım. Joachim Maass, Zweig ile son karşılaşmasını "Die Letzte Begegnung" makalesinde anlatır (Arens, *Der große Europäer*). Eva Tuerbl bana bu makalenin çevirisinde yardımcı oldu.

10. Bölüm

René Fülöp-Miller, Zweig'ın Ossining'deki sohbetlerini toplayarak "Memorial for Stefan Zweig" makalesinde kayda geçirdi (Arens). Adrian Christopher Liddell ile Nicola Helen Liddell'e, nazik ve sevimli kızları Eloise ile Alexandra'ya, Rosemount'taki evi ve bahçesini gezdirdikleri için minnettarım. Ailenin bahçeyi yeniden hayata geçirmek için gösterdikleri özveri Stefan ve Lotte'yi eminim çok etkilerdi. Liddellar Bath toplumunu kavramamı sağlamanın yanı sıra araştırmam için önemli olan Zweig'ın bahçıvanı ve evle ilgili bir dizi belgeyi de paylaştılar. Zweig, bahçesi, Bath kırsalında yürüyüşleri ve Edward Miller hakkındaki başlıca kaynaklarım şunlardı: Elizabeth Allday, *Stefan Zweig: A Critical Biography*, (J. Philip O'Hara, Inc., 1972); "Memories of Stefan Zweig" makalesinde yayımlanan Robert Draper'ın mektubu (*Bath Chronicle*, 3 Mart 1997); Bath Historical Society'nin 1997'de düzenlediği Zweig'ın yaşamı konulu sergi çerçevesinde hazırlanan makale ("Rosemount and Stefan Zweig"). Zweig'ın bir bombalanmış binayla birlikte çöküşünden söz ettiği mektubunu Werfel, "Stefan Zweig's Death" başlıklı denemesinde alıntılar (Arens). Thomas Mann'ın Friderike'ye mektubuna *Letters of Thomas Mann: 1889-1955* derlemesinden erişilebilir (çeviri ve ed. Richard ile Clara Winston, University of California Press, 1975). Zweig'ın İngiltere'de yaşadığı hayal kırıklığını anlattığı Rolland'a mektupları Dove'un kitabından. Romain's'in aktardığı, Zweig'ın İngiliz kentlerindeki donukluktan duyduğu hoşnutsuzluk, ölümünün ardından 24 Şubat 1942'de *The New York Herald Tribune*'de yayımlanmış makalede yer alır ("Zweig and Wife, Refugees, End Lives in Brazil").

11. Bölüm

Petrópolis'teki hayatı –gerek Zweig'ların döneminde gerek sonrasında– anlamamı sağlayan Maria Wolfring'in katkıları muazzamdı. Kenti ve aile tarihini anlatırken gösterdiği cömertliği için ona müteşekkirim. Kristina Michahelles'a beni Maria ile tanıştırdığı ve ayrıca Zweig'lar ve Petrópolis hakkında pek çok soruyu yanıtladığı için teşekkür ediyorum. Metne eşlik eden fotoğrafları bulmam konusunda da hayli yardımı dokundu. Zweig'ın Brezilya'daki popülaritesi üzerine Feder'in yorumu, Arens'teki makalesinden. Zweig'ın Marlene Dietrich'e dönüştüğüne dair coşkun beyanı ise, Friderike ile yaptığı yazışmalarda karşıma çıktı.

12. Bölüm

Zweig, Brezilya yolunda Homeros'un kahramanları misali yaşadığı çöküntüyü Huebsch'e yazdığı mektupta dile getirir. Brezilya'da Zweig'ların resepsiyonunu Prater, oradaki arkadaşlarından gelen mektup ve haberlere dayandırarak anlatır. Zweig'in Brezilya üzerine yazdığı kitapların *Correio da Manhã* gazetesindeki eleştirileri ve tanınmış Brezilyalı çağdaş yazarların Zweig'in eserlerine tepkisini, Alberto Dines'in "Death in Paradise" denemesinden öğrendim. Zweig'in Brezilya'daki yaşamına dair sayısız can alıcı bilgi aktaran Dines'in Portekizceden çevrilmemiş kitabı daha da zengin (*Morte no paraíso: a tragédia de Stefan Zweig*, Círculo de Leitores, 1981). Davis ile Marshall'ın *Stefan and Lotte Zweig's South American Letters* derlemesinin giriş bölümü, özellikle savaş ve sığınmacılar bağlamında, dönemin Brezilyasının siyasi ve kültürel manzarasını dört dörtlük biçimde özetliyor. Geri plan bilgiler için ayrıca başvurduğum kaynaklar: *The Brazilian Reader: History, Culture, Politics*, ed. Robert M. Levine ve John J. Crocitti (Duke University Press, 1999); Robert M. Levine, *Father of the Poor? Vargas and His Era* (Cambridge University Press, 1998); Jeffrey Lesser, *Welcoming the Undesirables: Brazil and the Jewish Question* (University of California Press, 1995); Daryle Williams, "Ad perpetuum rei memoriam: The Vargas Regime and Brazil's National Historical Patrimony, 1930-1945" (*Luso-Brazilian Review*, 2004); Frank D. McCann, "Vargas and the Destruction of the Brazilian Integralista and Nazi Parties", (*The Americas*, Temmuz 1969). Zweig'in "via contemplativa" üzerine sözleri Hanna ile Manfred'e gönderdiği bir mektuptan. Friedenthal'ın Balzac taslağına ilişkin yorumu, William ve Dorothy Rose'un çevirdiği ve Zweig'in editörlüğünü yaptığı Balzac kitabına ait bir nottan (The Viking Press, 1946). Zweig'in Petrópolis'in "sessiz tedavisi" üzerine mektubu, Montaigne'i yeniden keşfedişi, karnaval coşkusunu paylaşmadaki acizliği Romain's'in "Derniers Mois Et Dernières Lettres de Stefan Zweig"ta yinelenmiştir. Bu bölümde birden fazla yararlandığım, Viertel'e yazılan ancak yayımlanmamış bir mektubun daktilo kopyası, Huebsch belgeleriyle birlikte Kongre Kütüphanesi arşivinde. Zweig'in Pearl Harbor'dan sonra dünyasının yıkıldığını anlattığı ve Almancaya çevirmenin kahramanlığı üzerine dile getirdiği satırları Viktor Wittkowski'ye mektubundan (Spalek ve Bell'in *Exile: The Writer's Experience* derlemesindeki Prater'ın "Stefan Zweig" makalesinden). Şilili kadın şair Gabriela Mistral'in Nazilerin Brezilya'yı işgal edeceğine inandığını söylemesi karşısında Zweig'in tepkisini Feder makalesinde anlatır (Arens). Du Gard'ın mektubuna tepkisi

ise aynı kaynaktan. Feder'in Zweig'larla karnavala gidişi, Petrópolis'ten Rio'ya yolculukları sırasında Zweig'in yaptığı yorumlar gibi bilgileri de Feder'in daha detaylı bir çalışmasından aldım ("My Last Conversations with Stefan Zweig", *Books Abroad*, Kış 1943).

Sonsöz

Zweig'in gerçek deneyimin ancak bedensel yaşanabileceği savını Geiger kaydeder. Kişisel iletişime gereksinimi hakkında Friedenthal'ın ifadesi, "Stefan Zweig and Humanism" adlı makalesinden (Arens). Zweig, Keats'in yok olma duygusunu paylaştığını Romain's'e bir mektubunda söyler ("Derniers Mois Et Dernières Lettres de Stefan Zweig"). İnsan üretkenliğine ket vuran gizemli güç ve yazarlarla sanatçıların yarattığı fiziksel maddenin gizemli yok oluşuna dair Zweig'in büyüleyici denemesi "Fame - and Oblivion", 11 Mart 1934 tarihli *The New York Herald Tribune*'de yayımlandı. İroniktir; gazetedeki yan sütunda Zweig, *Marie Antoinette: The Story of an Average Woman* ve *The Case of Sergeant Grischha* eserlerinin yazarı diye tanıtılır. Oysa sonuncu kitabı, Stefan ile isim benzerliği dışında hiçbir bağlantısı olmayan Arnold Zweig kaleme almıştı. Rolland'ın Zweig'ı, "yaşamın tüm evrelerinin içyüzünü kavramak için yanıp tutuşan bir uçan Hollandalı"ya benzetmesi, ölümünün ardından yayımlanan makalede aktarılır ("Zweig and Wife, Refugees, End Lives in Brazil," *The New York Herald Tribune*, 24 Şubat 1942). Zuckmayer, *A Call to Life* başlıklı bildirisi ve Zweig'in intiharı karşısındaki tepkisini "Did You Know Stefan Zweig?" makalesinde dillendirir (Arens). Frank ile Maurois'ın intihar üzerine açıklamaları Prater'de alıntılanmıştır. Asıl sürgün olarak Nazileri tarif eden "One of the Dispossessed" başlıklı isimsiz editoryal, 25 Şubat 1942'de *The New York Times* gazetesinde yayımlanmıştı. Barbara Frischmuth ile sohbetlerim, ikimizin de 2013 baharındaki PEN Dünya Sesleri festivalinde bir panele katılımcı olarak çağrılmamız sayesinde gerçekleşti. Bana anlattıkları, Zweig'in Avusturya'ya bıraktığı mirası ve savaş sonrası Avusturyalı genç yazarların karşılaştığı pek çok meseleyi anlamam için son derece önemliydi. Sorularımı yanıtlamaya ayırdığı zaman için ona minnettarım. Eyleme ilişkin gizilgüç konusunda Zweig'in felsefesi için özellikle Erasmus biyografisine, *Europäisches Erbe* toplamasına (S. Fischer Verlag, 1960) ve Steiman'ın "The Worm in the Rose" çalışmasına başvurulabilir. Steiman'ın bir dipnotunda verdiği Zweig'in kardeşlik üzerine yorumu, Zweig'in "Bekanntnis zum Defaitismus" makalesinden (*Die Friedens-Warte*, Cilt 20, Temmuz/Ağustos

1918). Fred T. Marsh'ın Zweig'ı “dekadan bir erken dönem Hıristiyanı” olarak tanımladığı eleştirisi, 1 Nisan 1934 tarihli *The New York Herald Tribune* gazetesinden (“Zweig, a Great European Story Teller”). Yalnızca yenilgiye uğramışları yazma isteği Zweig'in Curtiss ile söyleşisinden. Zuckmayer, “Anschluss” (birleşme, ilhak) sonrası Viyana'da olup bitenleri hatıratında olağanüstü biçimde betimler. Zweig'in Viyana'yı “lanetlenmiş kent” olarak tarifi, Frans Masereel'e 1919'da yazdığı mektuptan (Prater, “Zweig and the Vienna of Yesterday”). Viyana'daki sevinç ve Hitler'in gelişile kentin maskesinin düştüğü yönündeki açıklaması Zweig'in hatıratından. Anschluss'a tepki olarak intiharın felsefi açıdan doğruluğuna dair yorumları ise, Egon Friedell'e atıfta bulunduğu Felix Braun'a mektubunda yer almıştı (Dove).

Fotoğraf Kaynakça

- Sayfa 12: Petrópolis'te, Zweig'ların yaşadığı dönemde Rua Gonçalves Dias. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 31: Merkez üstte: Büyükbabam ile büyükannem, ortalarında George amcam ve babam Martin. Sol üstte: Büyükannemin favori kuzeni, ya Alice Peters ya da Selma Peterselka. (Orta soldaki aynı kişi.) Diğer fotoğrafların çoğu büyükannemi gösteriyor. Alt solda: Viyana'da bir fotoğraf stüdyosunda büyükbabamın annesiyle babası. Alt sağda: George amcam. (Kompozisyon uygulama Tynan Kogane.)
- Sayfa 36: Schillerplatz'taki Schiller heykelinin kaidesindeki madalyon. (Kaynak: Vladimir Gurewich.)
- Sayfa 44: Salzburg'da Stefan Zweig'in film görüntüsünden alınmış bir kare. (Özel bir koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 66: Stefan Zweig ve Ben Huebsch, muhtemelen Viking Press yayınevinin ofisinde. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 90: Stefan Zweig New York Halk Kütüphanesi basamaklarında. (Fotoğraf: Kurt Severin, David H. Lowenherz'in izniyle.)
- Sayfa 92: Stefan Zweig ve Joseph Roth, Ostend'te. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 93: Stefan Zweig ve Dışişleri Bakanı Macedo Soares, Rio de Janeiro'daki Jockey Club'ta düzenlenen diplomatik resepsiyonda. Solda: Başkan Getúlio Vargas'ın kızı Alzira Vargaz. Sağda: Başkanın diğer kızı Jandira Vargaz. Zweig'in arkasında duranlar avukatı Samuel Malamud ile diplomat Jorbe Manoelda Costa. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 120: Stefan Zweig'in kütüphanesi. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 150-151: İşgal altındaki Avrupa'yı, Birleşik Krallığı ve ABD'yi hedefleyen, Nazilerin başlıca propaganda yayını *Signal* dergisinde bir makale. *Life* dergisine benzetilen mevkute 1940-1945 yıllarında tam 25 dilde yayımlandı, tirajı 2.500.000'e ulaştı. (Adam Cvijanovic'in izniyle.)
- Sayfa 169: Stefan Zweig Salzburg'da bir kafede. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)

- Sayfa 189: Stefan Zweig Viyana'daki savaş arşivlerinde. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 214: İlişkilerinin başlarında Lotte, Stefan Zweig ile yollarda. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 215: Lotte 1934'te Monte Carlo'da. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 263: Sağdan sola: Lotte, Ursula Mayer (Lotte'nin kuzeni) ve Eva Altmann Rosemount'taki bahçede. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 272: Zweig'ların Rosemount'ta yaşadığı dönemde Bay Miller. (Stefan Zweig vârislerinin ve bir özel koleksiyonun izniyle.)
- Sayfa 287: Ormana giden patika, Petrópolis. (Yazarın fotoğrafı.)
- Sayfa 293: Zweig'ların evinin balkonundan görünen manzara, Petrópolis. (Yazarın fotoğrafı.)
- Sayfa 297: Zweig Brezilya'da kitap imzalıyor. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 308: Zweig'ların Petrópolis'teki evi. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 320: Stefan Brezilya'da Lotte'ye dikte ederken. (Arquivo Casa Stefan Zweig, Alberto Dines'in izniyle.)
- Sayfa 336: Zweig'ların ölüm solgunluğu. Stefan ve Lotte'nin konumları fotoğraf çekimi sırasında değiştirildi. Bedenlerinin temel konumu değişmezken, Stefan'ın yüz ifadesi buradakinden hemen önce çekilmiş karede açıkça daha üzücü görünüyor. Lotte o fotoğrafta yüzünü Stefan'a gömmüş, bedenine sıkıca sarılıyor. (Copyright © Wien Museum.)
- Sayfa 348: Viyana Güzel Sanatlar Akademisinin sergi salonundan inen merdivenler. (Yazarın fotoğrafı.)
- Sayfa 349: Schillerplatz. (Yazarın fotoğrafı.)
- Sayfa 350: Babamın binasındaki asansör kafesi. (Yazarın fotoğrafı.)
- Sayfa 351: Babamın binasındaki merdivenleri çıkarken. (Yazarın fotoğrafı.)

“Biyografik empati ve imgelemin olağanüstü bir çalışması.”

Daniel Mendelsohn,
The Lost: A Search for Six of Six Million’ın yazarı

“Prochnik kıvrak zekâyla ve duygusallığa kaçmadan, anlaşılması güç bir karakter olan Zweig’ın yaşamını kavramamızı sağlıyor. Kavradığımız sürgün, kimi yazar için lambadaki cin iken, kimileri için öldürücü darbe anlamına gelir. Hayatı, Nazilerden kaçtıktan sonra, eşyle birlikte çiftte intiharla son bulan Zweig için de ikincisinin geçerli olduğu söylenebilir.”

Joan Acocella,
The New Yorker

“*İmkânsız Sürgün*, parlak bir biyografik meditasyon. Prochnik’in üslubu hem düşünceli hem hızlı; bir beatnik dehanın risksever ateşliliğiyle Walter Benjamin’in görkemli tekinsizliğini birleştiriyor. Bitmek bilmeyen, hüznülü gezerliğin ustaca hikâyesinin altında yatan dokunaklı ve bilgece duyguya hayran kaldım.”

Wayne Koestenbaum,
şair ve eleştirmen

“Edebiyat, kültür tarihi ve biyografinin heyecan verici harmanı: *İmkânsız Sürgün*, özellikle sürgünün psikolojik bedeli, Zweig’ı ve yerinden edilmiş öteki parlak Viyanalı ve Alman sanatçıları, bestecileri ve yazarları kuşatan özbenliğin, şöhretin, önemin yitirilmesi duygusu konusunda aydınlatıcı.”

Michael Greenberg,
Hurry Down Sunshine ve *Beg, Borrow, Steal* adlı kitapların yazarı

Kapak fotoğrafı: Kurt Severin, David H. Lowenherz’in izniyle,
Stefan Zweig New York City’de otobüste, 1941

ISBN 978-975-08-3657-2

9 789750 836572

26 TL

